

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ Ν. ΣΕΡΡΩΝ

ΣΙΡΙΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

1997 - 2002

ΣΕΡΡΕΣ 2002

Τ.Ε.Ι. ΣΕΡΡΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΣΙΡΙΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΝΙΚ. ΑΣΠΙΩΤΗ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ 1982

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ 13 (2^{ος} όροφος), 621 25 - ΣΕΡΡΕΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ

1997-2000

Πρόεδρος: Αναστάσιος Πετρίδης
Αντιπρόεδρος: Πέτρος Σαμσάρης
Γεν. Γραμματέας: Βασιλική Κούλα
Οργαν. Γραμματέας: Ευθαλία Σολωμού
Ταμίας: Ιωάννης Τσαρούχας
Ειδ. Γραμματέας: Ιωάννης Ρωμανίδης
Έφορος Βιβλιοθήκης: Μαρία Σιομπότη

2001-2002

Πρόεδρος: Ιωάννης Ρωμανίδης
Αντιπρόεδρος: Πέτρος Σαμσάρης
Γεν. Γραμματέας: Σταυρούλα Σάββα
Οργαν. Γραμματέας: Νικόλαος Κατσαμάνης
Ταμίας: Αναστάσιος Πετρίδης
Ειδ. Γραμματέας: Βασιλική Κούλα
Έφορος Βιβλιοθήκης: Μαρία Σιομπότη

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ Ν. ΣΕΡΡΩΝ

ΣΙΡΙΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

1997 - 2002

Επιμέλεια

Πέτρου Κων. Σαμσάρη

ΣΕΡΡΕΣ 2002

ΣΙΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ιωάννης Ρωμανίδης
Πέτρος Σαμσάρης
Αναστάσιος Πετρίδης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ - ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Πέτρος Σαμσάρης

Σχολική Βιβλιοθήκη 2^{ου} Γυμνασίου Σερρών
Ταχυδρομική δ/ση: Κιλκίς 9 - 621 25 Σέρρες
Ηλεκτρονικές δ/σεις: library@2gym-serron.ser.sch.gr
& gymn2@teiser.gr
Τηλέφωνο/Ομοίτυπο: 03210. 98-756

- ♦ Η έγκριση των μελετών δεν υποδηλώνει ότι η Συντακτική Επιτροπή αποδέχεται τις απόψεις των συντακτών τους.
- ♦ Η τελική ευθύνη των διορθώσεων των κειμένων βαρύνει τους συγγραφείς.
- ♦ Το περιοδικό δεν έχει κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

ISSN 1106-4137

Η χρονική καθυστέρηση της εκτύπωσης του τόμου
οφείλεται σε οικονομικούς μόνο λόγους.

Για την ολοκλήρωσή του το μεγαλύτερο μέρος των
εκτυπωτικών δαπανών ανέλαβε ευγενώς η επιχείρηση

Ν. Ασπιώτης - Γ. Καραμαριγός Ε.Π.Ε.

Έτοιμα ενδύματα Studio Uomo

Βασ. Βασιλείου 7

Σέρρες

Τηλέφωνο: 03210.53-354

στη μνήμη του Ευάγγελου Ασπιώτη

Οι συντάκτες του περιοδικού εκφράζουν τις θερμές τους ευχαριστίες

προς

τη σύζυγο του εκλιπόντος Ευθαλία
τα τέκνα Νικόλαο & Λέλα Ασπιώτη
Γεώργιο & Ματρώνα Καραμαριγού

Ευάγγελος Νικ. Ασπιώτης
(1921-1999)

† **ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΑΣΠΙΩΤΗΣ**
(21 Ιανουαρίου 1921 - 21 Αυγούστου 1999)

Γεννήθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου το 1921 από γονείς Χιώτες, αριστοκρατικής καταγωγής, το Νικόλαο και τη Ματρώνα. Η βαριά αρρώστια του πατέρα του το έτος 1935 μετέβαλε την εύπορη ως τότε οικονομική κατάσταση της εξαμελούς οικογένειάς του.

Μετά την ολοκλήρωση των εγκυκλίων σπουδών του στο κυκλαδίτικο νησί, γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, την οποία εγκατέλειψε, για να αφοσιωθεί στα Νεοελληνικά Γράμματα.

Για καθαρά βιοποριστικούς λόγους αναγκάστηκε να εργαστεί αρχικώς για ένα σύντομο χρονικό διάστημα (1945-1946) ως δημοσιογράφος σε εφημερίδα της γενέτειράς του. Λίγα χρόνια αργότερα (1948) διορίστηκε μόνιμος υπάλληλος του Ι.Κ.Α.

Το 1953, δύο χρόνια μετά το γάμο του, μετατέθηκε στις Σέρρες και εγκαταστάθηκε οριστικώς στον τόπο καταγωγής της αγαπημένης του συζύγου Θαλίτσας, το γένος Χαμπούρη. Απέκτησαν δύο παιδιά, τη Ματρώνα και το Νίκο, επιτυχημένοι σήμερα επιχειρηματίες.

Η είσοδός του στο χώρο της έντυπης λογοτεχνίας επιχειρήθηκε το 1944 με την έκδοση της πρώτης του ποιητικής συλλογής, που έφερε τον τίτλο «*Θρήνοι*» και ήταν αφιερωμένη στο θάνατο του πατέρα του. Ακολούθησαν αργότερα πολλές άλλες ποιητικές εκδόσεις, με κυρίαρχα στοιχεία το λυρισμό, την ευαισθησία και τη νοσταλγική διάθεση. Οι παραδοσιακοί ιαμβικοί του στίχοι ξεχωρίζουν για την τεχνική αρτιότητα, τη μουσικότητα και τον εσωτερικό τους ρυθμό, χωρίς όμως να μειονεκτούν ως προς την έμπνευση και το περιεχόμενό τους. Μέσα από το έργο του αναδεικνύεται ανάγλυφα η εικόνα των καταβολών και των αναζητήσεών του. Διαφαίνεται η ευγένεια και ηρεμία της ψυχής, ο ανθρωπισμός, η νοσταλγία του για τα αγαπημένα του νησιά Χίο και Σύρο, καθώς και οι γόνιμες επιρροές του από τη Σολωμική, Παλαμική και Καβαφική ποίηση. Ο ποιητικός του λόγος είναι καθαρός και το ύφος απλό.

Υπήρξε πολυγραφότατος. Εκτός από την ποίηση, διακρίθηκε και στο χώρο του δοκιμίου, της κριτικής μελέτης και της ιστορικής έρευνας. Πολλά ποιήματά του έχουν φιλοξενηθεί στις σελίδες διαφόρων επαρχιακών εφημερίδων και περιοδικών.

Αποτέλεσε τακτικό μέλος σε αρκετά πνευματικά Σωματεία, όπως του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, της Ελληνικής Εταιρείας των Χριστιανικών Γραμμά-

των, της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών και της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Σερρών & Μελενίκου.

Ενόσω ζούσε, παρέμεινε μακριά από τιμές και αναγνωρίσεις. Η μοναδική εκδήλωση, που αφορούσε το πρόσωπό του, υπήρξε η τιμητική βραδιά που οργανώθηκε από κοινού στις 5 Απριλίου 1997 από το Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Σερρών, το Σύλλογο Φίλων Γραμμάτων & Τεχνών Σερρών και τα Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών.

Υπερητώντας εκείνη τη χρονιά με απόσπαση στην τελευταία αρχειακή υπηρεσία, ενδιαφέρθηκα για την οργάνωση παράλληλης έκθεσης έντυπου και αρχειακού υλικού, που ο τιμώμενος τότε ποιητής είχε την ευγενή καλοσύνη να χαρίσει σε αυτή. Καρπός της έκθεσης υπήρξε η σύνταξη σχετικού εντύπου με τίτλο: *Κατάλογος έκθεσης αρχειακού υλικού συλλογής Ευάγγελου Ασπιώτη*, έκδ. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, Σέρρες 1997, που πραγματοποιήθηκε με τη συνδρομή του επίσης αποσπασμένου συναδέλφου Γ. Τσαρούχα. Το έντυπο υλικό αφορούσε το σύνολο της πνευματικής του δημιουργίας, ενώ το αρχειακό υλικό περιλάμβανε αντιπροσωπευτικά δείγματα από επιστολές, επιστολικά δελτάρια, δημοτικές αποφάσεις, χειρόγραφα, δακτυλόγραφα, αναμνηστικά διπλώματα και αποσπάσματα από κριτικές έργων του σε εφημερίδες και περιοδικά. Μέσα από το γενικότερο αρχείο του Ευάγγελου Ασπιώτη -που περιλαμβάνει, μεταξύ των άλλων, πλούσια επιστολογραφία- διαπιστώνονται οι επαφές του με πνευματικούς ανθρώπους και άλλες σημαντικές προσωπικότητες του β' μισού του 20ου αιώνα.

Ως χαρακτήρας υπήρξε ακέραιος, ασυμβίβαστος, ηθικός, σεμνός και ιδεολόγος. Η αξιοπρέπεια, η αριστοκρατική του ευγένεια και τα ελληνοχριστιανικά του ιδεώδη τον διέκριναν σε κάθε πτυχή της ζωής του.

Πικραμένος και απογοητευμένος από τους ανθρώπους, αλλά και αρκετούς φίλους του, που τον λησμόνησαν στο τέλος της ζωής του, συνέχισε τον «τραχύ» πνευματικό του αγώνα με τις λιγοστές δυνάμεις που του είχαν απομείνει, χωρίς να «ψευτίσει» τον εαυτό του, όπως συνήθιζε να λέει.

Η συμβολή του ταλαντούχου και καταξιωμένου ποιητή στην πνευματική και πολιτιστική κίνηση της πόλης μας, την οποία θεωρούσε δεύτερη πατρίδα του και όπου έζησε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του, υπήρξε αναμφισβήτητη αξιόλογη.

Αιώνια η μνήμη του αγνού ιδεολόγου, του άξιου εργάτη των γραμμάτων, καλό φίλο και συνεργάτη του περιοδικού μας Ευάγγελο Ασπιώτη.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ
Τα αυτοτελή του δημοσιεύματα

1. *Θρήνοι*
Αθήναι 1944.
2. *Νοσταλγικά*
Αθήναι 1969.
3. *Τραγούδια της Σιωπής*
Αθήναι 1970.
4. *Αρποκράτης: Ποιήματα*
Αθήναι 1973.
5. *Το Φως που λάμπει: Ποίηση*
Αθήναι 1978.
6. «*Σερραίοι οικιστές της Ερμούπολης Σύρου*»
Αθήναι 1979.
7. «*Το ιστορικό της ανεγέρσεως του επί της Ακροπόλεως των Σερρών βιζαντινού ναού Αγίου Νικολάου*»
Αθήναι 1982, Σέρρες 1997².
8. «*Συμβολή στην εμπορική δραστηριότητα των Καβάφιδων*»
Θεσσαλονίκη 1983.
9. *Ρωγμές*
Θεσσαλονίκη 1983, 1985².
10. *Η Χίος υπό την κατοχή των Γενοατών και των Τούρκων. Η απελευθέρωσή της και η συμβολή των Καρδαμύλων*
Πειραιάς 1986.
11. *Συγγραφείς και κείμενα Α΄. Ο Μιχάλης Κ. Κωβαίος και η λαϊκή παράδοση της Αμοργού*
Αθήναι 1987.
12. *Η Ρημαγμένη Πολιτεία*
Θεσσαλονίκη 1989.
13. *Λυρικός λόγος, Α΄*
Σέρρες 1994.
14. *Ο ποιητής Νίκος Γ. Σταφυλοπάτης: Μία γνήσια λυρική φωνή του κυκλαδικού ποιητικού λόγου: Κριτική θεώρηση του έργου του*
Αθήναι 1995.
15. «*Κωστής Παλαμάς, ο ποιητής του Έθνους*»
Σέρρες 1996.
16. «*Ο άγνωστος ποιητικός λόγος του Πέτρου Θ. Πέννα*»
Αθήναι: 1996.
17. *Λυρικός λόγος, Β΄*
Σέρρες 1997.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
† Ευάγγελος Ν. Ασπιώτης (από τον Πέτρο Κ. Σαμσάρη)	ζ'-θ'
ΠΕΤΡΟΣ ΒΛΑΧΑΚΟΣ - ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΜΑΤΗ-ΒΛΑΧΑΚΟΥ, Γλωσσικά και υφολογικά στοιχεία στον Α' τόμο του <i>Λυρικού Λόγου</i> του Ευάγγελου Ασπιώτη ...	1-19
ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ, Η λογοτεχνική παραγωγή στις Σέρρες κατά τον εικοστό αιώνα. Πρώτη βιβλιογραφική καταγραφή	21-84
ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΨΗΛΙΔΗΣ, Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20ου αιώνα	85-132
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ, Σέρρες: Εκδόσεις για τη μουσική κατά τον εικοστό αιώνα. Καταγραφή	133-143
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ, Η λογοτεχνία ως όργανο ηθικής βελτίωσης. Δύο παραδείγματα	145-148
ΘΕΟΦΙΛΟΣ Π. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Μάριου Χάκκα, <i>Το ψαράκι της γιάλας</i>	149-158
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΙΜΠΟΥΚΙΔΗΣ, Ελληνιστικές ιστορικο-παι- δαγωγικές μαρτυρίες	159-177
ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΜΠΑΚΑΣ, Ο ιεροδιάκονος Ιγνάτιος ο Κεμίζος ή Επιδαύριος. Ένας κληρικός λόγιος στις Σέρρες και τη Νιγρίτα του 18ου αιώνα	179-186
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΡΙΖΟΥ, Χειρόγραφα του ιερού ναού Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας. Η χειρόγραφη Ακολουθία του αγίου Μοδέστου και η συμβολή της στην ιστορία της περιοχής	187-196
ΜΙΧΑΛΗΣ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ, Yenicè-i Batos ή Palyolutros: Γύρω από το όνομα και την ιστορία ενός βυζαντινού και μεσαιωνικού οικισμού της κάτω κοιλάδας του Στρυ- μόνα	197-203
ΕΡΡΙΚΟΣ ΒΛΑΧΜΠΕΗΣ, Καημένε Μάριε. Διήγημα	205-209
ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, Οι ταβλαδόροι. Διήγημα	211-214

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΣΤΑΘΗΣ ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ, Κορυφαίες ώρες του απόδημου Ελληνοισμού	215-225
<u>ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ</u>	
Δ. Δρακόπουλος - Κ. Ναστούλης - Χ. Γ. Ρώμας, <i>Σοφοκλέους Αντιγόνη</i> (από το Νίκο Ταχινοζλή)	227-229
Μανώλης Γλέζος, <i>Η συνείδηση της πετραιάς γης: Κυκλαδογραφίες</i> (από το Γιάννη Α. Ρωμανίδη)	230-240
Μανώλης Γλέζος, <i>Η συνείδηση της πετραιάς γης: Κυκλαδογραφίες</i> (από το Νικόλαο Δ. Βαρμάξη)	241-247
Δημήτρης Κων. Σαμσάρης, <i>Ιστορία των Σερρών κατά την αρχαία και ρωμαϊκή εποχή</i> (από το Γιώργο Ν. Αψηλίδη)	248-252
Πέτρος Κων. Σαμσάρης, 1) «Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου. Ένας διαπρεπής Νιγριτινός χαρακτήρας και ξυλογλύπτης του 19ου αιώνα», 2) «Ανέκδοτη ελληνική επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων από την Αναστασιά Σερρών» (από το Γιώργο Ν. Αψηλίδη)	253-256
<i>Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας. Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου</i> (από τον Πέτρο Κ. Σαμσάρη)	257-260
Ευάγγελος Στράτης, <i>Ιστορία της πόλεως Σερρών</i> (από τον Πέτρο Κ. Σαμσάρη)	261-275

ΠΕΤΡΟΣ ΒΛΑΧΑΚΟΣ - ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΜΑΤΗ-ΒΛΑΧΑΚΟΥ

ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΙ ΥΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟΝ Α΄ ΤΟΜΟ ΤΟΥ ΛΥΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΣΠΙΩΤΗ¹

Αισθανόμαστε ιδιαίτερη χαρά, που συμμετέχουμε στην τιμητική αυτή εκδήλωση για τον εξαίρετο λογοτέχνη κ. Ευάγγελο Ασπιώτη. Σε μια εποχή ιδιαίτερα αντιπονητική και ισοπεδωτική ο «*Λυρικός Λόγος*» του Ε. Ασπιώτη μέσα από το φάσμα των τριών πατριδών, της Χίου, της Σύρου και των Σερρών προβάλλει έντονα και καθολικά το φυσικό και ανθρώπινο στοιχείο σε μια παράλληλη και ταυτόχρονα αντιθετική πορεία, καθώς και σε μια συνειδητή εναλλαγή των ρόλων².

Η ανακοίνωσή μας αποτελεί μέρος ευρύτερης μελέτης σχετικής με τη γλώσσα και το ύφος του «*Λυρικού Λόγου*». Επειδή είναι αδύνατο, στα χρονικά πλαίσια μιας ανακοίνωσης, να αναφερθούμε σ' όλα τα επιμέρους στοιχεία της γλωσσικής και υφολογικής έρευνας του «*Λυρικού Λόγου*», επιλέξαμε ορισμένα, τα οποία θεωρούμε ότι παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον παραμερίζοντας άλλα, για τα οποία η έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί.

---

1. Ανακοίνωση που πραγματοποιήθηκε σε τιμητική βραδιά για τον ποιητή κ. Ευάγγελο Ασπιώτη, στις 5-4-1997, στην αίθουσα εκδηλώσεων του «Συλλόγου Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Σερρών», στις Σέρρες. Την τιμητική εκδήλωση διοργάνωσαν ο «Σύλλογος Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Σερρών», ο «Σύνδεσμος Φιλολόγων Ν. Σερρών» και τα ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Σερρών. Σε όλους τους διοργανωτές εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας για την πρόσκλησή τους.

2. Ε. Ασπιώτη, *Λυρικός Λόγος, Α΄*, Σέρρες 1994. Για λόγους συντομίας οι αριθμοί που υπάρχουν μέσα στις παρενθέσεις παραπέμπουν στις αντίστοιχες σελίδες του «*Λυρικού Λόγου*». Γενική βιβλιογραφία για το «*Λυρικό Λόγο*», καθώς και για το υπόλοιπο έργο του Ε. Ασπιώτη, μπορεί να βρει κανείς στο πολύτιμο αρχείο του ποιητή, το οποίο δώρισε στα ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Σερρών. Μια πρώτη καταγραφή του αρχείου, το οποίο εκτός από τις δημοσιεύσεις σε περιοδικά και εφημερίδες -περιλαμβάνει πλήθος επιστολών και δελταρίων με αξιολογικές απόψεις για το έργο του, έχει γίνει από τα Γ.Α.Κ - Αρχεία Ν. Σερρών, Π. Σαμσάρη - Γ. Τσαρούχα, *Κατάλογος Έκθεσης Αρχαϊκού Υλικού Σύλλογής Ευάγγελου Ασπιώτη*, Σέρρες 1997.

Α. ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ³

Από τα γραμματικά-γλωσσικά στοιχεία το ενδιαφέρον επικεντρώνεται κυρίως στους εξής επιμέρους τομείς: α) Φωνητικά, β) Μορφολογικά, γ) Παραγωγή, δ) Σύνθεση και ε) Λεξιλόγιο.

α) Φωνητικά

1) Χρησιμοποιεί συνιζημένους τύπους⁴, όπως στοιχειό (23), τρικυμιά, πεθυμιά (140), απελπισιά (228), φιλοξενιά (204), αποβλέποντας σε μια ιδιάζουσα μετρική αρμονία, αλλά και σε μια συνειδητή βράχυνση της έκφρασης του φαινομένου, στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή της παρουσιάσής του.

2) Αποβολή συμφώνων: (γ, ζ, μ, του ν στο τέλος της λέξης): π.χ. πελάη (149), ραΐσει (124), σπάει (141), λάψη (49), τροχάδη. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκει ευρύτερες διαστάσεις με ηπιότερους φωνητικούς χαρακτήρες.

3) Η αποβολή των φωνηέντων και ιδιαίτερα του *υ*, π.χ. θάμα, κάμα (231), πνέμα (273), θαμάζω (284), δημιουργεί μια φευγαλέα παροδική αίσθηση στον αναγνώστη και του *ι* σε ρυθμούς που αντισταθμίζουν οποιαδήποτε οπτική επιμήκυνση: π.χ. γαλάζο (85), παραδείσο (158).

4) Εφαρμόζει ορισμένες φορές τους νεοελληνικούς φωνητικούς κανόνες σχετικά με τα συμφωνικά συμπλέγματα: χτ αντί χθ, π.χ. μόχτος (18), φτ αντί φθ, π.χ. φτόνος (18), σκ αντί σχ, π.χ. μοσκομυρίζω, μοσκοβολιά, κ.ά.

β) Μορφολογικά

1) Στην ονομαστική δέχεται τύπους των αφηρημένων ουσιαστικών σε *-ότη*, ακολουθώντας τη γλωσσική ποιητική παράδοση⁵: π.χ. παγερότη (196), ματαιότη (179), νιότη (179), ωραιότη (160). Το φαινόμενο παρατηρείται επίσης και στην αιτιατική: π.χ. την αγνότη (160), την λαμπρότη (160), την ανθρωπότη (259).

3. Για την εξέταση των γλωσσικών στοιχείων σ' ένα ποιητικό έργο, χρήσιμη παραμένει η εργασία του Ν. Ανδριώτη, «Η Γλώσσα του Παλαμά», *Νέα Εστία* (Χριστούγεννα 1943) 229-284.

4. Για το φαινόμενο της συνιζησης στη νεοελληνική γλώσσα βλ. σχετικά, Γ. Χατζιδάκη, *Περί της συνιζήσεως εν τη νεωτέρω ελληνική, Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Α', Εν Αθήναις 1905, σσ. 332-355.

5. Για το θέμα βλ. *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής* (ανατύπωση της έκδοσης του Ο.Ε.Δ.Β. με διορθώσεις), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 135, όπου και άλλες αναφορές από την ποιητική γλώσσα. Για το φαινόμενο στον Παλαμά, βλ. Ν. Ανδριώτη, *Γλώσσα του Παλαμά*, ό.π., σ. 242.

2) Χρησιμοποιεί αρσενικά σε -ής στον πληθυντικό σε -άδες ως περιττοσύλλαβα: π.χ. προσκυνητάδες, αφεντάδες, διαφεντάδες (244)⁶.

3) Σχηματίζει πληθυντικό των ουδετέρων σε -ος σε -ια αντί -η: π.χ. πλάτια, πλήθια (140), αναλογικά κατά το διπλοκατάληκτο στήθια, το οποίος επίσης χρησιμοποιεί⁷.

4) Σε σπάνιες περιπτώσεις προτιμά καθαρά δημοτικούς τύπους σε -οι των αρχαίων τριτόκλιτων σε -ες, π.χ. μάστοροι (44)⁸.

γ) Παραγωγή

Επικρατούν κυρίως οι εξής παραγωγικές κατάληξεις:

1) Η κατάληξη αφηρημένων ουσιαστικών -άδα, τα οποία προέρχονται κυρίως από επίθετα: ομορφάδα, λαμπράδα (141), σικριτάδα (214), πυράδα (147), αλλά και αρχοντάδα (160), από το ουσ. άρχοντας.

2) Η κατάληξη -τής των ουσιαστικών που δηλώνουν το πρόσωπο που ενεργεί: ταξιδευτής, ονειρευτής, τραγουδιστής, στοχαστής (194), καρπιστής (33).

3) Η κατάληξη -σύνη των θηλυκών ουσιαστικών που παράγονται από επίθετα, π.χ. τρανοσύνη, μεγαλοσύνη, αβερτοσύνη (143).

4) Η κατάληξη -ίζω των ρημάτων, π.χ. ανθίζω, σκορπίζω, καρπίζω, μοσκομυρίζω, φροντίζω, πασχίζω, κ.ά.

δ) Σύνθεση

Πλήθος είναι τα σύνθετα που συναντά ο αναγνώστης του *Λυρικού Λόγου*, γεγονός που αποδεικνύει εκτός από τη χωνεμένη γνώση της ελληνικής ποιητικής παράδοσης τη συνθετική και γλωσσοπλαστική ικανότητα του ποιητή. Θα μπορούσε κανείς να επισημάνει ορισμένες κατηγορίες, ανάλογα με τη συχνότητα των συνθετικών:

1) Σύνθετα με το άνθος, ανθίζω: π.χ. λεμονανθός (20), ανθοφορώ, ανθορροώ (59), ανθοδρομιλούσα (90, 174), ανθογυάλι (216), ανθοκλώνι (216), ανθοκλάδι (262, 263, 275), πρωτανθισμένη (241, 259), ξαναανθίζω (279), ολανθισμένος (283).

Οι παραπάνω αναφορές, συνδυασμένες κατάλληλα με διάφορα συμφραζόμενα, αναδεικνύουν μια οπτιμιστική προοπτική για τη φύση και τον άνθρωπο.

2) Σύνθετα με το επίθ. χρυσός: χρυσοροδίζω (46), χρυσόνειρο (139, 156, 164), χρυσολαμπαδόκορμος (147), χρυσόπενκο (157), χρυσοδακτυλιδόστομος (167), χρυσόκορμος (56), χρυσαυγή (51, 159, 194).

6. Για το θέμα βλ. Α. Τζάρτζανου, *Δημοτική και Νεοδημοτική*, Αθήναι, σ. 84. Ν. Ανδριώτη, *Γλώσσα του Παλαμά*, ό.π., σ. 243.

7. Βλ. *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*, ό.π., σ. 259.

8. Βλ. Ν. Ανδριώτη, *Γλώσσα του Παλαμά*, ό.π., σ. 242.

Η λέξη χρυσός, είτε απλή, είτε ως α' ή β' συνθετικό, απαντά με τη μεγαλύτερη συχνότητα στην ποικιλία των χρωματικών επιθέτων του «*Λυρικού Λόγου*».

3) Επίθετα με το φέρω ως β' συνθετικό: ελπιδοφόρος (202), πλουτοφόρος (229, 255), καρποφόρος (229, 238), ειρηνοφόρος (235), τροπαιοφόρος (235), λαμπροφόρος (255), σμαραγδοφόρος (261), χρυσοφόρος (261), μυροφόρος (151), πυροφόρος (151).

Τα παραπάνω επίθετα πιστεύουμε ότι είναι δηλωτικά ενός δυναμογόνου ελπιδοφόρου μηνύματος.

4) Άλλες αξιοσημείωτες κατηγορίες σύνθετων είναι οι εξής:

4.1 μεταρρηματικά ουσιαστικά από ρήματα με β' συνθετικό το -βολώ, π.χ. ασταποβόλι, αραξοβόλι, δροσοβόλι (264), μοσκοβόλι⁹.

4.2 σύνθετα με το ολο- ή το τρις αποτελούν έναν διαφορετικό τρόπο απόδοσης των παραθετικών των επιθέτων, κυρίως του υπερθετικού: ολόπικρη (166), ολόθερμη (167), ολάσπρος (158), τρισαγαπημένο (171), τρισάξιος (174), τρικούβερο (196).

4.3 σύνθετα με το πρωτο- δηλώνουν μία αναλογική κατάταξη ή ταξινόμηση: π.χ. πρωτόβλαστη (233), πρωτόγνωρος (241), πρωτόφαντος (271), κ.ά.

4.4 σύνθετα με το επίθ. γλυκός, απαντούν σπανιότερα με την κυριολεκτική και συχνότερα με τη μεταφορική σημασία: π.χ. γλυκοστάφυλο (59), γλυκοκαστανούσα (105), γλυκοφιλώ (242), γλυκοφιλιέμαι (141), γλυκόνειρο (169), γλυκοτραγουδάω (180), γλυκοχαράζω (270), γλυκόλαλα (283).

4.5 σύνθετα με το ουσ. ρίζα, όπως ριζόβαθος (85), ριζομάνα (34), ριζόβλαστος (85), ριζοβλάστωτος (262), είναι δηλωτικά ενός ισχυρού δεσμού του ποιητή με τις πατρίδες του.

ε) Λεξιλόγιο

Η γλωσσική βάση του «*Λυρικού Λόγου*» είναι νεοελληνική και σε γενικές γραμμές τροφοδοτείται από την ελληνική ποιητική παράδοση. Υπάρχουν ωστόσο, ορισμένοι αρχαϊσμοί, καθώς και αρκετά στοιχεία από το νησιωτικό ιδίωμα. Οι επισημάνσεις αυτές θεμελιώνουν την άποψη ότι ο ποιητής έχει κατακτήσει πολύπλευρα τη φυσιογνωμία της γλώσσας μας.

9. Για την ετυμολογία και το σχηματισμό των σχετικών μεταρρηματικών ουσιαστικών, βλ. Ν. Ανδριώτη, *Ετυμολογικό Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1983, λ. αραξοβόλι και -βολώ.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένες λεξιλογικές κατηγορίες του «*Λυρικού Λόγου*».

1) Αρχαϊσμοί: αγνεία η (271), ιχώρ ο (158), ζείδωρος (163), κρούω, οιωγή (29), πυρφόρος (88), στοναχή η (78), αθημονώ (113), αλαλάζω (284), αλαλαγμός ο (203), απαυδώ (144), απεικάζω (77), ψέγω (104), ψόγος ο (230)¹⁰.

2) Ιδιωματικές λέξεις στις οποίες υπάρχουν και ναυτικοί όροι, καθώς και λέξεις τις οποίες σπάνια συναντούμε στη σύγχρονη ελληνική δημοτική γλώσσα¹¹: π.χ. αβανιά η (187), αβερτοσύνη η (278), αγροικιά η (86), ακόλη η (53), ακρουλίδι το (275), αλαλιάζω (282), αλαγιάζω (265), ανημποριά (87), απιθώνω (265), απλοχωριά (217), απόσκιος (152), αραξοβόλι (48), αρτότυρο (100), αρτοφόρι (23), αστραποβόλι (79), αχάτης (169), βροχομαργαριτάρι (227), βλαστορίζωτος (262), γέρμα (245), γιορτάσι (145, 217, 272), γιοφύλλι (100), γκιούμι (272), γνώρα (151), θλιβός (153, 159, 250), κλήρα (50, 120), κουντουρούδι (38), κουτρούλι (91), κραίνω (20), κριθαρίτης (69), κουμπάνια (148), λαμνοκόπος (255), λαμπύρι (98), λερός (239), λιοστάσι (88), λιόχαρος (190), λιογάρι (251), λουμπάρδικος (107, 198), μαϊστράλι (57), μαρόνιος (50), μουράγιο (45), μούρι (33), μπλάβος (31), μπουγάζι (112), μπουγαρίνι (113), μπουνάτσα (112), νυχτέρι (26), παστελαριά (109), πεζούλα (187), πελέκι (86), ροκάκι (44), σιάδι (24), σιάχνω (34), σιρμαγιά (192), σκιάδι (24), σκίνο (87), σκύβαλο (254), σορόκος (172), στρατοκόπος (48, 262), σχολιάτικος (177), ταρσανάς (44), ταρτούφος (254), τελώνιο (264, 276), τοπάζι (257), τραμουντάνας (172), φεγγερός (257), φελώ (247), φλησκούνι (103), χράμι (118), κ.π.ά.

10. Για τους αρχαϊσμούς βλ. H. Liddell - R. Scott - H. Jones, *A Greek English Lexicon*, Oxford 1961 (ανατ.), στα αντίστοιχα λήμματα.

11. Για την ετυμολογία και τη σημασία του ιδιωματικού λεξιλογίου, που συναντούμε στο «*Λυρικό Λόγο*» μπορεί ν' ανατρέξει κανείς σε έγκυρα λεξικά της μεσαιωνικής και νεοελληνικής γλώσσας, καθώς και σε ορισμένα ιδιωματικά λεξικά. Αναφέρουμε τα ακόλουθα, όπου επισημάναμε το σύνολο σχεδόν του ιδιωματικού λεξιλογίου, εκτός από ελάχιστα περιπτώσεις, που χρησιμοποιεί ο ποιητής από το ιδιωματικό λεξιλόγιο της Χίου και της Σύρου: *Λεξικόν της ελληνικής γλώσσας. Α΄ Ιστορικόν Λεξικόν της νέας ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων* [Ακαδημία Αθηνών], τόμ. Α΄-Ε΄, τεύχ. β΄ (α-δαχτυλωτός), Αθήνα 1933-1989 - Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας (δημοτική, καθαρεύουσα, μεσαιωνική, μεταγενεστέρα, αρχαία)*, τόμ. Α΄-ΙΕ΄, εκδ. "Δομή" Α.Ε., Αθήνα [1953-1964]. Ε. Κριαρά, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδου γραμματείας (1100-1669)*, τόμ. Α΄-ΙΔ΄, Θεσσαλονίκη 1968-1997. Του ίδιου, *Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1995. Ν. Ανδριώτη, *Ετυμολογικό Λεξικό*, ό.π. Του ίδιου, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974. Γ. Πασπάτη, *Το χιακόν γλωσσάριον, ήτοι η εν Χίω λαλουμένη γλώσσα μετά των επιγραφών αρχαίων τε και νέων και του χάρτου της νήσου*, Αθήνα 1888 (ανατ. Βιβλιοπωλείο Καραβία), Αθήνα 1990. Π. Βλαστού, *Συνώνυμα και συγγενικά (τέχνες και σύνεργα)*, Αθήνα 1976. Π. Σεγδίτσα, *Οι κοινοί ναυτικοί μας όροι και αι ρωμανικάί γλώσσαί* [Ίδρυμα Ευγενίδου, Βιβλιοθήκη του ναυτικού], Αθήνα 1954.

B. ΥΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα υφολογικά στοιχεία που συναντά ο ερευνητής στο «*Λυρικό Λόγο*» είναι αρκετά και αξιόλογα, το καθένα από τα οποία απαιτεί ειδική έρευνα. Θ' αναφερθούμε σ' εκείνα, τα οποία σε μια πρώτη προσέγγιση παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το μελετητή.

α) Η επανάληψη

Το φαινόμενο της επανάληψης είναι αρκετά συχνό στο «*Λυρικό Λόγο*» και παρουσιάζει πολλές εκφάνσεις. Κατά την εξέταση του φαινομένου μπορούμε ν' αναφερθούμε στα εξής επιμέρους θέματα ακολουθώντας κυρίως την ειδική εργασία του Ε. Καψωμένου για τη συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη¹²: 1) Βασικές μονάδες επανάληψης στο «*Λυρικό Λόγο*», 2) Μορφολογικές αλλοιώσεις των μονάδων επανάληψης, 3) Αριθμός των επαναλήψεων, 4) Διάταξη των μονάδων επανάληψης και 5) Πως λειτουργεί το φαινόμενο της επανάληψης.

1. Βασικές μονάδες επανάληψης

Η επανάληψη που παρατηρείται στο «*Λυρικό Λόγο*» είναι απλή (επανάληψη μιας λέξης) και σύνθετη (επανάληψη συνδυασμών λέξεων, προτάσεων ή περιόδων)¹³.

1.1 Απλή επανάληψη: Οι λέξεις που επαναλαμβάνονται πιο συχνά είναι το ουσιαστικό, το επίρρημα και ο σύνδεσμος και ακολουθούν τα άλλα μέρη του λόγου.

1.2 Ουσιαστικό.

1.2.1 Η επανάληψη του ουσιαστικού αφορά αρκετές συντακτικές χρήσεις, οι οποίες συχνά εναλλάσσονται, όπως π.χ. Υποκείμενο-Αντικείμενο, Υποκείμενο-Κατηγορούμενο, Εμπρόθετος προσδιορισμός -Αντικείμενο:

μοιάζει θαλασσινή πνοή η πνοή μου (149)

Γαλήνη στην ψυχή η γαλήνη φέρνει (156)

πνοή θέλω να παίρνω απ' την πνοή σου

στην ύπαρξή σου ζω την ύπαρξή μου (160)

12. Ε. Καψωμένου, *Η συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη (υφολογική μελέτη)*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 313-353, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Πιστεύουμε ότι η εργασία του Ε. Καψωμένου αποτελεί υπόδειγμα για τη μελέτη υφολογικών φαινομένων και σε άλλους ποιητές.

13. Για τη σχετική ορολογία βλ. Ε. Καψωμένου, *Σεφέρης*, ό.π., σ. 314 κ.ε.

Μα η ανάγκη της δουλειάς, ανάγκη πρώτη (35)

1.2.2 Συχνή είναι επίσης η επανάληψη του ουσιαστικού δίπλωση, που αποκτά συνήθως επιρρηματική σημασία: π.χ. σταλαγματιά-σταλαγματιά (250), πρωί-πρωί (275), γωνιά-γωνιά (214), κ.π.ά.

1.2.3 Επανάληψη απλού επιρρήματος: π.χ. πέρα για πέρα (166), σιγά - σιγά (70, 119), αγάλι-αγάλι (22), ταχιά-ταχιά (69), κ.π.ά.

1.2.4 Η επανάληψη του ρήματος συναντάται τόσο σε κύριες, όσο και σε δευτερεύουσες προτάσεις:

*για διχασμούς ο τόπος δεν αντέχει
νέα ζωή, χαρούμενη, απαντέχει* (256)

να τραγουδάς, να τραγουδά (185)

1.2.5 Επανάληψη του επιθέτου, ως επιθετικού προσδιορισμού και ως αντικειμένου:

Στα ξένα ξένο κι' άλλο δρόμο πήρα (48)

*... το πέλαγο / το γαληνό, το γαλανό (198)
να συνταιριάζω τ' άξια με τ' ανάξια* (262)

1.2.6 Η επανάληψη των συνδέσμων και ιδιαίτερα του να είναι πολύ συχνή.

να λιώνει , να τελειώνει, να στοιχειώνει (21)
μήτε μιζέρια τότε, μήτε φτώχεια (266)

1.2.7 Η επανάληψη της αντωνυμίας, ως επιθετικού προσδιορισμού και ως αντικειμένου.

μ' άλλη θωριά, μ' άλλη πνοή (72)
*Στην πλάτη μας χτυπούν και μας χαϊδεύουν
πρωί μαζί μας τον καφέ τους πίνουν* (243)

σε νιώθω, σ' αγαπώ και σε πονώ (117)

Η σύνθετη επανάληψη, περιλαμβάνει συνδυασμούς λέξεων, φράσεις ή περιόδους στερεότυπες ή παραλλαγμένες.

Φίλε καλέ, να 'ρθεις εδώ που μένω
Φίλε καλέ, να 'ρθεις σε περιμένω (284)

και νιώθω ουράνιο φως να με φωτίζει (258)
 και τη ζωή με ουράνιο φως φωτίζεις (259)

Το αίμα μιλά θερμά και μου φωνάζει

.....
Το αίμα μιλά καθάρια και τ' ακούει

.....
Το αίμα μιλά με δύναμη και πάθος

.....
Το αίμα μιλά και με καλεί κοντά σου (34)

«Στης Σύρας τον ανήφορο
 κανέλα και γαρούφαλο» (177)
 (επαναλαμβάνεται 5 φορές στερεότυπα)

2. Μορφολογικές αλλοιώσεις

Οι μονάδες επανάληψης, είτε είναι στερεότυπες χωρίς γραμματική ή συντακτική μεταβολή, είτε παρουσιάζονται με μικρές διαφοροποιήσεις, είτε με μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις (ομόηχο, σύνθετο, ομόθεμο)¹⁴.

2.1 Στερεότυπη επανάληψη

Στον πλάτανο το σκιερό
 Θα πιω καφέ, κρύο νερό (70-73)

Τα νιάτα πέρασαν Πετρή
 λίγ' η ζωή μας και πικρή (61-63)
 Να μην αργήσεις Μιχαλιό
 ταχιά να 'ρθεις ξανά στη Χιο (74-76)

2.2 Μικρές διαφοροποιήσεις

διαμάντι μέσα στα διαμάντια η Σύρα (160)

Καρδάμυλα χωριό μου αγαπημένο (83)

Καρδάμυλα χωριό μου ζηλευτό (84)

14. Ε. Καψωμένου, *Σεφέρης*, ό.π., σ. 322 κ.ε.

να τον κεράσουμε, να μας κεράσει (65)

κάνε τον πόνο σου κρασί και κέρα
κάνε τον πόνο του τραγούδι, πέρινα (32)

2.3 Ομόθεμα, σύνθετα, ομόηχα

θα μείνω εδώ τη χειμωνιά
σαν το παγώνι που παγώνει (126)

Θα λάμπει σαν πολύτιμο ρουμπίνι
λάμπη πρωτόφαντη παντού να δίνει (252)

πολλοί την πόλη μας πολύ ζηλεύουν (278)

ίσα τους δίκιους και τους άδικους δικάζεις (273)

Και τ' όνειρο, χρυσόνειρο θα μείνει (156)
Το πέλαγο, το μακρινό,
το γαλανό, το γαληνό (198)

3. Ο αριθμός των επαναλήψεων

Η πιο συχνή είναι η διπλή επανάληψη, ενώ η πολλαπλή επανάληψη χρησιμοποιείται σε αρκετές περιπτώσεις. Υπάρχουν μονάδες στερεότυπες ή παραλλαγμένες που επαναλαμβάνονται 3, 4, 5, 6, 7 ακόμη και 10 φορές.

4. Η διάταξη των μονάδων επανάληψης

Η διάταξη των μονάδων επανάληψης στο μεγαλύτερο μέρος της είναι συμμετρική, όπως και όλη η δομή του «*Λυρικού Λόγου*». Μια από τις μορφές της συμμετρικής διάταξης είναι η επαναφορά¹⁵ είτε στην αρχή στίχων, είτε στην αρχή διαδοχικών στροφών, είτε ολόκληρων φράσεων και περιόδων μετά από κάθε στροφή.

Καρδάμυλα χωριό μου αγαπημένο (83)

.....
Καρδάμυλα χωριό μου ζηλευτό (84)

Μας έχουνε απ' τον κόσμο απομονώσει
μας έχουνε κλεισμένους μες στα τείχη
κι έχει πολύ βαθιά η καρδιά ματώσει

15. Για την ορολογία βλ. Ε. Καψιμένου, *Σεφέρης*, ό.π., σ. 328 κ.ε.

μας έχουνε στ' αληθινά πληγώσει (252)

Το αίμα μιλά θερμά και μου φωνάζει
.....

Το αίμα μιλά καθάρια και τ' ακούει
.....

Το αίμα μιλά με δύναμη και πάθος
.....

Το αίμα μιλά και με καλεί κοντά σου (34)

Άλλες μορφές συμμετρικής διάταξης που παρατηρούνται στο «Λυρικό Λόγο» είναι η επιφορά, ο κύκλος και η δίπλωση¹⁶, που αποτελεί την πιο συχνή μορφή επανάληψης του «Λυρικού Λόγου».

Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα:

Μοιάζουν οι κοπελιές πορτοκαλιάς ανθοί
Στους δρόμους που περνώ το χαμογέλιο ανθεί (20)

Πνοή να παίρνω θέλω απ' την πνοή σου
Στην ύπαρξή σου ζω την ύπαρξή μου (160)

Κουρσάροι που τη γνώμη μας κουρσεύουν (243)
Μοιάζει θαλασσινή πνοή η πνοή μου (149)
Ξένη πάντα γης, η γης που πάνε (35)

5. Η λειτουργία της επανάληψης στο «Λυρικό Λόγο»

Ορισμένες βασικές λειτουργίες του φαινομένου της επανάληψης που μπορούμε να επισημάνουμε στο «Λυρικό Λόγο» είναι:

5.1 Η εμφατική λειτουργία. Η επανάληψη έχει στόχο να τονίσει κάτι που είναι ιδιαίτερα επιθυμητό, ή πρέπει να προβληθεί ιδιαίτερα¹⁷.

Μα απ' τη ζωντάνια σου ζωντάνια δος μου (18)
διαμάντι μέσα στα διαμάντια η Σύρα (160)

5.2 Η επίταση της άρνησης με την επανάληψη συνδέσμου¹⁸.

Μήτε μιζέρια τότε μήτε φτώχεια (266)

16. Ε. Καψωμένου, Σεφέρης, ό.π., σσ. 329-330. Ορισμένα στοιχεία παρέχει και ο Α. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική Σύνταξις της κοινής δημοτικής*, Ο.Ε.Δ.Β., τόμ. Β', Εν Αθήναις 1963², σσ. 293-301.

17. Ε. Καψωμένου, Σεφέρης, ό.π., σ. 338.

18. Για τη συγκεκριμένη λειτουργία του συνδέσμου, βλ. Ε. Κριαρά, *Λεξικό της Νεοελληνικής*, ό.π., λ. μήτε.

5.3 Η κλιμάκωση της έντασης και του νοήματος¹⁹.

γα λιώνει, γα τελειώσει, γα στοιχειώνει (21)

Το κρυφομίλημά σου ακούω, Πνεύμα

.....
κι ακούω Πνεύμα μια φωνή που κραάζει (273)

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η επανάληψη στο «*Λυρικό Λόγο*» παρουσιάζει μεγάλη συχνότητα, καθώς και πολλές εκφάνσεις. Παίζει επίσης έναν εξισορροπητικό ρόλο τόσο στο λόγο, όσο και στο ρυθμό και χωρίς να λειτουργεί υποτονικά, αλλά ούτε και να φτάνει στα όρια του βερμπαλισμού, αποτελεί ένα θεμελιακό στοιχείο της δομής του «*Λυρικού Λόγου*».

β) Η μεταφορά

Η μεταφορά που αποτελεί την «κυριότερη διευρυντική διαδικασία της γλώσσας»²⁰, είναι ένα πολύ συχνό φαινόμενο στο «*Λυρικό Λόγο*». Αξίζει να προσέξουμε τους όρους που δημιουργούν τη μεταφορική αίσθηση²¹.

1. Το ρήμα

1.1 Στην αρχή του στίχου.

Ανθεί το χαμογέλιο (20)

κι' ανθίζει το χαμόγελο στα χείλη (279)

πως κλώθω μια ζωή με ουράνιο πόθο (283)

19. Η επανάληψη στην περίπτωση αυτή τονίζει την κλιμάκωση που συνίσταται από τους όρους που δεν επαναλαμβάνονται. Βλ. Ε. Καψωμένου, *Σεφέρης*, ό.π., σσ. 340-343.

20. Γ. Μπαμπινιώτη, *Θεωρητική Γλωσσολογία (εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία)*, Αθήνα 1986, σ. 82.

21. Για τη μεταφορά ως λογοτεχνικό όρο μπορεί να δει κανείς: Α. Τζάρτζανου, *Νεοελληνική Σύνταξις*, ό.π., τόμ. Β', σσ. 305-306. C. Brook - Rose, *A Grammar of Metaphor*, London 1958. T. Hawkes, *Metaphor*, Methuen and Co Ltd 1972 (ελλην. μτφρ. Γαβριήλ-Νίκος Πεντζίκης, έκδ. Ερμής Ε.Π.Ε., Αθήνα 1978, ανατ. 1993). U. Eco, *I limiti dell' interpretazione*, Milano 1990 (ελλην. μτφρ. Μ. Κονδύλη, έκδ. "Γνώση", Αθήνα 1993), σσ. 179-203, όπου αναφέρεται διεξοδικά στην ερμηνεία των μεταφορών).

1.2 Το ρήμα συχνότερα στο τέλος του στίχου (μεταβατικό ή αμετάβατο).

Ο νους στα χρόνια τα παλιά καλπάζει (88)

νιώθω εντός μου κάτι να κοχλάζει (28)

Τη σκέψη μου περισσότερο πτερώνω (260)

Η πρωτογνώριστη ζωή ροδίζει (271)

Έχουν τα φλογερά μας πάθη σβήσει (274)

Κι ο πόνος του περισσότερο πυργώνει (282)

1.3 Εναλλακτικά η χρήση του ρήματος στοιχηδόν μεταβατικά - αμετάβατα.

*Τα πάθη τα παλιά πια δε μας πνίγουν
αρχίσανε κι αυτά να ξεθωριάζουν (270)*

1.4 Το ρήμα στο μέσο περίπου του στίχου σε συνδυασμό με ουσιαστικό - υποκειμένο εντείνει τη μεταφορική αίσθηση.

*Και στην ψυχή μαζεύονται τα νέφη (25)
της λευτεριάς μας φλόγιζε η λαχτάρα (256)*

1.5 Το ρήμα με εμπρόθετο προσδιορισμό.

Και τη φωτίζει τη ζωή με γνώση (277)

1.6 Το ρήμα σε συνδυασμό αντιθετικό με τη μετοχή.

Η κομισμένη μνήμη μου ξυπνάει (269)

2. Το ουσιαστικό

2.1 Τις περισσότερες φορές συναντούμε το ουσιαστικό στο τέλος του στίχου, απλό ή σύνθετο:

Το βράδυ η θάλασσα γαλήνια, λάδι (59)

γέροι και νέοι της δουλειάς μελίσινα (44)

Τα ονειράτά μας γίνηκαν κομμάτια (256)

Κι έζησα της ζωής τ' αστραποβόλι

Μα βρήκα εδώ γαλήνιο αραξοβόλι

Στ' ωραίο της ψυχής το δροσοβόλι (264)

2.2 Το ουσιαστικό σε θέση αντικειμένου, κατηγορουμένου ή προσδιορισμού στο μέσο του στίχου:

Στης γης τα σπλάχνα ο σπόρος θα νοτίσει (267)

Και να ο λαός της ξάστερος στη σκέψη (269)

*μα εμείς τα πάθη μας τα 'χομε κάψει
μες στο πυρό της λησμονιάς καμίνι* (278)

3. Το επίθετο

3.1 Η μεταφορική αίσθηση εντείνεται από την παρουσία επιθέτων που συμπληρώνουν είτε απλά, είτε σύνθετα την παρουσία ουσιαστικών και συχνά την ολοκληρώνουν.

Του νου μου, λαμπερό κι άσβηστο αστέρι (27)

Τώρα στις ζήσης της πικρής τη δύση (23)

Τα χείλη της ζωγραφιστά (61)

*Και το κατάχλωμο ασημί φεγγάρι
Στη σιγαλιά της νύχτας θ' απαντέχει* (265)
Η σκέψη μου κοντά σου πλουτοφόρα (167)

Τα χώματά της τα σμαραγδοφόρα (266)

3.2 Ασαφές ίσως παραμένει σε ορισμένες περιπτώσεις ποιος όρος εντείνει περισσότερο τη μεταφορική αίσθηση. Ίσως αξίζει κανείς να

Ξεχωρίζει συνδυασμούς ουσιαστικού και ρήματος, ειδικότερα σε διασκελισμούς.

*Μα στο λαιμό τα βρόχια
σφιχτά σου πέρασε η ζωή (77)*

*Της μνήμης μας οι σταλαγμοί
να μη στερέψουνε στιγμή (92)*

3.3 Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η μεταφορά από τη συμβολή της μετοχής στο τέλος του στίχου από μόνη της ή σε συνδυασμό με ρήμα ή ουσιαστικό.

*Σ' ένα νησί μικρό και ξεχασμένο
γαλήνιο κι' ήρεμο, στο φως λουσμένο (140)*

που τη χτυπά το κύμα λυσσασμένο (32)

*Κι η φωνή των προγόνων ηχώ
που τη μνήμη ξυπνά τη σβησμένη (43)*

4. Ίσως είναι αξιοσημείωτο να επισημάνουμε τα ασαφή όρια μεταφοράς - παρομοίωσης, που διαπιστώνουμε σε κάποιους στίχους του «Λυρικού Λόγου».

Θα δεις χαλί της γης την πρασινάδα (284)

*Καρδάμυλα, ριζόβλαστο παιδί σου
στη γη σου ζω κι αυτό το καλοκαίρι (85)*

Σύμφωνα με την άποψη ορισμένων ερευνητών ίσως χρειάζεται ν' αγνοήσει κανείς τη συνηθισμένη διάκριση²². Κατά την άποψή μας οι παραπάνω στίχοι αν ακολουθούσαν την τυπολογία της παρομοίωσης, ίσως να μην εξέφραζαν τόσο δυναμικά το περιεχόμενό τους²³.

22. T. Hawkes, *Μεταφορά*, ό.π., σ. 12.

23. T. Hawkes, *Μεταφορά*, ό.π., σ. 12.

Γ. ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ - ΚΟΙΝΟΙ ΠΟΙΗΤΙΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Το θέμα των επιδράσεων αποτελεί βέβαια αντικείμενο της συγκριτικής φιλολογίας²⁴, πιστεύουμε ωστόσο ότι πρέπει ν' αναφέρουμε ορισμένα στοιχεία, τα οποία διαμορφώνουν ως ένα βαθμό τη γλώσσα και το ύφος ενός λογοτεχνικού έργου. Από τη μελέτη του «*Λυρικού Λόγου*» διαπιστώνει ότι ο ποιητής γνωρίζει πολύ καλά την ελληνική ποιητική παράδοση, από την οποία προέρχονται σημαντικές επιδράσεις, τόσο από άποψη μορφής, όσο και περιεχομένου.

α) Πρωταρχικό ρόλο στον τομέα αυτό έχει η ποίηση του Κωστή Παλαμά²⁵. Μπορούμε να αναφερθούμε σε ορισμένα χαρακτηριστικά παράλληλα αποσπάσματα:

πλάστρα καμιά δεν καίει πια φωτιά (39)

*Σβησμένες όλες οι φωτιές, οι πλάστρες μεσ' στη χώρα²⁶
μα δίχως τα φτερά τα πρωτινά του* (146)

τα φτερά τα πρωτινά σου τα μεγάλα
(Δωδεκάλογος του Γύφτου, Η' προφητικός λόγος, στ. 41)²⁷

εδώ στο φως πρωτάνοιξα τα μάτια (141)

αυτού πρωτάνοιξα τα μάτια μου στη μέρα
(Ασάλευτη Ζωή, Πατρίδες)²⁸
Το τελευταίο μας τ' αψύ κρασί

24. C. Pichois - A. M. Rousseau, *La littérature comparée*, Paris 1967², σ. 74 κ.ε. Βλ. επίσης Ε. Πολίτου-Μαρμαρινού, *Η συγκριτική φιλολογία (Χώρος, σκοπός και μέθοδοι έρευνας)*, έκδ. «Καρδαμίτσα», Αθήνα 1981, σσ. 40-41, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

25. Βλ. και την εργασία του ποιητή, Κ. Παλαμά, «Ο ποιητής του Έθνους», *Σίρις* 5 (1996) 147-173.

26. Κ. Παλαμά, *Η Φλογέρα του Βασιλιά*, Πρόλογος, στ. 1, Άπαντα 5, σ. 11 - Βλ. και την ερμηνευτική προσέγγιση του Χ. Α. Καράογλου, Ο πρόλογος της «*Φλογέρας του Βασιλιά*» του Κ. Παλαμά: Μια προσέγγιση του ποιήματος, *Φιλολόγος* 21 (= Νεοελληνική Λογοτεχνία, [Η Βιβλιοθήκη του «Φιλολόγου»], Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 49-68). Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι η έλθειψη της φωτιάς, υποδηλώνει τόσο στα συγκεκριμένα αποσπάσματα, όσο και σε άλλους λογοτέχνες, τον πνευματικό και πολιτιστικό μαρασμό. Βλ. και το ποίημα του Γ. Σεφέρη, *Επιφάνια* 1937 (=Ποιήματα, έκδ. 15^η, «Ίκαρος», 1985, σ. 140, στ. 6-10) «*Κράτιστα τη ζωή μου ταξιθεύοντας / ανάμεσα στα κίτρινα δέντρα κατά το πλάγιασμα της βροχής / σε σιωπηλές πλαγιές φορτωμένες με τα φύλλα της οξιάς / καμιά φωτιά στην κορφή τους βραδιάζει*». Βλ. επίσης την ερμηνεία του συγκεκριμένου αποσπάματος από τον Ν. Παπασταϊκούδη, *Κειμενοδιφικη ανάλυση*, έκδ. «Κώδικας», Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 29-40.

27. Κ. Παλαμά, *Άπαντα*, σ. 41.

28. Κ. Παλαμά, *Η Ασάλευτη Ζωή*, Άπαντα 3, σ. 13.

στον ταβερνεϊού θα πιούμ' εκεί την άκρη (65)

*Αφρίζει στο ποτήρι σου το αψύ κρασί το μαύρο
(Ασάλευτη Ζωή, Στοχασμοί της χαραυγής)²⁹*

*Τότε σαν αρχαιόμαχο λισγάρι
μέρα και νύχτα αδιάκοπα θα σκάφτω
θα το 'χω Σέρρες, παίνεμα, καμάρι
την ιστορία σου να την ξεθάφτω (251)*

*... τ' αρχαιομάχο το λισγάρι/σκάφτει και σκάφτοντας ξε-
θάφτει
(Ασάλευτη Ζωή, Ύμνος των Αντρείων)³⁰*

Χαρακτηριστικός είναι ο συσχετισμός ορισμένων «Σερραϊκών Σονέτων»,³¹ τα οποία αποτελούν συνάμα έκρηξη αγάπης και πόνο ψυχής για την πολύπαθη πόλη των Σερρών, με τα «Σατιρικά Γυμνάσματα» του Κωστή Παλαμά³². Μέσα από κάποια σερραϊκά σονέτα διαφαίνεται μία έγκαιρη και καιρία καταγγελία ορισμένων μορφών πολιτικής – και όχι μόνο αλλοτρίωσης. Αξίζει ν' αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

*Μαστορεμένοι την ψευτιά μας δίνουν
αυτοί που ξέρουν να μας κοροϊδεύουν
πρώτα μας ξεγελούν, μετά μας φτύνουν
στις εκλογές πολύ μας κολακεύουν (243)*

Και για μούντζα ο λαός και για λιβάνι³³

*Τέτοιοι πολλοί στην πόλη μας ταρτούφοι
δείχνουν πως απ' τους άλλους ξεχωρίζουν
Ξέρουν τους δυνατούς να ξεσκονίζουν (254)*

29. Κ. Παλαμά, *Η Ασάλευτη Ζωή*, Άπαντα 3, σ. 113.

30. Κ. Παλαμά, *Η Ασάλευτη Ζωή*, Άπαντα 3, σ. 180.

31. Τα «Σερραϊκά Σονέτα» αποτελούν το τρίτο μέρος του «*Λυρικού Λόγου*». Δώδεκα από αυτά τα σονέτα δημοσιεύτηκαν και στην επετηρίδα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Σερρών *Σερραϊκά Ανάλεκτα 2* (1993-94) 267-273.

32. Κ. Παλαμά, *Σατιρικά Γυμνάσματα*, Άπαντα 5, 229-274, Α' και Β' σειρά – Για τη σάτιρα του Κ. Παλαμά, βλ. τη συστηματική και εμπειριστατωμένη μελέτη του Ξ. Α. Κοκόλη, «Κωστής Παλαμάς», στον τόμ. *Σάτιρα και Πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα (από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη)*, έκδ. Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη, Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1979, σσ. 181-206, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

33. Κ. Παλαμά, *Σατιρικά Γυμνάσματα*, Άπαντα 5, Β' σειρά 8, 258.

*και της πολιτικής οι φασουλήδες
ταρτούφοι, ραμπαγάδες, ταρταρίνοι³⁴*

*Ως πότε κοιμισμέν' η πολιτεία
μ' απάθεια θα βλέπει, θ' αντικρίζει
τα όσα γελοία γίνονται κι αστεία
κι αρκείται μοναχά να μουρμουρίζει (240)*

*Και κοιμισμένη στ' όνειρό της βλέπει
μουρλή γλωσσοκοπάνα πολιτεία³⁵*

*Μαζεύονται πρωί στο καφενείο
τάβλι, χαρτί, κουβέντα, κομπολόι
κι' ύστερ' αρχίζουνε το μοιρολόι*

*Τη μια τους φταίει η ζέστη, μια το κρύο
Μα πιο καλό κι ωραίο το ραχάτι
Μονάχ' αυτό βολεί τον ακαμάτη (248)*

*Ο ποσαπαίρνης με το θεσιθήρα
για την πατρίς καυγά στους καφενέδες
.....
φαγοπότι, ξαπλωταριό, τα ίδια³⁶.*

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποσπάσματα και αρκετά άλλα που συσχετίζονται με το έργο του Κωστή Παλαμά, αποδεικνύουν μια βαθιά γνώση του έργου του, αλλά και τον αφομοιωτικό δυναμισμό και τη δημιουργική μετουσίωση από τον ποιητή του «*Λυρικού Λόγου*».

β) Ορισμένους συσχετισμούς με άλλους ποιητές, που αξίζει να αναφέρουμε.

1. Με το Διονύσιο Σολωμό

*δροσάτο αγέρι (19, 20 κ.π.ά.)
της αυγής το δροσάτο ύστερο αγέρι³⁷*

34. Κ. Παλαμά, *Σαπφικά Γυμνάσματα*, Άπαντα 5, Β' σειρά 1, 251.

35. Κ. Παλαμά, *Σαπφικά Γυμνάσματα*, Άπαντα 5, Β' σειρά 4, 254.

36. Κ. Παλαμά, *Σαπφικά Γυμνάσματα*, Άπαντα 5, Β' σειρά 4, 254.

37. Δ. Σολωμού, *Ο Λάμπρος (Η ημέρα της Λαμπρής)*, Άπαντα, τ. Α', Ποιήματα (επιμέλεια - σημειώσεις), Λ. Πολίτης, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1979⁴, σ. 185.

Τα 'χω τα μάτια της ψυχής πάντ' ανοιχτά (58)

Πάντ' ανοιχτά, πάντ' άγρυπνα τα μάτια της ψυχής μου³⁸

Τώρα γαλήνη και σιωπή / θανάτου βασιλεύει (180)

Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει³⁹

2. Με τον Κ. Π. Καβάφη

*Μας έχουν απ' τον κόσμο απομονώσει,
Μας έχουνε κλεισμένους μες στα τείχη (252)*

*Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
Μεγάλα κ' υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη*

*.....
Ανεπαισθήτως μ' έκτισαν από τον κόσμον έξω⁴⁰*

3. Με τον Γ. Σεφέρη

Στην άμμο ξαπλωμένος την ψιλή, ξανθή

Πάνω στην άμμο την ξανθή...⁴¹

4. Με τον Α. Κάλβο

Γλυκός ο θάνατος στις Χιος το μνήμα (30)

*Ας μη μου δώση η μοίρα μου
εις ξένην γην τον τάφον
είναι γλυκός ο θάνατος
μόνον όταν κοιμώμεθα
εις την πατρίδα⁴².*

38. Δ. Σολωμού, *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, Σχέδιασμα Β' 36*, Άπαντα, ό.π., σ. 234.

39. Δ. Σολωμού, *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, Σχέδιασμα Β' 1*, Άπαντα, ό.π., σ. 215.

40. Κ. Π. Καβάφη, *Τείχη, Ποιήματα Α' (1896- 1918)*, φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, έκδ. ιε' (φωτολιθογρ. ανατύπωση), Ίκαρος, Αθήνα 1983, σ. 106.

41. Γ. Σεφέρη, *Άρνηση, Ποιήματα*, ό.π., σ. 13.

42. Α. Κάλβου, *Ωδή Α', Ο Φιλόπατρις*, στροφή κγ', Ωδαί μετά της πρώτης γαλλικής μεταφράσεως υπό St. Julien και Pauthier de Gensay, έκδ. Γ. Ζώρας, Αθήνα 1962, σ. 32.

Ένα αξιόλογο λογοτεχνικό έργο αποτελεί ανεξάντλητο θεματολογικό ορυχείο για το φιλόλογο-ερευνητή. Στην εργασία αυτή επιχειρήσαμε μια πρώτη χαρτογράφηση του γλωσσικού και υφολογικού πεδίου του «*Λυρικού Λόγου*». Υπάρχουν πολλά επιμέρους θέματα γλωσσικά - υφολογικά, αλλά και θεματολογικά μοτίβα του «*Λυρικού Λόγου*» που μπορούν να ερευνηθούν, όπως Ονοματολογία (Τοπωνύμια, Επώνυμα, Κυριώνυμα), Χρωματολογία, η Συντακτική δομή του «*Λυρικού Λόγου*» και κυρίως η λειτουργία των δευτερευουσών προτάσεων, ιδιαίτερα των βουλητικών που παρουσιάζουν μεγάλη συχνότητα κ.π.ά.

Πιστεύουμε ότι με τη διεξοδική μελέτη του έργου του οι φιλόλογοι-ερευνητές θα έχουν τη δυνατότητα να σχηματίσουν μία συνολική εικόνα της ποίησης και της ποιητικής του.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ Πρώτη βιβλιογραφική καταγραφή

*«Βραδιάζει ξημερώνει, ὁ νοῦς μου δὲν μερώνει
δλον νὰ συλλογοῦμαι καὶ σὰς νὰ ἐνθυμοῦμαι.
Τὶ ἀνυπόφερτος καὶμὸς, ὁποῦν' αὐτὸς ὁ χωρισμὸς.
Τὶ φλογερὸν καμίνι ποῦ μὲ νερὸν δὲν σβύνει.
Τὶ ἀθεώφοβος φωτιὰ ὁποῦν' αὐτὴ ἡ ξηνητιά.
Καὶ τὶ σκληρὸν πριγιόνι ποῦ μένα θανατῶνει.
Καὶ τόδε σὶν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει καμὸν» (1837).
Εμμανουὴλ Μαγουλάς*

Η εκδοτική λογοτεχνική δραστηριότητα εμφανίζεται στο πνευματικό προσκήνιο των Σερρών μετά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα¹. Το πρώτο έντυπο Σερραίου λογοτέχνη τυπώθηκε στην Αθήνα το 1866². Μετά από δεκατρία ακριβώς χρόνια (1879) ακολούθησε η έκδοση ενός δεύτερου λογοτεχνικού πονήματος³, που η εκτύπωσή του πραγματο-

---

1. Η πόλη των Σερρών, αξιόλογο οικονομικό και πνευματικό κέντρο της Μακεδονίας, είχε μία μακραίωνη παράδοση στα γράμματα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Η πλούσια Βιβλιοθήκη του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών εμπολιτιζόταν συνεχώς με έντυπα και εφημερίδες από την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Βιέννη και από πολλές άλλες μεγάλες μακεδονικές πόλεις.

2. Είναι το βιογραφικό αφήγημα του Νιγριτινού γιατρού Μιχαήλ Παπαδόπουλου (1828-1894) με τίτλο *Ο γιατρός Πολυδεύκης*, Αθήναι, Τυπ. Ιω. Κασσάνδρεως και Σ^α, 1866. Αφηγείται την πραγματική ιστορία του φίλου του Πολυδεύκη Πέρολη. Ο συγγραφέας, που διέμενε στη Θεσσαλονίκη, διακρίνεται για το κριτικό του πνεύμα, τη διεισδυτική οπτική στην περιγραφή των χαρακτήρων και την ικανότητα εκφραστικών μέσων. Το ύφος του έργου του κινείται στα πλαίσια του φθίνοντος ρομαντισμού της εποχής του. Για την πνευματική του δράση, βλ. Κ. Πλαστήρα, «Ο λόγιος γιατρός από τη Νιγρίτα Μιχαήλ Παπαδόπουλος και η πνευματική του δράση», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας (Νιγρίτα, 17-20 Οκτωβρίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 553-565 (εικ. 1, 3), ενώ για το βίο και την εθνική του συμβολή, βλ. Ανώνυμο, «Μιχαήλ Παπαδόπουλος», *Εθνικόν Ημερολόγιον Κ. Φ. Σκώκου* 23 (1908) 393-395. Γερ. Πεντόγαλου, «Μιχαήλ Παπαδόπουλος: γιατρός και “εθναπόστολος” στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη», *Πρακτικά ΙΣΤ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 115-134.

3. Πρόκειται για την έβδομη κατά σειρά επανέκδοση του μουσικού δράματος του μη σεραϊκής καταγωγής Αθανάσιου Χριστόπουλου (1772-1847) με τίτλο: *Αχιλλεύς Δράμα ηρωικόν, εις την αιολοδωρικὴν διάλεκτον*, Σέρραι, Τυπ. Διδασκαλείων, 1879⁷, σσ. δ'+74. Το συνέγραψε στο Ιάσιο, μετά από επίμονη επιθυμία του ηγεμόνα Α. Μουρούζη, και ανεβάστηκε στη σκηνή εκεί με μεγάλη επιτυχία, βλ. Γρ. Μπαράτ, «Αθανάσιος Χριστόπουλος», *Εθνικόν Ημερολόγιον Μ. Βρετού* 4 (1864) 85. Πρωτοεκδόθηκε στη Βιέννη το 1805, τυπ. Ιωάννας Σχραϊμβλ. Επακολούθησαν άλλες δύο επανεκδόσεις στην ίδια πόλη (1817, 1818), τρεις στο Παρίσι (1833, 1841, 1864), μία στην

ποιήθηκε αυτή τη φορά στο πρώτο τυπογραφείο των Σερρών, το οποίο λειτούργησε στις κτιριακές εγκαταστάσεις του Διδασκαλείου⁴.

Το πρωιμότερο όμως σερραϊκό ποιητικό λογοτεχνικό δημιούργημα που έχει διασωθεί εντοπίζεται στην αρχαία εποχή⁵. Μετά από μία μεγάλη χρονική απουσία, τα πρώτα χειρόγραφα δείγματα του έμμετρου λόγου απαντούνται κατά τη βυζαντινή περίοδο⁶. Λαϊκοί και κληρικοί κυρίως επιδίδονται στη συγγραφή στιχουργημάτων, παρά-

Κέρκυρα (1880), μία στο Βόλο (1884) και μία τελευταία στη Θεσσαλονίκη (1931), βλ. N. Camargiano, *Athanasios Christopoulos: Sa vie, son œuvre littéraire et ses rapports avec la culture Roumaine*, Thessaloniki, I.M.X.A., 1981, σσ. 132-133. Πρβλ. και Τ. Καραναστάση, «Ο Δ. Μαρούλης και η εφημερίδα «Μακεδονία» των Σερρών (1878): Ζητήματα Ιστορίας των πρώτων σερραϊκών εκδόσεων», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 2 (1993-94) 127, 146.

4. Πρωτολειτούργησε πιθανόν κατά τη διετία 1878-1879 στο χώρο του Διδασκαλείου κάτω από την επιβλεψη του διευθυντή και ιδρυτή του Δημήτριου Μαρούλη. Για εκτενείς αναφορές σχετικά με το τυπογραφείο αυτό, βλ. Τ. Καραναστάση, ό.π., σσ. 127-149, ενώ για την προσωπικότητα και το έργο του Ηπειρώτη ιδρυτή του, βλ. Χρ. Σκανδάλη, *Δημήτριος Μαρούλης Διδάσκαλος του Γένους 1840-1892*, Γιάννινα, Κοινότητα Κατσικά, 1995, σσ. 158. Από το πιεστήριο αυτού του τυπογραφείου γνώρισαν το φως της δημοσιότητας οι εξής ακόμη εκδόσεις: 1) Αγγελία της δίφυλλης εφημερίδας «Μακεδονία», 4 Απριλίου 1878, σσ. 4, 2) *Κανονισμός της εν Καβάλα Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας*, Σέρραι 1878, 3) Θ. Γ., *Περίληπτικά βιογραφία επισήμων ανδρών τε και γυναικών εν τη ιστορία ερανεισθείσαι εκ διαφόρων συγγραμμάτων*, Σέρραι 1878, σσ. 56, 4) Δημ. Μαρούλη, *Τα έργα των εχθρών μου και το έργο μου ενώπιον του ενεστώτος και του μέλλοντος*, Σέρραι 1879, σσ. 89 και 5) *Κανονισμός της εν Σέρραις Φιλομούσου Αδελφότητας Ουρανίας*, Σέρραι 1879.

5. Το εντεκάστιχο εγχάρακτο επιτύμβιο επίγραμμα (β' μισό του 2^{ου} αι.-α' μισό του 1^{ου} αι. π.Χ.) πάνω σε αρχαίο μαρμάρινο επιτύμβιο ανάγλυφο, που ανήκει στην ιδιωτική συλλογή του επχωρίου οδοντίατρου Αλέκου Χατζηηλία, αποτελεί την αρχαιότερη ανώνυμη ποιητική σερραϊκή δημιουργία. Το κείμενο του, που απολνέει έντονη εκφραστική δύναμη και λυρισμό, έχει ως εξής: *Σώστρατος ό σπειράς Τιμώ δέ με γείνατο μάτηρ/ Σωπάτραν στυγερόν δ' ήλυθον εις Αΐδαν/ οΐτω λυσαμένα μογεράν ώδϊνα λοχειάς/ άλλ' έπι νημφιδίων άπτομένα θαλάμων/ οϊκτρα δ' έδάκρυσεν Νικόστρατος ώι με τοκειές/ τάν εκκαιδεχέτιν δώκαν όμεινέντιδα./ Έβλις δ' ά θάλλουσα βροτών φρένα τάν επί τέκνοις/ οή ή τέρψιν λύπαν δ' άντέπορεν γενέταις./ Τών νεόνιμφον ιώ ζένε τάν άδίαυλος/ ήδυσήδϊτων Αΐδας άρπασεν εκ θαλάμων/ --- εκκαιδεχέτιν ήδόνιμφον /-----*, βλ. Μ. Καραμπέρη, «Υστεροελληνιστική επιτύμβια στήλη σε ιδιωτική συλλογή των Σερρών», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 37 (1982) 203-218, σχδδ. 1-2, πίν. 91-92.

6. Στην περίοδο αυτή ανήκουν οι χειρόγραφοι ικετήριοι στίχοι της Μαρίας Κομνηνής Παλαιολογίνας *προς την Δέσποιναν Παρθένον και Θεομήτορα την Χωρινήν*, βλ. Π. Παπαγεωργίου, «Ποίημα Μαρίας Κομνηνής της Παλαιολογίνης αντιγεγραμμένον εκ χειρογράφου της παρὰ τας Σέρρας Ι. Μονής Ιωάννου Προδρόμου», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου* 6 (1913) 46-50. G. Krustev, «A Poem by Maria Comnene Palaiologina from Manuscript N° 177 of the Ivan Dujčev Centre for Slavo-Byzantine Studies», *Byzantinoslavica* 58/1 (1997) 71-77. Από το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών προέρχονται επίσης δύο επιτύμβια ποιήματα, του Αθανασίου Μασγιδά (1336) και της Ελένης, αδελφής του Σέρβου δεσπότη Ιωάννη Ούγκλεση (1364/65), βλ. S. Mercati, «Sull' epitafio di Atanasio Masgidas nel monastero del Prodromo presso Serres», *Orientalia Christiana Periodica* 13 (1947) 239-244. G. Subotic - S. Kissas, «Nadgrobní natpis sestře despotá Jovana Uglješe, na Menikejskoj Gori» [στα σερβ.], *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 16 (1975) 161-181 (με γαλλική περίληψη). Ποιήματα έγραψε επίσης και ο μητροπολίτης Σερρών Νικήτας (1050-1060). Ένα μάλιστα από αυτά με τίτλο *Στίχοι περί γραμματικής* είναι πολύστιχο. Με τη θρησκευτική τέλος ποίηση ασχολήθηκε και ο επίσκοπος Σερρών Ιάκωβος (1348-1360).

δοση που συνεχίζεται αδιάκοπα και κατά τους σκοτεινούς χρόνους της τουρκοκρατίας⁷.

Η μαρτυρική μακεδονική πόλη, μετά την απελευθέρωσή της το 1913 από τη μακραίωνη τουρκική δουλεία, επέδειξε ακόμη εντονότερη πνευματική δραστηριότητα. Η λειτουργία νέων ιδιωτικών τυπογραφείων, μετά και από τις τελευταίες οδυνηρές δοκιμασίες από τους βόρειους γείτονές μας, συντέλεσε στην αύξηση της εκδοτικής λογοτεχνικής δημιουργίας⁸, που κατά τη μεταπολεμική περίοδο έφτασε στο αποκορύφωμά της. Το συλλογικό εγχείρημα επίσης ομάδας επιχωρίων διανοητών στα μέσα σχεδόν του αιώνα για την ίδρυση Παραρτήματος της «Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών»⁹ στις Σέρρες, καθώς και η παρουσία του «Συνδέσμου Σερραίων Λογοτεχνών»¹⁰ δύο χρόνια μετά τη διά-

7. Κατά την περίοδο αυτή γνωστά ονόματα που επιδόθηκαν στη σύνθεση στιχοουργημάτων είναι των επισκόπων Σερρών Γεννάδιου (1517-1537) και του Θεοφάνη (επιτύμβιο του έτους 1548), του μοναχού Τιμοθέου (β' μισό του 18^{ου} αι.), του Εμμανουήλ Μαγουλά (1837) και του Μανουήλ Γαλή του Σεριώτου, βλ. Εν. Στράτη, *Η Δράμα και η Δράβησκος*, Σέρραι 1924, σσ. 34-35. Δ. Σοφριανού, «Τιμοθέου μοναχού Σερραίου, ανέκδοτο στιχούρημα για τη μονή Βαλαάμ των Μετεώρων (β' μισό 18^{ου} αι.)», *Τρικαλινά* 19 (1999) 7-18. Γρ. Σάθη, *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής Α-χρον ΟΡΣ*, τόμ. Γ', Αθήνα 1993, σσ. 151 (αρ. 788), 745 (αρ. 1058). Αξιόλογο τέλος χειρόγραφο πεζογράφημα του έτους 1642 είναι το *Χρονικό* του Σερραίου Παπασυναδινού, βλ. Σπ. Λάμπρου, «Το χρονικό του παπά Συναδινού», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας* 2 (1885) 640-650. Κατά την όψιμη περίοδο της τουρκοκρατίας γίνεται αναφορά του Π. Καϊχτσή, ως ποιητή της πολίχνης Ροδολίβους, βλ. Εν. Στράτη, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, Εισαγωγή Π. Σαμαρά, Σέρρες 2000¹, σ. 98. Στα παράφυλλα των βιβλίων της παλιάς Βιβλιοθήκης της μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, τα οποία γνώρισαν πολλές περιπέτειες εξαιτίας των βορείων γειτόνων μας, είναι αναγεγραμμένα αρκετά αυτοσχέδια χειρόγραφα ποιήματα από μοναχούς, όπως αυτό που εκφράζει την πίστη του για τη ματαιότητα των εγκοσμίων: *Τὴν γὺν ἠρώτησα ἐγὼ, / τῆς γῆς ὁ διαβάτης; / Ποῦ τρέχει, ἐνῶ στρέφεται; / εἰς τὸν ἄξονά της; / καὶ διασχίζει τοῦ κενοῦ, / παγετώδες χάος, / ὡς γίγας, ὅστις στρέφεται; / κινεῖται ἀενάως; / Ἡ γῆ δὲ μ' ἀποκρίθη; / "Θνητὲ εἰς πᾶν σου βῆμα; / βαδίζεις πρὸς τὸ μῆμα!", βλ. Κ. Τριφυροπούλη, «Περιπέτειες των Βυβλιοθηκῶν των μονῶν Τιμίου Προδρόμου και Εικοσιφοινίσσης», *Σερραϊκά Γράμματα* τεύχ. 41-42 (Σέρρες, 1961) 19-20.*

8. Αποσπασματική καταγραφή τους, μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα, επιχειρήθηκε από τον Ντ. Χριστιανόπουλο, «Λογοτεχνικά βιβλία και περιοδικά που τυπώθηκαν στη Θεσσαλονίκη (1850-1950): Πρώτη καταγραφή», *Διαγώνιος* αρ. 4 (Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος-Απρίλιος 1980) 22-23 (και σε ανάτυπο) του ίδιου, *Λογοτεχνικές εκδόσεις μακεδονικών πόλεων πλην Θεσσαλονίκης 1879-1950: Καταγραφή-βιβλιογραφία-προσωπογραφία*, Κοζάνη, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, 1998, σσ. 19-41, 133 (πίν. 1).

9. Ιδρύθηκε το έτος 1958 με πρωτοβουλία του εκδότη και συγγραφέα Νικόλαου Βουζούικα και με ενέργειες του εκπαιδευτικού και λογοτέχνη Χρήστου Θεολόγου, όταν ο τελευταίος, ευρισκόμενος στην Αθήνα για μεταεκπαίδευση, ήρθε σε επαφή με τον τότε πρόεδρο της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών Στέλιο Σπεράντζα, ο οποίος αποδέχτηκε τη σχετική πρόταση. Η απόφαση για την ίδρυση του δημοσιευτήκη στον ημερήσιο αθηναϊκό τύπο στις 20 Αυγούστου 1958. Το ίδιο έτος συνήλθαν τα μέλη και εξέλεξαν το προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο. Πρόεδρος ορίστηκε ο Στέλιος Ι. Μαρασλής, αντιπρόεδρος ο Χρήστος Θεολόγου, Γενικός γραμματέας ο Αντώνης Τσακίροπουλος, Ταμίας η Ζάννα Συμεωνίδου, Κοσμητήρ ο Σταύρος Κοταμανίδης και Σύμβουλοι οι Νικόλαος Βουζούικας και Γιάνος Γεωργόπουλος. Επίτιμο μέλος ανακηρύχτηκε ο Τριαντάφυλλος Θεοδωρίδης.

10. Στις 2 Νοεμβρίου 1965 το νεοεκλεγέν τότε Διοικητικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε σε σώμα ως εξής: Πρόεδρος ο Μιχάλης Τσαντήρης, Γενικός γραμματέας ο Γιάνος Γεωργόπουλος, Ταμίας ο Τάσος Σταμπούλογλου και μέλη οι Θανάσης Μετσημενίδης και Δημήτρης Σκυλίτσης. Ανάμεσα

λυση του πρώτου (1963)¹¹, συντέλεσαν στη διαμόρφωση της πνευματικής και λογοτεχνικής φυσιογνωμίας της πόλης και στην ενδυνάμωση των λογοτεχνικών εκδόσεων.

Για τη σύνταξη του καταλόγου που ακολουθεί ως Σερραίου λογοτέχνης θεωρήσαμε όχι μόνον τους αυτόχθονες ή γεννημένους στον τόπο μας¹² από ξένους γονείς, αλλά ομοίως τους απόδημους¹³ και τους έχοντες σερραϊκή καταγωγή, καθώς και τους μετοίκους¹⁴, που άλλους η επαγγελματική τους ενασχόληση τους έφερε στην περιοχή μας προσωρινά και άλλους που εγκαταστημένοι μονίμως εδώ έχουν δημιουργήσει οικογενειακούς δεσμούς. Για τους τελευταίους η σερραϊκή γη θεωρείται κάτι περισσότερο από θετή τους πατρίδα. Δεν παραλείψαμε τέλος και τους λιγοστούς απόμακρους με την περιοχή μας λογοτέχνης, που

στους σχολούς του Συνδέσμου αναφέρονται «η διάδοση της λογοτεχνίας με συγκεντρώσεις και απαγγελίες έργων των Σερραίων που μοχθούν πνευματικά, με ποιητικές βραδιές και την οργάνωση διαλέξεων και άλλες πνευματικές εκδηλώσεις». Όλες αυτές οι δραστηριότητες των μελών πραγματοποιούνταν στο εξοχικό κέντρο “Το Τζάκι”, στην εξοχική τοποθεσία Κιάσκια. Στη διάθεση του κοινού μάλιστα υπήρχε λεωφορείο για τη μετάβασή του εκεί, βλ. *Σερραϊκά Γράμματα* 10/61-62 (1965) 47.

11. Ο Σύνδεσμος, που διατηρήθηκε μέχρι το έτος 1967, προχώρησε στην έκδοση περιοδικής έκδοσης με τίτλο “Πυξίδα”. Το πρώτο και μοναδικό τεύχος του κυκλοφόρησε το Φεβρουάριο του 1967. Εκδόθηκε στο τυπογραφείο των Αφών Σαββατιανού και ως συνεργάτες του καταγράφονται οι Τάσος Μανθόπουλος, Μιχάλης Τσαντήρης, Τάσος Σταμπούλογλου, Ερρίκος Βλάχμπιης, Χρήστος Σαμαράς, Δημήτρης Σκυλίτσης και Κώστας Κατιάκος. Η έκδοσή του από έλλειψη οικονομικών πόρων υπήρξε «συνεταιριστική», δηλαδή ο κάθε λογοτέχνης πλήρωνε το μερίδιο του, ανάλογα με την έκταση που καταλάμβανε στο περιοδικό το έργο του. Άλλα λογοτεχνικά περιοδικά που γνώρισαν το φως της δημοσιότητας στις Σέρρες, χωρίς όμως να διατηρηθούν και αυτά τη δέουσα μακροβιότητά τους για οικονομικούς καθαρά λόγους, ήταν τα εξής: 1) «Εποχή». Διευθυνόταν από Συντακτική επιτροπή. Πρωτοκυκλοφόρησε το 1951 και εκδόθηκαν δύο μόνο τεύχη (Νοέμβριος 1951-Φεβρουάριος 1952), 2) «Πνεύμα» με εκδότη και διευθυντή το Γιάννη Γεωργόπουλο. Κυκλοφόρησε ένα μόνον τεύχος (Ιούνιος 1953), 3) «Σερραϊκά Γράμματα» με εκδότη και διευθυντή το Νικ. Βουζούκα (Οκτώβριος 1955-Ιούλιος 1967), 4) «Λόγος Σιρινών» διευθυνόταν από συντακτική επιτροπή. Εκδόθηκαν πέντε τεύχη (Μάιος 1959-Ιανουάριος 1960), 5) «Πνευματική Επαρχία» με εκδότη και διευθυντή το Γιάννη Βουκελάτο. Δημοσιεύθηκαν δέκα τεύχη (Ιανουάριος 1971-Ιούνιος 1973), 6) «Πνευματική Στέγη» με διευθυντές τους Ερ. Βλάχμπιη, Τ. Μανθόπουλο, Τ. Σταμπούλογλου, Κ. Κατιάκο. Τυπώθηκαν πέντε τεύχη (Ιανουάριος 1977-Μάρτιος 1978) και τέλος 7) «Ορφεία» (Νοέμβριος 1981-Δεκέμβριος 1983).

12. Με την ευρύτερη έννοια του γεωγραφικού χώρου, που προσδιορίζει όλο το νομό. Έτσι, εκτός από την πρωτεύουσα του νομού, λογοτεχνική παρουσία εντοπίζεται και στις επαρχιακές πόλεις και χωριά, όπως Σιδηρόκαστρο, Ν. Ζίχνη, Βυρώνεια, Άνω Πορόια, Ηράκλεια, Στρυμονικό, Μονοκκλησιά, Ευκαρπία, Ίβηρα, Αχινός, Δημητρίτσι, Αμπελοι, Αγία Παρασκευή, Πεντάπολη, Γάζωρος, Αναστασία, Αλιστράτη, Πρώτη, Ροδολίβος, Θολός, Παραλίμνιο, Άνω Βροντού, Εμμανουήλ Παπάς, Άγιο Πνεύμα, Λευκώνας και Μετόχι.

13. Τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης ήταν αυτά που προσέλκυαν κυρίως τους Σερραίους λογοτέχνης της διασποράς, όπου οι επαγγελματικές συνθήκες για τους γονείς τους, αλλά και για τους ίδιους ήταν ευνοϊκότερες.

14. Προέρχονται όχι μόνον από όμορα και κοντινά (Κιλκίς, Δράμα, Καβάλα, Θεσσαλονίκη, Χαλκιδική, Πιερία, Βέροια, Κοζάνη, Θεσσαλία, Θράκη) γεωγραφικά διαμερίσματα του ελλαδικού χώρου, αλλά και από πιο απομακρυσμένες περιοχές (Κρήτη, Σύρος, Σίφνος, Μυτιλήνη, Πρέβεζα, Ιωάννινα), καθώς και από την Κύπρο.

στη θεματολογία των έργων τους έχουν συμπεριλάβει οικεία πρόσωπα και γνώριμους τόπους του σερραϊκού χώρου¹⁵ ή έχουν εκτυπώσει απλώς κάποιο από τα βιβλία τους σε τοπικό τυπογραφείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλοι οι παραπάνω λογοτέχνες¹⁶ εκπροσωπούν ποικίλες κοινωνικές τάξεις και ότι οι περισσότεροι από αυτούς εργάστηκαν και δημιούργησαν στην περιφέρεια, μακριά από την ακτινοβολία του κέντρου.

Τα βιβλιογραφούμενα έργα που αποδελτιώσαμε αφορούν τα αυτεπλή έργα (συμπεριλαμβανομένων και των ανατύπων) που έχουν περάσει από το πιεστήριο του τυπογραφείου. Τα διάσπαρτα άλλα λογοτεχνικά δημοσιεύματα σε ποικίλες συλλογικές εκδόσεις (περιοδικά και ημερήσιο τύπο) παρέμειναν εκτός καταλόγου¹⁷. Δεν προχωρήσαμε καθόλου σε αξιολογική αποτίμηση των έργων και δεν αποκλείσαμε ακόμη και αυτά που έχουν κοινοποιηθεί στο αναγνωστικό κοινό σε πιο πρόχειρη μορφή (σπάνια χειρόγραφα, δαχτυλογραφημένα, φωτοτυπημένα).

Η κύρια συστηματική βιβλιογραφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο φιλόξενο χώρο της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών¹⁸. Η συνολική καταλογογράφηση στηρίχτηκε κυρίως σε αυτοψία, αλλά και σε έμμεσες πληροφορίες (γραπτές και προφορικές). Τα έντυπα που δεν ήταν δυνατή η ψηλάφησή τους από το πρωτότυπο, και συνεπώς η φυσική περιγραφή τους θεωρείται ελλιπής, σημειώνονται στην αρχή με αστερίσκο (*). Συμπεριλάβαμε επίσης και τις γενόμενες κρίσεις και εκτενείς παρουσιάσεις τους που καταχωρήθηκαν στον περιοδικό μόνον τύπο. Χρησιμοποιήθηκαν οι εξής βραχυγραφικές ενδείξεις: χ.τ.= χωρίς τόπο (έκδοσης), χ.χ.= χωρίς χρονολογία, σ.= σελίδες, χ.σ.= χωρίς σελι-

15. Η Αρσινόη Παπαδοπούλου, ο Χρήστος Ζαλοκώστας, ο Διονύσιος Μανεντης, ο Στρατής Δούκας, ο Θεόδωρος Γρηγοριάδης και ο Γιώργος Λεονάρδος.

16. Σύντομα βιογραφικά στοιχεία αρκετών μπορεί να αναζητήσει κανείς στη μελέτη του Στ. Κοταμανίδη, «Σύγχρονοι λογοτέχναι και πνευματικοί άνθρωποι των Σερρών» *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1969) 355-783.

17. Αξιόλογα μικρής έκτασης λογοτεχνικά δημιουργήματα είναι διάσπαρτα τυπωμένα σε ποικίλα περιοδικά και εφημερίδες όχι μόνο των Σερρών, αλλά και της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας. Μία δεύτερη ερευνητική καταγραφή στο μέλλον θα παρουσίαζε ενδιαφέρον να συμπεριλάβει και αυτά, γιατί αρκετοί Σερραίοι λογοτέχνες -ορισμένοι μάλιστα και αξιόλογοι- δεν πρόλαβαν (πρβλ. την περίπτωση του σύντομου ανέκδοτου χειρόγραφου διηγήματος με τίτλο *Ο Απολλώνιος* του Εν. Στράτη, που συνέγραψε αμέσως μετά το 1920 και που προσφάτως ο ομώνυμος εγγονός του μας το παραχώρησε για μελέτη) ή δεν προχώρησαν ποτέ για διάφορους λόγους σε αυτοτελή έκδοση και για το λόγο αυτό δε συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογό μας. Ανέκδοτα επίσης παραμένουν και κάποια βραβευμένα σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς έργα.

18. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο φίλο διευθυντή της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών κ. Ιωάννη Σαλουντζή, καθώς και στο προσωπικό της (Βασίλη Μάγειρα, Αθανάσιο Ταουσιάνη, Βασιλική Μπουτζή και Κωνσταντίνα Τρέντου) για όλες τις διευκολύνσεις που μου παρέχουν κατά την πορεία της ερευνητικής καταγραφής των λογοτεχνικών εντύπων της συλλογής της Βιβλιοθήκης.

δαρίθμηση, εικ.= εικόνες, εκ.= εκατοστόμετρα, μτφρ.= μετάφραση, ISBN= International Standard Book Number, Τ.Α.= ταξινομικός αριθμός. Μέσα σε αγκύλες περικλείονται οι δικές μας συμπληρωματικές πληροφοριακές προσθήκες. Στο τέλος του βιβλιογραφικού λήμματος αναγράφεται ο ταξινομικός αριθμός, σύμφωνα με το δεκαδικό ταξινομικό σύστημα Dewey, που υιοθέτησε η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών για την εύκολη και άμεση αναζήτηση του εντύπου στα βιβλιοστάσια της.

Το σύνολο των βιβλιογραφικών αναγραφών (πρωτότυπων και μεταφρασμένων έργων) που προέκυψε από την καταλογογράφηση κατατάχτηκε σε τέσσερις γενικές θεματικές κατηγορίες: 1) Ποίηση, 2) Πεζογραφία, 3) Θέατρο και 4) Ανθολογίες - κριτικές μελέτες. Στη δεύτερη κατηγορία συμπεριλάβαμε, εκτός από τα μυθιστορήματα και τα διηγήματα, τα χρονογραφήματα, τα αφηγήματα, τα χρονικά, τους ρητορικούς λόγους, τις σάτιρες, τις νουβέλες, τα ταξιδιωτικά, τα παραμύθια, τις αυτοβιογραφίες, τα πεζοτράγουδα και τις πραγματείες -δοκίμια. Στα έντυπα που ανήκουν σε δύο κατηγορίες έγινε διπλή αντίστοιχη καταγραφή.

Η βιβλιογραφική αυτή επεξεργασία, παρότι συστηματική και επίπονη, δε διεκδικεί την απόλυτη πληρότητα. Πολύ πιθανόν κάποια έργα διέφυγαν της έρευνάς μας, γιατί αρκετοί είναι οι Σερραίοι λογοτέχνες της διασποράς που, εξαιτίας της απόστασής τους από τη γενέθλια γη, το έργο τους παραμένει σε αυτή άγνωστο. Για το λόγο αυτό ζητούμε την επιείκεια και την κατανόηση τόσο των ίδιων όσο και των αναγνωστών. Φιλοδοξία μας ήταν να προσφέρουμε μία αξιόπιστη βάση δεδομένων με τη συγκέντρωση και κωδικοποίηση του διάσπαρτου μέχρι σήμερα λογοτεχνικού εργογραφικού υλικού, που θα αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο στα χέρια όχι μόνον των απλών αναγνωστών, αλλά και των ειδικών μελετητών της λογοτεχνίας. Το σύνολο του υλικού αυτού που καταγράφηκε (πνευματικά δημιουργήματα 89 ποιητών, άλλων τόσων πεζογράφων, 16 θεατρικών συγγραφέων και 13 ανθολόγων-κριτικογράφων) καταδεικνύει παραλλήλως και τον άγνωστο σε όλους μας πλούτο της πνευματικής και πολιτισμικής κληρονομιάς που έκρυβε η περιοχή των Σερρών.

Ελπίζουμε ότι με τη σύνταξη αυτού του καταλόγου στη στροφή του αιώνα και της χιλιετίας προσφέρουμε μία νέα διάσταση στην άγνωστη λογοτεχνική κίνηση της βορειοελλαδικής ακριτικής περιφέρειάς μας και ότι συμβάλλουμε, έστω και ελάχιστα, στη συνολική συγκρότηση της Εθνικής μας βιβλιογραφίας.

Α΄. ΠΟΙΗΣΗ

1. Αγγελίδης Άγγελος,
Αχ! να μην το έκανα ... : Ποιήματα
Θεσσαλονίκη: Κατσάνος, 1998, 45 σ.; 21 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
2. Αναγνωστάκης Μανόλης (1925-),
Εποχές 2: Ποιήματα
[Σέρρες]: Τυπ. Θαν. Γραιοκόπουλου, 1948, 24 σ.; 20 εκ.
3. Αντωνιάδης Ιωάννης Β.,
Μακεδόνες !!!
Χ.τ.: 1907, 16 σ.; 20 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
4. Αποστόλου-Τσακίρογλου Άννα Α.,
Αιμορραγούμε
Σέρρες: Μάιος 1993, 48 σ.; 24 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
5. Ασπιώτης Ευάγγελος Ν. (1921-1999),
α. *Θρήνοι*
Αθήναι: Τυπ. ο Φοίνιξ, 1944, 21 σ.; 24 εκ.
β. *Νοσταλγικά*
Αθήνα: Τυπ. Νικ. Κωβαίου, 1969, 73 σ.; 24 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
γ. *Τραγούδια της σιωπής*
Εξώφυλλο: Κώστας Κωβαίος
Αθήνα: Τυπ. Νόμπελ, 1970, 80 σ.; 24 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
δ. *Αρποκράτης: Ποιήματα*
Αθήνα: Νέα Σκέψη, 1973, 46 σ.; 25 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
ε. *Το φως που λάμπει: Ποίηση*
Αθήνα: Κριτικά Φύλλα, 1978, 48 σ.; 24 εκ.
στ. *Ρωγμές*
Θεσσαλονίκη: Βυζάντιο, 1985², 62 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 11 (1985) 242].

ξ. *Η ρημαγμένη πολιτεία*

Θεσσαλονίκη: 1989, 62 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

η. *Λυρικός λόγος, 1*

[Σέρρες]: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 1994, 295 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

θ. *Λυρικός λόγος, 2*

[Σέρρες]: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 1997, 351 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» αρ. 283 (Ιανουάριος 1999) 28-29]

Τ. Α.: 889.1.

6. Βαλιούλης Στέργιος Ι. (1916-1986),

α. *Πικρά χαμόγελα: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: 1957, 62+75+5 σ.; 24 εκ.

β. * *Το κρυμμένο τετράδιο*

Θεσσαλονίκη: 1959

[Βιβλιοκρ.: «Λόγος Σιρινών» τεύχ. 3-4 (Νοέμβριος 1959-Ιανουάριος 1960) 19].

γ. * *Το κρίμα κ' η ερήμωση: Ποιήματα*

1965.

7. Βέρρου Ελένη,

Ποιήματα

Σέρρες: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 2000, 190 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

8. Βέττας Ανδρικός,

α. * *Σένα τα λέγω πεθερά για να τ' ακούη η νύμφη: Ήτοι πρώτη ποιητική σειρά.*

β. * *Η Εριννύς του Παγγαίου: Ήτοι δευτέρα ποιητική σειρά.*

9. Βουγιουκλής Θωμάς,

* *Με τα αίματα του Αίμου: Ποιήματα*

Σέρρες: Περιод. «Γιατί», 1997.

10. Βουζούκας Νίκος Αθ. (1923-1967),

α. *Σελίδες της ζωής: Ποιήματα*

Σέρρες: Περιод. «Σερραϊκά Γράμματα», 1958, 31 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Γ. Δέλιος, «Σερραϊκά Γράμματα» 4/29-30 (1959) 144. Λ. Βλάσσης, «Σερραϊκά Γράμματα» 5/36-37 (Απρίλιος-Μάιος 1960) 127-128].

β. *Αχτίνες του Στρυμόνα: Ποιήματα*

Σέρραι: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα», 1961, 50 σ.; 25 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Φ. Δέλφης, «Σερραϊκά Γράμματα» 7/51-52 (1962) 63-64]

Τ. Α.: 889.1.

γ. **Στο χαμό του πατέρα*

Σέρρες: 1964.

δ. *Η γενοκτονία των Εβραίων στα στρατόπεδα του θανάτου Αουσβιτς, Νταχάου κλπ.*

Σέρρες: 1966, 121 σ.; 22 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

11. Γαλδέμης Αναστάσιος (1881-1966),

Σκόπια φύλλα

Εκδότης: Γρηγόριος Ιωαννίδης

Σέρραι: Τυπ. Χ. Γούσιου, 1914, 110 σ.; 18 εκ.

[Βιβλιοκρ.: «Νέον Πνεύμα» τεύχ. 3 (Σέρρες, 16 Απριλίου 1914)].

12. Γεωργιάδης Νίκος,

α. *Ο διάλογος τελείωσε: Ποίηση*

Ζωγραφική: Δ. Μυταράς

Επιμέλεια: Θ. Πεταλωτής

Σέρρες: Art & Design, 1995, 60 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Νύχτα γερακιού: Ποίηση*

Επιμέλεια: Ν. Μεταξόπουλος

Σέρρες: Art & Design, 1995, 60 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Φως δοξαστικό: 20 ποιήματα*

Ζωγραφιές: Μερόπη Πρέκα

Σέρρες: Art & Design, 1996, 48 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

13. Γεωργόπουλος Γιάννος Γ. [ψευδών. Απλός],

α. *Ποιήματα*

Σέρρες: 1950, 8 σ.; 15 εκ.

β. *Πρώτη παρουσία: Ποιήματα*

Σέρρες: Τυπ. Στρ. Τζαμπαλάτη, 1957, 20 σ.; 25 εκ.
Τ. Α.: 889.1.

γ. *Ποιητικό τετράδιο 1*

[Σέρραι]: Τυπ. Στρ. Τζαμπαλάτη, [1958], 4 σ.; 28 εκ.

δ. *Λυρική εκστρατεία*

Σέρρες: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα» 1958, 14 σ.; 24 εκ.

ε. *Ποιητικό τετράδιο 2*

[Σέρραι]: [1959], 4 σ.; 28 εκ.

στ. *Ονειρεμένη καλύβα*

Σέρραι: 1959, 20 σ.; 19 εκ.

[Βιβλιοπ.: Γ. Καφαντζίης, «Λόγος Σιρινών» 1/34 (Νοέμβριος 1959-Ιανουάριος 1960) 19].

ζ. *Φωτοβολίδες*

Σέρρες: 1965, 4 σ.; 25 εκ.

η. *Το τραγούδι του γυρισμού*

Σέρρες: Τυπ. εφημ. «Ακριτικός Τύπος», Χρ. Μπομπότα, 1970, 12 σ.; 22 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

θ. *Δεκατέσσερα ποιήματα για το Μεγάλο Μικρούτσικο*

Σέρρες: 1981, 22 σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

ι. *Η ταβέρνα*

Προσθήκη: Τάσος Σταμπούλογλου

Σέρρες: 1982², 16 σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.).

ια. *Πρόσθεση πρώτη έκδοση 1*

Σέρρες: Τυπ. Μπομπότα-Ιατρού 1983, 12 σ.; 30 εκ.

ιβ. *Άριος λόγος*

Σέρρες: 13991 [sic], 36 σ.; 13992² [sic], 71 σ.; 15 εκ., ΒΨΞΗ', 71 σ.; 15 εκ. (φωτοτυπημ.).

Τ. Α.: 889.1.

ιγ. *Υπέρ βωμών*

Σέρρες: Ολυμπία/Πόλις των Σερρών, 2771 [sic], 21 σ.; 20 εκ. (φωτοτυπημ.).

Τ. Α.: 889.1.

ιδ. *Ευθαρσώς*

Σέρρες: Ολυμπία/Πόλις των Σερρών, ΒΨΞΘ', 30 σ.; 15 εκ. (φωτοτυπημ.).

Τ. Α.: 889.1.

ιε. *Εγχειρίδιον*

Ολυμπία/Πόλις των Σερρών 1999, δ' σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

ιστ. *Παρησιά*

Ολυμπία/Πόλις των Σερρών 1999, δ' σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

ιζ. *Πτολεμαίος*

Ολυμπία/Πόλις των Σερρών 1999, δ' σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

ιη. *Αποκάλυψις*

Πόλις των Σερρών 1999, δ' σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

ιθ. *Τα ρεμπέτικα*

Σέρραι: Καλοκαίρι 2000, 4 σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

κ. *Τα ρεμπέτικα*

Σέρραι: Φθινόπωρο 2000, 4 σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

14. Γούδας Γεώργιος Α. (1927-),

Αμυδρές ιβηριώτικες ακτίνες: Ποιητική συλλογή

Ίβηρα-Νιγηρίτης: Τυπ. Χ. Τριανταφύλλου, 1974, 58 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

15. Γούλας Βασίλειος Χρ. (1933-),

α. *Σαρακατσάνικη ποίηση και τραγούδια*

Νιγηρία: Τυπ. Μέλισσα, 1997, 156 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 390.09.

β. *Κάλαντα Ανατολικής Ρωμυλίας και σαρακατσάνικα ποιήματα*

Νιγηρία: Τυπ. Μέλισσα, 2000, 133 σ.; 24 εκ.

Τ.Α.: 390.09495.

16. Δημοσθένους-Μαριανίδου Χρυσοβαΐα,

α. *Τα ποιήματά μου "σερραϊκές πνοές"*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Γιαχούλη-Γιαπούλη Ο.Ε., 1978, 139 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. **Θεσσαλονίκη μου γλυκειά*

Θεσσαλονίκη: 1987

[Βιβλιοπ. Σ. Κ(σταμανίδης), «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 15 (1989) 270-271].

17. Δούρας Γρηγόριος Κ.,

Ποιήματα

Σέρρες: 1992, 29 σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.)

Τ. Α.: 889.1.

18. Επίκουρος [ψευδών.],

Ερωτικά ξεσπάσματα

Σέρρες: Τυπ. Π. Αχτσαλιωτίδη, 1982, 30 σ.; 24 εκ.

19. Θεοδωρίδης Γιώργος Χ. (1940-),

Μαρτυρίες ζωής: Ποιήματα

Σέρρες: Τυπ. Αντ. Μαυρογένη, 1990, 36 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

20. Θεολόγου Χρήστος (1927-),

α. *Τα πρώτα βήματα: Ποιήματα*

Σέρραι: Τυπ. Χρ. Φανιόπουλου, [1949], 63 σ.; 20 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Β., «Σερραϊκά Γράμματα» 1/1 (Οκτώβριος 1955) 33-34]

Τ. Α.: 889.1.

β. *Γιορτές: Παιδικά σχολικά ποιήματα*

Σέρραι [=Θεσσαλονίκη]: Αφοί Τριανταφύλλου, 1956, 80 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 372.076.

γ. *Παιδική Μούσα: Βραβευμένα παιδικά ποιήματα*

Αθήνα: Τυπ. Β. Χατζηπέρη, [1980], 86 σ.; 24 εκ.

δ. *Αγριολούλουδα: Ποιήματα αισθηματικά, λυρικά, σατυρικά*

Αθήνα: Τυπ. Β. Χατζηπέρη, [1981], 79 σ.; 24 εκ.

ε. *Τραγουδάκια: Ποιήματα γραμμένα ειδικά για μελοποίηση κατάλληλα για όλα τα είδη της μουσικής*

Αθήνα: Τυπ. Π. Παρασκευόπουλου, 1991, 207 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

21. Καλάνης Κώστας,

Ταξίδι στην Ελλάδα: Ποιητική προσπάθεια: Μέρος πρώτο

Σέρρες: Τυπ. Θαν. Γραικόπουλου, 1952, 68 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

22. Καλοποδάς Κωνσταντίνος (1977-),

α. *Ευαίσθητη καρδιά: Ποίηση*

Σέρρες: Πλαίσιο Α.Ε., 1999, 64 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-86380-0-3

Τ. Α.: 889.1.

β. *Η αγάπη που πάντα νικάει: Ποιήματα*

Πρόλογος: Μαρία Καραογλάνη

Σέρρες: Τυπ. Αφοί Χαραλαμπίδη, 2000, 62 σ.; 24 εκ.

ISBN: 960-91330-0-2

T. A.: 889.1.

23. Καραγιάννης Δημήτρης Γ. (1965-),
Οι χαρές της κόλασης: Ποιητική συλλογή I

Αθήνα: Όμβρος, 1986, 32 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

24. Καρανικολάου Μαριάνα (; - 1988),

Ποιήματα: Απόκρυφα φυλλορροήματα

[Σέρρες]: 1979¹, 42 σ.; 25 εκ.

Σέρρες: Τυπ. Αθ. Ζίχναλη, 1987², 36 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

25. Καρατζίνης Δμίτριος [sic] X. (1932-),

*(Φοτινό σκοτάδι): Μια θέσι στην αντίθεσι: (Μια φωνί ... για κοφύς): Πιί-
ματα [sic]*

Χ.τ.: χ.χ., 94 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

26. Καρπουτσής Μιχάλης (1964-),

Ηρεμιστικό χωρίς παρενέργειες

Θεσσαλονίκη: Εγνατία, 1985, 72 σ.; 20 εκ.

T. A.: 889.1.

27. Καρτέρης Γιώργος (1947-),

α. *Ήρθε και τ' άλλο καλοκαίρι: Ποιήματα*

Αθήνα: Τυπ. Τεχνογραφική Α.Ε., 1976, 40 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

β. *Αγαλμάτων μεσιτείες*

Αθήνα: Ίκαρος, 1991, 69 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

γ. *Επιθέματα: Ποίηση*

Αθήνα: Περιτεχνών, 1998, 69 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-8411-07-6

[Βιβλιοκρ.: «Μετά» τεύχ. 5/41 (Μάιος 1998) 33]

T. A.: 889.1.

28. Καφτανζής Βασίλειος Ι. (1872-1913),

*Η ποιητική ηχώ.

29. Καφταντζής Γιώργος Β. [ψευδών. Μαλέας] (1920-1998),

α. *Μοιρολόγια: Ποιήματα*

Σέρρες: Θαν. Γραικόπουλου, 1940, 1948², 28 σ.; 23 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Β. Δεδούσης, «Μορφές» τεύχ. 22 (Ιούλιος 1948). «Νέα Εστία» 44 (1948) 997]

Τ. Α.: 889.1.

β. *Ουράνια στάχνα: Ποιήματα*

Σέρρες: 1952, 64 σ.; 23 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Β. Δεδούσης, «Μορφές» (Ιούλιος-Αύγουστος 1952)]

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Το πανηγύρι της φωτιάς*

Σέρρες: 1959, 41 σ.; 25 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Ν. Βουζούκας, «Σερραϊκά Γράμματα» 4/29-30 (1959) 146. Γ. Δέλιος, «Εννέα Οδοί» τεύχ. 4-5 (Καβάλα, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1960) 53. Θ. Μετσαμενίδης, «Λόγος Σιρινών» τεύχ. 1 (Μάιος-Ιούνιος 1959) 44-46]

Τ. Α.: 889.1.

δ. *Δύσκολες χρονιές: Ποιήματα*

Σέρρες 1959, 35 σ.; 25 εκ.

ε. *Η μπαλλάντα του φεγγαριού: Ποιήματα*

Σέρρες: 1961, 40 σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

στ. *Αναθήματα*

Ευλογραφίες: Γιώτα Καλλιακμάνη

Σέρρες: Τυπ. Στρ. Τζαμπαλάτη, Εστία του Βιβλίου, 1966, 55 σ.; 25 εκ.

[Βιβλιοπ.: Ν. Βουζούκας, «Σερραϊκά Γράμματα» 1/61-61 (1965) 57]

Τ. Α.: 889.1.

ζ. *Οι ελεγείες: 1940-1970*

Σέρρες: Τυπ. Τζαμπαλάτη-Πουρπουρή, 1971, 148 σ.; 25 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Γ. Βουκελάτος, «Πνευματική Επαρχία» 1/1 (Απρίλιος-Ιούνιος 1971) 61]

Τ. Α.: 889.1.

η. *Νίκος Μπελογιάννης*

Χ.τ: 1977, 44 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Ερ. Βλάχμπης, «Πνευματική Στέγη», τεύχ. 3-4 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1977) 46]

Τ. Α.: 889.1.

θ. *Τα παραλειπόμενα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1985, 74 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 11 (1985) 245]

T. A.: 889.1.

ι. *Τα ποιήματα: 1940-1987*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1988, 235 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 293-297]

T. A.: 889.1.

ια. *Περίπλους: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1991, 31 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

ιβ. *Το πόδι του παγωνιού: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1992, 45 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 18 (1992) 288-19 (1993) 251]

T. A.: 889.1.

ιγ. *Οι φωτογραφίες*

Σέρρες: Τυπ. Αφοί Χαραλαμπίδη, 2000, 26 σ.; 24 εκ.

ISBN: 960-90394-1-3

T. A.: 889.1.

30. Κεϊσόγλου Συμεών (1940-),

α. *«Η παρουσία μου»: Ποιήματα-πεζά*

Σέρρες: Τυπ. Γ. Σαμαρά, 1958, 16 σ.; 20 εκ.

T. A.: 889.809.

β. *Σκόρπια φύλλα*

Σέρρες: 1959, 7 σ.; 24 εκ.

31. Κεσίση Μαρία Ι. (1922-),

α. *Απλή ζωή*

Αθήνα: Τυπ. Ν. Μέλισσα, 1951, 45 σ.; 25 εκ.

T. A.: 889.1.

β. *Καλημέρα άνθρωποι: Ποιήματα*

Αθήνα: Ίαμβος, 1956, 47 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1

γ. **Νιόπαντρη στην κατοχή διηγείται*

1983.

δ. **Δέκα ποιήματα*

1986.

ε. *Ποιήματα και πεζά: 1951-1988*

Σέρρας: Περιοδ. «Γιατί», 1988, 141 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 17 (1991) 277-278]

Τ. Α.: 889.1.

32. Κόντας Πασχάλης [ψευδών. Πάλης Γ.] (1907-),
Τα βουνίσια

Σέρραι: Τυπ. Ζήση Γραικόπουλου-Μάνθου, 1929, 60 σ.; 23 εκ.

33. Κοταμανίδης Σταύρος Π. (1928-1994),

α. **Ανοίγω την καρδιά μου: Ποιήματα*

[Σέρρες]: χ.χ.

β. *Απαλές δοξαριές: Παιδικά ποιήματα*

Σέρρες: Ευστρ. Χαραλαμπίδη, 1955, 18 σ.; 23 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *7 ωφέλιμες ιστορίες: Λυρικά και πεζά ηθικοδιδασκτικά παιδικά αναγνώσματα*

Σέρρες: Τυπ. Τζαμπαλάτη, 1956, 33 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Ζ. Φραγγούδης, «Σερραϊκά Γράμματα» 1/7 (Απρίλιος 1956) 236]

Τ. Α.: Π.

δ. *Καταγγελίες: Σατιρικά επιγράμματα*

Σέρρες: Τυπ. Γρ. Βάρναλη, 1964, 33 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

ε. *Ωδή στον ποταμό Στρυμόνα: Συνθετικό ιστορικό ποίημα*

Σέρρες: 1984, 64 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

στ. *31 παιδικά ποιήματα και μερικά σατιρικά επιγράμματα*

Σέρρες: Τυπ. Αντ. Μαυρογένη, 1987, 36 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 13^ο τόμο του «Πανσερραϊκού Ημερολόγιου»

[Βιβλιοκρ.: Α. Τσακιρόπουλος, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 298]

Τ. Α.: 889.1.

34. Κρουσταλλά-Ζάρκου Θεολογία,

Σελίδες της ζωής μας: Ποιήματα

Θεσσαλονίκη: Μαϊάνδρος, 2000, 32 σ.; 24 εκ.

35. Κύρος Κλείτος (1921-),

* *Αναζήτηση: Αναμνήσεις μιας αμφίβολης εποχής*

Σέρρες: Τυπ. Θαν. Γραικόπουλου, 1949, 32 σ.; 22 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Bulletin Analytique» 1949, σ. 7].

36. Κωνσταντόπουλος Νικόλαος Κ. (1884-),

α. * *Γρηγορείτε*

Αθήνα: Θρακικός Σύλλογος Αθηνών, 1909.

β. *Αγάπες και νεκρολούλουδα*

Αθήνα: Τυπ. Ευστρατίου, 1914, 61 σ.; 21 εκ.

Τ.Α.: 889.1.

γ. *Τα νικητήρια: Πατριωτικός ψαλμός εις την 25/ετηρίδα της απελευθερώσεως των Σερρών (29 Ιουνίου 1913)*

Αθήνα: 1947, 79 σ.; 21 εκ.

δ. *Θρακικά επιλήνια: Ο τρύγος του Σκοπού*

Αθήνα: Τυπ. Κωνσταντινίδη, 1965, 94 σ.; 21 εκ.

Τ.Α.: 889.1.

37. Κωντσιλίδης Κωνσταντίνος Σ. [ψευδών. Ρωχίδης],

Νόστιμον Ξυλότρος (Αγία Παρασκευή-Βισαλτίας-Σερρών): Ιστορικά στοιχεία-τοπωνύμια-τοποθεσίες-λεξιλόγιο-εκφράσεις-ενθύμια-μασάλια-ποιήματα

Σέρρες: Σεπτέμβριος 1999, 146 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Αποσπάσματα από την ποιητική του συλλογή με τίτλο *Σκιές ονείρων*, σσ. 105-142

Τ.Α.: 938.94.

38. Λεωνίδης Σπύρος,

Κοιτάζοντας την αγάπη στα μάτια: Ποιήματα

Εξώφυλλο-σκίτσα: Νικ. Γεωργιάδης

Σέρρες: 1989, 86 σ.; 21 εκ.

39. Λούστης Κώστας,

Σκορπιός: Ποιήματα

Αθήνα: Διογένης, 1991, 45 σ.; 20 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 17 (1991) 302]

Τ.Α.: 889.1.

40. Μακρής Ιπποκράτης,

α. * *Ελεγείον εις τους πεσόντας των πολέμων*

Μουσική: Ιωάννης Βαΐου.

β. *Ύμνος εις την πόλιν των Σερρών: Εμβατήριο*

Μουσική: Ιωάννης Βαΐου

Χ.τ.: χ.χ., [3] σ.; 32 εκ.

Τ.Α.: 782.27.

41. Μανθόπουλος Τάσος (1933-1985),

Τρίπτυχο αγάπης: Ποιήματα

Εξώφυλλο: Μιχάλης Τσαντήρης

Σέρρες: Τυπ. Σαβ. Τζαμπαλάτη, 1972, 22 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: Γ. Βουκελάτος, «Πνευματική Επαρχία» τεύχ. 10 (Απρίλιος-Ιούνιος 1973) 63]

Τ. Α.: 889.1.

42. Μαραγκάκης Λευτέρης (1944-),

Ποιήματα

Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 1968, 44 σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

43. Μαυρίδου Ελευθερία,

α. *Εντροφήματα: Ποίηση*

[Θεσσαλονίκη]: 1981, 130 σ.; 22 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Ιριδισμοί: Ποίηση*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Θαν. Αλτιντζή, 1982, 78 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Παλμοί του γένους: Ποίηση*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Θαν. Αλτιντζή, 1983, 45 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

δ. *Σελάγισμα: Ποίηση*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Θαν. Αλτιντζή, 1985, 109 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Σ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 11 (1985) 249]

Τ. Α.: 889.1.

ε. *Άφετε τους Ουρανοίς*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Θαν. Αλτιντζή, 1986, 76 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

στ. *Αναλόγιο*

Θεσσαλονίκη: 1986, 80 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 307].

ζ. *Έμμετρες λαογραφικές μνήμες*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Θαν. Αλτιντζή, 1989, 38 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 17 (1991) 353-359]

Τ. Α.: 889.1.

η. *Ωδή στη μάνα: Ύμνοι και εγκώμια*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Θαν. Αλτιντζή, 1995, 59 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

44. Μπαλταδάκης Θεολόγος Α. (1893- ;),

Λαϊκά ποιήματα

[Νιγρίτα]: Αφοί Τριανταφύλλου, [1965], 66 σ.; 20 εκ.

45. Μπήλιου Σάσα (1974-),

Η συνωμοσία των λουλουδιών: Ποιήματα

Σχέδια: Δημήτρης Μυταράς

Σέρρες: Μακεδονική, 1995, 46 σ.; 28 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

46. Μπόικος Απόστολος (1957-),

Συνουσία

Θεσσαλονίκη: Εγνατία, 1985, 80 σ.; 20 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

47. Μυρσίνης Νίκος (1936-),

Ένα λυχνάρι φωτίζει τη νύχτα

Σέρρες: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα», 1959, 15 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: Γ. Καφταντζής, «Λόγος Σιρινών» τεύχ. 4-5 (Νοέμβριος 1959-Ιανουάριος 1960) 20]

Τ. Α.: 889.1.

48. Μωυσιάδης Γιάννης,

*Τα πρώτα φτερουγίσματα

Σέρρες: 1958.

49. Νικόπουλος Τίμος,

Ύμνος εις την ελευθεριάν της Κύπρου: Αφιερώνεται εις τους αγωνιστάς της Κύπρου

Σέρραι: Τυπ. Αφοί Χαραλαμπίδη, 1956, 19 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

50. Νυκτοπάτη-Γεωργιάδου Κυριακή,

Ποιητικές νότες

Σέρραι: Τυπ. Γραικόπουλου, 1977, [28] σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

51. Παλάσκας Γιώργος,

Σκαλωσιές ονείρων

Σέρρες: Τυπ. Μέλισσα, 1999, 54 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

52. Παναγιωτάκος Γ.,

*Θλιμμένοι δρόμοι

Σέρραι: χ.χ.

53. Παναγόπουλος Νικόλαος,

Συλλογή στρατιωτικών και μακεδονικών ασμάτων

[Σέρραι]: Βιβλιοπωλ. Δ. Αναστασόπουλου, [1914], 15 σ.; 14 εκ.

54. Παπαδημητρίου Νέστωρ,

Ύμνος των ομήρων Μακεδονίας και Θράκης: Εμβατήριο

Μουσική: Ιωάννης Βαΐου

Θεσσαλονίκη: Βιβλιοπωλ. Αφών Βαγουρδή, χ.χ., [4] σ.; 35 εκ.

Τ. Α.: 728.27.

55. Παπαδόπουλος Μανώλης,

Κατάθεση ψυχής

Εξώφυλλο: Χρ. Μελλίδης

Σέρρες: 1999, 263 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

56. Παπαντωνίου Βασίλειος (1888-)

*Σάτυρα και τραγούδι: Ποιήματα

[Σέρρες]: χ.χ.

57. Παπαντωνίου Σωτήρης,

α. Ποιήματα άπαντα, διηγήματα, ιστορικά Σερρών

[Σέρρες]: 1991, χ.σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.)

Τ. Α.: 938.948.

β. *Ποιήματα ιστορικά, σκίτσα*

Σέρρες: 1994, χ.σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.).

58. Πασκάλ Νάνσυ (1955-),

*Ελπίδες

1983.

59. Πασχαλέρη Κανελλίτσα Ν.,

α. *Ποιητικό μπουκέτο: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Salto, 1986, 70 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Το ξεχείλιμα της ψυχής μου: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Διόσκουροι, 1988³, 84 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Ροδοπέταλα: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Φωτοτυπωτική, Φεβρουάριος 1988, 56 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 307]

Τ. Α.: 889.1.

δ. *Μαγιστούλινδα: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Ευαγγελία Τσολακοπούλου, 1989, 46 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

ε. *Θ' ανθούνε κρίνοι: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Ευαγγελία Τσολακοπούλου, 1990, 46 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

στ. *Ανεμώνες: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Φωτοτυπωτική, 1991, 46 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

ζ. *Στοχαστικές νότες: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: 1992, 72 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 18 (1992) 263]

Τ. Α.: 889.1.

η. *Ακτίνες φωτός*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλιτιτζή, 1996, 63 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 222.

60. Πέννας Αλέξανδρος (1955-),

α. *Επί πτερόγων ανέμου: 10 + 1 συνθέσεις*

Χ.τ.: χ.χ., χ.σ.; 8,5 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 286 (Απρίλιος 1999) 39].

β. *Πάθος ημερών*

[Αθήνα]: Σίρις, [2000], χ.σ.; 19 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 302 (Αύγουστος 2000) 22-23].

61. Πενολίδης Αθανάσιος,
Αναδρομή στο παρελθόν: Ιστορία και ποίηση
Χ.τ: 1992, 263 σ.; 24 εκ.
Τ. Α.: 938.948.
62. Πλαστήρας Κώστας Ν.,
α. *Παγκλήρως*
Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία, 1976, 37 σ.; 25 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
- β. *Αλαττε*
Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία, 1979, 44 σ.; 25 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
- γ. *Mark Alexander Loys: Συζητάς τα περασμένα*
Θεσσαλονίκη: Εντευκτήριο, 1995, 54 σ.; 24 εκ.
ISBN: 960-85126-9-7
Τ. Α.: 889.1.
63. Πολυμερούδη Χρύσα Δ.,
Πρωί χωρίς εικόνες
Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία 1991, 45 σ.; 25 εκ.
Τ. Α.: 889.1.
64. Πολυχρονίδης Παύλος Β. [ψευδών. Πιέριος] (1936-),
* *Ηλιαχτίδες*
1976.
65. Πρόκος Αντώνης Ι. [ψευδών. Συμεών Κουρήτης] (1912-),
α. *Νήτη*
Ξυλογραφία εξώφυλλον: Γ. Καφαταντζής
Σέρρες: Τυπ. Θαν. Γραικόπουλου, 1948, 69 σ.; 23 εκ.
[Βιβλιοπ.: «Νέα Εστία» 44 (1948) 1125]
Τ. Α.: 889.1.
- β. *Χτεσινόι τρόποι: Σταθμοί της αποδημίας - Παραλλαγές του πρώτου σκοπού - Νεκύσια!: Ποιήματα*
[Σέρρες]: Τυπ. Θαν. Γραικόπουλου, 1950, μδ' σ.; 22 εκ.
[Βιβλιοπ.: «Bulletin Analytique» 1950, σ. 11].
66. Ρουσιάδης Μάριος Χ. (1929-1980),
α. *Τί θέλει η θύελλα στα παράθυρά μας*
Σέρρες: Τυπ. Ευστ. Χαραλαμπίδη, Σύγχρονα Βιβλία, 1957, [24]; 22 εκ.
Τ. Α.: 889.1.

β. *Το τραγούδι του Στρυμόνα*

Σέρρες: 1959, 25 σ.; 22 εκ.

[Βιβλιοπ.: Γ. Καφταντζής, «Λόγος Σιρινών» τεύχ. 1 (Μάιος-Ιούνιος 1959) 42-43].

γ. *Χτεσινός κόσμος*

Σέρρες: Ευστ. Χαραλαμπίδη, 1959, 21 σ.; 21 εκ.

δ. **Το πουλί της ερημιάς*

1967.

67. Σαμαράς Χρήστος (1946-)

“Αμαξοστοιχία συνόρων”: Ποιήματα

Σέρρες: 1996, 76 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 295-296 (Ιανουάριος 2000) 35].

68. Σαριβασίλης Στέλιος,

α. *Ανθρωπε με καρδιά από σκληρό κρέας:* Ποιήματα

Σέρρες: Τυπ. Μέλισσα, 1993, 91 σ.; 24 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 20 (1994) 252]

Τ. Α.: 889.1.

β. *Κοντά στα όρια:* Ποιήματα

Σέρρες: Τυπ. Μέλισσα, 1 Ιανουαρίου 2000, 75 σ.; 23 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

69. Σκεύα-Κιουπτσή Αθανασία,

*Λάμψη

Σέρρες: 1986.

70. Στάμος Γιώργος (1939-),

Μ' απλωμένα τα χέρια

Σέρρες: Αφοί Χ. Τριανταφύλλου, 1975, 60 σ.; 24 εκ.

71. Σταμπούλογλου Τάσος [ψευδών. Τ. Νεφέλης] (1937-),

α. *Σε μια στάλα βροχής:* Ποιήματα

Σέρρες: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα», 1959, 19 σ.; 23 εκ.

β. *Προσκλητήριο:* Ποιήματα

Εξώφυλλο: Μιχάλης Τσαντήρης

Σέρρες: Τυπ. Τζαμπαλάτη, 1974, 70 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

72. Στρατάκης Νίκος Ι.,

α. *Είπεν η ψυχή μου*

Αθήνα: Προμηθεύς, 1952, 94 σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Ποιήματα*

Αθήνα: Φιλική Εταιρεία, 1969, 532 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

73. Ταντανάσης Αθανάσιος Θ. (1914-),

α. * *Υπεράνθρωπα*

1971.

β. * *Φως από το σκοτάδι*

1978.

γ. * *Ανάταση*

1982.

δ. * *Ανέλιξη*

Θεσσαλονίκη: 1984.

74. Ταραράς Νίκος,

Τραυματισμοί: Ποιήματα

Σέρρες: 1981, 28 σ.; 24 εκ.

75. Τζανακάρης Βασίλης (1944-),

α. *Τα σιωπηλά πένθη*

Σέρρες: Αντίλαλοι, 1972, 46 σ.; 25 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Μ. Τσαντήρης, «Πνευματική Επαρχία» 3/9 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1973) 31]

Τ. Α.: 889.1.

β. *Τα ερωτικά: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Α. Συνάπαλου, 1978, 37 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Τα λαϊκά που ήξερες ... : Ποιήματα*

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1997, 60 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

76. Τζιόμαλλος Κώστας,

Το χρώμα των αστεριών: Ποιήματα

Σέρρες: Ένθεσις, 1998, 24 σ.; 20 εκ.

77. Τριχούλα-Μίμηκη Καίτη,

Ανεμώνες: Ποιήματα

Σέρρες: Τυπ. Σεραϊκές εκδόσεις Ε.Π.Ε., 2000, 80 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

78. Τσακιρόπουλος Αντώνης Γ. (1917-),

α. *Έκσταση: Ποιήματα*

Σέρραι: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα», 1958, 38 σ.; 23 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Γ. Καφταντζής, «Σερραϊκά Γράμματα» 3/26 (1958) 69-70. Γ.

Ξηρός, «Σερραϊκά Γράμματα» 4/27-28 (1959) 116-117]

Τ. Α.: 889.1.

β. *Η γη μου: Ποιήματα*

Σέρρες: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα», 1960, 70 σ.; 23 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Καρδιά και νόηση: Ποιήματα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Μποδίτση, 1970, 63 σ.; 23 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

δ. *Τρεις συλλογές: Ποιήματα*

[Θεσσαλονίκη]: 1987, χ.σ.; 29 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 312-313]

Τ. Α.: 889.1.

ε. *Οφειλόμενα: Δύο συλλογές: Ποιήματα*

[Θεσσαλονίκη]: 1988, χ.σ.; 29 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 17 (1991) 546-18(1992)267]

Τ. Α.: 889.1.

στ. *Το ταξίδι στο χρόνο και στη ζωή: 9η συλλογή - Ανέκδοτη από 1988*

[Θεσσαλονίκη]: 1994, χ.σ.; 29 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 20 (1994) 255]

Τ. Α.: 889.1.

ζ. *Διαφάνειες: Ποιήματα 10η συλλογή-Ανέκδοτη από 1992*

[Θεσσαλονίκη]: 1995, 30 σ.; 29 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

79. Τσίγκαλος Γιώργος,

Προσωπεία: Ποιήματα

[Σέρρες]: Τυπ. Π. Αχτσαλωτίδη, [1980], χ.σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

80. Τσίκουλα-Γαϊταντζή Μαρία (1940-1992),

α. *Φτερουγίσματα στη βροχή*

[Αθήνα]: 1971, 38 σ.; 25 εκ.

[Βιβλιοπ.: Γ. Καφταντζής, «Πνευματική επαρχία» 1/3-4 (Σέρρες, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1971) 115]

T. A.: 889.1.

β. *Κραυγή στην έρημο*

[Θεσσαλονίκη]: 1974, 35 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

γ. **Πολιτείες της νύχτας*

1977

[Βιβλιοπ.: Τ. Σταμπούλογλου, «Πνευματική Στέγη», τεύχ. 2 (Μάιος-Ιούνιος 1977) 32].

δ. *Παρουσία*

Θεσσαλονίκη: Το Ελληνικό Βιβλίο, 1978, 30 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

ε. *Αλλαγές Ποίηση*

Θεσσαλονίκη: Το Ελληνικό Βιβλίο, 1980, 35 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

στ. *Choix de poèmes*

Θεσσαλονίκη: Δωδώνη, 1983, 30 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

ζ. *Ποιητικός λόγος 1971-1980*

Πρόλογος-παρουσίαση-επιμέλεια: Γ. Ζωγραφάκης

Θεσσαλονίκη: Ένωση Λογοτεχνών Βορείου Ελλάδος, 1985, 96 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

η. *Η μάνα*

[Θεσσαλονίκη]: 1987, 29 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

θ. *Ποιήματα: 1986-1989*

Θεσσαλονίκη: Περιοδ. «Βορειοελλαδικά», 1989, 29 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

ι. *Ποιήματα 1986-89*

Μτφρ. Gaston-Henry Aufrere

Σέρρες: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 1991, 63 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

ια. *Κοσμογονία: Ποιήματα*

Αθήνα: 1993, χ.σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

81. Τσιτίνης Αργύρης Δ. [ψευδών. Αθωνίτης Αργύρης],

α. *Στοχασμοί και τραγούδια*

Θεσσαλονίκη: Εκδοτικό Κέντρο Βόρειας Ελλάδας, 1991², 163 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Αναμνήσεις από το Α΄ Γυμνάσιο Σερρών 1930-1937*

Θεσσαλονίκη: Ανδρονάκη, 1997, 230 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 938.948.

82. Υφαντής Απόστολος,

α. *Στιχουργήματα πολιτικής σάτιρας*

Σέρρες: 1965, 16 σ.

β. *Ελλάς: Το ανέσπερον φως*

Σέρρες: Εργατικό Κέντρο, 1967, 4 σ.; 17 εκ.

83. Φωτακίδης Διαμαντής,

α. *Απόπειρα καταστροφής διοδίων: Ποιητική συλλογή*

Σέρρες: 1991, 48 σ.; 17 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Η απαρχή της σκοτοδίνης*

Σέρρες: Tyrographic, 1992, 78 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

84. Χαριζανοπούλου Μαλαματή Χ.,

α. *Περίπατοι στο φως: Ποιήματα*

Σέρρες: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1985, 44 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

β. *Αθέατη φυλακή: Ποιήματα*

Σέρρες: Τυπ. Μέλισσα, 1996, 37 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

γ. *Ιριδισμοί των λέξεων: Ποιήματα*

Πρόλογος: Αθηνά Κετσιτζόγλου-Γιαλελή

Σέρρες: Τυπ. Μέλισσα, 1999, 61 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

85. Χατζηαθανασίου Γιώργος,

Ξεσκέλια απ' το δέντρο της ζωής: Ποιητικά μαζώματα

Σχεδιασμός-εικονογράφηση: Ron Weijers

Θεσσαλονίκη: Image Factory, 1998, 112 σ.; 23 εκ.

Τ. Α.: 889.1.

86. Χατζηγεωργιάδης Τάσος,

Ποίηση-πεζό-διάλογοι-φιλοσοφικές φράσεις

Θεσσαλονίκη: International, 1998, 32 σ.; 26 εκ.

T. A.: 889.8.

87. Χριστοφορίδης Βενιζέλος Χ. (1936-),

α. *Η όγδοη μέρα*

Θεσσαλονίκη: 1980, 38 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

β. * *Αντιέρημος*

Θεσσαλονίκη: 1988

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 315].

88. Χρυσάνθης Κύπρος (1915-),

Οι μπαλάντες μιας ηρωικής εποχής

Λευκωσία: 1962, 47 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

89. Ψάλτης Στέργιος Δ. (1934-),

α. * *“Σάν...”*

Σέρρες: 1992, 65 σ.; 29 εκ. (φωτοτυπημ.)

[Βιβλιοπ.: Δημ. Παπακωνσταντίνου, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 18 (1992) 271-273]

β. *“Ανωπορογιώτικες μνήμες”*: *Με πεζά και με ρίμες*

Σέρρες: Πνευματικό και Πολιτιστικό Κέντρο Άνω Ποροίων, 1995, 48 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

Β'. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

1. Α. Α. - Χ. Η.,

*Αι τραγικαί συνέπειαι ενός έρωτος: Διήγημα

Σέρραι: 1928 [;].

2. Ανθρακόπουλος Κώστας [ψευδών. Κ. Σερακώστας] (1917- ;),

α. **Χρυσάνθεμα*

Αθήναι 1969.

β. **Μαριέζ*

γ. *Ο πύργος της Ελένης: Γαλάζιο φως*

[Αθήναι]: 1970, 492 σ.; 23 εκ.

Τ. Α.: Μ.

3. Αραμπατζής Δημήτρης Αλ.,

α. *Ο χθεσινός κόσμος, 1*

Σέρρες: Τυπ. Μέλισσα, 1995³, 341 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Δ.

β. *Ο χθεσινός κόσμος, 2*

Σέρρες: 1998, 328 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Δ.

4. Αραμπατζής Σάκης Π. (1961-),

α. *Αναφορά υπ' αριθμ. 16.4.92*

Εξώφυλλο: Βασίλης Βαφειάδης

Σέρρες: Κανάλι/Ράδιο Ε, 1994, 52 σ.; 17 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

β. *Εκ του μη όντος*

Εξώφυλλο-σχέδια: Βασίλης Βαφειάδης

Σέρρες: Πολιτιστικός Σύλλογος Βυρώνειας, 1998, 45 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

5. Αρναούτης Νίκος,

Το λασπωμένο χωριό

Εξώφυλλο: Δημ. Βεργίδης

Αθήνα: Πατάκης, 1997, 121 σ; 21 εκ.

Συλλογή: Κύκνοι, 27

ISBN: 960-044-3

Τ. Α.: ΕΕΛ.

6. Βαβαλίδης Αριστείδης (1940-),
Γραφή άμεση
 Σέρρες: Σεραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 1998, 509 σ.; 24 εκ.
 Τ. Α.: 889.8.
7. Βαλιούλης Στέργιος Ι. (1916-1986),
 α. **Το κρυμμένο τετράδιο*
 Θεσσαλονίκη: 1959
 [Βιβλιοκρ.: «Λόγος Σιρινών» τεύχ. 3-4 (Νοέμβριος 1959-Ιανουάριος 1960) 19].
 β. **Ένας βασιλιάς χωρίς ... τάκτ*
 1961.
 γ. *Απλά μοτίβα
 1964.
 δ. *Ο δεξιός πνεύμονας: Τα πεζά κείμενα*
 [Θεσσαλονίκη]: 1974, 167 σ.; 17 εκ.
 Τ. Α.: Δ.
 ε. *Το ημερολόγιο του Ιάσονα*
 Θεσσαλονίκη: Ρέκος, [1980], 130 σ.; 21 εκ.
 Σειρά: Έλληνες πεζογράφοι και ποιητές
 Τ. Α.: Μ.
8. Βλάχμπενς, Ερρίκος [ψευδών. Μπέης] (1927-),
 α. *Σημαδεύοντας το χρόνο: Διηγήματα*
 [Σέρρες]: Περιοδ. «Σεραϊκά Γράμματα», [1965], 60 σ.; 20 εκ.
 [Βιβλιοκρ.: Ν. Βουζούκας, «Σεραϊκά Γράμματα» 10/61-62 (1965) 54]
 Τ. Α.: Δ.
 β. *Το ντόπιο μηχανήμα: Διηγήματα*
 Εξώφυλλο: Χρήστος Σαμαράς
 Σκίτσα: Μιχάλης Τσαντήρης
 Σέρρες: Τυπ. Αφοί Τριανταφύλλου, 1974, 70 σ.; 21 εκ.
 Τ. Α.: Δ.
 γ. *Τα παιδιά της φωτιάς: Διηγήματα*
 Εξώφυλλο: Μίμης Κοχλιαρίδης
 Σέρρες [= Νιγρίτα]: Τυπ. Αφοί Τριανταφύλλου, 1986, 102 σ.; 21 εκ.
 [Βιβλιοκρ.: Λ. Μάλαμας, «Ελεύθερο Πνεύμα» τεύχ. 61 (Αύγουστος 1986). Γ. Βουκελάτος, «Ιχνευτής» (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1986)]
 Τ. Α.: Δ.

δ. *Περιμένοντας: Διηγήματα*

Σέρρες: Περιод. «Γιατί», 1995, 88 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Κ. Βαλέτας, «Ραδιοτηλεόραση» τεύχ. 1.307 (4-10 Μαρτίου 1995)]

Τ. Α.: Δ.

ε. *Λιλιάνα: Διηγήματα*

[Θεσσαλονίκη]: Παρατηρητής, 2000, 142 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Μετά» τεύχ. 72 (Δεκέμβριος 2000) 7]

Τ. Α.: Δ.

9. Βογιάτζης Γιώργος,

Έτος ..... μ.Χ.

Αθήνα : Τυπ. Προμηθεύς, 1992, 145 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Μ.

10. Βουζούκας Νίκος Αθ. (1923-1967),

α. *Όταν το πεπρωμένον κυβερνά: Σερραϊκό αισθηματικό ανάγνωσμα*

Σέρραι: Τυπ. Α. Γραικόπουλου, 1950, 114 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Μ.

β. *Είλωτες των Βουλγάρων: Το βιβλίο του μαρτυρίου*

Σέρρες: Περιод. «Σερραϊκά Γράμματα», 1959, 109 σ.; 22 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Ν. Στρατάκης, «Σερραϊκά Γράμματα» 9/55-60 (Μάρτιος-Αύγουστος 1964) 59-60].

γ. **Η απελευθέρωσις των Σερρών και η σφαγή των προκοίτων την 29^η Ιουνίου 1913: Χρονικό*

Σέρρες: Περιод. «Σερραϊκά Γράμματα», 1959, 20 σ.; 22 εκ.

11. Γαλδέμης Αναστάσιος Δ. [ψευδών. Τάσος] (1881-1966),

α. **Δρομοριχμένο*

β. **Το ταιριασμένο ανδρόγυνο: Μυθιστόρημα*

Σέρραι: 1910/14.

γ. *Σκόρπια φύλλα*

Εκδότης: Γρηγόριος Ιωαννίδης

Σέρραι: Τυπ. Χ. Γούσιου, 1914, 110 σ.; 18 εκ.

[Βιβλιοκρ.: «Νέον Πνεύμα» τεύχ. 3 (Σέρρες, 16 Απριλίου 1914)].

δ. *Απ' όσα είπα*

Σέρραι/Θεσσαλονίκη: Τυπ. Χ. Γούσιου, [1925], 71 σ.; 17 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

ε. *Μπροστά στους ενόρκους*

Πρόλογος: Αντ. Πρόκος

Σέρραι: Τυπ. Α. Γραικόπουλου, 1947, 123 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Νέα Εστία» 43 (1948) 807].

Τ. Α.: 889.1.

12. Γεωργιάδης Χριστόδουλος Νεοκλ. (1913- ;),

Εμείς οι τυχεροί

Αθήνα: Ίων, 1991, 78 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-405-284-5

Τ. Α.: Μ.

13. Γεωργόπουλος Γιάννος,

Χειραψία με τη ζωή: Διηγήματα

Εξώφυλλο-διακόσμηση: Μιχάλης Τσαντήρης

Σέρραι: Τυπ. εφημ. «Δημοκρατική», 1964, 61 σ.; 20 εκ.

[Βιβλιοκρ.: «Σερραϊκά Γράμματα» 10/61-62 (1965) 55].

14. Γιάντσιου-Κανάκη Χρυσή (1962-),

Η κλεμμένη ηλιαχτίδα: Μυθιστόρημα

Εικονογράφηση: Άννα Γιαρμενίτη

[Αθήνα]: Ακρίτας, [2000], 159 σ.; 20,5 εκ.

Σειρά: Ελληνική και Ξένη Λογοτεχνία, αρ. 35

ISBN: 960-328-124-7

Τ. Α.: ΕΕΛ.

15. Γκανούλης Γεώργιος Θ.,

Ήδη βάπτεται κάλαμος αποφάσεως ...

Σέρραι: Τυπ. Β. Σταυρίδου, 1956, 20 σ.; 20 εκ.

16. Γρηγοριάδης Θεόδωρος (1956-),

Ο χορευτής στον Ελαιώνα

[Αθήνα]: Κέδρος, 1996, 365 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Μ.

17. Δαρδαμή Ευαγγελία (1946-),

Σκόρπια κυκλάμινα

Σέρραι: Τυπ. Γεωργιάδη, 1959, 71+1 σ.; 22 εκ.

[Βιβλιοπ.: Γ. Καφταντζής, «Λόγος Σιρινών» τεύχ. 3-4 (Νοέμβριος 1959-Ιανουάριος 1960) 19].

18. Δαρδαμής Χρήστος Α.,

Πνοές Βοσπόρου

[Θεσσαλονίκη]: 1962, 238 σ.; 21 εκ.

T. A.: M.

19. Δημουλίδου Χρύσα,

α. *Τα τριαντάφυλλα δε μυρίζουν πάντοτε*

Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη, 1997, 257 σ.; 21 εκ.

T. A.: M.

β. *Πόθοι στα φτερά των Αγγέλων*

Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη, 1999, 261 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-14-0081-8

T. A.: M.

γ. *Το βαλς των πορσελάνινων άστρων*

Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη, 1999, 282 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-14-0131-8

T. A.: M.

δ. *Όταν το χιόνι χόρευε με τη φωτιά*

Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη, 1999, 205 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-14-0184-4

T. A.: M.

ε. *Άντρες; Ευχαριστώ, δε θα πάρω*

Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη, 316 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-14-0237-3

T. A.: M.

20. Διαμαντόπουλος Κώστας - Διαμαντοπούλου Εριέττα,

Μτφρ. της A. Dégaillier [Lezars]

α. **Το πρώτο βιβλίο της Λεζάρ*

Σέρραι: 1958¹, 1966².

β. *Το δεύτερο βιβλίο της Λεζάρ, 2*

Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1972, 100 σ.; 21 εκ.

T.A.: 841.

γ. *Το πρώτο και το δεύτερο βιβλίο της Λεζάρ, 1-2*

Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1978³, 103 σ.

T.A.: 841.

21. Δούκας Στρατής (1895-1983),

Θερμοκήπιο

[Αθήνα]: Κέδρος, [1982], 40 σ.; 24 εκ.

T. A.: M.

22. Ζαλοκώστας Χρήστος Π. (1896-1975),
Ρούπελ
[Αθήνα]: Εστία 1981⁶, 106 σ.; 18 εκ.
Τ.Α.: 938.948.
23. Θεοδοσιάδης Ναούμ κ.ά.,
α. *Μυστική Ελλάδα*
Αθήνα: Αρχέτυπο, 2000³, 528 σ.; 24 εκ.
Σειρά: Μυστική Βιβλιοθήκη
ISBN: 960-7928-07-5
Τ.Α.: 914.95.
- β. *Ξωτικά*
[Αθήνα]: Αρχέτυπο, 2000², 328 σ.; 21 εκ.
Σειρά: Οι κόσμοι του φανταστικού
- γ. *Τόλκιν: Ο ονειρευτής και η σκιά του*
[Θεσσαλονίκη]: Αρχέτυπο, [2000], 287 σ.; 20 εκ.
Σειρά: Οι κόσμοι του φανταστικού
ISBN: 960-7928-23-7
Τ.Α.: Μ.
24. Θεολόγου Χρήστος,
Η δύναμη της αγάπης: Μυθιστόρημα
Αθήνα: Τυπ. Γ. Α. Αποστολόπουλου, [1958], 300 σ.; 21 εκ.
Τ. Α.: Μ.
25. Θεοτόκη-Παρασκευοπούλου Ελένη,
Πλανέματα αγέλαστα
Αθήνα: Αθηνά, χ.χ., 132 σ.; 18 εκ.
Τ. Α.: Μ.
26. Καζαντζίδης Ιωσήφ,
Τριάντα τρεις μεγάλες-μικρές αλήθειες
Θεσσαλονίκη: Τυπ. Graphic style, 1998, 239 σ.; 21 εκ.
[Βιβλιοπ.: «Γιατί», αρ. 295-296 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2000) 38]
Τ. Α.: 889.4.
27. Καπράν Βασίλης,
Θείκη πανούκλα: Μυθιστόρημα
Σέρρες: 1983, 255 σ.; 20,5 εκ.
Τ. Α.: Μ.

28. Καραγιάννης Δημήτρης Γ. (1965-),
Πρόσκληση σ' ένα αποκεφαλισμό
 Μτφρ. του Vladimir Nabokov (1899-1977)
 Αθήνα: Αιγόκερως, 1982, 171 σ.; 21 εκ.
 Τίτλος πρωτότυπου: *Invitation to a Beheading*
 Τ. Α.: Ξ
29. Καρανικολάου Μαριάνα (; - 1988),
 α. *Νέοι ορίζοντες*
 Σέρρες: Νοέμβριος 1981, 17 σ.; 24 εκ.
 Τ. Α.: Δ.
- β. *Η παραμυθένια χώρα*
 Σέρρες: 1986, 15 σ.; 21 εκ.
 Τ. Α.: ΕΛ.
30. Καραογλάνη-Τζανακάρη Μαρία,
Ιστορίες για δύο
 Εξώφυλλο: Ράλλης Κοψίδης
 Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1986, 79 σ.; 20 εκ.
 [Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 310-311]
 Τ. Α.: Δ.
31. Καρτέρης Γιώργος (1947-),
 α. *Υπό σκιάν: Μυθιστόρημα*
 Αθήνα: Εστία, 1992, 368 σ.; 21 εκ.
 ISBN: 960-05-0448-2
 Τ. Α.: Μ.
- β. *Σημείο αφής*
 Αθήνα: Περιτεχνών, 1994, 75 σ.; 21 εκ.
 ISBN: 960-8411-00-9
 Τ. Α.: Μ.
- γ. *Ένας Παντελής και μισός: Μυθιστόρημα*
 Αθήνα: Εστία, 1996, 250 σ.; 21 εκ.
 Σειρά: Σύγχρονη ελληνική πεζογραφία, 54
 ISBN: 960-05-0727-9
 Τ. Α.: Μ.
- δ. *Το έντομο του Θεού*
 Σέρρες: Π. Ε. Προοπτική/Μετά, 1998, 15 σ.; 20 εκ.

Παρατηρήσεις: Ένθετο στο περιοδ. «Μετά» τεύχ. 12/48 (Δεκέμβριος 1998).

ε. *Κάτσε καλά: Μυθιστόρημα*

Αθήνα: Εστία, 2000, 352 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-05-0891-7

[Βιβλιοπ.: «Μετά» τεύχ. 64 (Απρίλιος 2000) 29]

T. A.: M.

32. Κάτος Γιώργος Β. (1943-),

α. **Οι μικροί μας άγγελοι: Μυθιστόρημα*

[Θεσσαλονίκη]: Βιβλιόφιλοι, 1965.

β. **Η επιστροφή του Κάιν: Μυθιστόρημα*

[Θεσσαλονίκη]: Βιβλιόφιλοι, 1966.

γ. **Άπνοια: Μυθιστόρημα*

Θεσσαλονίκη: Εγνατία, 1970.

δ. *Τα καλά παιδιά: Διηγήματα*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1987², 148 σ. ; 21 εκ.

ε. *Η βασιλεία των κατσαρίδων: Μυθιστόρημα*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1989⁵, 148 σ. ; 21 εκ.

ISBN: 960-03-0295-2

T. A.: M.

στ. *Η αγία αλητεία: Μυθιστόρημα*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1994⁴, 225 σ.; 21 εκ.

T. A.: M.

ζ. **Ιστορίες της νύχτας: Διηγήματα*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1996³.

η. *Το παράπονο του Οδυσσέα: Μυθιστόρημα*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1996², 169 σ., 21 εκ.

ISBN: 960-03-1544-2

T. A.: M.

33. Καφταντζής Γιώργος Β. [ψευδών. Μαλέας] (1920-1998),

α. *Ματωμένη γη*

Σέρρες: Τυπ. Α. Γραικόπουλου, 1947, 56 σ.; 20 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Bulletin Analytique», 1947, σ. 19. Α. Αργυρίου, «Ελεύθερα Γράμματα» (Αθήναι, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1948)]

T. A.: M.

β. *Δώδεκα μέρες: Ιστορία μιας μάχης*

Εξώφυλλο: Μίμης Καζάκης

Σέρρες: Τυπ. Τζαμπαλάτη, 1955, 237 σ.; 22 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Μ. Ανατολέας, «Σερραϊκά Γράμματα» 1/8 (Μάιος 1956) 268-270]

Τ. Α.: Μ.

γ. *Τα διηγήματα Α΄*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1991, 115 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: Δ.

34. Κεϊσογλου Συμεών (1940-),

Η παρουσία μου: Ποιήματα-πεζά

[Σέρραι]: Τυπ. Σαμαρά, [1958], 16 σ.; 20 εκ.

Τ. Α.: 889.809.

35. Κεσίση Μαρία Ι. (1922-),

α. *Ποιήματα και πεζά: 1951-1988*

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1988, 141 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 17 (1991) 277-278]

Τ. Α.: 889.1.

β. *Μελénικο, Δεμίρ Ισάάρ και Σέρρες: Τρεις πολιτείες-τρεις αδελφές*

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», Χριστούγεννα 1991, 140 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 938.948.

36. Κεφαλάς Γ. Αλ. (1925-),

α. *Ακατάλληλον δι' ανηλίκους*

Εξώφυλλο: Χρ. Μελλίδης

Άγιο Πνεύμα/Σέρραι: Τυπ. Μπομποτά-Ιατρού, 1972, 18 σ.; 17 εκ.

β. *Κυριακή*

Εξώφυλλο: Σ. Μπέγκος

Άγιο Πνεύμα/Σέρραι: 1973, 23 σ.; 17 εκ.

37. Κηροπλάστης Γιώργος (;-1991),

α. *Πνευματικά σκιρτήματα*

Σέρραι: Τυπ. Ζίχναλη, 1978¹, 12+50+4 σ.; 24 εκ.

Σέρραι: Τυπ. Μέλισσα, 1990², 50 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

β. *Νοσταλγικές περιπλανήσεις μοναξιάς ...Χρυσοπηγής Σερρών*

Σέρραι: Τυπ. Μέλισσα, 1989, 78 σ.; 20 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

38. Κηροποιός Θωμάς Κ. (1889-1965),
Μακεδονικά χρονικά
Χ.τ.: [1995], 80 σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.).
Τ. Α.: 889.8.
39. Κολοκοτρώνης Άγγελος (1948-),
α. **Ο μαύρος μπερές γράφει ... : Χρονογραφήματα-σχόλια*
Σέρραι: 1972.
β. *Ανάμεσα στο πλήθος: Χρονογραφήματα*
Σέρραι: 1973, 93 σ.; 24 εκ.
Τ. Α.: 889.8.
40. Κοσμάς Δημήτρης (1940-),
α. **Εξομολόγηση*
1964.
β. **Η εκδρομή*
1970.
γ. *Ιστορία αγάπης σε τοπίο ελληνικό*
Εξώφυλλο: Σόφη Χριστοδούλου
Λευκωσία: 1999, 198 σ.; 21 εκ.
ISBN 9963-8423-0-5
Τ. Α.: Μ.
41. Κοταμανίδης Πέτρος Σ.,
*Ο κομαρτζής
1950.
42. Κοταμανίδης Σταύρος Π. (1928-1994),
*7 ωφέλιμες ιστορίες: Λυρικά και πεζά ηθικοδιδασκτικά παιδικά ανα-
γνώσματα*
Σέρρες: Τυπ. Τζαμπαλάτη, 1956, 33 σ.; 21 εκ.
[Βιβλιοπ.: Ζ. Φραγγούδης, «Σερραϊκά Γράμματα» 1/7 (Απρίλιος 1956)
236]
Τ. Α.: Π.
43. Κοταμανίδου Εύα,
Με λογισμό και μ' όνειρο: Πολιτιστικές επιφυλλίδες
Αθήνα: Καστανιώτης, 1996, 284 σ.; 21 εκ.
ISBN: 960-03-1634-1
Τ.Α.: 889.4.

44. Κουμουτσίδης Παναγιώτης Δ.,
 α. *Σκόρπια φύλλα
 1955.
 β. *Συλλογή διηγημάτων και ηθογραφιών*
 Άνω Πορρόια (sic): 1956, 101 σ. 30 εκ. (δαχτυλογραφ.).
 γ. *Νοσταλγίες
 1957.
45. Κωνσταντινίδου Βούλα,
Μπέλες ... χρόνια κοντά σου με καλείς
 Θεσσαλονίκη: 1995, 47 σ.; 24 εκ.
46. Λεονάρδου Γιώργος,
Μάρα: Η χριστιανή σουλτάνα
 Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, [2000], 341 σ.; 20,5 εκ.
 ISBN: 960-14-0130-X
47. Λιθουργίδης Τάσος,
Λίγες σκέψεις για τη ζωή
 [Νιγρίτα]: Αφοί Τριανταφύλλου, 1979, 78 σ.; 19 εκ.
48. Μανεντης Διονύσιος Γ.,
Ένα τραγούδι μέσα στο Ρούπελ: Μακεδονική νουβέλλα
 Εξώφυλλο-σκίτσα: Αντ. Θεοφιλόπουλος
 Αθήνα: Τυπ. Ροδη, 1948, 119 σ.; 22 εκ.
 Τ. Α.: Μ.
49. Μανθόπουλος Τάσος (1933-1985),
Ζητείται θέσις ... : Εικόνες της ζωής
 Σέρρες: 1959, 17 σ.; 23 εκ.
 Τ. Α.: Μ.
50. Μαραγκάκης Λευτέρης (1944-),
Μετακομίσεις
 Αθήνα: Γαβριηλίδης, 1999, 184 σ.; 21 εκ.
 Τ. Α.: Μ.
51. Μαυρόπουλος Λευτέρης,
Το πραγματικό παραμύθι που μας χώρεσε όλους
 Αθήνα: Ίνδικτος, 1999, 273 σ.; 21 εκ.
 Σειρά: Λογοτεχνία της Ίνδικτου, 19
 ISBN: 960-518-066-9

[Βιβλιοπ.: «Μετά» τεύχ. 64 (Απρίλιος 2000) 24. «Γιατί» τεύχ. 301 (Ιούλιος 2000) 5]

T. A.: M.

52. Μετσιμενίδης Θανάσης [ψευδών. Θ. Μελής] (1932-),

α. *Βροντάει στον κάμπο*

Σέρα: 1959, 157 σ.

β. *Μια χούφτα σάρκα*

Αθήνα: 1965, 126 σ.

γ. *Νάτσκας*

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, [1985], 332 σ.; 18 εκ.

T. A.: M.

δ. *Ο άνθρωπος που κοιτάζει*

Μτφρ. του Alberto Moravia

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1986, 202 σ.; 18 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 10

T. A.: Ξ.

ε. *Η ημέρα της κρίσης*

Μτφρ. του Satta Salvatore

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1989, 304 σ.; 17 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 1

ISBN: 960-208-032-9

T. A.: Ξ.

στ. *Καθένας με το νόμο του*

Μτφρ. του Leonardo Sciacia

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1989, 156 σ.; 17 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 23

ISBN: 960-208-096-5

T. A.: Ξ.

ζ. *Προσευχή και έγκλημα*

Μτφρ. του Leonardo Sciacia

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1990, 154 σ.; 17 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 25

ISBN: 960-208-142-2

T. A.: Ξ.

η. *Ταξίδι στη Ρώμη*

Μτφρ. του Alberto Moravia

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1990, 281 σ.; 17 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 33

ISBN: 960-208-173-2

Τ. Α.: Ξ.

θ. *Το νησί του Αρτούρο*

Μτφρ. της Elsa Morante

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1992, 416 σ.; 17 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 56

ISBN: 960-208-244-5

Τ. Α.: Ξ.

ι. *Η γυναίκα λεοπάδαλη*

Μτφρ. του Alberto Moravia

Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1992, 187 σ.; 18 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη Λογοτεχνία, αρ. 66

ISBN: 960-208-267-4

Τ. Α.: Ξ.

53. Μπαμπάτσης Στέλιος Π (1957-),

α. *Παράξενο σενάριο*

Σέρρες: 1997, 144 σ.; 17 εκ.

Τ. Α.: Μ.

β. *Θεσσαλονίκη: Επικίνδυνη αποστολή*

Σέρρες: Τυπ. Χαραλαμπίδη, 1998, 167 σ.; 17 εκ.

Τ. Α.: Μ.

γ. *Λίγο πριν ξημερώσει*

Σέρρες: 2000, 130 σ.; 20 εκ.

Τ. Α.: Μ.

54. Μπήλιου Σάσα (1974-),

Σταυροί για κατώτερα παιδιά: Οκτώ διηγήματα

Σέρρες: Τυπ. Δ. & Ι. Σιμιτζή, 1991, 75 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Δ.

55. Μωυσιάδης Μωυσής Λ.,

Ο τροχός της ζωής

[Σέρρες]: Τυπ. Χαραλαμπίδη, 1992, 315 σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: 613.2.

56. Νομίδου Κατερίνα,

Ρεσιτάλ για ένα μικρό κορίτσι

Μτφρ. του Gilles Lautrec

- Σέρρες: Σημείο, 1994, 79 σ.; 21 εκ.
 ISBN: 960-85477-1-7
 Τ. Α.: Ξ.
57. Παπαδόπουλος Μανώλης,
Κατάθεση ψυχής
 Εξώφυλλο: Χριστόφορος Μελλίδης
 Σέρρες: 1999, 263 σ.; 24 εκ.
 [Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 295-296 (Ιανουάριος 2000) 35]
 Τ. Α.: 938.8.
58. Παπαδοπούλου Αρσινόη Γ. (1853-1943),
*Ο ήρωας των Σερρών: Η Αθηναία σουλτάνα
 Αθήνα: 1923², 39 σ.
59. Πακαπούκας Γιάννης,
Ο αιώνιος κύκλος
 Χ.τ: 1992, 83 σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.)
 Τ. Α.: Μ.
60. Παπαντωνίου Σωτήρης,
Ποιήματα άπαντα, διηγήματα, ιστορικά Σερρών
 Σέρρες: 1991, χ.σ.; 30 εκ.
 Τ. Α.: 938.948.
61. Παστουρματζής Δημήτρης Η.,
Ο γενναίος που δεν είμαι: Διηγήματα
 Θεσσαλονίκη: Εντενκτήριο, 1995, 55 σ.; 22 εκ.
 ISBN: 960-7568-02-8
 Τ. Α.: Δ.
62. Πασχαλέρη Κανελλίτσα Ν.,
 α. *Αισθηματικές νουβέλες*
 Θεσσαλονίκη: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1995, 166 σ.; 24 εκ.
 Τ. Α.: Δ.
 β. *Τα γραμμένα της ζωής: Μυθιστόρημα*
 Θεσσαλονίκη: Πρωταγόρας, 1998, 112 σ.; 24 εκ.
 Τ. Α.: Μ.
- γ. *Διαχρονικές σκέψεις: (Διηγήματα και άλλα πεζά)*
 Θεσσαλονίκη: Πρωταγόρας, 2000, 64 σ.; 24 εκ.
63. Πέννας Αλέξανδρος Ι. (1955-),

α. *Το απόσπασμα*

[Αθήνα]: Σίρις [1998], χ.σ.; 12 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 302 (Αύγουστος 2000) 22].

β. *Άγια Νύχτα*

[Αθήνα]: Σίρις [1999], 36 σ.; 12 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 302 (Αύγουστος 2000) 22].

γ. *Ω γλυκύ μου έαρ*

[Αθήνα]: Σίρις [1999], 30 σ.; 12 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 302 (Αύγουστος 2000) 22].

δ. *Κάθοδος*

[Αθήνα]: Σίρις [2000], 30 σ.; 12 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 302 (Αύγουστος 2000) 22].

ε. *Ο Λαλάκης*

[Αθήνα]: Σίρις [2000], 19 σ.; 14 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 306 (Δεκέμβριος 2000) 64].

64. Πέννας Πέτρος Θ. (1902-1994),

Ταξίδι στα περασμένα: Σέρρες, η όμορφη πολιτεία της Ανατολικής Μακεδονίας (σαν ιστορία και σαν παραμύθι)

Αθήνα: 1965, 16 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 2^ο τόμο της «Μεγάλης Εγκυκλοπαιδείας των Νέων» Χάρη Πάτση, σσ. 308-321.

65. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λότη (1937-),

α. *17 ελληνικά παραμύθια*

Εικόνες: Α. Βαϊάνη

Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1978², 82 σ.; 21 εκ.

β. *Επιχείρηση "κόκκινη άμμος"*

Μτφρ. της Ann Thwaite

Εικόνες: Στάθης Σταυρόπουλος

Αθήνα: Καστανιώτης, 1987, 218 σ. ; 21 εκ.

Σειρά: Νεανική λογοτεχνία

Τ. Α.: ΞΛ

γ. *Τα νεφελόψαρα ζούνε στη θάλασσα*

Μτφρ. της Paula Fox

Εικόνες: Δημήτρης Αρβανίτης

Αθήνα: Ψυχογιός, 1987⁴, 118 σ. ; 21 εκ.

Σειρά: Παγκόσμια νεανική βιβλιοθήκη

Παρατηρήσεις: Τίτλος πρωτοτύπου *Blowfish live in the sea*

Τ. Α.: ΞΛ.

δ. *5 κουνιά + 5 ρεβίθια = 10 παραμύθια*

Εικόνες: Π. Φωτόπουλος

Αθήνα: Άγκυρα, 1988⁴, 52 σ.; 21 εκ.

ε. *Πέντε κύκλοι ζητούν χρώμα: Διηγήματα : 1940-1990*

Εικόνες: Άννα Μενδρινού - Αναστασία Παπαδημητρίου-Μπιρμπίλη - Φράνση Σταθάτου

Αθήνα: Άγκυρα, 1991, 77 σ.; εικ.; 29 εκ.

ISBN: 960-234-049-5

Τ. Α.: ΕΛ.

στ. *Ζητείται μικρός*

Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1991², 161 σ.; 21 εκ.

ζ. *Τα παιδιά του Καλοκαιριού: Ιούνιος, Ιούλιος, Αύγουστος*

Εικόνες: Χριστίνα Γιατζόγλου

Αθήνα: Πατάκης, 1994⁷, 38 σ.; εικ.; 29 εκ.

Σειρά: Ιστορίες με τους 12 μήνες

ISBN: 960-293-394-1

Τ. Α.: ΕΛ.

η. *Οι ασκητές του πλήθους: Διηγήματα*

Αθήνα: Πατάκης, 1994⁴, 110 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Έλληνες πεζογράφοι, 28

[Βιβλιοπ.: «Ευθύνη» τεύχ. 131 (Νοέμβριος 1982)]

Τ. Α.: Δ.

θ. *Ο Τζίμης και το γιγαντοροδάκινο*

Μτφρ. του Roald Dahl

Αθήνα: Ψυχογιός, 1994, 179 σ.; 21 εκ.

Σειρές: Παγκόσμια νεανική βιβλιοθήκη, 84

ISBN: 960-274-038-8

Παρατηρήσεις: Τίτλος πρωτοτύπου *James and the giant peach*

Τ. Α.: ΞΛ.

ι. *Το μικρό αστέρι*

Μτφρ. Tracey Moroney

Αθήνα: Πατάκης, 1994, χ.σ. ; εικ. ; 20 εκ.

Σειρά: Μικρές ιστορίες

ISBN: 960-360-225-6

Τ. Α.: ΕΙ.

ια. *Η γιαγιά Θεανώ*

Μτφρ. Tracey Moroney

Αθήνα: Πατάκης, 1994, χ.σ.; εικ.; 20 εκ.

Σειρά: Μικρές ιστορίες

ISBN: 960-360-227-2

T. A.: EI.

ιβ. *Τα παιδιά της Άνοιξης: Μάρτης, Απρίλης, Μάης*

Εικόνες: Χριστίνα Γιατζόγλου

Αθήνα: Πατάκης, 1994⁷, 39 σ.; εικ.; 30 εκ.

Σειρά: Ιστορίες με τους 12 μήνες

ISBN: 960-293-393-3

T. A.: ΕΛ.

ιγ. *Ο Φασουλής ο Αυγουλάκης*

Μτφρ. Tracey Moroney

Αθήνα: Πατάκης, 1994, χ.σ.; εικ.; 20 εκ.

Σειρά: Μικρές ιστορίες

ISBN: 960-360-226-4

T. A.: EI.

ιδ. *Η αδερφή μου η Κλάρα και ο θησαυρός των πειρατών*

Μτφρ. Dimiter Inkiow

Εικόνες: Βίκυ Λεοντιάδου

Αθήνα: Πατάκης, 1995, 92 σ.; 19 εκ.

Σειρά: Η αδερφή μου η Κλάρα, 10

ISBN: 960-293-932-X

Παρατηρήσεις: Τίτλος πρωτοτύπου *Meine Schwester Klara und der Piratenschatz*

T. A.: Λ.

ιε. *Τα παιδιά του Φθινοπώρου: Σεπτέμβρης, Οκτώβρης, Νοέμβρης*

Εικόνες: Χριστίνα Γιατζόγλου

Αθήνα: Πατάκης, 1995⁷, 37 σ.; 29 εκ.

Σειρά: Ιστορίες με τους 12 μήνες

ISBN: 960-293-395-X

[Βιβλιοπ.: Β. Αν(αγνωστόπουλος), «Διαδρομές» τεύχ. 15 (Φθινόπωρο 1989)]

T. A.: ΕΛ.

ιστ. * *Τον καιρό εκείνο*

Αθήνα: Πατάκης, 1996³.

ιζ. *Στη γειτονιά του ήλιου*

Εικόνες: Πάνος Κουτρούλαρης

Αθήνα: 1996⁶, 80 σ.; 21 εκ.

ιη. *Το χρυσάφι, η χελώνα και η πεντάμορφη: Παραμύθια από την Ασία*
Εικόνες: Βάσω Ψαράκη

Αθήνα: Πατάκης, 1997⁷, 40 σ.; 22 εκ.

Σειρές: Βιβλία για παιδιά με πολύχρωμη εικονογράφηση, 28

ISBN: 960-293-900-1

[Βιβλιοπ.: Β. Αν(αγνωστόπουλος), «Διαδρομές» τεύχ. 11 (Φεβρουάριος 1988)]

Τ. Α.: ΕΛ.

ιθ. *Τρεις φορές κι έναν καιρό σ' έναν πλανήτη μακρινό: Σύγχρονο παραμύθι*

Εικόνες: Πέτρος Ζαμπέλης - Άννα Μενδρινού

Αθήνα: Πατάκης, 1997¹¹, 74 σ.; 24 εκ.

Σειρά: Βιβλία για παιδιά με πολύχρωμη εικονογράφηση, 7

ISBN: 960-293-110-8

[Βιβλιοκρ.: Δημ. Γιάκος, «Ελληνοβελγική-Πανευρωπαϊκή Επιθεώρηση» 5/18-21 (1978) 144]

Τ. Α.: ΕΛ.

κ. *Τα τέσσερα ταγκό: Διηγήματα*

Αθήνα: Πατάκης, 1998², 126 σ.; 20 εκ.

ISBN: 960-360-546-8

Τ. Α.: Δ.

κα. *Για την άλλη πατρίδα: Μυθιστόρημα*

Εικόνες: Πέτρος Ζαμπέλης - Άννα Μενδρινού

Αθήνα: Πατάκης, 1998¹⁹, 151 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Συλλογή χελιδόνια, 6

ISBN: 960-293-202-3

[Βιβλιοκρ.: Χρ. Κολιός, «Πνευματική Κύπρος» τεύχ. 223 (Απρίλης 1974) 186-187]

Τ. Α.: ΕΛ.

κβ. *Τα παιδιά του Χειμώνα: Δεκέμβρης, Γενάρης, Φλεβάρης*

Εικόνες: Χριστίνα Γιατζόγλου

Αθήνα: Πατάκης, 1998¹⁰, 48 σ.; 29 εκ.

Σειρά: Ιστορίες με τους 12 μήνες

ISBN: 960-293-392-5

[Βιβλιοπ.: Α. Β(αρελά), «Διαδρομές» τεύχ. (Χειμώνας, 1989-1990)]

Τ. Α.: ΕΛ.

κγ. *Ιστορίες που ταξιδεύουν με το Μαρίνο και τη Μαρίνα*

Εικόνες: Σπύρος Ορνεράκης

Αθήνα: Πατάκης, 1998¹¹, 106 σ.; 20 εκ.

Σειρά: Συλλογή χελιδόνια, 21

ISBN: 960-293-839-0

[Βιβλιοπ.: Α(γγελική) Β(αρελά), «Διαδρομές» τεύχ. 5 (Απριλίου 1987) 10]

Τ. Α.: ΕΛ.

κδ. *Τραγούδι για τρεις Μυθιστόρημα*

Εικόνες: Βικτωρία Μπατζόγλου

Αθήνα: Πατάκης, 1998⁹, 224 σ.; 21 εκ.

Σειρές: Συλλογή περιστέρια, 25

ISBN: 960-293-692-4

[Βιβλιοπ.: Μ. Κ(οντολέων), «Διαδρομές» τεύχ. 25 (Άνοιξη 1992). «Διαβάζω» τεύχ. 290 (24 Ιουνίου 1992). Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 18 (1992) 283]

Τ. Α.: ΕΕΛ.

κε. *Εφτά κόκκινες κλωστές*

Εικόνες: Βαγγέλης Ελευθερίου

Αθήνα: Πατάκης, 1998¹², 76 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Συλλογή σπουργιτάκια, 9

ISBN: 960-293-834-X

Τ. Α.: ΕΛ.

κστ. *Καναρίνι και μέντα: Μυθιστόρημα*

Αθήνα: Πατάκης, 1998³, 194 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Συλλογή περιστέρια, 54

ISBN: 960-360-883-1

[Βιβλιοπ.: Κ. Σαρδελής, «Νέα Εστία» 142/1686 (1 Οκτωβρίου 1997) 1437-1438]

Τ. Α.: ΕΛ.

κζ. *Σπίτι για πέντε: Μυθιστόρημα*

Εικόνες: Εύη Τσακνιά

Αθήνα: Πατάκης, 1998²⁷, 132 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-293-260-0

[Βιβλιοπ.: Μάνος Κοντολέων, «Διαβάζω» αριθ. 77 (28 Οκτωβρίου 1987) 56-57. «Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών» τεύχ. 11 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1995)]

Τ. Α.: ΕΛ.

κη. *Παραμύθια από την Αφρική*

Εικόνες: Αλέκος Φουντουκλής

Αθήνα: Πατάκης, 1998⁸, 48 σ.; 22 εκ.

Σειρά: Βιβλία για παιδιά με πολύχρωμη εικονογράφηση, 2

ISBN: 960-293-109-4

[Βιβλιοπ.: Γ(αλάτεια) Γ(ρηγοριάδου)-Σ(ουρέλη), «Διαδρομές» τεύχ. 9 (Άνοιξη 1988)]

Τ. Α.: ΕΠ.

κθ. *Ιστορίες που κανέννας δεν ξέρει: Παραμύθια για μεγάλα παιδιά*

Εικόνες: Διονύσης Βαλάσης

Αθήνα: Πατάκης, 1998⁹, 67 σ.; 22 εκ.

ISBN: 960-293-150-7

[Βιβλιοπ.: Αντ. Δελώνης, «Διαβάζω» τεύχ. 111 (30 Ιανουαρίου 1985) ο ίδιος, «Το Σχολείο και το Σπίτι» τεύχ. 2/278 (1985)]

Τ. Α.: ΕΛ.

λ. *Η οικογένεια του Ήλιου*

Αθήνα: Πατάκης, 1998, 82 σ.; 25 εκ.

Σειρά: Βιβλία για παιδιά και για νέους

ISBN: 960-600-420-1

Τ. Α.: ΕΛ.

λα. *Στο τιμμεντένιο δάσος: Μυθιστόρημα για νέους*

Εξώφυλλο: Σπύρος Ορνεράκης

Αθήνα: Πατάκης, 1999⁴⁴, 147 σ.; 21 εκ.

Σειρές: Συλλογή περιστέρια, 7

ISBN: 960-293-149-3

[Βιβλιοπ.: Ε. Παμπούκη, «Το Ρόδι», τεύχ. 53 (Ιούνιος 1982). Γ. Σουρέλη, «Διαδρομές», τεύχ. 1 (Άνοιξη 1986). Α. Δελώνης, «Διαβάζω» (17 Ιουλίου 1985). «Γνώση και Γνώμη» τόμ. 4 (1986)]

Τ. Α.: ΕΕΛ.

λβ. *Λάθος, κύριε Νόικερ!*

Εικόνες: Α.Ι.Α.

Αθήνα: Πατάκης, 1999¹³, 177 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Συλλογή Περιστέρια, 12

ISBN: 960-293-439-1

[Βιβλιοπ.: Β. Αν(αγνωστόπουλος), «Διαδρομές» τεύχ. 17 (Άνοιξη 1990). Ε. Χ(ωρεάνθη), «Διαβάζω» αρ. 252 (12 Δεκεμβρίου 1990). Γ. Παπαδάτος, «Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών» τεύχ. 10 (Ιούνιος-Αύγουστος 1995)]

Τ. Α.: ΕΕΛ.

λγ. *Ενώπιον των αγγέλων: Διηγήματα*

Αθήνα: Πατάκης, 1999, 124 σ.; 24 εκ.

Σειρά: Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

ISBN: 960-600-819-3

Τ. Α.: Δ.

λδ. *Γιούσουρι στην τσέπη: Μυθιστόρημα*

Αθήνα: Πατάκης, 1999⁵, 158 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Συλλογή περιστέρια, 38

ISBN: 960-360-204-3

Τ. Α.: ΕΕΛ.

λε. *Ο μικρός αδελφός: Μυθιστόρημα*

Εικόνες: Παύλος Βαλασάκης

Εξώφυλλο: Σπύρος Ορνεράκης

Αθήνα: Πατάκης, 2000²⁸, 155 σ.; 21 εκ.

Σειρές: Συλλογή περιστέρια, 6

ISBN: 960-293-147-7

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 3 (1977) 35-36. Μ. Πυλιώτου, «Οικογένεια και Σχολείο» 9 (Γενάρης-Φλεβάρης 1979) 129. «Το Ρόδι» τεύχ. 45 (Οκτώβριος 1981. Β. Αναγνωστόπουλος, «Διαδρομές» τεύχ. 3 (Φθινόπωρο 1986). Κ. Β(αλέτας), «Αιολικά Γράμματα» τεύχ. 101 (1988) 57]

Τ. Α.: ΕΛ.

λστ. *Το μυστήριο του καλοκαιρινού Αγιοβασιλη*

Εικονογράφηση: Λήδα Βαρβαρούση

Αθήνα: Πατάκης, 2000, 129 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Συλλογή χελιδόνια, αρ. 92

ISBN: 960-378-817-1

Τ. Α.: ΕΛ.

λζ. *Ποιος θα γράψει για το σκύλο μας;*

Εικονογράφηση: Σπύρος Γούσης

Σειρά: Συλλογή χελιδόνια, αρ. 83

Αθήνα: Πατάκης, 2000², 139 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-378-363-3

Τ. Α.: ΕΛ.

66. Πρόκος Αντώνης Ι.,

Η δίκη του Χριστού

Σέρρες: Τυπ. Θαν. Γραικόπουλου, 1949, 150 σ.; 20 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Νέα Εστία» 46 (1949) 1090].

67. Ράντσιος Τριαντάφυλλος (1911-1978),

Ο καθένας τους ήτανε και μία ιστορία

Αθήνα: Γνώση, 1984, 79 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Μαρτυρίες, αρ. 5

T.A.: M.

68. Ρουσιάδης Μάριος Χ. (1929-1980),

α. *Η πίκρα του ήλιου, το αίμα και η άβυσσος: Διηγήματα*

Σέρραι: Τυπ. Ν. Βουζούκα, 1965, 48 σ.; 17 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Ν. Βουζούκας, «Σερραϊκά Γράμματα» τεύχ. 10/61-62 (1965) 54].

β. *Το όραμα της λευθερίας: Χρονικό από την επανάσταση και το ολοκαύτωμα των Μακεδόνων το 1821*

Βέροια: Πυρσός, 1971, 183 σ.; 24 εκ.

T. A.: 938.5.

69. Σαββόπουλος Γιώργος,

Το τραγούδι του Στρυμόνα

Σέρρες: Τυπ. εφημ. «Η Πρόοδος», 1992, 92 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 19 (1993) 252]

T. A.: M.

70. Σίσκος Σωκράτης Β. (1935-),

α. *Το στραπατσαρισμένο πορτραίτο*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Ευαγγελία Τσολακοπούλου, 1982, 61 σ.; 24 εκ.

T. A.: Δ.

β. *Η προαγωγή: Πεζογράφημα*

Θεσσαλονίκη: 1987, 31 σ.; 24 εκ.

T. A.: M.

γ. *Η ματωμένη Ολυμπιάδα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Ευαγγελία Τσολακοπούλου, 1988, 203 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 14 (1988) 288-290]

T. A.: M.

δ. *Οι εννουχισμένοι: Διηγήματα προλεγόμενα, ο εφιάλτης, οι φονιάδες, ο παραθεριστής, αμόκ, οι δύο αποφάσεις*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Ευαγγελία Τσολακοπούλου, 1987, 63 σ.; 24 εκ.

T. A.: Δ.

ε. *Το συνέδριο: Ιστορικό μυθιστόρημα*

Θεσσαλονίκη: 1991, 219 σ.; 20 εκ.

T. A.: M.

στ. *Οράματα: Ένας καθολικός στο Άγιον Όρος της Μακεδονίας: Ιστοριοθηρησκευτικό πεζογράφημα*

Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία 1993², 85 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-239-152-9

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 19 (1993) 253]

T. A.: Μ.

ζ. *Οι φίλοι μας απ' τη Δανία: Μυθιστόρημα*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Τυπο-laser, 1994, 132 σ.; 21 εκ.

T. A.: Μ.

71. Σκυλίτσος Δημήτρης (1924-),

α. *Η απαγωγή*

Σέρρες: 199-, 50 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.8.

β. *Πεζά: Ιστορικά και επίκαιρα*

Χ.τ: 1986, 52 σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

[Βιβλιοπ.: Σ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 11 (1985) 255]

T. A.: Δ.

γ. *Μακεδονία αγάπη μου*

Σέρρες: 1990, 57 σ.; 20 εκ. (φωτοτυπημ.).

T. A.: Δ.

δ. *Βλέπω Ακούω Σχολιάζω*

Σέρρες: 1996, 46 σ.; 21 εκ. (φωτοτυπημ.).

T. A.: 889.8.

72. Σόφη [=Σούφη]- Μέλλιον Τούλα,

α. *Το ιχθυοτροφείο του Κωστή*

Σέρρες: Τυπ. Θ. Χατζηγιάννη, 1984, 78 σ.; 24 εκ.

T. A.: ΕΛ.

β. *Μια ρωγή στον τοίχο: Διηγήματα*

Εισαγωγή: Δ. Καϊτατζή-Χουλιούμη

Σέρρες: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 1998, 71 σ.; 21 εκ.

T. A.: Δ.

γ. *Μια ουλή στον κρόταφο: Μυθιστόρημα*

Πρόλογος: Αριστ. Βαβαλίδης

Σέρρες: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 2000, 137 σ.; 20 εκ.

[Βιβλιοπ.: «Γιατί» τεύχ. 298-299 (Απρίλιος-Μάιος 2000) 276].

T. A.: Μ.

73. Στρατάκης Νίκος Ι.,

α. **Η αγάπη.*

β. * *Το ειδύλλιο της Ιβάνκας*

γ. *Χρονικό μιας ζωής: Ηθωγραφικό βιογράφημα*

Αθήναι: Εκδόσεις Φιλικής Εταιρείας, 1968, 109 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 92.

74. Συμεωνίδου Ζάννα,

Περ' από τη θλίψη: Μυθιστόρημα

Εξώφυλλο: Μ. Νικολινάκος

Σέρρες: Μαυρίδης, 1958, 207 σ.; 22 εκ.

Τ. Α.: Μ.

75. Συνάδος Παναγιώτης Γ. (1930-1997),

α. *Το ημερολόγιο της Χρύσας*

Χ.τ.: χ.χ., 27 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Δ.

β. *Το φεγγάρι βασιλέψε*

Μακέτα εξώφυλλου: Δ. Δαρζέντας

Αθήνα: 20^{ος} Αιώνας, 1963, 190 σ.; 22 εκ.

γ. *Άγιον Όρος (Αθως): Η ιδιότυπη "πολιτεία" του κόσμου (Ταξιδιωτικές εντυπώσεις και περιγραφές, ιστορικά και άλλα στοιχεία, θέματα, απόψεις κλπ.)*

Θεσσαλονίκη: 1968, 156 σ.; 22 εκ.

δ. *Ο ανήφορος*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Μ. Τριανταφύλλου & υιοί, 1969, 150 σ.; 22 εκ.

Τ. Α.: Μ.

ε. *Μικρά διηγήματα (μνήμες και στοχασμοί)*

Χ.τ.: 1980, 47 σ.; 20 εκ.

στ. *Λόγια του πολέμου και της ειρήνης (διηγήματα)*

Εξώφυλλο: Χριστόφορος Μελλίδης

[Σέρραι]: Τυπ. Αθ. Ζίχναλη, [1981], 62 σ.; 21 εκ.

76. Σωτηριάδου Σουζάννα [ψευδών. Ροζμαρί Αλεξανδρή],

α. *Αρχή και τέλος*

Εξώφυλλο: Χριστόφορος Μελλίδης

Σέρρες: Εφημ. «Η Πρόοδος», [1986¹] 152 σ.; 23 εκ.

Αθήνα: Ίων, 1990², 192 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-405-226-8

[Βιβλιοπ.: Σ. Κ., «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 16 (1990) 346-348]

Τ. Α.: Μ.

β. *Ερήμην*

Αθήνα: Ίων, 1989, 430 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-405-213-6

Τ. Α.: Μ.

77. Τακάς Αναστάσιος,

* *Βαρύς χειμώνας, απατηλή άνοιξη*

1986, 422 σ.

78. Τζανακάρης Βασίλης Ι. (1944-),

α. *Γράμματα απ' τον εκδότη*

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1986, 86 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Δ.

β. *-Εγώ Γραικός γεννήθηκα!: Προσωπικά κείμενα και διηγήματα*

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1992, 183 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: Δ.

γ. *Η θυσία μιας πόλης: Χρονικό*

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1998, 61 σ.; 21 εκ.

Σειρά: Κείμενα για τα Σέρρες, αρ. 1

Τ. Α.: 938.948.

79. Τριανταφυλλίδου Άννα (1867-1960),

Άλλοι καιροί: Μακεδονικά ηθογραφήματα

Αθήνα: 1958, 173 σ.; 27 εκ.

Τ. Α.: Δ.

80. Τσακιρόπουλος Αντώνης Γ.,

Αφηγήματα: Της κατοχής - της Σμύρνης

[Θεσσαλονίκη]: 1993, 150 σ.; 30 εκ.

Τ. Α.: Δ.

81. Τσαντήρης Μιχάλης (1923-1985),

Το σπασμένο τζάμι

Σέρρες: Τυπ. Αφοί Σαββατιανού, 1965, 97 σ.; 22 εκ.

Τ. Α.: Δ.

82. Τσίκουλα-Γαϊταντζή Μαρία (1940-1992),

Το Μουσείο Καβάφη στην Αλεξάνδρεια (17 Μάη 1976): Εντυπώσεις και σκέψεις για την εποχή και τη ζωή του ποιητή: ένα χρονικό

Παρουσίαση: Γιώργος Κ. Ζωγραφάκης

Σέρρες: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 1983, 36 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.1.

83. Τσιμπλινίδης Αντώνης Μ. (1960-1999),
Το μονοπάτι της απόστασης: Διαλεκτικές απόπειρες
Θεσσαλονίκη: Συνωδός, 1999, 100 σ.; 20 εκ.

T. A.: Μ.

84. Τσιτίνης Αργύρης Δ. [ψευδών. Αργύρης Αθωνίτης],
α. *Το δικαίωμα*

Θεσσαλονίκη: Εκδοτικό Κέντρο Βόρειας Ελλάδας, 1991, 55 σ.; 24 εκ.
[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 18 (1992) 268]

T. A.: Μ.

β. *Μετά την καταιγίδα: Χρονικό μιας εποχής*

Θεσσαλονίκη: Εκδοτικό Κέντρο Βόρειας Ελλάδας, 1991, 258 σ.; 24 εκ.
[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 18 (1992) 268]

T. A.: Μ.

γ. *Μετά τον Εχέδωρο: Οδοιπορικό στο χθες και σήμερα*

Θεσσαλονίκη: Bonus, 1994, 85 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Στ. Κοταμανίδης, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 20 (1994) 256]

T. A.: 914.956.

85. Φράγκος Χρήστος Π.,

Στα χρόνια της σιωπής ...: Σιωπηλές μορφές μπροστά σε δακρυσμένους ορίζοντες

Θεσσαλονίκη: Μπίμπης, χ.χ., 223 σ.; 21 εκ.

T. A.: 938.77.

86. Χατζηαθανασίου Γιώργος,

* *Υπόθεση Μελάνου*

1968.

87. Χατζηγεωργιάδης Τάσος [ψευδών. Tassos Ζωγράφος],

α. *Το νόημα της ζωής: και φράσεις μεγάλων φιλοσόφων*
Θεσσαλονίκη: 1997, 24 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.8.

β. *Τελευταία κάθοδος του γήινου πολιτισμού*

Θεσσαλονίκη: International, 1998, 41 σ.; 25 εκ.

T. A.: 889.8.

γ. *Η διεθνής κοινωνική σάτιρα με διάλογο και ποίηση*

Θεσσαλονίκη: 1998, 42 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

δ. *1700 χρόνια σκοταδισμός*

Θεσσαλονίκη: International, 1998, 24 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

ε. *Ποίηση-πεζό-διάλογοι-φιλοσοφικές φράσεις*

Θεσσαλονίκη: International, 1998, 32 σ.; 26 εκ.

Τ. Α.: 889.8.

στ. *Έγινα αόρατος και αγκάλιασα όλη τη γη*

Θεσσαλονίκη: 1998, 18 σ.; 26 εκ.

88. Χατζόπουλος Αχιλλέας Β. (1939-2001),

α. *Το χρονικό ενός ρεπόρτερ: Ένας χρόνος δημοκρατία: Ιούλιος 1974-1975.*

Αθήνα: Παπαζήση, 1975, 447 σ.; 20 εκ.

β. **Ισπανία*

Αθήνα: 1977

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από την εφημ. «Η Καθημερινή».

γ. *Κίνα 2000*

Αθήνα: Κάκτος, 2000, 120 σ.; [26] εικ.; 21 εκ.

ISBN: 960-382-406-2

89. Χρυσάνθης Κύπρος (1915-),

α. *Το ξεσήκωμα των σκλάβων: Νουβέλλα*

Λευκωσία: Πνευματική Κύπρος, 19--[sic], 72 σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: Μ.

β. *Ένα γαλάζιο κορίτσι από την Κύπρο: Τέσσερις νουβέλλες*

Λευκωσία: Πνευματική Κύπρος, 1974, 197 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: Δ.

Γ. ΘΕΑΤΡΙΚΑ

1. Βαλασσόπουλος Βλαδ. Γ.,
Το φως που σκοτώνει: Μονόπρακτος δραματική σκηνή
[Θεσσαλονίκη]: Τυπ. Χ. Γούσιου, 1929, 30 σ.; 18,5 εκ.
Παρατηρήσεις: Γράφτηκε το Σεπτέμβριο του 1922 και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Πρωΐα» Σερρών το 1928.
Τ. Α.: 889.2.
2. Γιάντσιου-Κανάκη Χρυσή (1962-),
Του χρόνου το αληθές: Ελληνικό θέατρο: Δράμα
Αθήνα/Γιάννινα: Δωδώνη, 1998, 54 σ.; 21 εκ.
ISBN: 960-248-931-6
Τ. Α.: 889.2.
3. Δρόσος Ιωάννης,
Η καταστροφή των Σερρών: Δράμα ιστορικό και πατριωτικό εις πράξεις 4 (Παρασταθέν δια πρώτην φοράν εν Αθήναις εν τω θεάτρῳ Ολύμπια την 2 Νοεμβρίου 1918)
Αθήναι: Τυπ. Δημ. Χ. Τρέμπελα, 1918, 44 σ.
4. Θεολόγου Χρήστος,
Πλήρες πρόγραμμα για τη γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου: Σκετς
Αθήνα: Βιβλιοπωλ. Αθ. Μπούτζα, [1959], 96 σ.; 18 εκ.
5. Καφταντζής Βασίλειος Ι. (1872-1931),
*Μακεδονοπούλα: Θεατρικό
Σέρραι 1914.
6. Καφταντζής Γιώργος Β. [ψευδών. Μαλέας] (1920-1998),
α. *Θέατρο στα βουνά της Δ. Μακεδονίας τον καιρό της κατοχής*
[Σέρρες]: Περιοδ. «Γιατί», 1990, 155 σ.; 24 εκ.
Τ. Α.: 889.2.
β. *Δέκα θεατρικά μονόπρακτα*
[Σέρρες]: Τυπ. Αφοί Χαραλαμπίδη, 1997, 172 σ.; 24 εκ.
[Βιβλιοπ.: Χρ. Πολυμερούδη, «Μετά» τεύχ. 35-36 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1997) 50-53]
Τ. Α.: 889.2.
7. Κόβο Μερκάτο (1874-1940),
*Αισθήρ.

8. Κοσμάς Δημήτρης (1940-),

* Η αυγή γλυκοχαράζει

1965.

9. Κοταμανίδης Σταύρος (1928-1994),

α. *Η Φαντασμένη: Θεατρικό έργο σε τρεις πράξεις (6 εικόνες)*

Σέρρες: Τυπ. Γρ. Βάρναλη-Καράμπελα, 1957, 57 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.2.

β. *Εμμανουήλ Παπάς: Ιστορικό θεατρικό έργο*

Σέρρες: Τυπ. Αφοί Σαββατιανού, 1967, 67 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.2.

γ. *Ο αδικαίωτος (Αλέξανδρος Υψηλάντης): Ιστορικό θεατρικό έργο*

Σέρρες: Τυπ. Χ. Μπομπότα - Ε. Ιατρού Ο.Ε., 1973, 61 σ.; εικ. 9; 23 εκ.

T. A.: 889.2.

δ. *Δύο αρχόντισσες στα Σέρρες τον καιρό του Εικοσιένα: Ιστορικό θεατρικό έργο σε μέρη 2, εικόνες 6*

Σέρρες: 1981, 58 σ.; 25 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 7^ο τόμο του «Πανσερραϊκού Ημερολόγιου».

ε. *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων (κουκλοθέατρο)*

Σέρρες: 1988, 20 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 14^ο τόμο του «Πανσερραϊκού Ημερολόγιου».

στ. *Καλετάν Μητρούσης: Ιστορικό θεατρικό έργο σε μέρη τρία- εικόνες δέκα*

Σέρρες: 1992, 56 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 18^ο τόμο του «Πανσερραϊκού Ημερολόγιου»

[Βιβλιοπ.: Γ. Γούδας, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 19 (1993) 473-474].

10. Κωνσταντιλάκης Δημήτριος Μ.,

Μονοκκλησιά Σερρών: Πρωτότυπο παιδικό θέατρο: Με έργα κατάλληλα για τους μαθητές των δημοτικών σχολείων και γυμνασίων

Σέρρες: Τυπ. εφημ. «Η Πρόοδος», [1938], 80 σ.; 18 εκ.

11. Λαμπριανίδης Βλαδίμηρος Κ. (1932-1986),

Εμμανουήλ Παπάς: Ιστορικό θεατρικό έργο 1821

Σέρρες: Τυπ. Δημ. Σαββατιανού, Φεβρουάριος 1969, 48 σ.; 20 εκ.

T. A.: 889.2.

12. Πακαπούκας Γιάννης,

Το μαύρο χαμόγελο

Χ.τ: χ.χ., 27 σ.; 30 εκ. (φωτοτυπημ.)

Τ. Α.: 889.2.

13. Πασχαλέρη Κανελλίτσα,

Μια επαρχιωτοπούλα: Θεατρικό

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Παπαγεωργίου, 1999, 79 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

14. Σίσκος Σωκράτης Β. (1935-),

α. *Ηλιαχτίδα σε ξανθά μαλλιά: Θεατρικό έργο σε τρεις πράξεις*

Σέρραι: Τυπ. Δ. Τσάνταλη, Δεκέμβριος 1962, 44 σ.; 17 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

β. *Η συμμορία: Μονόπρακτο*

Θεσσαλονίκη: Τυπ. Δωδώνη, 1976, 41 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

γ. *Ο τελευταίος βασιλιάς*

Αθήνα: Μαλλιάρης Παιδεία, 1984, 126 σ.; 18 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

δ. *Στις μέρες της Χαιρώνειας: Θεατρικό*

Θεσσαλονίκη: 1989, 91 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

ε. *Η ταβέρνα του Κρατερού: Θεατρικό έργο σε τρεις πράξεις*

Θεσσαλονίκη: 1994, 92 σ.; 21 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

15. Σόφη [= Σούφη]- Μέλλιου Τούλα,

Δύο θεατρικά έργα: 1. Μανθέας, 2. Αερόπη

Σέρρες: Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., 2000, 110 σ.; 24 εκ.

Τ. Α.: 889.2.

16. Τάκας Αναστάσιος Γ.,

Μπροστά στο φως ... : Δράμα σε εικόνες τέσσαρες και εποχές τέσσαρες
Σερραϊκής υποθέσεως

Σέρραι: 1940, 62 σ.; 29 εκ. (χειρόγρ.).

ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ - ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Ασπιώτης Ευάγγελος (1921-1999),

α. *Ο ποιητής Νίκος Γ. Σταφυλοπάτης: Μία γνήσια λυρική φωνή του κυκλαδικού ποιητικού λόγου: Κριτική θεώρηση του έργου του*
Αθήνα: Σιφνιακό Πνευματικό Ίδρυμα "Άγιος Ιωάννης, ο Θεολόγος"
Μόνγκου Σίφνου, 1995, 59 σ.; 24 εκ.

β. *Κωστής Παλαμάς ο ποιητής του Έθνους*

Σέρρες: 1996, [23] σ.; 25 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 5^ο τόμο του περιοδικού «Σίρις», σσ. 147-173

T. A.: 889.1.

γ. *Ο άγνωστος ποιητικός λόγος του Πέτρου Θ. Πέννα*

Αθήνα: 1996, 15 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από το 12^ο τόμο του περιοδ. «Σερραϊκά Χρονικά», σσ. XI-XXV.

2. Γκαράνης Μ.,

Γιάννης Ρίτσος: Η μακριά πορεία του ποιητή στη ζωή και στην τέχνη

Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1993, 31 σ.; 21 εκ.

T. A.: 889.1.

3. Θεοδορίδης Τριαντάφυλλος (1912-1981), επιμ.,

α. *Οι Σέρρες στην ποίηση: Επί τη 50ετηρίδι της απελευθερώσεως των Σερρών*

Αθήνα: Τυπ. Δεληδημήτρη, 1963, 23 σ.; 23 εκ.

Σειρά: Βορειοελλαδική Βιβλιοθήκη, αρ. 5

T. A.: 889.1.

β. *Ευάγγελος Ν. Ασπιώτης*

Σέρρες: 1997, 8 σ.; 25 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από το 2^ο τόμο της «Μεγάλης Εγκυκλοπαιδείας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» του Χάρη Πάτση, σ. 532.

4. Θεολόγου Χρήστος,

Ανθολογία νεωτέρων λογοτεχνών της Βορείου Ελλάδος

Σέρρες: Περιοδ. «Σερραϊκά Γράμματα», 1957, 98 σ.; 24 εκ.

T. A.: 889.08.

5. Κεσίση Μαρία Ι. (1922-),

α. *Ποιητικά έργα του Λόρδου Βύρωνος*

Αθήναι: Σπανός, 1974, 476 σ.; 25 εκ.

Τ. Α.: 821.

β. **Ο ποιητής Τζώρτζ Γκόρντον, έκτος λόρδος Μπάυρον*
Σέρρες: Περιοδ. «Γιατί», 1987.

6. Κοταμανίδης Σταύρος Π. (1928-1994),

α. *Ανθολογία σερραϊκής λογοτεχνίας*

Σέρρες: Τυπ. Στρ. Τζαμπαλάτη, 1954, 37 σ.; 19 εκ.

Τ. Α.: 889.08.

β. *Σύγχρονοι λογοτέχναι και πνευματικοί άνθρωποι των Σερρών*

Αθήναι: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου, 1970,
431 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 5^ο τόμο του περιοδικού «Σερραϊκά Χρονικά», σσ. 355-783.

Τ. Α.: 889.09.

γ. *Παιδικές παραγκιοζοπαραστάσεις στο "Μπερντέ" και στη "Σκηνή" στον καιρό της βουλγαρικής κατοχής στα Σέρρες (Μελέτη-ιστόρηση)*

Σέρρες: 1980, 57 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 6^ο τόμο του «Πανσερραϊκού Ημερολόγιου», σσ. 217-274.

δ. *Τριάντα χρόνια παιδικό θέατρο στας Σέρρες (1943-1973)*

Σέρρες: 1986, 96 σ.; 25 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάτυπο από τον 12^ο τόμο του περιοδ. «Πανσερραϊκού Ημερολόγιου», σσ. 149-244.

[Βιβλιοκρ.: Α. Τσακιρόπουλος, «Πανσερραϊκό Ημερολόγιο» 13 (1987) 253-255].

ε. *Σύγχρονοι λογοτέχνες Σερρών: Ασπιώτης Ν. Ευάγγελος*

Σερρών [sic]: 1997, 16 σ.; 25 εκ.

7. Μονογιός Δημήτριος,

Ο πόλεμος του Σαράντα στην ποίηση του Ευαγ. Ασπιώτη

Σέρρες: 1997, 7 σ.; 25 εκ.

8. Νάκου Άννα,

Παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο

Σέρρες: 2000, 27 σ.; 30 εκ.

Τ. Α.: 889.099282.

9. Παπαδημητρίου Χριστίνα Δ.,

Μάριος Χάκκας: Η ζωή και το έργο του

Σέρρες: Διδ. διατρ., 1999, 340 σ.; 30 εκ. (δακτυλογραφ.)

Παρατηρήσεις: Διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Φιλολογίας.

10. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λότη (1937-),

α. *Μιλώντας για τα παιδικά βιβλία*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1987², 192 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοκρ.: Θαν. Καραγιάννης, «Μαρασλειακό Βήμα» 5-6 (Μάης-Ιούνης 1984) 30-31].

β. *Η παιδική λογοτεχνία στην εποχή μας*

Αθήνα: Καστανιώτης, 1990, 220 σ.; 21 εκ.

ISBN: 960-03-0489-0

T. A.: 889.2.

γ. «Όπως και στ' αηδόνια ...»: Για την παιδική λογοτεχνία χωρίς ψευδαισθήσεις

Αθήνα: Πατάκης, 1995, 208 σ.; 21 εκ.

[Βιβλιοπ.: Θ. Καραγιάννης, «Το Σχολείο και το Σπίτι» τεύχ. 384 (1995) 566. Κ. Μαλαφάντης, «Διαβάζω» τεύχ. 357 (Νοέμβριος 1995)].

11. Πλαστήρας Κώστας Ν.,

α. *Τάκης Βαρβιτσιώτης: Ένας περιπαθής του έρωτα και του θανάτου*

Θεσσαλονίκη: 1985, 8 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάπτυπο από τον 1^ο τόμο του περιοδικό «Η Θεσσαλονίκη», σσ. 677-684

T. A.: 889.1.

β. **Η πρώτη μεταπελευθερωτική δεκαετία της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη (1912-1922)*

Θεσσαλονίκη: 1986

Παρατηρήσεις: Ανάπτυπο από τα Πρακτικά του Συμποσίου για τα «2.300 χρόνια της Θεσσαλονίκης».

γ. **Η λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα*

Θεσσαλονίκη: 1987

Παρατηρήσεις: Ανάπτυπο από τα Πρακτικά του Συμποσίου «Ο Μακεδονικός Αγώνας».

δ. *Μακεδονική "πρόσληψη" του ερωτικού Καβάφη: Μελέτη*

Παιανία: Το Οκτασέλιδο του Μπιλιέτου, τεύχ. 9, Απρίλιος-Ιούνιος 1996, 12 σ.; 18 εκ.

T. A.: 889.1.

ε. *Ο λόγιος γιατρός από τη Νιγηρίτα Μιχαήλ Παπαδόπουλος και η πνευματική του δράση*

Θεσσαλονίκη: 2000, 13 σ.; 24 εκ.

Παρατηρήσεις: Ανάπτυπο από τα Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου «Η Νιγηρίτα- Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας (Νιγηρίτα, 17-20 Οκτωβρίου 1996», σσ. 553-565.

12. Πρόκος Αντώνης Ι. (1912- ;),

Ο ποιητής Γιώργος Καφταντζής

Σέρρες: Τυπ. Αθ. Αλτιντζή, 1989, 53 σ.; 22 εκ.

T. A.: 889.1.

13. Τσακιρόπουλος Αντώνης Γ. (1917-),

α. *Η φιλοσοφία στην ποίηση του Θαλή Ρητορίδη: Δοκίμιο*

[Θεσσαλονίκη]: 1993, 40 σ.; 29 εκ.

T. A.: 889.1.

β. *Άγγελος Σικελιανός: Ο ποιητής - ο ιδεολόγος*

[Θεσσαλονίκη]: 1994, 29 σ.; 20 εκ.

T. A.: 889.104.

ΙΑΤΡΟΣ ΠΟΥΔΕΥΚΗΣ.

ΥΠΟ

Μ. Π. ΙΑΤΡΟΥ.

• Φεῦ ἡ ἀγία ἀρετὴ ἐπὶ τῆς γῆς εἶν ὀλίγη
• Οὐδ' ἔχουσιν ἄνθρωποι εἰ ἀληθῶς μεγάλοι·
• Ὅμοιος εἰς τοὺς πονητοὺς εἶν βλέπομεν εἰδήρας
• Ποτὶ μὲν ὀφθαλμῶν γυμνῶν τοὺς ἐκλακτοὺς ἀστῆρας
• Εἶν' ὑπεράνω μᾶς πάλῃ, κ' ἐκ τούτου ἀγνοοῦνται
• Ἐ' ἐκ τούτου εἰ μικρότεροι μὲν ὄντες θεωροῦνται.

(ΔΙΓΝΩΣΤ. Περὶ ἀσχ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ;

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΙΩ. ΚΑΨΣΑΝΔΡΕΩΣ καὶ Σ^{ου}.

ΕΝ ΟΔῳ ΕΥΡΥΒΙΔΙΟΥ. — ΑΡΙΘΜ. 57.

1866.

Εξώφυλλο του παλιότερου λογοτεχνικού εντύπου
Σερραίου πνευματικού δημιουργού.

Β. Δ. Γ. ΒΑΛΔΑΣΣΟΠΟΥΔΟΥ

ΤΟ ΦΩΣ =====
ΠΟΥ ΣΚΟΤΩΝΕΙ

ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟΣ ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ

ΤΥΠΟΙΣ Χ. ΓΟΥΣΙΟΥ
1929

Εξώφυλλο θεατρικού έργου,
 τυπωμένο το 1929 στο τυπογραφείο του Χ. Γούσιου.

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Την τελευταία τριακονταετία του 19ου και τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα ο χώρος της Μακεδονίας και Θράκης, τμήματα της άλλοτε οθωμανικής αυτοκρατορίας, σημαδεύτηκε από το σκληρό ανταγωνισμό των εθνικών παρατάξεων. Οι εθνικές συγκρούσεις, εκτός της πολιτικής, πραγματοποιήθηκαν σε πολλά επίπεδα, κυρίως όμως στο εκπαιδευτικό και το εκκλησιαστικό πεδίο. Η αντιπαράθεση, στο τέλος, κατέληξε να κριθεί σε ένοπλη αναμέτρηση¹.

Η εκπαίδευση χρησιμοποιήθηκε ως ιδεολογικός μηχανισμός απ' όλες τις πλευρές για τη διάδοση της γλώσσας, τη συγκρότηση εθνικής συνείδησης και τη δημιουργία ιστορικών και εθνολογικών πειστηρίων με σκοπό τη μελλοντική διεκδίκηση εδαφών. Η ελληνική πλευρά απάντησε στη βουλγαρική πρόκληση με την ανάπτυξη σχολικού δικτύου και τη διείσδυση του σχολικού μηχανισμού σε περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας που απέβλεπε να κατοχυρώσει².

Ένα σύνολο φορέων σε τοπικό επίπεδο, όπως κοινότητες, εκκλησία και φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι, με την υποστήριξη ευρύτερων ελλαδικών φορέων, εκπροσώπων του ελληνικού κράτους και του Πατριарχείου συντόνισαν τις εκπαιδευτικές προσπάθειες εκμεταλλευόμενοι τα πολιτιστικά πλεονεκτήματα των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων και

---

1. Βλ. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992. Ε. Μπελιά, *Εκπαίδευση και ανιτρωτική πολιτική. Η περίπτωση της Θράκης 1856-1912*, Θεσσαλονίκη 1995 και Ε. Μπελιά, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς την Μακεδονία και ο Μακεδονικός Αγών», *Πρακτικά Συμποσίου Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Θεσσαλονίκη 1987.

2. Για την έκταση του ελληνικού σχολικού δικτύου στην οθωμανική αυτοκρατορία και το ρόλο της εκπαίδευσης, βλ. Σ. Παπαδοπούλου, *Η κοινωνική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1970. V. Colocotronis, *La Macedoine et l' Hellenisme. Étude historique et ethnologique*, Paris 1919. Douglas Dakin, *The unification of Greece*, London 1972. V. Berard, *Tourquie et l' Hellenismus contemporain*, Paris 1911 και Κ. Τσουνκαλά, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1992, σσ. 454-480.

συνέβαλαν με καθοριστικό τρόπο στην επίτευξη της εθνικής αφύπνισης και της αντιμετώπισης του σλαβικού εθνικισμού.

Θεσμικά η εκπαιδευτική διαδικασία κατευθυνόταν και εποπτευόταν σε ανώτερο (έξωτερικό πλαίσιο) από την Πύλη και το Πατριαρχείο και σε κατώτερο (τοπικό πλαίσιο) από τις επαρχιακές και κοινοτικές αρχές. Το Πατριαρχείο ασκούσε εποπτεία, με τη Σύνοδο των Μητροπολιτών και το Διαρκές Μικτό Συμβούλιο. Στις Επαρχίες, τις εκπαιδευτικές διαδικασίες ρύθμιζαν τα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια και οι τετραμελείς Εκπαιδευτικές Επιτροπές, ενώ σε επίπεδο Κοινοτήτων ο τοπικός Μητροπολίτης και η Σχολική Εφορεία³.

Η λειτουργία κάθε σχολικής μονάδας προϋπέθετε εκπαιδευτικές δαπάνες που περιλάμβαναν, εκτός από τα αρχικά έξοδα σύστασης (ανέγερση ή ενοικίαση κτιρίου, προμήθεια απαραίτητων επίπλων, μέσων διδασκαλίας και βιβλίων), κυρίως τους μισθούς των διδασκόντων και τα έξοδα διαμονής και διακίνησης αυτών στο χώρο του σχολείου.

Οι εφορείες των εκπαιδευτηρίων κάθε κοινότητας κάλυπταν τις απαιτούμενες δαπάνες από τα έσοδα εκμετάλλευσης της ακίνητης κοινοτικής ή σχολικής περιουσίας (τόκοι-ενοίκια) και από τα έσοδα της εκκλησίας που προέρχονταν από την κίνηση του παγκαριού, την τέλεση ιεροπραξιών και την ενοικίαση των εκκλησιαστικών κτημάτων⁴. Επιπλέον έσοδα αποκόμιζαν από τη φορολογία των κατοίκων κατά τη συγκομιδή ή την αγοραπωλησία των παραγομένων προϊόντων, στο πλαίσιο του κοινοτικού «δημοσιονομικού» συστήματος, την έκδοση ειδικού λαχείου, τις χορηγίες και τα κληροδοτήματα πλουσίων ομογενών, τις προσφορές φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και τη σημαντική οικονομική ενίσχυση του ελληνικού κράτους⁵.

Από τους σημαντικότερους παράγοντες, που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη και διεύρυνση του σχολικού δικτύου, ήταν η οικονομική αρωγή που παρείχε το ελληνικό κράτος στα ελληνικά κοινοτικά εκπαιδευτήρια των οθωμανικών επαρχιών. Η ευθύνη για την άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής προς τις αλύτρωτες επαρχίες είχε ανατεθεί

3. Σ. Πλιάδου-Τάχου, «Το ελληνικό κράτος και ο σχολικός θεσμός στον υπόδουλο Ελληνισμό. Απόπειρα νομιμοποίησης νέου θεσμικού πλαισίου μέσα από τη νομιμοποίηση του θεσμού της σχολικής επιθεώρησης στη Μακεδονία το 1907», *Μακεδονικά* 30 (1995-1996) 294.

4. Στο σύνολο βέβαια των μικρών ορθόδοξων κοινοτήτων η εκκλησιαστική περιουσία ταυτιζόταν με τη σχολική ή την κοινοτική.

5. *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας*, φ. 50 και 55 όπου πίνακες προσόδων ελληνικών σχολείων περιφερείας Φυλλίδας και Σερρών-Νιγρίτας αντίστοιχα, των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας και στην αρχή της ενσωμάτωσής τους στο ελληνικό κράτος. Στοιχεία που αφορούν την περιοχή Νιγρίτας από την ενότητα του ανωτέρω αρχείου, βλ. Ε. Κωνσταντίνου ή Τέγου Στεργιάδου, «Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσον της Ιστορίας (Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996)*, Έκδοση Δήμου Νιγρίτας, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 374.

στην κυβερνητική «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» από το 1886 ως το 1910. Την εκπαιδευτική δραστηριότητα πριν από το 1886 προωθούσε ένα ιδιωτικό πολιτιστικό σωματείο, ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» που είχε ιδρυθεί το 1869⁶. Εκπρόσωποι, συντονιστές του εκπαιδευτικού έργου και διαχειριστές της χρηματοδότησης του ελληνικού κράτους στον τουρκοκρατούμενο χώρο ήταν οι προϊστάμενοι των ελληνικών προξενείων και υποπροξενείων σε συνεργασία με τις κατά τόπους μητροπόλεις και τις εκπαιδευτικές επιτροπές ή εφορείες. Ο ρόλος που κλήθηκε να παίξει το διπλωματικό σώμα ήταν ιδιαίτερα λεπτός, αφού διέτρεχε συνεχώς τον κίνδυνο να θεωρηθούν οι ενέργειες του, επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του οθωμανικού κράτους.

Η οικονομική υποστήριξη που προσέφερε το ελληνικό κράτος προς τον υπόδουλο ελληνισμό συμβάδιζε με τις οικονομικές δυνατότητες που είχε. Το ύψος των χρηματικών παροχών επηρεάζονταν από τις ομαλές ή τις δύσκολες πολιτικές και οικονομικές καταστάσεις που αντιμετώπιζε. Έτσι, κατά τη διάρκεια της Ανατολικής κρίσης του 1878 και της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1890 μειώθηκε το ύψος των εκπαιδευτικών παροχών, ενώ, αντίθετα, παρουσίασε αύξηση στα μέσα της δεκαετίας του 1880 και στην αρχή του 20ου αιώνα.

έν Εφορείαν της 28^{ης} Μαΐου 1909.
 εις Θεσσαλονίκην

Προς τον Αξιόλομο Διευθυντή της Τραπεζας Ανατολής.

Γνωστόν εστίει και δια τ' εβδ. εσπερινών εφημερίδων Πάσης
 θηρίων διακείτω η Εφορεία αὐτῶν ἐπιστήσεων καὶ ἐπιβ. ὑμῶν δέξαι
 [ἐπιβ. 10/5] ἑκαταετίας ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν
 ἐπιβ. ὑμῶν.

Ἐκτεταμένα δὲ τὰ ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν
 ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν
 ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν ἐπιβ. ὑμῶν

Ὁ Τακτ. Γεν. Παιδευτικῶν

Πέχης

Επιστολή της Εφορείας Εκπαιδευτηρίων της πόλης Σερρών προς το υποκατάστημα της Τραπεζας Ανατολής στη Θεσσαλονίκη για τη διάθεση σχολικών λαχνών (I. A. M., A. T. A., φ. 43).

6. Για τη δράση του συλλόγου, βλ. Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήναι 1970 και Η. Belia, «La contribution du "Syllogue pour la propagation des lettres grecques" à l'encouragement de l'Hellénisme de Macédoine, 1869-1886», *Ελληνικές ανακρινώσεις στο ΣΤ' Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, έκδ. Ελληνικής Επιτροπής Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1990, σσ. 277-286.

Η χρηματοδότηση του εκπαιδευτικού μηχανισμού

Η χρηματοδότηση του σχολικού δικτύου στην περιοχή του Προξενείου Σερρών άρχισε τη δεκαετία του 1870 από τον αθηναϊκό «Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και τους φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους της Κωνσταντινούπολης (Φιλολογικό Σύλλογο και Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους»). Διαχειριστής των πόρων που στέλνονταν και διεκπεραιωτής της εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών. Ο σύλλογος ιδρύθηκε το 1870 και ανέπτυξε εκπαιδευτική δράση ενισχύοντας τη λειτουργία σχολείων στην πόλη, στο σαντζάκι Σερρών και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας (κατά τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια της λειτουργίας του). Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες του δεν υποκαθιστούσαν τις αρμόδιες εκπαιδευτικές αρχές. Αποδείχτηκαν όμως καθοριστικές στην προσαρμογή των εκπαιδευτικών δομών με τις αντίστοιχες του Ελληνικού Βασιλείου και προσδιοριστικές της νέας πολιτιστικής και παιδευτικής εθνικής εξόρμησης που άρχιζε. Η δράση του όμως είχε και παρενέργειες σε κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο. Οι πρωτοβουλίες που πήρε για τα εκπαιδευτικά πράγματα στην πόλη των Σερρών δημιούργησαν διαμάχες και αντιπαλότητες και δίχασαν την τοπική κοινωνία⁷.

Αρρωγοί στην προσπάθεια του συλλόγου για ανάπτυξη και στήριξη του εκπαιδευτικού μηχανισμού στην περιοχή έγιναν οι τοπικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι που συστήθηκαν τη δεκαετία του 1870 σε όλες τις μεγάλες ελληνικές κοινότητες, καθώς και οι φιλοπρόδοι και φιλόμουσοι ομογενείς της διασποράς. Κατά το σχολικό έτος 1880-81 ο σύλλογος διένειμε το ποσό των 2.208,74,66 λιρών, που είχε παραλάβει ως εκπαιδευτική χορηγία από το «Σύλλογο προς διάδοσιν Ελληνικών Γραμμάτων» και τη Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους» της Κωνσταντινούπολης, σε σχολεία 33 συνολικά κοινοτήτων εδαφικής αρμοδιότητας Μητροπόλεων Σερρών, Δράμας, Μελενίκου και Ελευθερούπολης⁸.

Από το 1886 τη διαχείριση των χρηματοδοτήσεων και την προώθηση και άσκηση της εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής ανέλαβε το Προξενείο Σερρών. Κάθε χρόνο, με τη συνεργασία των Μητροπόλεων,

7. Βλ. L. Papadakis, *Education and National Ideology in Ottoman Macedonia, c.1869-c.1882. The Normal Schools of Serres and Salonika*, Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, King's College London, 1996, σ. 109 και Κ. Μπινίδη, *Οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Αθήνα 1996, σ. 127.

8. Ι. Τσικοπούλου, *Ενδέκατον έτος του εν Σέρραις Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*, Έκθεσις αναγνωσθείσα τη 31 Μαΐου 1881, Εν Θεσσαλονίκη 1881.

κατάρτιζε εκπαιδευτικό προϋπολογισμό για την περιφέρεια του που τον υπέβαλε για έγκριση στο Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα. Τα χρηματικά ποσά στέλλονταν σταδιακά σε τρεις τετραμηνίες και διανεμόνταν, διαμέσου των Μητροπόλεων, στις σχολικές εφορίες της πόλης και της επαρχίας. Οι μητροπολίτες, οι έφοροι και οι δάσκαλοι υπέγραφαν αποδείξεις παραλαβής των εισπραχθέντων ποσών και στη συνέχεια αυτές διαβιβάζονταν στην Αθήνα ως αποδεικτικά στοιχεία διανομής των εκπαιδευτικών χορηγημάτων. Η γραφειοκρατική αυτή διαδικασία τηρούνταν απαρέγκλιτα και δε θα ήταν υπερβολή να πούμε πως το Προξενείο Σερρών, όπως και όλα τα Προξενεία του υπόδουλου ελληνισμού, είχαν μετατραπεί σε ταμειακές υπηρεσίες. Από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών προκύπτει ότι το Προξενείο Σερρών από το έτος 1886 τηρούσε ανελλιπώς ξεχωριστό αρχείο αλληλογραφίας με την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», το οποίο παραδιδόταν με πρωτόκολλο από πρόξενο σε πρόξενο μαζί με το ταμείο⁹.

Η εκπαιδευτική χορηγία προσφερόταν για τη σύσταση σχολείων, τη συνδρομή λειτουργίας τους και την ανάληψη δαπάνης μισθοδοσίας των δασκάλων εξολοκλήρου ή κάλυψη μέρους αυτής. Όταν καθυστέρουσε η αποστολή των χορηγημάτων εγειρόνταν πολλές φορές παράπονα από δασκάλους και εφορίες. Άλλοτε πάλι, όταν περικόπτονταν ή μειωνόταν το ύψος των παροχών, ακολουθούσαν έντονες διαμαρτυρίες από τη μεριά των εκπαιδευτικών φορέων και ειδικά των μητροπολιτών, όπως συνέβη το 1903 από το Μητροπολίτη Μελενίκου. Ακόμη και ο ετήσιος καταμερισμός των χορηγημάτων που γινόταν από το Προξενείο, επειδή απέκλειε κάποιες κοινότητες, δημιουργούσε δυσαρέσκειες,

ΓΡΑΜΜΑΤΙΟΝ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΣ

Αρ. 14

Ο Κύριος Γαβρ. Σεργίου υπάκουος εις τὸν Ταμίαν
 του Βασ. Προξενίου Σερρών τὴν κάτωθι χρηματικὴν ποσὴν
 ὡς ἑξῆς:

ἄρ. ἰσχυροῦ ἰσχυρῶν (ἰσχυρῶν χρηματικῶν)	ἄρ. ἰσχυρῶν	ἄρ. ἰσχυρῶν
- Ἐπιτροπὴ ἐπ' αἰδ. 95659	200	
- Ἐπιτροπὴ " 95660	200	
- Ἐπιτροπὴ " 95661	200	
- Ἐπιτροπὴ " 95662	71	18
Σύνολον		671 18

Ἦσαν ἐν τῷ ἰσχυρῷ ἰσχυρῶν ἐξέμιστοι καὶ
 ἀλλομύμιστοι μίαι καὶ 18/100
 Ἐν Σερραῖς τῇ 14 Ιουλίου 1900

ὁ Πρόξενος
Γεωργίου

Απόδειξη εισπραξης των εκπαιδευτικών χορηγημάτων του ελληνικού κράτους από τον Πρόξενο Σερρών
 (Α. Υ. Ε. φ. Α/29.12/1902).

9. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, φ. Α1/α.α., 56.2/1904, όπου το από 21-1-1904 πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής του Ι. Δραγούμη προς τον Ι. Στορνάρη.

Δοκίμια 3.
 Έγγραφο παρά βωμ. βωμ. διορισμού, γράμα δόμης,
 γράμα δια γαζουίνου βωμ. διορισμού, γράμα διορισμού
 βωμ. διορισμού, γράμα διορισμού, γράμα διορισμού
 αν βωμ. διορισμού, γράμα διορισμού, γράμα διορισμού.
 1903-04.
 1904 βωμ. διορισμού, γράμα διορισμού.
 Ο Διοικητής

Απόδειξη παραλαβής εκπαιδευτικού χορηγήματος από τη Μητρόπολη Σερρών για
 το χωριό Χούμκος, σημ. Χουμνικό Νιγρίτας (Α. Ε. Υ., φ. Α1/αακ, 56.2/1904).

με αποτέλεσμα οι μητροπολίτες να απευθύνουν έγγραφα παράπονα. Μια τέτοια διαμαρτυρία έγινε από το Μητροπολίτη Δράμας Χρυσόστομο το 1906. Σε επιστολή του ανέφερε ότι θεωρούσε εγκαταλειμμένη την περιοχή του από το ελληνικό κράτος, εξαιτίας της πενιχρής χρηματοδότησης του σχολικού δικτύου¹⁰.

Στο Προξενείο Σερρών υπεύθυνος για την εποπτεία και το συντονισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας είχε ορισθεί από τον πρόξενο Ιωάννη Στορνάρη, το 1900, ο Λάζαρος Κούσης¹¹. Το Προξενείο προσπάθησε να διαχειριστεί με συγκεντρωτικό τρόπο την εκπαίδευση στην περιφέρειά του προωθώντας την εθνική πολιτική του ελληνικού

10. Α.Υ.Ε., φ. 76 (2)α/1904, υπ' αριθμ. 1403 από 17-7-1903 επιστολή διαμαρτυρίας του μητροπολίτη Μελετιού Ιωακείμ για την περικοπή κονδυλίων από την περιφέρειά του και φ. 78/1906, όπου η από 22-4-1906 επιστολή του Μητροπολίτη Δράμας Χρυσόστομου προς την «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας».

11. Α.Υ.Ε., φ. Κ-67.2/1900. Με την υπ' αριθμ. 47 από 17-2-1900 επιστολή του ο Πρόξενος ανέφερε ότι «την επιθεώρησιν των σχολείων του Προξενείου ανέθηκε εις τον Λάζαρον Κούσον τελειόφοιτον Φιλολογικής Σχολής Εθνικού Πανεπιστημίου, ακραιφνή πατριώτην με άμεμπτον βίον» που ανέλαβε τη θέση με μεγάλη προθυμία. Στην αρχή αποζημιωνόταν μόνο για τα οδοιπορικά του έξοδα. Τα σχολικά έτη 1905-06 και 1906-07 ο μισθός του ήταν 90 λίρες ετησίως. Ο Λάζαρος Κούσης γεννήθηκε στις Σέρρες το 1866. Αρχικά εργάστηκε ως διευθυντής στην Αστική σχολή της Κ. Τζουμαγιάς (1884-85) και αργότερα για πολλά χρόνια στο Προξενείο Σερρών ως γραμματέας και υπεύθυνος των εκπαιδευτικών. Στις 31-7-1909 δολοφονήθηκε έξω από το σπίτι του από ένα πληρωμένο όργανο του Νεοτουρκικού κομμάτου, εφημ. Ο Φάρος της Θεσσαλονίκης, φ. 1074 της 4-8-1909.

κράτους. Έθεσε κάτω από τον έλεγχο του την επιλογή του διευθυντικού προσωπικού, τους διορισμούς και τις μεταθέσεις του διδακτικού προσωπικού, την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων σε μικρές και μεγάλες ελληνικές κοινότητες της περιοχής. Μεριμνήσε για την ομοιομορφία των σχολικών δομών, την υιοθέτηση ελλαδικών αναλυτικών προγραμμάτων, την υλικοτεχνική υποδομή των εκπαιδευτηρίων και γενικά για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης στην περιοχή¹².

Η διαχείριση των χορηγημάτων έδωσε τη δυνατότητα στο Προξενείο να αναλάβει την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού μηχανισμού που μέχρι τότε βρισκόταν στις Μητροπόλεις και στις Κοινότητες. Συντελέστηκε κατά αυτό τον τρόπο πέρασμα εξουσιών από παραδοσιακούς φορείς της κοινοτικής εκπαίδευσης σε φορείς του ελληνικού κράτους. Ο παρεμβατικός ρόλος έγινε έντονος κατά το διορισμό των προϊσταμένων σχολικών μονάδων, προκειμένου να ελεγχθεί και συνδυαστεί η παρεχόμενη εκπαίδευση με την εθνική εργασία. Ειδικά όμως για την πλήρωση των θέσεων του διευθυντή και του προσωπικού του Γυμνασίου η επιλογή των προσώπων γινόταν από την Επιτροπή στην Αθήνα, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι προτάσεις του Προξενείου¹³.

Οι δάσκαλοι υπέγραφαν συμβόλαιο απ' ευθείας με το Προξενείο από το οποίο και μισθοδοτούνταν¹⁴, με αποτέλεσμα, έχοντας οικονομική σχέση εξάρτησης, να ελέγχονται και να αξιολογούνται όχι μόνο για τη διδακτική τους ικανότητα, αλλά και για το ζήλο τους στην εθνική εργασία. Δείγμα της χειραγώγησης που επέβαλε το Προξενείο ήταν η απόλυση των Ελλήνων δασκάλων του Πετριτσιού, επειδή αυτοί, παρά τις εντολές του, συνεργάζονταν με το Μητροπολίτη Μελενίκου σε μια εποχή (αρχές 1900) που είχε διακοπεί η συνεργασία και είχαν οξυνθεί οι σχέσεις μεταξύ των δύο φορέων¹⁵. Χαρακτηριστική επίσης είναι η περίπτωση αντίδρασης κοινοτικής αρχής στους διορισμούς του Προξενείου. Συνέβη το φθινόπωρο του 1899 στη κωμόπολη Δεμίρ Ισσάρ. Τοπικοί παράγοντες γνωστοποίησαν ευρέως την πρόβλεψη των διορισμών με αποτέλεσμα οι τουρκικές αρχές να θεωρήσουν το διδακτικό προσωπικό που απέστειλε το Προξενείο Έλληνες πράκτορες. Η υπόθεση πήρε πολιτικές προεκτάσεις με το κλείσιμο των

12. Σ. Βούρη, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Εκκλησία και κράτος 1889-1905*, Αθήνα 1999, σ. 33.

13. Α.Υ.Ε., φ. Κ.1/1907, όπου οι προτάσεις του Προξενείου Σερρών και οι διαφορετικές επιλογές της «Επιτροπής προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» για τη σχολική χρονιά 1906-07.

14. Α. Καραθανάση, *Ο ελληνομοσλιτισμός και η Μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικά Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 90.

15. Κ. Βακαλόπουλου, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 45.

σχολείων και τη διενέργεια ανακρίσεων¹⁶. Δυσφορία εκδηλώθηκε και στις σχέσεις μεταξύ του διδακτικού προσωπικού και των υπευθύνων της εκπαίδευσης του Προξενείου. Δάσκαλοι της περιοχής παραπονιόταν για το δίδυμο (Προξένου Στορνάρη-επόπτη Κούση) «που κάνει ό,τι θέλει» και τοποθετεί ημετέρους σε περιόπτες θέσεις και σε σχολεία με υψηλές αμοιβές¹⁷. Η μεγάλη παρεμβατική δικαιοδοσία στο διορισμό διδακτικού προσωπικού, που είχε στις αρχές του 20ου αιώνα το Προξενείο Σερρών, επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ο Γενικός Επιθεωρητής Δημήτρης Σάρρος με έγγραφό του απευθυνόταν σε αυτό, ώστε να προνοήσει για το διορισμό ενός ελλαδικού δασκάλου στην περιφέρεια των Σερρών¹⁸.

Το 1886 η χρηματοδότηση των σχολείων από το ελληνικό κράτος για την περιοχή του Προξενείου Σερρών ανερχόταν στις 2.848 λίρες¹⁹. Δέκα χρόνια αργότερα (σχολική χρονιά 1896-97) μειώθηκε και έφθασε τελικά στο ποσό των 2.052 λιρών²⁰. Από τις αρχές του 20ου αιώνα η χρηματοδότηση αυξήθηκε ως εξής: 1902-03: 2.969 λίρες²¹, 1903-04: 3.132 λίρες²², 1904-05: 3.292 λίρες²³, 1905-06: 3.654 λίρες²⁴, 1906-07: 3.661 λίρες²⁵.

Από τα παραπάνω ποσά προκύπτει ότι στη 10ετία 1886-1896 η μείωση του χορηγήματος ήταν της τάξης του 28%. Στη δεκαετία 1896-1906 η αύξηση έφθασε το 78,6%, ενώ συνολικά στην εικοσαετία 1886-1906 η αύξηση ήταν 28,6% περίπου.

Το ποσό του χορηγήματος, που δινόταν στην περιφέρεια των Σερρών, ήταν τρίτο σε μέγεθος σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσά που παρέχονταν στις προξενικές περιφέρειες όλης της οθωμανικής επικράτειας. Ακολουθούσε σε μέγεθος τα χορηγήματα που προσφερόταν στα Προξενεία Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου. Αντιπροσώπευε δηλαδή το 12,5% των συνολικών χορηγημάτων προς όλα τα ελληνικά προξενεία (Ηπείρου, Αλβανίας, Μακεδονίας, Θράκης και Ανατ. Ρωμυλίας) και το 16,2% του συνόλου του εκπαιδευτικού προϋπολογισμού

16. Α.Υ.Ε., φ. Κ-67.2/1900, υπ' αριθμ. 19 από 15-1-1900 έγγραφο της Επιτροπής προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας για τα γεγονότα του Λεμίτ Ισοάρ.

17. Α.Υ.Ε., φ. 1905 Προξενείου Σερρών. Υπ' αριθμ. 4353 από 19-10-1905 έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών προς το Προξενείο Σερρών, όπου ζητούνται εξηγήσεις για την από 25-7-1905 καταγγελία κατοίκων Σερρών κατά τον Ι. Στορνάρη και Α. Κούση.

18. Α.Υ.Ε., φ. ΚΑ-80 1906, υπ' αριθμ. 405 από 9-8-1906 επιστολή.

19. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός*, ό.π., σ. 90.

20. Π. Γεωργαντζή, *Προξενικά αρχεία Θράκης*, Ξάνθη 1998, τ. Β', σ. 290.

21. Π. Γεωργαντζή, ό.π., σ. 290.

22. Α.Υ.Ε., φ. 56-Α/1904.

23. Α.Υ.Ε., φ. 78/1906.

24. Α.Υ.Ε., φ. Κ-2 1907 και Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός*, ό.π., σ. 121.

25. Α.Υ.Ε., φ. Κ-79.4 1907.

Απόδειξις διαίτησις: ὄδαρι: δύο <2> ^{Κωτσάκι}
 Ὁ νόμοσφιμιστὸς Δεδασιμαρῶν Ἐπιθρίω Ν. Πασοσιλαυραίων ἔστω χωριὸν
 Κωλοσιμῶν ἔστωσιν σαράσι δύο ἔστωσιν Μητροπόλις Ἐστωσιν αὐτοὶ αὐτὸν τὸν μεθοδό-
 σίμαμον ἔστωσιν διὰ τὴν ἐξομωσίαν Φιλοσοφίαν - Αἰγυῖοσιν ἔστωσιν ἔστωσιν
 ἔστωσιν 1903-1904 πρὸ ὄδαρι: δύο <2>

καὶ εἰς ἔστωσιν νόμοσφιμιστὸν:
 Οἱ ἔστωσιν ἔστωσιν:

Ὁ Δεδασιμαρῶν
 Ἐπιθρίω Ν. Πασοσιλαυραίων:

Ὁ ἐστωσιν ἔστωσιν:
 Πασοσιν ἔστωσιν ἔστωσιν

Εἰς Κωλοσιμῶν 27 πρὸ ἔστωσιν 1904:

Απόδειξη παραλαβῆς εκπαιδευτικοῦ χορηγήματος ἀπὸ το δάσκαλο καὶ τον ιερεῶ
 του χωριοῦ Κωτσάκι, σημ. Μυροῖνη Φυλλίδος (Α. Ε. Υ., φ. Α1/αακ. 56.2/1904).

της Επιτροπῆς, που προσφερόταν στη Μακεδονία. Ἦταν λίγο μόνον
 κατώτερο ἀπὸ τὸ σύνολο των χορηγημάτων που παρέχονταν στα 6
 προξενεῖα της Ηπειροῦ-Αλβανίας²⁶ καὶ αρκετά πάνω ἀπὸ τὸ σύνολο
 που δινόταν στα 5 προξενεῖα της Θράκης-Αν. Ρωμυλίας (κατὰ 908 λί-
 ρες)²⁷.

Για να προσδιοριστεῖ τὸ ὕψος της συνολικῆς εκπαιδευτικῆς ἐπιχο-
 ρήγησις που διοχετευόταν στην περιφέρεια των Σερρών, πρέπει να
 προστεθοῦν καὶ τα ποσὰ που δίνονταν σταθερὰ ἢ κατὰ περίστασι ἀ-
 πὸ κληροδοτήματα ὁμογενῶν καὶ φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων πρὸς
 στις ὀρθόδοξες κοινότητες της περιοχῆς. Τέτοια χορηγήματα προσέφε-
 ρε τὸ Τσοῦλφειο κληροδοτήμα στα σχολεῖα της Κ. Τζουμαγιάς (200
 λίρες) καὶ στα σχολεῖα του Νευροκοπίου (130 λίρες)²⁸, τὸ Νηπιακὸ Ἐ-
 πιμελητήριο Μελά στη Νιγρίτα, 300 λίρες για τὸ σχολικὸ ἔτος 1906-
 07²⁹ καὶ ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ καὶ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότητα Κωνστα-
 ντινούπολης «Αγαπάτε Ἀλλήλους» στα Ἄνω Πορόια (169 χρυσὰ φρά-

26. Κατὰ 395 λίρες.

27. Η σύγκριση ἔγινε στα χορηγήματα της σχολικῆς χρονιάς 1905-06, βλ. Σ. Βούρη, *Εκπαί-
 δευσις καὶ ἐθνικισμός*, ὅ.π., σ. 121 καὶ Ε. Μπελιά, *Εκπαίδευσις καὶ αὐτρωτικὴ πολιτικὴ*, ὅ.π., σ.
 224.

28. Α. Υ.Ε., φ. Κ-2/1907. Για τὴ δωρεὰ του Ηπειρώτη Αναστασίου Κ. Τσοῦφλη, βλ. Σ. Δ. Ν.,
 «Τα Τσοῦφλεια εκπαιδευτήρια ἐν Μακεδονίᾳ» *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* 2 (1909) 298.

29. Α. Υ.Ε., φ. 78/1906. Τὸ ποσὸ ἀντιπροσώπευε τὴ σιμμετοχὴ του Ἐπιμελητηρίου στην ἀνέ-
 γερση σχολείων.

γκα) το 1904³⁰. Ακόμη στο σύνολο των εκπαιδευτικών χορηγημάτων πρέπει να προστεθεί και η διάθεση βοηθημάτων για τη συντήρηση των απόρων μαθητών και μαθητριών (τη σχολική χρονιά 1904-05 ανερχόταν στο ποσό των 200 λιρών) και τα ποσά των υποτροφιών που δίνονταν σε εγχώριους μαθητές για ανώτερες σπουδές σε ιδιωτικά ή δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα του ελληνικού κράτους³¹.

Κατά τα σχολικά έτη 1905-1906 και 1906-1907 το Προξενείο Σερρών μοίρασε το ποσό του εκπαιδευτικού χορηγήματος σε 90 συνολικά ελληνικές κοινότητες της περιοχής του, που βρισκόταν στη δικαιοδοσία 6 μητροπόλεων.

Αναλυτικά επιχορήγησε: α) στη Μητρόπολη Σερρών: 39 ελληνικές κοινότητες με το ποσό των 1.715 και 1.599 λιρών αντίστοιχα ή ποσοστό 46,8% και 43,7% του συνολικού ετησίου εκπαιδευτικού χορηγήματος, β) στη Μητρόπολη Δράμας: 24 κοινότητες με το ποσό των 833,99 και 888 λιρών αντίστοιχα ή ποσοστό 22,8% και 24,3% επί του συνόλου, γ) στη Μητρόπολη Μελενίκου: 21 κοινότητες με το ποσό των 942 και 970 λιρών ή ποσοστό 25,7% και 26,5% επί του συνόλου, δ) στη Μητρόπολη Ελευθερούπολης: 3 κοινότητες με ποσό των 38 λιρών κάθε χρονιά ή ποσοστό 1% του συνόλου, ε) στη Μητρόπολη Νευροκοπίου: 2 κοινότητες με ποσό των 46 και 61 λιρών ή ποσοστό 1,3% και 1,7% επί του συνόλου και τέλος στ) σε μία κοινότητα της Μητρόπολης Ξάνθης με το ποσό 15 λιρών ή ποσοστό 0,4% επί του συνόλου κατά το σχολικό έτος 1906-07.

Από το εκπαιδευτικό χορηγήμα που δινόταν στη Μητρόπολη Σερρών το 40 % περίπου προοριζόταν για μισθούς του προσωπικού του Γυμνασίου Σερρών και, αν προστεθεί το ποσό που χορηγούνταν για τα σχολεία του προαστίου Καμενίκης³², συνολικά στην πόλη των Σερρών κατανεμόταν το 53 % του χορηγήματος (670 λίρες). Το ποσό αυτό αντιπροσώπευε μόνο το 1/4 περίπου της δαπάνης των 2.500 λιρών που απαιτούνταν για τη λειτουργία των εκπαιδευτήριων της πόλης³³.

30. Α.Υ.Ε., φ. 1905 Προξενείου Σερρών, όπου η από 23-3-1905 επιστολή του ιερέα των Άνω Ποροίων Δ. Καμβούκη. Για τη δράση της αδελφότητας, βλ. Κ. Μαμώνη, «Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως και τα σχολεία της Θράκης», *Πρακτικά Συμποσίου Η ιστορική και Λαογραφική έρευνα για τη Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 215.

31. Τη σχολική χρονιά 1904-05 από το Προξενείο Σερρών συντηρούνταν συνολικά 28 μαθητές που προέρχονταν από 20 κοινότητες της περιοχής, Α.Υ.Ε., φ. 80/1906, όπου ονομαστικός πίνακας συντηρουμένων μαθητών και μαθητριών.

32. Για την ιστορία γενικότερα της σημερινής συνοικίας της πόλης των Σερρών, βλ. Π. Σαμσάρη, «Άγνωστο βυζαντινό μετόχι της μονής Χελανδαρίου στις Σέρρες: Η μονή του Αγίου Νικολάου Καμενικαίας», *Μακεδονικά* 26 (1988) 195.

33. Ε. Στράτη, «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως Σερρών», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 2 (1908) 154.

Από τον πίνακα των εκπαιδευτικών προϋπολογισμών των ετών 1905-1907, που δημοσιεύουμε στο Παράρτημα, προκύπτει ότι υψηλά ποσοστά χορηγημάτων δίνονταν σε κοινότητες με πολυάριθμο ελληνικό πληθυσμό, που αποτελούσαν κέντρα περιοχών και Μητροπόλεων, με αντίστοιχο μεγάλο αριθμό μαθητών. Για παράδειγμα, στην Αλυστράτη χορηγούνταν το 1/3 ή ποσοστό 31,5% του χορηγήματος της Μητρόπολης Δράμας. Στις τέσσερις κωμοπόλεις Δεμίρ Ισσάρ, Πετρίτσι, Μελένικο και Πορόϊα δινόταν συνολικά το 41,4% του χορηγήματος της Μητρόπολης Μελενίκου.

Χρηματοδοτούνταν επίσης ελληνικές κοινότητες, όπου υπήρχε έντονη βουλγαρική δραστηριότητα και κινδύνευαν να αποσκορηθούν π.χ. η Άνω Βροντού στην οποία προσφερόταν ποσοστό 8,5% της ετήσιας χορηγίας προς τη Μητρόπολη Σερρών για μισθούς δασκάλων, εφημερίων, ψάλτου, ακόμη και φύλακα δασκάλου. Στις κοινότητες Εγρί Δερέ, Γκόρνιτσα και Καρλίκοβα δινόταν ποσοστά 10,6%, 8,4% και 7% αντίστοιχα της χορηγίας της Μητρόπολης Δράμας, ενώ στις κοινότητες Κρουσόβου και Ράμνας αναλογούσαν ποσοστά 7% και 6% αντίστοιχα της χορηγίας της Μητρόπολης Μελενίκου. Από τον πίνακα των χρηματοδοτήσεων απουσίαζαν μεγάλες ελληνικές κοινότητες της περιοχής, όπως το Σουμπάσκιον, Σαρμουσακλί, Δοβίστα, Βεζνίκο, Ροδολίβος, Βιτάστα, Κιούπ-κιοι, Νιγρίτα, Τσίντσιος, Αηδονοχώρι, επειδή φαίνεται ότι είχαν τη δυνατότητα κάλυψης των εκπαιδευτικών δαπανών τους από ιδίους πόρους. Αντίθετα, επιχορηγούνταν μικρές κοινότητες που αδυνατούσαν να διατηρήσουν ταυτόχρονα δημοτικό και νηπιαγωγείο ή ακόμη να συστήσουν και να συντηρήσουν σχολείο.

Μέσα στην εκπαιδευτική επιχορήγηση περιλαμβάνονταν και η χρηματική στήριξη ιερέων σε κοινότητες που κλυδωνίζονταν μεταξύ Πατριαρχείου και Σχίσματος. Το Προξενείο πίστευε ότι οι ιερείς, εξαιτίας του λειτουργήματός τους, βρίσκονταν σε διαρκή σχέση και ασκούσαν μεγάλη επίδραση στις ψυχές των χριστιανών γνωρίζοντας ακόμη και τις απόκρυφες σκέψεις τους³⁴.

Στις αρχές του 20ου αιώνα τα αριθμητικά δεδομένα ανάπτυξης του ελληνικού σχολικού δικτύου στο σαντζάκι Σερρών ήταν: 150 σχολεία, στα οποία δίδασκαν 212 δάσκαλοι-καθηγητές και φοιτούσαν 8.104 μαθητές και μαθήτριες. Αντίστοιχη και ισόποση αριθμητικά ήταν και η εξάπλωση του βουλγαρικού σχολικού δικτύου: 152 σχολεία στα οποία δίδασκαν 214 δάσκαλοι και φοιτούσαν 4.186 μαθητές και μαθή-

34. Η οικονομική στήριξη των ιερέων διατυπωνόταν σαν αίτημα του Προξενείου το 1900, Α.Υ.Ε., φ. Δ/65/3, υπ' αριθμ. 307 από 15-9-1900 έκθεση Προξενείου Σερρών προς τον Υπουργό Εξωτερικών.

τριες³⁵. Το ελληνικό σχολικό δίκτυο στα βόρεια διαμερίσματα είχε συρρικνωθεί σημαντικά με αντίστοιχη επέκταση του βουλγαρικού, ενώ το αντίθετο συνέβαινε στις νότιες περιοχές.

Έτσι, στην επαρχία Νευροκοπίου λειτουργούσαν μόνο 5 ελληνικά σχολεία έναντι 36 βουλγαρικών, στην επαρχία Μελενίκου μόνο 4 ελληνικά έναντι 26 βουλγαρικών, στην επαρχία Πετρισίου το ίδιο, 4 ελληνικά έναντι 8 βουλγαρικών, στην επαρχία Άνω Τζουμαγιάς μόνο ένα ελληνικό έναντι 18 βουλγαρικών, ενώ στην επαρχία Ρασλοκίου δε λειτουργούσε κανένα ελληνικό σχολείο έναντι 26 βουλγαρικών. Στην περιοχή Δεμίρ Ισσάρ τα πράγματα ήταν καλύτερα, λειτουργούσαν 19 ελληνικά σχολεία έναντι 21 βουλγαρικών. Στη περιοχή Σερρών υπερέπαινε τα ελληνικά, 78 σε σύνολο 22 βουλγαρικών. Το ίδιο συνέβαινε και στην περιοχή Ζίχνης, όπου λειτουργούσαν 39 ελληνικά έναντι μόνο 3 βουλγαρικών.

Κατά το χρονικό διάστημα 1880-1908 όπου κορυφώθηκε ο εκπαιδευτικός ανταγωνισμός των εθνικών παρατάξεων ο αριθμός των ελληνικών σχολείων σε όλο το σαντζάκι Σερρών μειώθηκε κατά 16,7%. Το στατιστικό αυτό στοιχείο δεν μπορεί να ληφθεί αρνητικά για την ελληνική πλευρά αν υπολογιστεί το ανέφικτο των ενεργειών, εξαιτίας της σύνθεσης του πληθυσμού των βόρειων περιοχών. Περισσότερο μπορεί να εκληφθεί, για τους ίδιους λόγους, ως απόδοση της ελληνικής άμυνας και αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής στήριξης που το ελληνικό κράτος παρείχε στο ομογενειακό πληθυσμό³⁶.

Εποπτεία και επιθεώρηση του σχολικού δικτύου

Η διεύρυνση του σχολικού δικτύου σε όλο το Μακεδονικό και Θρακικό χώρο δημιούργησε την αναγκαιότητα εποπτείας και συντονισμού του παραγόμενου εκπαιδευτικού έργου, εφαρμογής ενιαίων εκπαιδευτικών λειτουργιών και προώθησης εθνικών στόχων. Την καθιέρωση της σχολικής επιθεώρησης προσπάθησαν να την προωθήσουν από τις αρχές της δεκαετίας του 1870 φορείς της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους³⁷. Η εργασία αυτή ανατέθηκε κατά δια-

35. Ανωνήμον, «Ελληνικά, Βουλγαρικά, Ρωμανικά και Σερβικά σχολεία εν Μακεδονία εν τοις νομοίς Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1 (1908) 385.

36. Π. Χατζηπαναγιώτου, «Η εκπαιδευτική κίνηση στο σαντζάκι Σερρών με βάση τα στατιστικά δεδομένα», *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 134.

37. Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. *Η δράσις*, ό.π., σσ. 77-81, όπον η υπ' αριθμ. 3821/22-5-1871 εγκύκλιος του Υπουργού Εξωτερικών Κοινουνοούρου προς τους Έλληνες Πρόξενους της Ανατολής.

στήματα σε διάφορα πρόσωπα, εκπαιδευτικούς, ιεροκήρυκες και υπαλλήλους των προξενείων, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία³⁸.

Συστηματικά, ο θεσμός της επιθεώρησης λειτούργησε μόνο το 1904 με τη σύσταση κεντρικής υπηρεσίας επιθεώρησης στη Θεσσαλονίκη, τη λεγόμενη «Γενική Επιθεώρησι των εν Μακεδονία Ελληνικών Σχολείων». Η υπηρεσία λειτούργησε χωρίς να υπάρξει νομιμοποίηση του θεσμού τόσο από την Πύλη όσο και από το Πατριαρχείο και με προβλήματα αποδοχής και αντιμετώπισης από τους κατά τόπους Προξένους και τους εκπαιδευτικούς φορείς³⁹. Στελεχώθηκε με προσωπικό από τη μέση εκπαίδευση. Ο προϊστάμενος της υπηρεσίας ήταν ο Γενικός Επιθεωρητής και είχε άλλους τέσσερις επιθεωρητές, υπευθύνους ισάριθμων γεωγραφικών διαμερισμάτων της Μακεδονίας και Θράκης.

Στις προτεραιότητες της νέας υπηρεσίας ήταν η μελέτη της εκπαιδευτικής κατάστασης του χώρου, ο έλεγχος του διδακτικού προσωπικού και η εφαρμογή των ενιαίων προγραμμάτων και τρόπων διδασκαλίας. Οι επιθεωρητές εξέθεταν τις διαπιστώσεις τους, από τις επιθεωρήσεις των σχολείων, στις καθιερωμένες συσκέψεις που πραγματοποιούσαν δύο φορές το χρόνο στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, υπέβαλλαν εκθέσεις προς το Υπουργείο των Εξωτερικών μαζί με προτάσεις για τα αναγκαία μέτρα που έπρεπε να ληφθούν.

Οι εισηγήσεις τους αφορούσαν γενικά θέματα της εκπαίδευσης και ειδικά των περιοχών που επισκέπτονταν. Στην πρώτη περίπτωση

38. Στην αρχή σε κάθε κοινότητα υπεύθυνοι επιθεώρησης ορίστηκαν οι έφοροι των εκπαιδευτικών και στις έδρες των Μητροπόλεων συστήθηκαν νομαρχιακές επιτροπές. Η ανεπάρκεια των εκκλησιαστικών προσώπων οδήγησε στο διορισμό σχολικών εποπτών (δασκάλων ή προξενικών υπαλλήλων) που περιόδευσαν τις επαρχίες και ενημέρωναν την προξενική αρχή κατά τα πρότυπα των Ρουμάνων και Βουλγάρων επιθεωρητών. Στη δεκαετία του 1880 διορίστηκαν ιεροκήρυκες σε κάθε Μητρόπολη οι οποίοι με την οικονομική υποστήριξη του ελληνικού κράτους βοήθησαν στην άσκηση εποπτείας εκ μέρους της Μητρόπολης. Η ανικανότητα των προσώπων και η αδυναμία συστηματικής εφαρμογής του μέτρου στην οθωμανική επικράτεια οδήγησε στη σταδιακή ματαίωση του θεσμού. Τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα επανήλθε το ζήτημα των σχολικών εποπτών μέσα στο γενικότερο κλίμα της αναζωπύρωσης του εθνικού θέματος της Μακεδονίας. Οι πρόξενοι με την ανάληψη της διαχείρισης των χρηματικών χορηγημάτων και επιφορτισμένοι με την προώθηση της εθνικής υπόθεσης παγίωσαν τον εκπαιδευτικό παρεμβατικό τους ρόλο στις περιοχές τους και ανέθεσαν την εποπτεία του σχολικού δικτύου σε πρόσωπα της εμπιστοσύνης τους. Τα πρόσωπα αυτά αποζημιώνονταν για τις μετακινήσεις τους από το προϋπολογισμό των εκπαιδευτικών χορηγημάτων του Προξενείου και οι απόψεις τους συνταυτίζονταν με τις επιλογές του Προξένου. Η σχολική επιθεώρηση έγινε το καθοδηγητικό όργανο και ιδεολογικός μηχανισμός προβολής εθνικής προπαγάνδας, βλ. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός*, ό.π., σσ. 149-151.

39. Η νομιμοποίηση του θεσμού με τη διαφαινόμενη καθιέρωση συγκεντρωτικών δομών στην εκπαίδευση θα σήμαινε αυτόματα και την αλλαγή του καθεστώτος λειτουργίας της, αφού θα οδηγούσε στην αφαίρεση αρμοδιοτήτων από τις μέχρι τότε υπεύθυνες εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές και θα τις απομάκρυνε από τα κέντρα λήψης αποφάσεων. Έτσι εκ μέρους του Πατριαρχείου αφέθηκε η αποδοχή του θεσμού στις διαθέσεις των κατά τόπους μητροπολιτών και εκπαιδευτικών αρχών, Σ. Ηλιάδου-Τάχου, ό.π., σ. 310.

περιελάμβαναν ζητήματα βελτίωσης της θέσης των εκπαιδευτικών, όπως αύξηση των αποδοχών και δημιουργία φορέα χρηματοδότησής τους, επιμόρφωσης και άσκησης στους θερινούς μήνες, ανασυγκρότησης και οργάνωσης της εκπαίδευσης, ίδρυσης ενιαίων τύπων σχολείων, εισαγωγής ενιαίου προγράμματος εθνικής αγωγής, συγγραφής και προμήθειας διδακτικών βιβλίων (αναγνωστικών και ιστορικών) και υλικοτεχνικής υποδομής⁴⁰. Στη δεύτερη περίπτωση οι επιθεωρητές αξιολογούσαν τα προσόντα και το προσφερόμενο εθνικό έργο των δασκάλων, υποδείκνυαν τρόπους βελτίωσης της διδασκαλίας και επέπτευν την τήρηση των αναλυτικών προγραμμάτων. Κατέγραφαν τα διάφορα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές κοινότητες με προτάσεις επίλυσής τους. Δεν παρέλειπαν να επισκέπτονται τις τοπικές κοινοτικές αρχές και τους τοπικούς εκκλησιαστικούς εκπροσώπους διερευνώντας τις προθέσεις και τη συμμετοχή τους στην εθνική υπόθεση. Συχνά, στις εκθέσεις τους, επέκριναν τις συμπεριφορές των τοπικών πολιτικών και θρησκευτικών παραγόντων. Η αρνητική αξιολόγηση ενός προϊστάμενου μιας σχολικής μονάδας και η διαπίστωση της ανεπάρκειας προσφοράς του στην εθνική υπόθεση και στη διαμόρφωση προσανατολισμών επέφεραν την απομάκρυνση και τη μετάθεσή του στο τέλος της σχολικής χρονιάς (περιπτώσεις των διευθυντών του Γυμνασίου Σερρών και της Αστικής σχολής της Κ. Τζουμαγιάς).

Πρώτος Γενικός Επιθεωρητής έγινε ο γυμνασιάρχης Δημήτριος Σάρρος, ο οποίος παρέμεινε στη θέση αυτή για δύο σχολικές χρονιές 1904-1906⁴¹. Στην ίδια υπηρεσία βρισκόταν αποσπασμένος μέχρι τις αρχές του 1906 εκτελώντας χρέη επιθεωρητή Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας ο Γεώργιος Χατζηκυριακού⁴². Τέλη Αυγούστου του 1906 ο Σάρρος διορίστηκε γυμνασιάρχης στην Ανδριανούπολη και τη θέση του κατέλαβε ο Ευθύμιος Μπουντώνας.

40. Α.Υ.Ε., φ. ΑΑΚ/ΚΔ-78.1/1906, υπ' αριθμ. 3 από 4-1-1905 έκθεση επιθεωρητού Δ. Σάρρου και φ. 8/α/4/1907, η από 12-3-1907 έκθεση του επιθεωρητού Ε. Μπουντώνα.

41. Ο Δ. Σάρρος (1870-1938) καταγόταν από τη Βίτσα Ζαγορίου. Υπήρξε απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών και διατέλεσε καθηγητής και γυμνασιάρχης με πλούσια εκπαιδευτική δράση σε πολλά μέρη όπως Κύπρο, Ανδριανούπολη (1904-1905 και 1906-1908), Σέρρες (1908-1909), Κωνσταντινούπολη, Κέρκυρα και Αθήνα. Έγραψε λογοτεχνικά, ιστορικά και λαογραφικά έργα. Έγινε όμως πιο πολύ γνωστός από τις μεταφράσεις αρχαίων τραγωδιών που πραγματοποίησε. Περισσότερα, βλ. Χ. Σούλη, «Δημήτριος Σάρρος», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 13 (1938) 191-196.

42. Ο Γ. Χατζηκυριακού (1863-1933) γεννήθηκε στα Ψερά και στη συνέχεια με τους γονείς του εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε Φυσική και Μαθηματικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Υπηρέτησε ως καθηγητής στα Γυμνάσια Σερρών και Θεσσαλονίκης. Ήταν στενός συνεργάτης του Προξενείου Θεσσαλονίκης και έγινε διευθυντής στην εφημερίδα «Αλήθεια» το 1909 και στη συνέχεια το 1910 στη «Νέα Αλήθεια». Καταδιώχθηκε και απελάθηκε από τους Τούρκους στην Ελλάδα. Επέστρεψε μετά την απελευθέρωση στη Μακεδονία. Διετέλεσε υπουργός στη κυβέρνηση Θ. Πάγκαλου το 1925. Περισσότερα, βλ. Αλ. Ωρολογά, «Γεώργιος Χατζηκυριακού», εφημ. *Θεσσαλονίκη* της 29-11-1963.

Στην περιοχή του Προξενείου Σερρών, όπως προαναφέρουμε, καθήκοντα επιθεωρητή των σχολείων είχαν ανατεθεί από τον πρόξενο Ιωάννη Στορνάρη στο Λάζαρο Κούση από τις αρχές του 1900⁴³. Ο ορισμός επιθεωρητή στο Προξενείο έγινε ύστερα από υπόδειξη της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» η οποία στα τέλη του 19ου αιώνα, επαναπροωθώντας την εθνική και εκπαιδευτική δραστηριότητα, ζήτησε να πληροφορηθεί τις εκπαιδευτικές συνθήκες που ίσχυαν στο σαντζάκι των Σερρών με στοιχεία αξιολόγησης του διδακτικού προσωπικού, αριθμού μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία, ύψος δαπανών που απαιτούνταν για τη συντήρηση και λειτουργία τους, σύνθεση πληθυσμού και φρόνημα κατοίκων⁴⁴.

Όταν το 1904 ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού άρχισε να επισκέπτεται τα σχολεία των Σερρών, ο πρόξενος Στορνάρης πιστεύοντας ότι αυτή ήταν μια πρωτοβουλία του Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης αντέδρασε. Με επιστολή του στον Γενικό Πρόξενο ζήτησε να μην ασχολείται με την επιθεώρηση των σχολείων της περιφέρειας του, επειδή το Υπουργείο γνώριζε τα πάντα για την περιοχή του. Με άλλη επιστολή προς την προϊστάμενη του αρχή, υπέβαλε ερώτημα αν πρέπει να επιτρέψει την επιθεώρηση των σχολείων, αναφέροντας ότι δεν ενημερώθηκε από κανέναν για το θεσμό και ότι ο μέχρι τότε επιθεωρητής του Προξενείου Κούσης, διαμαρτυρόμενος για τον παραγκωνισμό του, παραιτήθηκε του αξιώματος και δεν επρόκειτο να ανακαλέσει την απόφαση του⁴⁵.

Ο Λ. Κούσης όλο το χρονικό διάστημα που ήταν υπεύθυνος της εκπαιδευτικής πολιτικής του Προξενείου στην περιοχή, είχε την πλήρη υποστήριξη του Προξένου. Διαχειριζόταν με αρκετή επιδεξιότητα όλα τα εκπαιδευτικά ζητήματα του Προξενείου στην πενταετία 1900-05. Όμως, ο σημαντικός ρόλος που έπαιζε στην πρόσληψη και τοποθέτηση του διδακτικού προσωπικού στις διάφορες σχολικές μονάδες δημιούργησε αντιπάθειες στους εκπαιδευτικούς κύκλους που τον κατηγορήσαν για αλαζονική και μεροληπτική συμπεριφορά. Σε έγγραφο διαμαρτυρία κατοίκων των Σερρών με ημερομηνία 25-7-1905 καταγγελλόταν για οικονομικά και ηθικά παραπτώματα, συγκεκριμένα ότι: α) παρακρατούσε το 10% της ετήσιας αντιμισθίας των δασκάλων, β) μοίραζε τις σχολικές θέσεις, όπως ήθελε (τις καλές σε δικούς του ανθρώπους), γ) επιδείκνυε ανέντιμη συμπεριφορά, αφού κατά τις επιθεωρήσεις του σε

43. Α.Υ.Ε., φ. Κ-67.2/1900, υπ' αριθμ. 47 από 17-2-1900 έγγραφο Προξενείου Σερρών.

44. Α.Υ.Ε., φ. Κ-67.2/1900, υπ' αριθμ. 20 από 15-1-1900 έγγραφο Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.

45. Α.Υ.Ε., φ. 2 α-76/1904, υπ' αριθμ. 347 από 15-10-1904 έγγραφο Προξενείου Σερρών. Ο Κούσης συνέχισε να εργάζεται στο Προξενείο ως υπεύθυνος των εκπαιδευτικών θεμάτων.

Το προσωπικό του Προξενείου Σερρών (1906-1908). Στη μέση καθιστός ο Πρόξενος Αντώνιος Σαχτούρης και στα δεξιά του, στην άκρη, ο Λάζαρος Κούσης (Γ. Καφταντζή, Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα, Σέρρες 1983, σ. 16).

διάφορα χωριά διέμεινε στα δωμάτια των δασκαλισσών, δ) είχε καταστήσει έγκυο μία 16άχρονη ορφανή κοπέλα και ανάγκασε ένα δάσκαλο να την παντρευτεί μπαίνοντας ο ίδιος παράνυφος, ε) είχε υπεξαιρέσει χρήματα που έπρεπε να δοθούν σε ορφανά και είχε καταδικαστεί για αυτό σε δύο μήνες φυλάκιση πριν από μία τριετία, στ) στην ανακάλυψη της βουλγαρικής συννομασίας που έγινε πριν από δύο χρόνια, πολλούς «ημετέρους» τους παρέστησε ως «κομιτατζήδες» με αποτέλεσμα αυτοί να φυλακισθούν από τους Τούρκους και να γίνουν οι φανατικότεροι σχισματικοί της περιοχής. Τα πυρά της καταγγελίας στρέφονταν και κατά του Προξένου Στορνάρη, τον οποίο κατηγορούσαν ότι συγκάλυπτε τον ευνοούμενο του και αδιαφορούσε για όσα συνέβαιναν γύρω του, γιατί κοίταζε να παρέλθει ο καιρός για τη συνταξιοδότηση του⁴⁶.

Το Υπουργείο διέταξε την άμεση απομάκρυνση του Λ. Κούση από τη θέση του υπευθύνου των εκπαιδευτικών. Αντικαταστάτης του ορί-

46. Α.Υ.Ε., φ. 1905 Προξενείου Σερρών. Δεν είναι γνωστό ποια προέκταση πήρε η καταγγελία, η οποία επεδίωκε ξεκάθαρα την απομάκρυνση των υπευθύνων της εκπαιδευτικής πολιτικής του Προξενείου. Φαίνεται όμως ότι συνετέλεσε στο να υπάρξει σε σύντομο χρονικό διάστημα αλλαγή προσώπων, νοοτροπίας και συμπεριφοράς.

στηκε ο στρατιωτικός υπάλληλος του Προξενείου Σπ. Μάλλιος⁴⁷. Αυτός πάλι, σύμφωνα με τον Χατζηκυριακού, έχοντας βίαιο και νευροπαθή χαρακτήρα με συνήθεια να βρίζει και να βωμολοχεί, προκάλεσε πολλές δυσαρέσκειες, ψυχρότητες και διχόνοιες μεταξύ του διδακτικού προσωπικού, των εφόρων και των προκρίτων των κοινοτήτων της περιοχής. Ήρθε σε σύγκρουση με τους μητροπολίτες Δράμας και Μελενίκου και κατέστησε δύσκολο το έργο των επιθεωρητών της Γενικής Επιθεώρησης⁴⁸.

Το Προξενείο Σερρών συνέχισε να μη συνεργάζεται με τη Γενική Επιθεώρηση των ελληνικών σχολείων. Αρνιόταν να παρέχει εκπαιδευτικές πληροφορίες που του ζητούσαν. Δεν δεχόταν τις προτεινόμενες υποδείξεις των επιθεωρητών για βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων και δεν ενημέρωνε για τις μεταβολές του διδακτικού προσωπικού που πραγματοποιούσε ο Μάλλιος με εισηγητή το γραφέα του Προξενείου και πρώην επιθεωρητή Λ. Κούση⁴⁹. Η δυσάρεστη κατάσταση που είχε δημιουργηθεί μεταξύ Προξενείου και Γενικής Επιθεώρησης διακόπηκε με την απομάκρυνση (τέλη του 1905) του πρόξενου Στορνάρη και την τοποθέτηση προσωρινά του Μιχαήλ Τσαμαδού και αργότερα του Σαχτούρη.

Σε νέα φάση φαίνεται πως μπήκαν οι σχέσεις του διδασκαλικού προσωπικού και του Προξενείου με την τοποθέτηση ως Προξένου του Αντωνίου Σακτούρη το Νοέμβριο του 1906. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Πρόξενος στις αναμνήσεις του, καλούσε τιμητικά εκ περιτροπής τις Κυριακές και εορτές τους δασκάλους και τις δασκάλες να συζητήσουν και να γευματίσουν μαζί του στο Προξενείο και δύο φορές την εβδομάδα επισκεπτόταν σχολεία όλης της περιφέρειας του⁵⁰.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε εκθέσεις επιθεωρητών που υποβλήθηκαν με το υπ' αριθμ. 430 από 14-8-1906 έγγραφο του Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης στην "Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας" και αφορούν την εκπαιδευτική κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή των Σερρών το σχολικό έτος 1905-1906. Στις εκθέσεις καταγράφεται η εκπαιδευτική κατάσταση που συνάντησαν οι επιθεωρητές, οι παρατηρήσεις και οι υποδείξεις που έκαναν

47. Α.Υ.Ε., φ. 1905 Προξενείου Σερρών, υπ' αριθμ. 4353 από 19-10-1905 έγγραφο Υπουργείου Εξωτερικών προς το Προξενείο Σερρών.

48. Τέλη Φεβρουαρίου 1906 ο Μουτασερίφης Σερρών ζήτησε την απομάκρυνση του Μάλλιου μέσα σε 10-15 ημέρες από τη Μακεδονία ως υποκινητή κάθε αντιβουλγαρικής δράσης, Κ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908). Η ένοπλη φάση*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 237.

49. Α.Υ.Ε., φ. 1906 Προξενείου Σερρών. Παρατηρήσεις Γ. Χατζηκυριακού στην έκθεση του για την εκπαιδευτική κατάσταση στην περιοχή Δεμίρ Ισάφ κ.λ.π. κατά το σχολικό έτος 1905-06.

50. Αντ. Σακτούρη, *Αναμνήσεις εκ του διπλωματικού μου σταδίου (1897-1933)*, Εν Καίρω 1951, σ. 69.

προς το διδακτικό προσωπικό, τα προβλήματα που διαπίστωσαν ή τους υπόβαλλαν οι κοινότητες και γενικά οι πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά περιοχή. Σε μερικές περιπτώσεις, όταν συνέβη να περάσουν από την ίδια κοινότητα και οι δύο επιθεωρητές, οι εκτιμήσεις και οι κρίσεις τους δε συμπίπτουν για τα στελέχη της εκπαίδευσης και τους υπευθύνους της κοινότητας, ούτε ταυτίζονται τα αριθμητικά μαθητικά και πληθυσμιακά δεδομένα που παρέθεταν⁵¹.

Η εκπαίδευση στην πόλη των Σερρών⁵²

Ο επιθεωρητής Δημήτριος Σάρρος επισκέφθηκε την πόλη των Σερρών τρεις φορές, στις 14 Νοεμβρίου και 9 Δεκεμβρίου του 1905 και στις 1 έως 3 Μαρτίου του 1906. Η γενική εντύπωση που αποκόμισε για την ελληνική κοινότητα της πόλης ήταν ότι από εθνικής πλευράς η κατάσταση ήταν πολύ ευχάριστη παρά τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα μέλη της από τη μεγάλη μείωση του εμπορίου⁵³. Στη διαμόρφωση αυτού του θετικού κλίματος αποφασιστικά συνέβαλε η σταθερότητα και η αφοσίωση στον εθνικό αγώνα των μεσαίων και κατωτέρων κοινωνικών τάξεων και η αδιατάρακτη ομόνοια και συνεργασία που υπήρχε ανάμεσα στην εκκλησιαστική και προξενική αρχή⁵⁴.

Η παρεχόμενη κοινοτική εκπαίδευση κρινόταν ικανοποιητική. Μπορούσε όμως και έπρεπε, όπως κατέγραφε, να βελτιωθεί. Στην τρέχουσα σχολική χρονιά 1905-06, είχαν εγγραφεί στο σύνολο των εκπαιδευτηρίων 1.995 μαθητές έναντι 1.931 της περυσινής. Σε όλους τους μαθητές ήταν αναγκαίο «να έγκυθει νέα ζωή και να αναδειχθούν ζωηροί

51. Εκθέσεις του επιθεωρητή Σάρρου για άλλες περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης έχουν και κατά το παρελθόν δημοσιευθεί, βλ. Σ. Παπαδοπούλου, «Η κατάσταση της παιδείας το 1906 στην ύπαιθρο του καζά Θεσσαλονίκης (Μία ανέκδοτη έκθεση του Δημητρίου Μ. Σάρρου)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 114-146 του ίδιου, «Μία ανέκδοτη έκθεση του Δημητρίου Μ. Σάρρου για την εκπαίδευση στον καζά Κατερίνης κατά το 1906», *Μακεδονικά* 16 (1976) 1-12. Ε. Μπελιά, *Εκπαίδευση και αλτρωτική πολιτική*, ό.π., σσ. 147 και 163-165. Επίσης ο Χατζηγεωργιάδης δημοσίευσε πολλές εντυπώσεις και διαπιστώσεις από τις περιόδους που πραγματοποίησε στο Μακεδονικό χώρο, ως επιθεωρητής, στο βιβλίο του: *Σκέψεις και εντυπώσεις ανά την Μακεδονία μετά τοπογραφικών, ιστορικών και αρχαιολογικών σημειώσεων*. Εν Αθήναις 1906.

52. Με βάση την υπ' αριθμ. 18 από 23-5-1906 έκθεση του Γενικού Επιθεωρητή Δ. Σάρρου «περί Σερρών, Κάτω Τζουμαγιάς και Πρόσνικ», Α. Υ. Ε. φ. ΚΑ-80.1/1906.

53. Θεωρούνταν αποτέλεσμα της επέκτασης του σιδηροδρομικού δικτύου στην οθωμανική επικράτεια και ειδικότερα της λειτουργίας της γραμμής Θεσσαλονίκης-Δεδέαγατς και της υποβάθμισης του διαμετακομιστικού εμπορικού ρόλου της πόλης, βλ. Γ. Αψηλίδη, «Το πρακτορείο της Τράπεζας της Ανατολής στις Σέρρες: Μία ελληνική τράπεζα των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας», *Σίρις* 5 (1996) 35. Εξίσου σημαντικός λόγος όμως ήταν και η μειωμένη ανταγωνιστικότητα των παραγομένων γεωργικών προϊόντων, βλ. Β. Γούναρη, *Οικονομικές εξελίξεις στη Μακεδονία, 1430-1912*, τόμ. Α', *Η Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 61-62.

54. Από το 1894 έως το 1909 τη Μητρόπολη Σερρών ποίμανε ο μητροπολίτης Γρηγόριος Ζερβουδάκης. Επικεφαλής του Προξενείου Σερρών από τις 22-9-1895 έως το Μάρτιο του 1905 διατέλεσε ο Ιωάννης Στορνάρης Πρόξενος Α' τάξης.

καὶ ἀκμαῖοι». Την προσπάθεια αυτή έπρεπε να την κατευθύνουν απο-
τελεσματικά οι επικεφαλής των εκπαιδευτηρίων. Γι' αυτό πρότεινε να
αντικατασταθούν οι διευθυντές του Γυμνασίου και της Αστικής σχο-
λής, που ενώ διέθεταν την απαιτούμενη μόρφωση και ηθική, στερού-
νταν από τη φύση τους και την ηλικία τους την απαραίτητη επιβολή
και δεν επεδείκνυαν την αναγκαία δραστηριότητα για την επίτευξη
των προσδοκώμενων στόχων.

Στην πόλη των Σερρών λειτουργούσαν τα εξής ελληνικά σχολεί-
α⁵⁵:

1) Γυμνάσιο με 6 τάξεις: Είχαν εγγραφεί 170 μαθητές από τους ο-
ποίους οι μισοί κατάγονταν από την πόλη και οι άλλοι από διάφορα
μέρη της Ανατολικής Μακεδονίας και τμήμα της Θράκης⁵⁶. Γυμνασιάρχ-

55. Ο τύπος των κοινοτικών σχολείων της πόλης διαμορφώθηκε κατά τη δεκαετία του 1880, με φανερή επιρροή των παιδαγωγικών αντιλήψεων που επικρατούσαν στο Ελληνικό Βασί-
λειο. Είχε προηγηθεί την προηγούμενη δεκαετία (1870) η κατάργηση των αλληλοδιδασκικών σχο-
λείων και η εισαγωγή των συνδιδασκικών. Στη μέση εκπαίδευση ο μικτός τύπος του ελληνικού
σχολείου και των γυμνασιακών τάξεων αντικαταστάθηκε με το Γυμνάσιο, ενώ στο Παρθεναγω-
γείο, στη Δημοτική Θηλέων προσαρτήθηκαν γυμνασιακές τάξεις. Στη στοιχειώδη εκπαίδευση η
Αλληλοδιδασκτική σχολή αντικαταστάθηκε με την Κεντρική Δημοτική και στη συνέχεια με την
εξατάξια Αστική. Τα επτά ενοριακά σχολεία Αγ. Ελεούσης, Αγ. Παντελεήμονος, Αγ. Φωτίδας,
Αγ. Παρασκευής, Πλιονιάκως, Προφήτου Ηλία και Καμινιζής, βλ. Ν. Ευσταθίου, *Ο Νάρθηκας
και ο γάλαγγας*, Θεσσαλονίκη 1926, σ. 10 αντικαταστάθηκαν με προαστιακές δημοτικές σχολές
και νηριοπαρθεναγωγεία.

Η χωροθέτηση των σχολείων έγινε με βάση την πληθυσμιακή συγκέντρωση του ομογενεια-
κού στοιχείου. Στο κέντρο της ελληνικής συνοικίας της πόλης, δίπλα στη Μητρόπολη, στεγαζόταν
η κεντρική Αστική σχολή, το Νηριαγωγείο, το Παρθεναγωγείο και λίγο πιο πάνω το Γυμνάσιο.
Δημοτικές σχολές ιδρύθηκαν στις συνοικίες Αγ. Παντελεήμονος (ονομαζόταν αρχικά Β' Δημοτι-
κή, με πρώτη την κεντρική), Αγ. Αναργύρων, Αραμπατζή Μαχαίρα και Καμινιζίων. Η κτιριακή
υποδομή δε θεωρούνταν επαρκής. Υπήρχε ανάγκη κατασκευής νέου Γυμνασίου και Αστικής σχο-
λής. Για τους σκοπούς αυτό ο Μητροπολίτης Γρηγόριος είχε προσφέρει για την ανέγερση Γυμνασίου
1.200 λίρες και η συντεχνία Αμπατζήδων για την ανέγερση Αστικής 2.500 λίρες, βλ. εφημ. *Α-
γων*, φ. 239 της 17-10-1903 και φ. 274 της 18-6-1905, καθώς και Ε. Στράτη, «Ενεργείται και δωρη-
ταί της ελληνικής Κοινότητος Σερρών», *Μακεδονικών Ημερολόγιον* 2 (1909) 143.

56. Ο γυμνασιάρχης στην ετήσια έκθεση του ανέφερε ότι είχαν εγγραφεί 171 μαθητές, από
τους οποίους οι 89 κατάγονταν από την πόλη και οι άλλοι από διάφορα μέρη. Το ίδιο συνέβαινε
και σε άλλες σχολικές χρονιές, π.χ. το 1901-02 από τους 126 μαθητές του Γυμνασίου μόνον οι 54
κατάγονταν από την πόλη. Οι υπόλοιποι 72 προέρχονταν από τα εξής μέρη: Μελένικο (7),
Θείο νίκη (2), Ανδριανούπολη (2), Γκιουμουλτζίνα (2), Ξάνθη (3), Καβάλα (2), Αράμα (4), Λιτό-
χωρο (2), Νεροκόπι (3), Προσοτσάνη), Εδρνετσιόι (2), Νιζιττα (7), Κ. Τζοιμαλιά (6), Πράβι,
Μεσορόπι, Βελβενδό, Πάδες, Βερόβη, Βάια Ζαγορίου, Κρήτη, Βρωστά, Στάροτσιτα, Τσερέπιανη,
Τσιταλάτζα, Δεμίρ Ισάφ, Αλιστράτη, Ζηλιάχοβα, Πορούι (2), Λοβίσιτα (4), Κρούσοβο (2), Βρο-
ντοί, Κουτλί, Κουπρί, Κ. Νούσκα. *Α.Υ.Ε.*, φ. 1902 Προξενίου Σερρών. Η από 5-7-1902 έκθεση
του Γυμνασιάρχου Σερρών Α. Κωνσταντίνου.

Ο αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν στο Γυμνάσιο Σερρών στα τέλη της πρώτης δεκαε-
τίας του 20ου αιώνα είχε διπλασιαστεί σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία:

Σχολική χρονιά	1894-95	1900-01	1901-02	1904-05	1905-06	1906-07	1908-09	1909-10
Μαθητές	87	106	126	142	171	160	151	187

Πηγές: α) Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν βιλαετιοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων
Μακεδονίας κατά το σχολικό έτος 1894-95, Θεσσαλονίκη 1896, β) *Α.Υ.Ε.*, φ. 1902 Προξενίου
Σερρών. Η από 5-7-1902 έκθεση του Γυμνασιάρχου Α. Κωνσταντίνου, γ) *Α.Υ.Ε.* φ. Κ-79.2.1907

χης ήταν ο «χρηστότατος και έγγράμματος» Απόστολος Κωνσταντίνου, ευσυνείδητος καθηγητής με ειδικότητα στα ιστορικά μαθήματα τα οποία δίδασκε από μνήμης, αλλά χωρίς ζωντάνια. Λόγω της ηλικίας

Οι σφραγίδες της Κεντρικής Αστικής Σχολής και του Γυμνασίου (Αρχείο συγγραφέα).

του και της αδυναμίας του να επιβληθεί και να δραστηριοποιηθεί στο χώρο του, κρινόταν ανεπαρκής για τη θέση του διευθυντή τη συγκεκριμένη εποχή⁵⁷. Όλοι οι καθηγητές του Γυμνασίου δούλευαν φιλότιμα και αποδοτικά. Οι καθηγητές Ιωάννης Χαντέλης και Ιωάννης Μέλφος δίδασκαν Ελληνικά, ο Ιερομνήμων Φυσική και ο Παπαχρήστος τη Γαλλική γλώσσα. Ο γυμναστής Παναγιώτης Σπηλιόπουλος δίδασκε παράλληλα και βυζαντινή μουσική. Μάλιστα είχε οργανώσει μαθητική εκκλησιαστική χορωδία που έψαλλε τις Κυριακές στις εκκλησίες της πόλης⁵⁸. Ξεχώριζαν και «τάραζαν» την αρμονία που επικρατούσε στο σύλλογο των καθηγητών ο καθηγητής των Θρησκευτικών Στέφανος Αθανασιάδης μαζί με το Νικόλαο Βασικύρο⁵⁹.

⁵⁷ Έκθεση πεπραγμένων κατά σχολικό έτος 1905-06 Γυμνασιάρχη Α. Κωνσταντίνου, δ) Ε. Στράτη, *Η ιστορία των εκπαιδευτηρίων*, ό.π., σ. 154 και ε) εφημ. *Ασπίς* φ. 108 της 21-6-1910.

⁵⁸ Ήταν η έκτη και τελευταία σχολική χρονιά που εργαζόταν ως γυμνασιάρχης στην πόλη των Σερρών. Στην ετήσια έκθεσή του για το σχολικό έτος 1905-06 ανέφερε ότι ήταν μια «πνιγρή και αντιξοή» χρονιά. Ο διευθίνων το Προξενείο Σερρών Τσαμαδός σε επιστολή του ελεξηγούσε ότι αυτό οφειλόταν στις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο Γυμνασιάρχης για την αντικατάσταση του παραιτηθέντος καθηγητή Παπαπαύλου και στη σύγκρουση που είχε με τον καθηγητή θρησκευτικών Αθανασιάδη. Συνέπεια των παραπάνω ήταν να διαιρεθεί όχι μόνο το διδακτικό προσωπικό, αλλά και η ελληνική κοινότητα των Σερρών παίρνοντας το μέρος του ενός ή του άλλου. Ο Τσαμαδός χαρακτήριζε το Γυμνασιάρχη «οξείθυμο, χωρίς δύναμη επιβολής, κατώτερο των περιστάσεων» και συμφωνώντας με τον επιθεωρητή Σάφρο πρότεινε την αντικατάστασή του, *Α.Υ.Ε.*, φ. Κ-79.2/1906, υπ' αριθμ. 185 από 17-6-1906 έγγραφο Προξενείου Σερρών. Την επόμενη σχολική χρονιά γυμνασιάρχης διορίστηκε ο Αθανάσιος Φιλακτός.

⁵⁹ *Α.Υ.Ε.*, φ. Κ-79.2/1907, Έκθεση πεπραγμένων κατά το σχολικό έτος 1905-06 Γυμνασιάρχου Α. Κωνσταντίνου.

⁶⁰ Στο τέλος της σχολικής χρονιάς ο Χαντέλης και ο Μέλφος αποχώρησαν με τη θέλησή τους. Ο Μέλφος διορίστηκε πάλι στη Θεσσαλονίκη, απ' όπου είχε έλθει. Τη θέση του Χαντέλη κατέλαβε ο Μ. Πέτρον. Ο Ιερομνήμων μετατέθηκε στο Γυμνάσιο Ανδριανούπολης και στη θέση του διορίστηκε ο Σερραίος Δ. Νικολάου. Ο Παπαχρήστος και ο Αθανασιάδης απολύθηκαν με τη σύμφωνη γνώμη της Σχολικής Εφορείας, *Α.Υ.Ε.*, φ. Κ1-1907, υπ' αριθμ. 195 από 22-7-1906 έγγραφο Προξενείου Σερρών. Ο Νικόλαος Βασικύρος (1874-1949) μετατέθηκε στο Πάγκειο γυμνάσιο της Κορυτσάς. Ο Τσαμαδός τον χαρακτήριζε μέτριο καθηγητή και για τοπικούς λόγους (Σερ-

Στο πρόγραμμα του Γυμνασίου ο επιθεωρητής διαπίστωσε ότι: α) δεν γινόταν συστηματική διδασκαλία της εθνικής ιστορίας των νεότερων χρόνων, από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και μετέπειτα, β) δεν πραγματοποιούνταν συχνά εκδρομές και κοινοί εκκλησιασμοί μαθητών και δασκάλων και γ) η διδασκαλία των Φυσικών μαθημάτων πραγματοποιούνταν χωρίς χρήση οργάνων και πινάκων, επειδή δεν υπήρχαν στο σχολείο. Η τελευταία διαπίστωση ίσχυε και για την Αστική Σχολή. Ο Γυμνασιάρχης υποσχέθηκε να λάβει υπόψη τις παρατηρήσεις του επιθεωρητή. Ο Σάρρος ζητούσε στην έκθεση του τα απαραίτητα όργανα Φυσικής να χορηγηθούν από το ελληνικό κράτος, γιατί η κοινότητα αδυνατούσε να τα προμηθευτεί⁶⁰.

Οι καθηγητές χαρακτηρίζαν τους μαθητές φιλήσυχους με σωστή αγωγή. Από αυτούς οι ζωηρότεροι και πιο ενθουσιώδεις ήταν αυτοί που κατάγονταν από βουλγαρόφωνα και βλαχόφωνα χωριά⁶¹.

2) Αστική σχολή με έξι τάξεις: Είχαν εγγραφεί 410 μαθητές από τους οποίους 71 από άλλα μέρη, εκτός πόλης. Την προηγούμενη χρονιά ο αριθμός των εγγραφέντων ήταν 388. Διευθυντής της σχολής ήταν ο

ραΐος στην καταγωγή) είχε προτείνει την παραμονή του. Το 1908-09 δίδαξε στην Ανδριανούπολη και το 1914 στο Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης. Στη δεκαετία του 1920 επανέεικαψε στην πόλη των Σερρών και κατά τη διάρκεια της θητείας του, ως Γυμνασιάρχης, έγιναν τα εγκαίνια του νέου κτίριου του Γυμνασίου (1930), βλ. Ν. Βασιλικού, *Το Γυμνάσιο Σερρών*, Εν Σέρραις 1948, σ. 11.

60. Τα όργανα Φυσικής που είχαν αποκτηθεί πριν από μία εικοσαετία περίπου (1884), βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Ο βόρειος ελληνοισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 175, φαίνεται πως δεν επαρκούσαν ή είχαν φθαρεί. Στις αρχές της μεθεπόμενης σχολικής χρονιάς (1907-08) έφθασαν στο τελωνείο Θεσσαλονίκης επτά κιβώτια με όργανα που παραχώρησε το ελληνικό κράτος. Επειδή οι τουρκικές αρχές παρεμπόδιζαν τον εκτελωνισμό τους, ο πρωτοσύγκελος της Μητρόπολης Σερρών Λεόντιος, με την από 17-11-1907 επιστολή του, παρακάλεσε το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης να μεσολαβήσει για την απόδοση των κιβωτίων στον απεσταλμένο καθηγητή Φυσικών Δ. Νικολάου. *Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης*, φ. 23.1, Μητρόπολη Σερρών.

61. Από τους εγγραφέντες μαθητές φοίτησαν 154. Οι υπόλοιποι για διάφορους λόγους διέκοψαν τις σπουδές τους. Τέσσερις αποκλείστηκαν από τις εξετάσεις. Προβιβάστηκε ποσοστό 65,4 % των μαθητών που εξετάστηκαν. Παραπέμφθηκε για επαναληπτικές το Σεπτέμβριο, σε διάφορα μαθήματα, ποσοστό 24,5 % και ποσοστό 10 % των μαθητών επαναλάμβανε την ίδια τάξη. Αναλυτικά η απόδοση των μαθητών κατά τάξη ήταν:

Τάξεις	Εγγραφέντες	Φοιτησαντες	Εξετασθέντες	Προαχθέντες	Με Άριστα	Λίαν Καλώς	Καλώς	Σχεδόν Καλώς	Μεταξισταστοί	Στάσιμοι
Α'	43	40	38	21	1	4	15	1	12	5
Β'	30	24	24	15		7	8		4	5
Γ'	37	35	35	20	1	4	15		10	5
Δ'	24	20	20	16		4	12		4	
Ε'	17	17	17	10	1	2	7		7	
ΣΤ'	20	18	16	16	1	11	4			
Σύνολο	171	154	150	98	4	32	61	1	37	15

Α. Υ.Ε., φ. Κ-79.2/1907, Έκθεση πεπραγμένων κατά το σχολικό έτος 1905-06 Γυμνασιάρχου Α. Κωνσταντίνου.

Νικόλαος Τέγος διδάκτορας φιλολογίας⁶². Σύμφωνα με το Σάρρο φαινόταν «δυσκίνητος και στενοκέφαλος». Από τους άλλους δασκάλους ξεχώριζαν ως ικανότεροι οι Θωμάς Γκουρνέλης⁶³, Αθανάσιος Παπαφωτίου⁶⁴, Γεώργιος Τσαλόπουλος⁶⁵ και Κωνσταντίνος Σγουρός⁶⁶.

3) Παρθεναγωγείο το οποίο χωριζόταν σε δύο τμήματα, στην Αστική σχολή με έξι τάξεις και στο γυμνασιακό τμήμα με τρεις τάξεις είχαν εγγραφεί συνολικά 541 μαθήτριες έναντι 528 της προηγούμενης

Το κτίριο του Παρθεναγωγείου Σερρών. Κτίστηκε τα έτη 1891-92 με δαπάνη του Σερραίου Γρηγορίου Κωνσταντίνου. Λειτούργησε τη σχολική χρονιά 1892-93. Καταστράφηκε κατά την πυρπόληση της πόλης το 1913. Από τα ελάχιστα σχολικά κτίρια της εποχής που έχουμε φωτογραφικά τεκμήρια (Γ. Καφαντζί, σ. 54).

62. Σερραίος, γεννημένος το 1861. Είχε 14 χρόνια προϋπηρεσίας.

63. Καταγόταν από την Κ. Τζουμαγιά, στα σχολεία της οποίας δίδαξε από το 1886 έως το 1892. Είχε 22 χρόνια προϋπηρεσίας.

64. Από τη Δοβίστα Σερρών (1870-1948). Τελειόφοιτος του Γυμνασίου Σερρών. Είχε 19 χρόνια προϋπηρεσίας. Για τη ζωή και το έργο του, περισσότερα, βλ. Π. Πέννα, «Αθανάσιος Παπαφωτίου (1870-1948)», *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1970) 786 και Κ. Τόμπουλον, «Αθανάσιος Φ. Παπαφωτίου (1870-1948)», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 2 (1976) 179.

65. Γεννήθηκε στο Λιτόχωρο Πιερίας το 1863. Τελειόφοιτος του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Είχε 25 χρόνια προϋπηρεσίας.

66. Από τη σημερινή Πεντάπολη-Σερρών (1858-1911). Σπούδασε στη Μουσική Ακαδημία Κολωνίας, βλ. Γ. Αγγειοπλάστη, «Διαπρεπείς μουσικοδιδάσκαλοι των Σερρών κατά τον εικοστό αιώνα», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 2 (1993-1994) 219.

χρονιάς από τις οποίες οι 416 μαθήτριες φοιτούσαν στην Αστική σχολή και οι 118 στις γυμνασιακές τάξεις.

Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου ήταν η Σταματίνα Καζαντζή από την Αθήνα που κατείχε διδακτορικό στη φιλολογία. Στην πρώτη επαφή που είχε μαζί της, ο επιθεωρητής Σάρρος, είχε αποκομίσει δυσμενή άποψη γι' αυτήν, επειδή του φάνηκε άπειρη στα καθήκοντα της διεύθυνσης και η διδασκαλία της στην τάξη ήταν πολύ περιορισμένη στη γραμματική. Στη δεύτερη επίσκεψη όμως, διαπίστωσε με ευχαρίστηση, ότι βελτιώθηκε θεαματικά σε όλους τους τομείς και φιλότιμα είχε συμμορφωθεί με τις υποδείξεις που της έγιναν. Από το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό διακρινόταν ο Ιωάννης Χαντέλης που δίδασκε ταυτόχρονα και στο Γυμνάσιο, ο δάσκαλος Ευάγγελος Στράτης⁶⁷ και η Νίνα Βλάχου απόφοιτη της Αρσακείου σχολής⁶⁸. Οι άλλες δασκάλες ήταν φιλότιμες και εργατικές, αλλά περιορισμένης μόρφωσης. Ο ηλικιωμένος δάσκαλος Λουκάς Δημητριάδης έπρεπε να συνταξιοδοτηθεί⁶⁹.

Στο γυμνασιακό τμήμα του Παρθεναγωγείου ο επιθεωρητής παρατήρησε ελλείψεις στη διδασκαλία των παιδαγωγικών μαθημάτων και της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Σε αυτά τα μαθήματα συνέστησε να δοθεί μεγάλη προσοχή, επειδή οι περισσότερες απόφοιτες του Παρθεναγωγείου εξέρχονταν ως δασκάλες και εργαζόνταν στη συνέχεια σε όλα τα μέρη της υπόδουλης Μακεδονίας και Θράκης⁷⁰.

4) Κεντρικό Νηπιαγωγείο, όπου φοιτούσαν 172 νήπια έναντι 168

67. Γεννήθηκε στο Ροδόλιβος Σερρών το 1867. Τελειόφοιτος του Γυμνασίου Σερρών, δευτεροετής φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών και επί 3 εξάμηνα στη Σορβόνη. Είχε 18 χρόνια προίτηρεσίας. Στην πόλη των Σερρών εργαζόταν από το 1901. Από τη σχολική χρονιά 1907-08 και μέχρι το θάνατο του (1928) ανέλαβε την διεύθυνση του Παρθεναγωγείου της πόλης, βλ. Ε. Στράτη, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, Εισαγωγή Πέτρον Σαμοσάρη, Έκδοση Δημοσίας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Σέρρες³ 2000, σσ. XVIII - XXXII.

68. Με παράλληλη κοινωνική προσφορά στην πόλη. Διατέλεσε πρώτη πρόεδρος της Αδελφότητας των Δεσποινίδων «Αγάπα τον πλησίον σου», που ιδρύθηκε το 1908, βλ. εφημ. *Φάρος της Θεσσαλονίκης*, φ. 807 της 26-4-1908, σ. 2.

69. Σερραίος στην καταγωγή, αδελφός του ηγούμενου της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Χριστόφορου. Συνταξιοδοτήθηκε από την ελληνική κοινότητα Σερρών με το ποσό των 25 λιρών το χρόνο. Είχε εργαστεί ως δάσκαλος 50 συνολικά χρόνια.

70. Τη σχολική χρονιά 1913-14 στην περιοχή των Σερρών το ποσοστό των τελειοφοίτων του Παρθεναγωγείου που εργαζόταν σαν δασκάλες, έφθανε το 82-84% στο σύνολο των δασκόντων γυναικών. Συγκεκριμένα από τις 94 δασκάλες που εργαζόταν στις επαρχίες Σερρών, Νιγρίτας και Ζίχνης οι 78 είχαν τελειώσει το γυμνασιακό τμήμα του Παρθεναγωγείου, *Ι. Α. Μ., Γ.Δ.Μ.*, φ. 50 και 55. Η πόλη των Σερρών είχε παράδοση στη «διάπλωση και μόρφωση διδασκάλων και διδασκαλισσών», βλ. Μαρία Χατζή-Καλού, *Εντιπώσεις εκ της ιεράς Μακεδονίας και Θράκης*, Εν Αθήναις 1909, σ. 33. Η Γενική Επιθεώρηση Θεσσαλονίκης είχε προτείνει την αναβάθμιση των γυμνασιακών τμημάτων των Παρθεναγωγείων Θεσσαλονίκης και Σερρών, ώστε να καταστούν υποδιδασκαλεία από τα οποία θα εξέρχονταν βοηθοί παιδονόμοι, κατάλληλοι για τα σχολεία των χωριών της Μακεδονίας. Η πρόταση αυτή δεν υλοποιήθηκε στην πόλη των Σερρών, *Α.Υ.Ε.*, φ. 4B:1909, έγγραφο με ημερομηνία 30-10-1909 του επιθεωρητή Ε. Μπουρντώνα.

Θεί.	Γρίνη	Τελευτή	Καράη	Πατρ.	Sabbat
Έλληνιστ	Βροποιώνδης	Έλληνιστ	Βροποι	Έλλη	Έλλη
Έλλη	Έπαρκενιά	Έλλη	Έπαρ	Έλλη	Έλλη
αριδρ	Ταμνί	αριδρ	Τοκνί	αριδ	Ταμ
Γελορία	Αυτή Γελο	Μολορ	Τορ	Τορ	Οδω
Μορ	Τεμραγία	Φυ	Μορ	Τεμρ	
Φυ	Τορ	Τορ	Οδω	Εργ	
Εργ	Τορ				

Πρόγραμμα τάξης του Παρθεναγωγείου από τετράδιο της μαθήτριας Μαρίας Πανοῦ
(Αρχείο συγγραφέα).

της προηγούμενης χρονιάς. Δίδασκαν σε αυτό με σωστό τρόπο τρεις δασκάλες.

5) Στην ενορία αγίου Παντελεήμονος: α) Αρρεναγωγείο τριτάξιο στο οποίο γράφηκαν 85 μαθητές έναντι 78 της προηγούμενης χρονιάς. Δίδασκαν δύο δάσκαλοι, από τους οποίους ο διευθυντής παρέμεινε με επιτυχία στο ίδιο σχολείο για 18 συνεχόμενα χρόνια, β) Νηπιαγωγείο, όπου φοιτούσαν 59 νήπια έναντι 82 της προηγούμενης χρονιάς. Δίδασκαν δύο νηπιαγωγοί. Τα προηγούμενα χρόνια ο αριθμός των νηπίων ήταν μεγαλύτερος. Οι νηπιαγωγοί αδυνατούσαν να εξηγήσουν το λόγο της ελάττωσης του αριθμού των νηπίων. Ο επιθεωρητής πληροφορήθηκε από τρίτους ότι η μείωση οφειλόταν στις μικροκομματικές διαμάχες που υπήρχαν στην ενορία εκείνη και στην αδιαφορία των δύο νηπιαγωγών.

6) Στη συνοικία Αραμπατζή Μαχαλά: α) Αρρεναγωγείο τριτάξιο με 38 μαθητές (ίδιος αριθμός μαθητών με την προηγούμενη χρονιά) και με δάσκαλο το Δ. Παπαγεωργίου που εργαζόταν σωστά, β) Νηπιοπαρθεναγωγείο στο οποίο γράφηκαν 70 νήπια και τα οποία δίδασκε μία δασκάλα. Στο σχολείο επικρατούσε αταξία και δε βρέθηκε μαθητολόγιο. Στη συνοικία αυτή κατοικούσαν και δύο βουλγάρικες οικογένειες που έστελναν τα παιδιά τους στο βουλγαρικό σχολείο στην συνοικία της Καμενίκης.

7) Στην ενορία των Αγίων Ανάργυρων: α) Αρρεναγωγείο τριτάξιο

Πίνακας αριθμού μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία της πόλης των Σερρών

Σχολεία	1884-85 (1)	1895-96 (2)	1898-99 (3)	1902-03 (4)	1904-05 (5)	1905-06 (6)
Γυμνάσιο	241	87	102	130	142	170
Παρθεναγωγείο	277	378	410	465	528	541
Κεντρική Δοτική Σχολή	310	557(α)	429	400	388	410
Κεντρικό Νηπιαγωγείο	196	413(β)	235	190	168	172
Δημοτική σχολή Αγ. Παντελεήμιονος	130		94	110	78	85
Νηπιαγωγείο « «			100	80	82	59
Δημοτική σχολή Αραμπατζή Μαχαλά	51		58	50	58	50
Νηπιαγωγείο « «	56		78	45	70	60
Δημοτική σχολή Αγ. Αναργύρων				60	38	38
Νηπιαγωγείο « «				80	70	70
Δημοτική σχολή Άνω Καμενίκης	76	170(γ)	72	110	103	103
Παρθεναγωγείο « «		38	39	140	156(ε)	60
Νηπιαγωγείο « «	62	106(δ)	81			110
Δημοτική σχολή Κάτω Καμενίκης	60		45			
Νηπιαγωγείο « «	110		72	70	60	68
Σχολεία Δ. Μαρούλη	201					
Σύνολο	1770	1749	1815	1930	1931	1996

Σημειώσεις:

(α) συμπεριλαμβάνονται οι μαθητές όλων των δημοτικών σχολών, (β) οι μαθητές όλων των νηπιαγωγείων, (γ) οι μαθητές και των δύο δημοτικών σχολών του προαστίου, (δ) οι μαθητές και των δύο νηπιαγωγείων του προαστίου και (ε) οι μαθητές του νηπιαγωγείου Κάτω Καμενίκης.

Πηγές:

(1) εφημ. *Νεολόγος*, φ. 4.861 της 24-7-1885, (2) *Α.Υ.Ε.*, φ. 1895 Προξενείου Σερρών, Πίναξ των κατά το σχολικόν έτος 1895-96 λειτουργούντων Ελληνικών σχολείων, (3) εφημ. *Αγών*, φ. 30 της 15-10-1899, (4) εφημ. *Αγών*, φ. 230 της 15-8-1903, (5) και (6) *Α.Υ.Ε.*, φ. ΚΑ-80/1906, Έκθεση του Γεν. Επιθεωρητή των ελλην. σχολείων Δ. Σάρρου «περί Σερρών, Κάτω Τζουμαγιάς και Πρόδονικ».

με 50 μαθητές (έναντι 58 μαθητών της προηγούμενης χρονιάς) και ένα δάσκαλο, β) Νησιοπαρθεναγωγείο με 60 μαθήτριες και μαθητές (ίδιος αριθμός μαθητών με την προηγούμενη χρονιά) και μία δασκάλα που δίδασκε σωστά.

8) Στη συνοικία Άνω Καμενίκης: α) Αρρεναγωγείο τετρατάξιο με 103 εγγραφέντες μαθητές (ίδιος αριθμός μαθητών με την προηγούμενη χρονιά), όπου δίδασκαν δύο δάσκαλοι. Το σχολείο στεγαζόταν σε αξιόλογο νεόκτιστο διδακτήριο. Διευθυντής ήταν ο εθνικά χρήσιμος Μαρουλιστής Μ. Χρονίδης⁷¹, β) Παρθεναγωγείο τετρατάξιο με 60 μαθήτριες και Νηπιαγωγείο με 110 νήπια. Δίδασκαν φιλότιμα τρεις δασκάλες, από τις οποίες διακρινόταν αυτή που εργαζόταν με το φρεβλιανό παιδαγωγικό σύστημα.

71. Σερραϊός στην καταγωγή. Υπηρέτησε για πολλά χρόνια στα σχολεία του Νευροκοπίου. Εκεί, το 1891, μαζί με τον άλλο δάσκαλο Τοζίδη και μαθητές επιτέθηκαν και εξεδίωξαν από το σχολείο τους Βουλγάρους, Α. Καραθανάση, ό.π., σ. 105. Στην πόλη των Σερρών εργαζόταν από το 1897, βλ. Κοσμά του εκ Μαδύτων Μητροπολίτου Πελαγονίας, *Ποιμενικός Αυλός*, Εν Αθήναις 1897, σ. 69, όπου κατάλογος των «εν Σέρραις κυρίων» συνδρομητών.

9) Στη συνοικία της Κάτω Καμενίκης υπήρχε μόνο Νηπιαγωγείο με 68 νήπια έναντι 60 νηπίων της προηγούμενης χρονιάς. Στη συνοικία αυτή κατοικούσαν γύρω στις 50 σλαβόφωνες οικογένειες που δήλωναν όμως Έλληνες στο φρόνημα τη συγκεκριμένη περίοδο.

Σύμφωνα με το Σάροο τα παραπάνω σχολεία της πόλης των Σερρών από πολύ καιρό κανείς δεν τα επόπτευε. Την εποπτεία μπορούσε να την ασκεί ο Διευθυντής του Γυμνασίου ύστερα από σχετική συνεννόηση με τους αρμόδιους. Όμως ο Γυμνασιάρχης Α. Κωνσταντίνου διάσταζε να επισκεφτεί τα άλλα σχολεία, φοβούμενος μην παρεξηγηθεί και μη δημιουργήσει άσχημες εντυπώσεις στο διδασκαλικό προσωπικό.

Οι Βούλγαροι, με κέντρο τη συνοικία Καμενίκη, εργάζονταν δραστήρια⁷². Κατέβαλαν προσπάθειες για την ίδρυση κοινότητας και μέσα στην πόλη. Στις προθέσεις τους ήταν η αγορά κτημάτων και κεντρικών οικιών για την εγκαθίδρυση σχολείων. Η ελληνική κοινότητα ματαίωσε συνεχώς τα σχέδια τους⁷³. Οι Βούλγαροι τον Αύγουστο του 1905 απόκτησαν αντί 1.920 λιρών τη μεγάλη οικία της ηλικιωμένης ομογενούς Χατζηαποστόλου, που βρισκόταν σε επίκαιρη θέση και είχε πωληθεί σε πλειστηριασμό από τον εγγονό της. Όταν αργότερα πέθανε η γριά, η Μητρόπολη, ύστερα από εισήγηση του ελληνικού Προξενείου και της ελληνικής Κοινότητας, την άφησε άταφη και άψαλη. Το γεγονός αυτό έκανε εξαιρετική εντύπωση σε όλο τον πληθυσμό της πόλης⁷⁴.

72. Οι Βούλγαροι αρχικά επεδίωξαν να εγκατασταθούν στην Κάτω Καμενίκη. Επειδή όμως δεν τους νοίκιαζαν σπίτια, αναγκάστηκαν να μείνουν κοντά στο τούρκικο τμήμα του προαστίου. Σταδιακά αποτέλεσαν ολιγάριθμο συνοικισμό από τις οικογένειες των δασκάλων και ατόμων καταγόμενων από βουλγαρόφωνα χωριά, βλ. εφημ. *Αγών*, φ. 34 της 12-11-1899, σ. 4.

73. Κ. Βακαλόπουλου, *Ο βόρειος ελληνισμός*, ό.π., σσ. 131 και 321.

74. Η υπόθεση της οικίας Χατζηαποστόλη ήταν στην επικαιρότητα όλο το καλοκαίρι του 1905. Η ελληνική κοινότητα τελικά την έχασε από την αναποφασιστικότητα που έδειξε στο χειρισμό και την απληστία των κληρονόμων. Οι κληρονόμοι του Χατζηαποστόλη, συμπεριλαμβανομένης και της συζύγου του, πουλούσαν την οικία επειδή είχαν ενυπόθηκο χρέος 300 λιρών. Η κοινότητα με απειλές τιμωρίας προσπάθησε, χωρίς αποτέλεσμα, να αποτρέψει την πώληση. Η αξία της οικίας μαζί με το οικοπέδο υπολογιζόταν σε 450 λίρες. Όταν ο δανειστής την έβγαλε σε πλειστηριασμό, οι Βούλγαροι με την πρώτη προσφορά ανέβασαν το τίμημα σε 1.200 λίρες και συνέχισαν να πλειοδοτούν με φανερή πρόθεση να μην σταματήσουν, μια που η βουλγαρική τράπεζα δια μέσον του τραπεζικού υποκαταστήματος Αρδίτης τους παρείχε απεριόριστη πίστωση γ' αυτό το σκοπό. Έτσι στις 18-8-1905 έληξε ο πλειστηριασμός με πλειοδότη τους Βουλγάρους. Στην υπόθεση είχε επέμβει και ο διευθύνων το ελληνικό Προξενείο Τσαμαδός, καλώντας τους κληρονόμους να συμβιβαστούν με την ελληνική κοινότητα. Οι κληρονόμοι επέμεναν να πουλήσουν την οικία, για να εισπράξουν καθαρά τουλάχιστον 900 λίρες. Όταν το τίμημα του πλειστηριασμού ανέβηκε σε υψηλό σημείο, ο Τσαμαδός ζήτησε να απόσχει η ελληνική πλευρά από την διαδικασία, γιατί δε συνέφερε να αγοράσουν την υπερτιμημένη οικία τη στιγμή που υπήρχαν και άλλες για πώληση στην πόλη και η ίδια διαμάχη μπορούσε να επαναληφθεί. Ο Πρόξενος πρότεινε τότε, αντί για οικίες να αγοράσει η ελληνική πλευρά τσιφλίκια για εγκατάσταση ομογενών, *Α.Υ.Ε.*, φ. 77.3/1905, υπ' αριθμ. 277 από 28-5-1905 επιστολή Προξένου Σερρών Μ. Τσαμαδού προς Υπ. Εξωτερικών και υπ' αριθμ. 536 από 19-9-1905 επιστολή Προξένου Θεσσαλονίκης Κορομηλά προς το Υπ. Εξωτερικών. Οι συγγενείς πρότειναν δώρο 50 λίρες σε ιερέα για να τη θάψει στο νεκροταφείο, αλλά αυτός αρνήθηκε. Μετά την καθολική αρνητική στάση της εκκλησίας και της

Πίνακας αριθμού διδασκόντων στα σχολεία της πόλης των Σερρών

Σχολεία	1884-85 (1)	1895-96 (2)	1902-03 (3)	1905-06 (4)	1912-13 (5)
Γυμνάσιο	12	8	8	9	11
Παρθεναγωγείο	11	8	13	13	11
Κεντρική Αστική Σχολή	7	10 (α)	8	8	8
Κεντρικό Νηπιαγωγείο	4	5 (β)	3	3	3
Δημοτική σχολή Αγ. Παντελεήμονος	3		2	2	2
Νηπιαγωγείο « «			2	2	1
Δημοτική σχολή Αραμπατζή Μαχαλά	1		1	1	1
Νηπιαγωγείο « «	1		1	1	1
Δημοτική σχολή Αγ. Αναργύρων			1	1	1
Νηπιαγωγείο « «			1	1	1
Δημοτική σχολή Άνω Καμενίκης	2	4 (γ)	3	2	7 (ε)
Παρθεναγωγείο « «		1	1		
Νηπιαγωγείο « «	1	2 (δ)	3	3	
Δημοτική σχολή Κάτω Καμενίκης	1				
Νηπιαγωγείο « «	2		1	1	2
Σχολεία Δ. Μαρούλη	7				
Σύνολο	52	38	48	47	49

Σημειώσεις:

(α) συμπεριλαμβάνονται οι μαθητές όλων των δημοτικών σχολίων, (β) οι μαθητές όλων των νηπιαγωγείων, (γ) οι μαθητές των δύο δημοτικών σχολίων του προαστίου, (δ) οι μαθητές και των δύο νηπιαγωγείων του προαστίου, (ε) οι μαθητές όλων των σχολείων της Άνω Καμενίκης.

Πηγές:

(1) εφημ. *Νεολόγος*, φ. 4861 της 24-7-1985 και Κ. Βακαλόπουλου, *Ο βόρειος ελληνοσμός*, ό.π., σ. 174. (2) Α. Υ.Ε., φ. 1895 Προξενείου Σερρών, *Πίναξ των κατά το σχολικό έτος 1895-96 λειτουργούντων Ελληνικών σχολείων*. (3) εφημ. *Αγών*, φ. 230 της 15-8-1903. (4) Α. Υ.Ε., φ. ΚΑ-80/1906, Έκθεσις του Γεν. Επιθεωρητή των Ελληνικών σχολείων Δ. Σάρρου «περί Σερρών, Κάτω Τζουμαγιάς και Πρόσνικ» (5) Ι. Α. Μ., Γ.Δ.Μ. φ.55.

Στο βουλγαρικό Οικοτροφείο διδάσκονταν και διέμεναν περίπου 120 μαθητές οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί από πολλά μέρη⁷⁵. Η βουλγαρική κοινότητα αριθμούσε 22 σχισματικές οικογένειες και πολλά άτομα-εργάτες που παρέμεναν προσωρινά στην πόλη, ειδικά κτίστες και γαλατάδες. Στην πόλη λειτουργούσαν τρία βουλγαρικά παντοπω-

ελληνικής κοινότητας την έβαψαν την τρίτη ημέρα στο περιβόλι της οικίας τους, Σ. Καράβα, «Για τη Μακεδονία στις αρχές του αιώνα. Μαρτυρίες Ελλήνων απεσταλμένων», *Ιστορικά* 27 (1997) 333.

75. Οι Βούλγαροι στα μέσα της δεκαετίας του 1870 λειτούργησαν αρχικά ένα μικρό βουλγαρικό σχολείο με ένα δάσκαλο, Α. Υ.Ε., φ. 76.1/1875, η από 5-3-1975 επιστολή του Έλληνα Προξένου Θεσ/νίκης Γ. Λαγκάδη. Το 1886 ίδρυσαν Γυμνάσιο και οικοτροφείο σε θέση ανάμεσα στις δύο συνοικίες της Άνω και Κάτω Καμενίκης, βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Ο βόρειος ελληνοσμός* ό.π., σ. 321. Στη συνέχεια ίδρυσαν και Παρθεναγωγείο κοντά στο ελληνικό τμήμα του προαστίου. Το 1899, μετά την απόπειρα δολοφονίας του διευθυντή του βουλγαρικού Γυμνασίου, το Γυμνάσιο μεταφέρθηκε στη θέση του Παρθεναγωγείου, βλ. εφημ. *Αγών*, φ. 34 της 12-11-1899, σ. 4. Σύμφωνα με τις βουλγαρικές πηγές, στη πόλη των Σερρών λειτουργούσαν δύο σχολεία μέσης και δύο στοιχειώδους εκπαίδευσης, στα οποία συνολικά δίδασκαν 21 δάσκαλοι και φοιτούσαν 173 μαθητές, βλ. D. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 198-199.

λεία, ένα ποτοπωλείο και ένα βιβλιοδετείο. Επειδή πολλοί ομογενείς ακόμη και οι πρώτοι της κοινότητας, όπως ο μεγάλος ευεργέτης Γρηγόριος Ρακιτζής⁷⁶, ο Σχοινάς και άλλοι, για λόγους οικονομίας ή από ανάγκη χρησιμοποιούσαν σχισματικούς εργάτες, παρά τις αντίθετες υποδείξεις του ελληνικού Προξενείου, ο επιθεωρητής Σάρρος εξέφραζε την ευχή να εγκατασταθούν στις Σέρρες ομογενείς εργάτες και ειδικά κτίστες από τα Σιάτιστα, την Κοζάνη και την Ήπειρο, προκειμένου να εκτοπισθούν οι σχισματικοί⁷⁷.

Ο επιθεωρητής Σάρρος κατέγραψε και την ύπαρξη και λειτουργία διαφόρων σωματείων και αδελφοτήτων στην πόλη όπως:

-το *Γυμναστικό Σύλλογο* που διατηρούσε δάσκαλο της γυμναστικής και γυμναστήριο, στο οποίο γυμνάζονταν καθημερινά και ορισμένες ώρες οι μαθητές του Γυμνασίου και της Αστικής σχολής. Ο σύλλογος εργαζόταν αρκετά καρποφόρα και είχε από την προηγούμενη χρονιά (1905) σαν παράρτημά του το *Μουσικό Σύλλογο* που διέθετε δάσκαλο της μουσικής⁷⁸,

-εκτός του Μουσικού Συλλόγου⁷⁹ ιδρύθηκαν τον προηγούμενο χρόνο (1905) και άλλα δύο *Μουσικά Κέντρα* στα οποία κάθε βράδυ συγκεντρώνονταν υπάλληλοι και νέοι της μέσης ειδικά τάξης της πόλης και ασκούσαν στη μουσική. Η ωφέλεια από τα κέντρα αυτά ήταν ολοφάνερη σε όλους. Εκατό περίπου νέοι της πόλης εύρισκαν εκεί «ευ-

76. Για τη ζωή και το έργο του, βλ. Αωνιμίμου, «Βιογραφία του μεγάλου ευεργέτου της ελληνικής κοινότητας Σερρών αεμνήστου Γρηγορίου Κωνσταντίνου», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 2 (1909) 158 και Αθ. Γιομπλάκη, *Γρηγόριος Κωνσταντίνου Ρακιτζής 1834-1906*, Σέρρα 1973.

77. Ο Σάρρος προφανώς εννοεί τον έφορο των σχολείων Ιωάννη Σχοινά του Βασιλείου. Ο Πρόξενος Σακτούρης στο βιβλίο του *Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 51 αναφέρει ότι, επειδή ο Σχοινάς συνέχιζε να συναλλάσσεται με τους Βουλγάρους μη τηρώντας τα μέτρα οικονομικού πολέμου που είχε κηρύξει εναντίον τους η ελληνική Κοινότητα, τον τιμώρησαν με πρόστιμο 150 λιρών. Το πρόβλημα πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις μετά την ανακήρυξη του τουρκοβίτου συντάγματος τον Ιούλιο του 1908. Η πόλη «καταπλημμύρισε» από Βούλγαρους εργάτες, βλ. Ιορ. Γεωργιάφ-Σ. Σίσκωφ, *Οι Βούλγαροι στην πόλη των Σερρών* (στα βουλγ.), Φιλιππούπολη 1918, σ. 43, όπου η από 28-2-1909 επιστολή του Έλληνα προξένου Αντ. Σακτούρη.

78. Ο Γυμναστικός σύλλογος ιδρύθηκε το 1899 και στις άμεσες προτεραιότητες του ήταν η κατασκευή και λειτουργία γυμναστηρίου στην πόλη για την άθληση της νεολαίας. Αωνιμίμου, «Σέρραι», *Ο Φάρος της Ανατολής* 1901, Κωνσταντινούπολη 1900, σ. 298. Από τη σχολική χρονιά 1899-1900 άρχισε η τέλεση μαθητικών αθλητικών αγώνων όλων των σχολείων της πόλης στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς. Ο Γυμναστικός Σύλλογος κόσμησε την πόλη με το θερινό θέατρο «Θάλεια» παραπλεύρως του οικήματος του Ομίλου «Ορφέα» και διατηρούσε τη φιλαρμονική «Τερψιχόρη», βλ. Μαρία Χατζή-Καλού, ό.π., σ. 36. Πρόεδρος του Συλλόγου αρχές του 1908, ήταν ο Θεόδωρος Δούρος, εφημ. *Φάρος της Θεσσαλονίκης*, φ. 770 της 21-1-1908, σ. 2. Η δράση του συλλόγου συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση. Πρόεδρος το 1914 ήταν ο κτηματίας Κων/νος Αργυριάδης και αντιπρόεδρος ο καθηγητής Δ. Μισυρλής, βλ. Ανατολική Εταιρεία Διαφημίσεων, *Πανελλήνιος Οδηγός*, Αθήνα 1915, σ. 1663 και περιοδικό *Νέο Πνεύμα*, τ. ΣΤ', 15-7-1914, σ. 7.

79. Ο Μουσικός Σύλλογος ή ο Μουσικός Όμιλος, όπως τον αποκαλεί ο Α. Αρβανίτης στο βιβλίο του *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Εν Αθήναις 1909, σ. 128, δεν είναι άλλος από το γνωστό Όμιλο «Ορφέα» που ιδρύθηκε την 1η Αυγούστου 1905 και είχε πρώτο δάσκαλο μουσικής τον Κωνσταντίνο Σγουρό.

γενείς ασχολίες» μετά τον καθημερινό βιοτικό τους αγώνα αποφεύγοντας τα καπηλεία και τα άλλα φθοροποιά εντευκτήρια,

-τη *φιλανθρωπική αδελφότητα των Κυριών «η Εμμέλεια»*,

-το *φιλανθρωπικό «Σύλλογο των δύο λεπτών της χήρας»*⁸⁰,

-την *αδελφότητα «Πρόνοια»* που ιδρύθηκε το 1904 και είχε πρόεδρο τον πρωτοσύγκελο της μητρόπολης Λεόντιο. Ο φανερός σκοπός της ήταν η υποστήριξη των απόρων μαθητών. Κρυφά όμως, αποσκοπούσε στη διοργάνωση της εθνικής άμυνας. Η αδελφότητα την εποχή εκείνη αδρανούσε⁸¹.

Τελευταία, ο Σάρρος κατέγραψε την έλλειψη ελληνικού οικοτροφείου στην πόλη και πρότεινε να ιδρυθεί το συντομότερο⁸².

Η εκπαίδευση στην Κάτω Τζουμαγιά (Ηράκλεια)⁸³

Την ελληνική κοινότητα της Κ. Τζουμαγιάς επισκέφθηκε ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού δύο φορές και μια ο Σάρρος στις 19-3-1906. Η κοινότητα λειτουργούσε τα εξής σχολεία: Αρρεναγωγείο οκτώ τάξεων, Παρθεναγωγείο τεσσάρων τάξεων συν μιας προκαταρκτικής, Νηπιαγωγείο και μία Δημοτική σχολή των αθίγγανων.

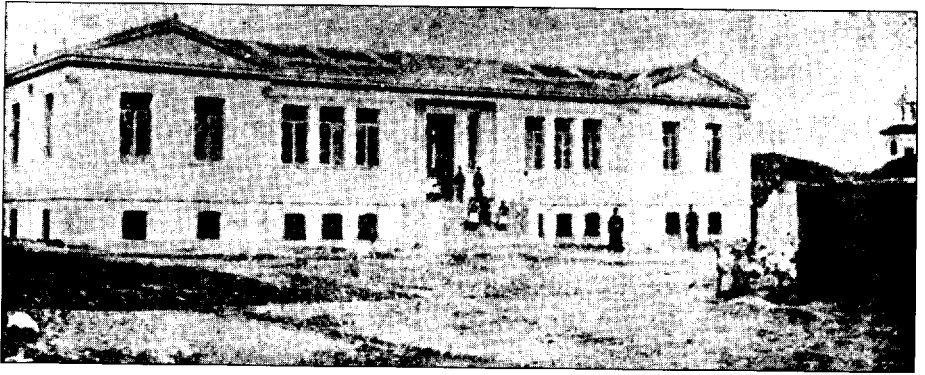
Σύμφωνα με το Σάρρο είχαν εγγραφεί στα σχολεία συνολικά 507 μαθητές, δηλαδή 201 στο Αρρεναγωγείο, 101 μαθήτριες στο Παρθεναγωγείο, 175 νήπια στο Νηπιαγωγείο και 30 μαθητές στη μικρή σχολή των αθίγγανων. Ο Χατζηκυριακού ανέφερε ότι συνολικά σπούδαζαν 510 μαθητές και μαθήτριες. Κατά σχολείο φοιτούσαν: α) στο Αρρεναγωγείο 188 μαθητές έναντι 186 της προηγούμενης χρονιάς (1904-05) και κατά τάξη Α=59, Β=32, Γ=35, Δ=29, Ε=16, ΣΤ=6, Ζ=5 και Η=6, β) στο Παρθεναγωγείο συνολικά 54 μαθήτριες έναντι των 45 μαθητριών της προηγούμενης χρονιάς και κατά τάξη Α=25, Β=10, Γ=14, Δ=5 και 46 στην προκαταρκτική, γ) στο Νηπιαγωγείο 155 νήπια, 87 αγόρια και 68 κορίτσια, ενώ την προηγούμενη χρονιά ο αριθμός ήταν μεγαλύτερος και είχε φθάσει τα 170 παιδιά και δ) στη Δημοτική σχολή των

80. Ιδρύθηκε το 1872. Για τους σκοπούς και τη δράση της. βλ. Γ. Αψηλίδη, «Δύο αδελφότητες στις Σέρρες», εφημ. *Καθημερινός Παρατηρητής*, φ. 3601 της 19-10-1995.

81. Για τους σκοπούς της αδελφότητας, όπως αναγράφονται στο καταστατικό της, βλ. Γ. Αψηλίδη, «Αδελφότητες και αδελφάτα στις Σέρρες κατά τα τέλη του 19ου - αρχές του 20ου αιώνα», *Σίρις* 4 (1994) 125.

82. Το ίδιο πρότεινε και ο Πρόξενος Τσαμαδός με την υπ' αριθμ. 767 από 10-2-1906 επιστολή του, Α.Υ.Ε., φ. 1906, Πρόξενιόν Σερρών. Η ελληνική κοινότητα τα επόμενα χρόνια ίδρυσε Οικοτροφείο. Κατά τη σχολική χρονιά 1909-10 διέμεναν σε αυτό 80 και πλέον μαθητές από τα γύρω χωριά, εφημ. *Αστήρ*, φ. 17 της 10-1-1910.

83. Με βάση την υπ' αριθμ. 18 από 23-5-1906 έκθεση του Γενικού επιθεωρητού Δ. Σάρρου «Περὶ Σερρών, Κάτω Τζουμαγιάς και Πρόδονικ» και την υπ' αριθμ. 12 από 12-12-1906 έκθεση του επιθεωρητή Γ. Χατζηκυριακού «περὶ Δεμιρ Ισσαρίου, Μελενίκου, Πετριταίου, Άνω Τζουμαγιάς, Κάτω Τζουμαγιάς μετά των πέριξ αυτών χωριών».

Το κτίριο των Εκπαιδευτηρίων Κάτω Τζουμαγιάς (Α. Αρβανίτου, σ. 185).

αθίγγανων, που λειτουργούσε για πρώτη φορά εκείνη τη χρονιά, ύστερα από απαίτηση του Μητροπολίτη Μελενίκου, είχαν εγγραφεί 63 παιδιά, όλα αγόρια⁸⁴.

Το Αρρεναγωγείο, το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο στεγάζονταν σε ένα μεγαλόπρεπο και ευρύχωρο κτίριο που είχε ανεγερθεί με εθνική δαπάνη⁸⁵. Μολονότι όμως το κτίριο ήταν νεόδμητο, η στέγη του χρειαζόταν επιδιόρθωση, λόγω της φθοράς που είχαν υποστεί τα φτηνά υλικά που χρησιμοποίησε ο κατασκευαστής. Η αποκατάσταση απαιτούσε δαπάνη 30-40 λιρών. Η εφορεία των εκπαιδευτηρίων είχε αποφασίσει να κτίσει και περίβολο. Το έργο όμως καθυστερούσε να

84. Πιθανός χρόνος λειτουργίας σχολείου στην κομόπολη φέρεται το 1836, χρονιά που κτίστηκε η εκκλησία της «Κοίμησης της Θεοτόκου» στην παλιά συνοικία την Ανατολική. Στα προσαρτήματα της εκκλησίας και στο νάρθηκα δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος. Την 1-4-1848 ιδρύθηκε στο περίβολο της ίδιας εκκλησίας η ευρύχωρη Αλληλοδιδασκτική σχολή, που είχε χώρο και για Παρθεναγωγείο. Το 1859 στη νέα συνοικία τη Δυτική, ανεγέρθηκε ο ναός της «Γέννησης της Θεοτόκου» και στην αυλή της εκκλησίας κτίστηκε διώροφο μικτό σχολείο αρρένων και θηλέων. Έτσι το 1885 στα τέσσερα σχολεία που λειτουργούσαν (δύο σε κάθε συνοικία) φοιτούσαν συνολικά 400 μαθητές και μαθήτριες και δίδασκαν συνολικά 9 δάσκαλοι. Αναλυτικά: στη νέα συνοικία λειτουργούσε Δημοτική σχολή που είχε 7 τάξεις (οι τρεις σε τύπο ελληνικού σχολείου) με 110 συνολικά μαθητές και τέσσερις δασκάλους με διευθυντή το Λάζαρο Κούση και Παρθεναγωγείο με 125 μαθήτριες και δύο δασκάλες, τις αδελφές Αναστασία και Ειρηναία Βλαχάβα από Θεσσαλονίκη. Στην παλιά συνοικία λειτουργούσε Δημοτική σχολή με 105 μαθητές και δύο δασκάλους με διευθυντή το Ν. Πανταζή και Παρθεναγωγείο με 60 μαθήτριες και μία δασκάλα, εφημ. *Νεολόγος* φ. 4.865 της 30-8-1885. Η συνένωση των σχολείων έγινε στην αρχή της δεκαετίας του 1890. Τότε, οι δύο δημοτικές σχολές αρρένων μετατράπηκαν σε οκτατάξια Αστική Σχολή.

85. Η εφημερίδα *Αγών*, φ. 57 της 24-4-1900 ανέγραφε: «Η κομόπολις 3.000 κατοίκων ανεγείρει διδαστήρια 1.500 λιρών εκ προσφορών των κατοίκων της». Η ανέγερση μεγαλοπρεπούς και επιβλητικού κτιρίου εντασσόταν στο πλαίσιο των εθνικών ανταγωνισμών και της εθνικής αξιοπρέπειας.

ολοκληρωθεί, επειδή διεκδικούσε κάποια έκταση ο πρόκριτος Δημήτρης Βεζάλας.

Το σχολείο των αθίγγανων στεγαζόταν στο ισόγειο του κτιρίου της παλιάς σχολής. Σύμφωνα με το Χατζηκυριακού τα παιδιά των αθίγγανων, παρά τα ελαττώματά τους, ήταν έξυπνα και αγαπούσαν το σχολείο. Ένα από αυτά φοιτούσε στην έκτη τάξη του Αρρεναγωγείου.

Το διδακτικό προσωπικό των σχολείων αποτελούνταν συνολικά από 6 δασκάλους και 4 δασκάλες. Στο Αρρεναγωγείο διευθυντής ήταν Γεώργιος Πασχάλης από τη Μεσορώπη της Καβάλας, τελειόφοιτος της Θεολογικής σχολής της Χάλκης που έφερε το μοναχικό σχήμα, χωρίς να έχει χειροτονηθεί. Χρησίμευε και ως ιεροκήρυκας δίνοντας διαλέξεις όχι μόνο σε θεολογικά θέματα, αλλά και για διάφορα άλλα κοινωνικά ζητήματα. Ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού του υπέδειξε να προβάλλει τους εθνικούς σκοπούς στις ομιλίες του και να ενισχύει το πατριωτικό φρόνημα των ακροατών. Έκρινε ότι ο Πασχάλης δεν ήταν έμπειρος στην άσκηση των διευθυντικών του καθηκόντων, άλλα προσαπαιτούσε το καλύτερο. Διαπίστωσε ότι ήταν μελετηρός και άψογος από ηθικής πλευράς, γεγονός που έκανε τους κατοίκους να τον συμπαθήσουν ιδιαίτερα. Ο επιθεωρητής Σάρρος από την άλλη, αν και παραδεχόταν την εργατικότητα του, τον χαρακτήριζε στενοκέφαλο, χωρίς διοικητικά προσόντα. Εύρισκε τα κηρύγματα του ακατάληπτα, επειδή επέμεινε να παρουσιάζει δογματικά ζητήματα. Προέβλεψε ότι οι κάτοικοι σύντομα για αυτούς τους λόγους θα ζητούσαν την αντικατάστασή του⁸⁶.

Από τους άλλους ντόπιους δασκάλους του Αρρεναγωγείου, ο Κωνσταντίνος Βέλκος που δίδασκε τη τουρκική γλώσσα κρινόταν ανεπαρκής, ενώ αντίθετα ο Γεώργιος Πάζος διακρινόταν δια το ζήλο που έδειχνε στον εθνικό σκοπό⁸⁷.

Στο διδακτικό προσωπικό του Παρθεναγωγείου τη χρονιά εκείνη είχε προστεθεί μόνο μία βοηθός νηπιαγωγού, η 16χρονη Μαρία Μέρτζου, απόφοιτος του Παρθεναγωγείου Σερρών που ο Χατζηκυριακού την έκρινε άτολμη και αδαή. Οι μαθήτριες Παρθεναγωγείου μπορούσαν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στις ανώτερες τάξεις του Αρρεναγωγείου. Κανένα όμως κορίτσι δε συνέχιζε τις σπουδές του εκεί.

86. Του προτάθηκε να μετατεθεί και να αναλάβει καθήκοντα διευθυντή στην Αστική σχολή Νευροκοπίου, αλλά ο Μητροπολίτης Θ. Βασιματζίδης αρνήθηκε να τον προσλάβει, επειδή δεν ήταν κληρικός, βλ. Α. Καραθανάση, ό.π., σ. 107. Λίγους μήνες αργότερα, το Δεκέμβριο του 1906, ο Πρωξένος Σαχτούρης ζήτησε το διορισμό νέου «καταλλήλου» διευθυντή για τις σχολές της Τζουμαγιάς. Α.Υ.Ε., φ. 78/1906, υπ' αριθμ. 380 από 2-12-1906 επιστολή του Πρωξενείου Σερρών προς το Υπουργείο Εξωτερικών. Αντικαταστάθηκε από τον Τζουμαγιάτη Ν. Παπαπέτρον.

87. Για την εκπαιδευτική τους δράση, βλ. Γ. Καφαντζίη, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*. Ηράκλεια 1973, σσ. 122-123.

Αυτό συνέβαινε, επειδή οι γονείς απέσυραν τα κορίτσια τους από το σχολείο νωρίς, με σκοπό να τα προετοιμάσουν για το γάμο. Ο Χατζηκυριακού εκτιμούσε ότι κατ' αυτό τον τρόπο παρέμενε ανεπαρκής η εκπαίδευσή τους, γιατί δεν ολοκλήρωναν την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και δεν εμπέδωναν το εθνικό αίσθημα. Πρότεινε να συσταθεί στο Παρθεναγωγείο μία ανώτερη τάξη εργόχειρων ή ραπτικής, ώστε οι μαθήτριες, συνδυάζοντας την πρακτική εξάσκηση, να μάθαιναν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα⁸⁸.

Η στέρηση στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ήταν εμφανής και στο Νηπιαγωγείο. Για το λόγο αυτό αναγκαία ήταν η τοποθέτηση μιας μεθοδικής και διακεκριμένης νηπιαγωγού. Ο Χατζηκυριακού πρότεινε να διοριστεί μία «αρίστη νηπιαγωγός» από το Διδασκαλείο της Λασκαρίδου στην Αθήνα.

Δάσκαλος στη σχολή των αθίγγανων ήταν ο ντόπιος Χρήστος Σαρακύρος, παλιός γραμματοδιδάσκαλος και ψάλτης. Ο Χατζηκυριακού έκρινε ότι δεν ήταν καθόλου χρήσιμος στην εθνική υπόθεση, εξαιτίας της έλλειψης εμπειρίας, ζήλου και της χαμηλής του νοημοσύνης⁸⁹.

Οι εκπαιδευτικές δαπάνες καλύπτονταν από τα έσοδα της κοινότητας και ένα μέρος από το χορηγούμενο εθνικό επίδομα⁹⁰. Τα έσοδα της κοινότητας προέρχονταν: α) από τα ενοίκια του τσιφλικιού της Τοπόλνιτσας στη περιοχή Πετριτσίου, που έφταναν τις 90 λίρες. Τη χρονιά όμως εκείνη το ενοίκιο είχε δαπανηθεί σε δίκες κατά των Αλβανών που το διεκδικούσαν⁹¹, β) από τα ενοίκια καταστημάτων που έφθαναν στις 60 λίρες και γ) από το περίσσειμα του παγκαριού των των δύο εκκλησιών που υπολογιζόταν στις 90-120 λίρες το χρόνο.

88. Οι αντιλήψεις των κατοίκων για το ρόλο των κοριτσιών και την εκπαίδευσή τους δεν διέφεραν από αυτές που επικρατούσαν σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, ακόμη και αυτών του ελληνικού κράτους, βλ. Σιδ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Φρονιμίως και αρίστας μητέρας: στόχοι Παρθεναγωγείων και εκπαιδευτική πολιτική στον 19ο αιώνα», *Πρακτικά διεθνούς συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας (Αθήνα 1-5 Οκτ.1984)*, έκδ. Ι.Α.Ε.Ν., τ. Β', Αθήνα 1986, σ. 481 κ.ε.

89. Η Σχολή από τη σχολική χρονιά 1907-08 μεταφέρθηκε σε νεότερο κτίριο και προσλήφθηκε να διδάσκει σε αυτή η δασκάλα Ελισάβετ Τόπκα, εφημ. *Ο Φάρος της Θεσσαλονίκης*, φ. 818 της 22-5-1908.

90. Τα σχολεία της Κ. Τζοιμαγιάς χρηματοδοτούνταν από το Τσούλφειο κληροδότημα. Τη σχολική χρονιά 1905-06 επιχορηγήθηκαν με 200 λίρες.

91. Το τσιφλίκι αυτό εκτάσεως 5.000 στρεμμάτων το κληροδότησε στην κοινότητα ο ομογενής Παπούλης Δημήτριος που μόναζε στο Μοναστήρι Ρίλα της Βουλγαρίας. Μέρος αυτού του τσιφλικιού, 854 στρέμματα, έμεινε στην ελληνική πλευρά μετά τον καθορισμό των ελληνοβουλγαρικών συνόρων και σήμερα εξακολουθεί να βρίσκεται στην ιδιοκτησία της εκκλησίας, η οποία το ενοικιάζει σε γεωργό της περιοχής. Αν και η καλλιεργήσιμη έκταση του είναι σχεδόν η μισή, λόγω του ημιορεινού εδάφους και της πυκνής βλάστησης, τα τελευταία χρόνια αυτή έγινε αντικείμενο διεκδίκησης από την κοινότητα Ν. Πετριτσίου, επειδή βρίσκεται μέσα στο αγρόκτημά της (περιοχή Μεσαίας δυτικά του Στριμόνα), χωρίς όμως να υπάρξει ιδιοκτησιακή αλλαγή. Σχετική η από 10-8-1999 προφορική μαρτυρία του ιερέα Ηράκλειας κ. Δημήτρη Δρακοϊδή.

Φανερώνει

Απόδειξις διὰ τρισσαράντα (Αριθμ. 40) δ'ρας Τουρκίας.

200
69

Ἐλήφθησαν πρὸς τοῦ ἀξιολόγου Κυρίου Ταμίου ἐν Σέρραις δ'ραι Τουρκ. τρισσαράντα (Αριθμ. 40), προερχόμενα ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ἐπιδοματός τῆς Σ.β. Ἐπιτροπῆς ὑπὲρ τῶν Παιδευτηρίων Βαϊρακλή-Τζουμαγιάς διὰ τὴν πρώτην τετραμηνίαν τοῦ σχ. ἐτ. 1899-1900 ἐν Σέρραις τῇ 9ῃ Ἰανουαρίου 1900.

Οἱ ἔφοροι Βαϊρακλή-Τζουμαγιάς :

Χρ. Στάς κα δρ. / κ. Ἰνὸ
 Ἰωάννης Παπαδόπουλος
 Νικόλαος Πέττ. Γαυρούδης
 Νικόλαος Κούζα

Απόδειξη είσπραξης εκπαιδευτικού χορηγήματος σχολικής χρονιάς 1899-1900 από την εφορεία των σχολείων Βαϊρακλή-Τζουμαγιάς. Κάτω αριστερά της απόδειξης, σπάνια σφραγίδα της ελληνικής κοινότητας Κ. Τζουμαγιάς (Αρχείο συγγραφέα).

Γενικά, ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού διαπίστωσε βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων σε σχέση με την εκπαιδευτική κατάσταση της προηγούμενης χρονιάς και θεαματική εφαρμογή του εθνικότερου προγράμματος που είχε υποδείξει. Συνιστούσε, στην έκθεσή του, να μην υπάρξει ησυχασμός, αλλά συνεχής εγρήγορση και ακόμη μεγαλύτερος ζήλος από όλους τους παράγοντες της κοινότητας

Στην κωμόπολη κατοικούσαν 600 ελληνικές οικογένειες βλαχόφωνες, λίγες βουλγαρόφωνες και 80 οικογένειες αθίγγανων ορθόδοξες⁹². Η Κοινότητα πάντοτε ήταν σταθερή υπέρ του ελληνισμού και διακρίνονταν για την αγνότητα των αισθημάτων της. Όπως είναι φυ-

92. Γύρω στις 3.000 ήταν οι βλαχόφωνοι Έλληνες της κωμόπολης στην αρχή του 20ου αιώνα, βλ. εφημ. *Αγών*, φ. 47 της 11-2-1900 και 57 της 24-4-1900. Πριν την απελευθέρωση ο πληθυσμός κηαίνονταν γύρω στις 6.000 κατοίκους από τους οποίους οι 4.500 ήταν Έλληνες, οι 1.300 Τούρκοι και οι 150 σχισματικοί, βλ. Επιτελική Υπηρεσία Στρατού, *Επιτελικοί πίνακες του Πληθισμού κατ' εθνικότητας των Νομών Σερρών και Δράμας*, Αθήνησι 1919, σ. 5. Στο σύνολο του πληθυσμού συμφωνούν και άλλοι, βλ. Κ'νεον, *Izdrani proizvodnenija*, II, Sofia 1970, σ. 477 και G. F. Abbot, *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903, σ. 63. Διάφορες άλλες ελληνικές πηγές, τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, ανέβαζαν το συνολικό πληθυσμό της κωμόπολης στις 10.000 κατοίκους από τους οποίους οι 8.000 ήταν Έλληνες, βλ. Αμύντωρος Μακεδονού, «Η πεδιάς των Σερρών και η πόλις Βαρακλή-Τζουμαγιάς», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1(1908) 257. Α. Αρβανίτου, ό.π., σ. 132. Σ. Σκληρού, *Η Νέα Ελλάς*, Αλεξάνδρεια 1913, σ. 204.

σικό, δεν έλειψαν και οι κάτοικοι που προσηλυτίστηκαν από τις ξένες προπαγάνδες με κίνητρο τα χρήματα⁹³. Εκείνη την εποχή ο νεαρός Γ. Γκαζόλας, από καλή οικογένεια, έγινε όργανο της ρουμανικής προπαγάνδας. Μετέβαινε συχνά στην πόλη των Σερρών και συναντούσε το Ρουμάνο δάσκαλο που εδώ και δύο χρόνια, αν και είχε ένα μόνο μαθητή, παρέμεινε στην πόλη. Στην Κάτω Τζουμαγιά οι Ρουμάνοι προσπάθησαν πολλές φορές να ιδρύσουν δική τους κοινότητα. Δεν το κατάφεραν και στις αρχές του 20ου αιώνα μόνο 15 οικογένειες ρουμανοφρονούσαν⁹⁴.

Σε αντίθεση με τους Ρουμάνους οι Βούλγαροι πέτυχαν να συγκροτήσουν δική τους κοινότητα. Οι 47 αρχικές βουλγάρικες οικογένειες έγιναν σταδιακά 80 με τη συγκέντρωση ατόμων από τα γύρω χωριά. Είχαν δικό τους ιερέα, παρεκκλήσι για τις λατρευτικές τους ανάγκες και σχολείο με 2 δασκάλους και 2 δασκάλες όπου φοιτούσαν 20-25 μαθητές⁹⁵.

Ο επιθεωρητής Σάρρος επισήμανε την ανάγκη διορισμού καταλλήλου αρχιερατικού επιτρόπου στην ελληνική Κοινότητα της Κάτω Τζουμαγιάς από τη Μητρόπολη Μελενίκου, επειδή και οι πέντε ιερείς που υπήρχαν στην κωμόπολη ήταν «αγράμματοι και ασήμαντοι»⁹⁶.

93. Η Κ. Τζουμαγιά λεγόταν «Το Μέτσοβο της Μακεδονίας» για το πατριωτισμό των κατοίκων της, αλλά και για τη βλαχόφωνη καταγωγή τους, βλ. εφημ. *Αγών*, φ. 57 της 24-4-1900. Γ. Τζεμαίλα, «Συμβολή εις την Ιστορίαν της Ηράκλειας (Κάτω Τζουμαγιάς) Νομού Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 6 (1973) 115. Γ. Καφαντζί, ό.π., σσ. 49-60. Σύμφωνα με τον Έλληνα πρόξενο Σαχτούρη η κωμόπολη ήταν το ισχυρό προπύργιο του Ελληνισμού στη γύρω περιοχή, Κ. Βακαλόπουλου, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, ό.π., σ. 53 και 253.

94. Η ρουμανική προπαγάνδα, αρχές του 1900, εκμεταλλευόμενη τη φτώχεια ορισμένων, απέσπασε υπογραφές που ζητούσαν την ίδρυση σχολείου. Όταν όμως αυτό έγινε γνωστό, ξέσπασαν μεταξύ των κατοίκων έριδες που δίχασαν την κοινότητα σε δύο μέρη, *Α.Υ.Ε.*, φ. Κ-67.2/1900, υπ' αριθμ. 299 από 11-9-1900 έγγραφο Προξενείου Σερρών. Τελικά, οι ίδιοι που υπέγραψαν, υποχρεώθηκαν από άλλους κατοίκους να δηλώσουν κλαίγοντας ότι παραπλανήθηκαν. Οι τοπικές αρχές ζήτησαν από την τουρκική κυβέρνηση να επέμβει και να απομακρύνει τους Ρουμάνους, πράγμα που έγινε, εφημ. *Αγών*, φ. 57 της 24-4-1900. Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα είχε ενταθεί πάλι η ρουμανική δραστηριότητα στους βλαχόφωνους πληθυσμούς της περιοχής, ύστερα και από τη ρουμανοβουλγαρική προσέγγιση του 1904.

95. Οι προσπάθειες των σχισματικών για ίδρυση βουλγαρικού σχολείου στην Κ. Τζουμαγιά ξεκίνησαν από το 1883. Η ελληνική κοινότητα επανειλημμένα σταμάτησε τη λειτουργία του, αλλά οι σχισματικοί το ξανάνοιγαν με τη βοήθεια του βουλγαρίζοντος Μητροπολίτη Μελενίκου Προκοπίου και των τουρκικών αρχών. Ελάχιστος ήταν ο αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν σ' αυτό, βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Ο βόρειος ελληνισμός*, ό.π., σσ. 191, 322 και Γ. Μπάκα, «Ο Μητροπολίτης Μελενίκου Προκόπιος ο Σερραϊός», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 267. Σύμφωνα με βουλγαρικές πηγές, στην Κ. Τζουμαγιά τις αρχές του 20ου αιώνα λειτουργούσαν 2 βουλγαρικά σχολεία στα οποία δίδασκαν τρεις δάσκαλοι και φοιτούσαν 83 μαθητές, βλ. D. Brancoff, ό.π., σσ. 200-201.

96. Ο Σάρρος αξιολογούσε συχνά κατά τις επισκέψεις του και τους ιερείς των κοινοτήτων λόγω της στενής σχέσης που είχε η τοπική εκκλησία με την εκπαιδευτική διαδικασία και της επιρροής που διέθεταν στον πληθυσμό οι ιερείς, βλ. Όλγα Δάσιου, «Η εκπαίδευση στον «Καζά Κατερίνης» κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας», *Επιστημονικό συνέδριο η Πιερία στα βυζαντινά και νεώτερα χρόνια (Κατερίνη 25-28 Νοεμβρίου 1993)*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 396.

Η εκπαίδευση στο Πρόσνικ (Σκοτούσα)

Το χωριό είχε 142 σπίτια και 711 κατοίκους που είχαν μεν ελληνικό φρόνημα, αλλά ήταν σλαβόφωνοι. Το σχολείο είχε τρεις τάξεις και είχαν εγγραφεί 61 μαθητές από τους οποίους τα 20 ήταν κορίτσια. Το κτίριο του σχολείου ήταν διώροφο, ευρύχωρο και ευάερο. Ο ντόπιος και χωλός δάσκαλος Κωνσταντίνος Ιωάννου δίδασκε στο χωριό από 15ετίας. Ο επιθεωρητής Σάρρος τον χαρακτήριζε ψευτοδιδάσκαλο, γιατί ήταν αμαθής, χωρίς προοπτική βελτίωσης. Ασκούσε παράλληλα το επάγγελμα του ράπτη και του ψάλτη. Η όλη διαγωγή του ήταν τέτοια που ο επιθεωρητής εκτιμούσε ότι «λυμαινόνταν» το χωριό. Η δασκάλα Μαριάνθη Αθανασίου από τις Σέρρες προσπαθούσε φιλότιμα να αναπληρώσει τις ατέλειες του συναδέλφου της δασκάλου, χωρίς να το καταφέρει⁹⁷.

Η εκπαίδευση στο Δεμίρ Ισσάρ (Σιδηρόκαστρο)⁹⁸

Την κωμόπολη Δεμίρ Ισσάρ, πρωτεύουσα του ομώνυμου καζά, επισκέφθηκε επανειλημμένως ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού και ενδιάμεσα ο Σάρρος στις 10-12-1905.

Η ελληνική Κοινότητα διατηρούσε: Αστική Σχολή αρρένων ή Αρρεναγωγείο επτά τάξεων, Παρθεναγωγείο πέντε τάξεων με συστηματικό Νηπιαγωγείο και ένα Νηπιοπαρθεναγωγείο στην κάτω συνοικία. Σύμφωνα με τον επιθεωρητή Σάρρο είχαν εγγραφεί στα σχολεία συνολικά 174 μαθητές και μαθήτριες. Από τον αριθμό αυτό 71 μαθητές γράφτηκαν στην Αστική Σχολή, 35 μαθήτριες στο Παρθεναγωγείο, 41 νήπια στο Νηπιαγωγείο και 27 μαθητές και μαθήτριες στο Νηπιοπαρθεναγωγείο της κάτω συνοικίας. Ο Χατζηκυριακού ανέφερε ότι φοιτούσαν: στην Αστική σχολή 64 μαθητές και κατά τάξη Α' = 10, Β' = 9, Γ' = 12, Δ' = 11, Ε' = 11, ΣΤ' = 5 και Ζ' = 6, στο Παρθεναγωγείο 44 μαθήτριες και κατά τάξη Α' = 10, Β' = 13, Γ' = 10, Δ' = 6 και Ε' = 5 και στο Νηπιαγωγείο συνολικά 41 νήπια, 18 αγόρια και 13 κορίτσια.

97. Στο χωριό λειτουργούσε γραμματοδιδασκαλείο από τα τέλη της δεκαετίας του 1870. Τη σχολ. χρονιά 1884-85 το σχολείο είχε 25 μαθητές με ένα δάσκαλο, εφημ. *Νεολόγος*, φ. 4863 της 27-7-1885. Δέκα χρόνια μετά, το 1895-96, είχε 54 μαθητές με ένα δάσκαλο, *Α.Υ.Ε.*, φ. 1895 Προξενείου Σερρών. Πίναξ των κατά το σχολικό έτος 1895-96 λειτουργούντων ελληνικών σχολείων. Το 1899-1900 προσλήφθηκε η δασκάλα Βασιλική Γεωργίου για τα κορίτσια. Σύμφωνα με τις βουλευτικές πηγές στις αρχές του 20ου αιώνα λειτουργούσε ένα ελληνικό σχολείο με ένα δάσκαλο και 30 μαθητές, D. Brancoff, ό.π., σσ. 198-199.

98. Με βάση την υπ' αριθμ. 14 από 20 Απριλίου 1906 έκθεση του Γενικού Επιθεωρητού Δ. Σάρρου «περί Δεμίρ Ισσαρίου» και την υπ' αριθμ. 12 από 12-12-1906 έκθεση του επιθεωρητή Γ. Χατζηκυριακού «περί Δεμίρ Ισσαρίου, Μελενίκου, Πετριτσίου, Άνω Τζουμαγιάς, Κάτω Τζουμαγιάς μετά των πέριξ αυτών χωριών», *Α.Υ.Ε.*, φ. ΚΑ-80.1/1906.

Η πρώτη τάξη του Αρρεναγωγείου ήταν κοινή με την πρώτη τάξη του Παρθεναγωγείου και λειτουργούσε στο κτίριο του τελευταίου. Από τα μέσα της προηγούμενης σχολ. χρονιάς (1904-05) το Αρρεναγωγείο μεταστεγάστηκε στον κάτω όροφο μεγάλης οικίας που αγοράστηκε και κατάλληλα διασκευάστηκε από την κοινότητα. Το παλιό ακατάλληλο κτίριο, που βρισκόταν δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, κατεδαφίστηκε για να μεγαλώσει και να ευρρεπιστεί ο χώρος του νάρθηκα. Το κτίριο αυτό είχε κτιστεί το 1832 και εκεί είχε λειτουργήσει το πρώτο ελληνικό σχολείο της κωμόπολης με 40-50 μαθητές⁹⁹.

Το οίκημα του Παρθεναγωγείου ήταν ευρύχωρο, φωτεινό και ευάερο. Σε μία αίθυσά του διατηρούσαν αρχαία ενεπίγραφα ανάγλυφα που είχαν βρεθεί στο οικισμό¹⁰⁰.

Το Νηπιοπαρθεναγωγείο της κάτω συνοικίας στεγαζόταν σε οικία που την είχαν παλιά δωρίσει στην κοινότητα και βρισκόταν παραπλεύρως από τη συνοικιακή εκκλησία. Το μισό του οικήματος είχε επιδικαστεί από τις τουρκικές αρχές στη βουλγαρική κοινότητα, μετά την αναγνώριση της το 1903. Εκεί λειτουργούσε το βουλγάρικο σχολείο.

Το διδακτικό προσωπικό των εκπαιδευτηρίων το αποτελούσαν τρεις δάσκαλοι στην Αστική, δύο δασκάλες στο Παρθεναγωγείο και στο Νηπιαγωγείο και μία δασκάλα στο σχολείο της κάτω συνοικίας. Το προσωπικό δεν είχε αλλάξει και παρέμεινε το ίδιο με την προηγούμενη χρονιά. Διευθυντής της Αστικής Σχολής επί δέκα οκτώ συνεχόμενα χρόνια ήταν ο Γεώργιος Στιβαρός από το Μελένικο, απόφοιτος του Διδασκαλείου Μαρούλη. Οι άλλοι δύο δάσκαλοι της Αστικής ήταν ο Δεσποτίδης από το Μελένικο και ο Τζελέπης. Το Παρθεναγωγείο διευθύνε η Σερραία Θεοπέμπη Σταυρίδου.

Ο Χατζηκυριακού διαμόρφωσε θετική άποψη για όλους τους διδάσκοντες, επειδή διαπίστωσε εκπαιδευτική βελτίωση και πλήρη εφαρμογή των αλλαγών και των τροποποιήσεων που είχε υποδείξει. Ειδικά για το Στιβαρό τόνιζε ότι διευθύνε το Αρρεναγωγείο με πολλή

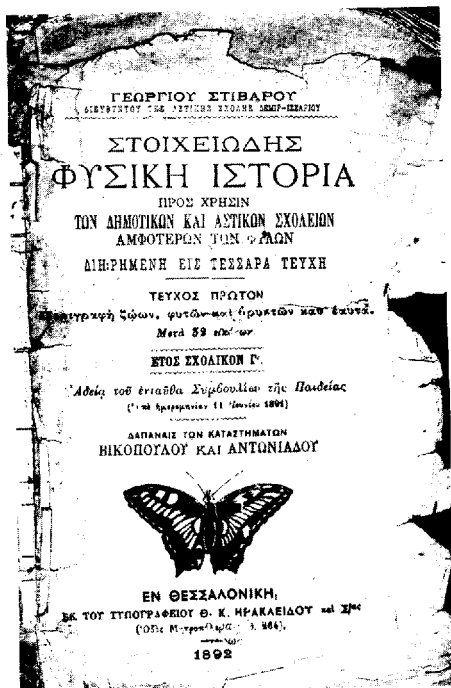
99. Λειτουργήσε αρχικά σαν αλληλοδιδασκτικό σχολείο. Από το 1844 λειτουργήσε παράλληλα και ελληνικό σχολείο, το οποίο επί των ημερών των δύο Ηπειρωτών δασκάλων Α. Κώτσιου και Μ. Γράτσιου, απέκτησε μεγάλη αίγλη, βλ. Σ[τιβαρού], «Υπομνηματικά τινές σημειώσεις περί Δεμίρ Ισαρίου», *Παρνασσός* 2 (1878) 538. Τη δεκαετία του 1870 το συντονισμό των εκπαιδευτικών πραγμάτων ανέλαβε η Φιλοπροοδευτική Αδελφότητα η οποία το 1880 ίδρυσε το Παρθεναγωγείο. Το 1885 στην κωμόπολη λειτουργούσαν: α) Δημοτική σχολή έξι τάξεων που χωριζόταν σε ελληνική και δημοτική (στοιχειώδη) με 90 συνολικά μαθητές και τρεις δασκάλους, β) Δημοτικό σχολείο με 40 μαθητές και ένα δάσκαλο και γ) Παρθεναγωγείο με 60 μαθήτρες και μία δασκάλα, εφημ. *Νεολόγος*, φ. 4865 της 29-7-1885.

100. Οι επιγραφές είχαν δημοσιευτεί κατά το παρελθόν, βλ. Σ[τιβαρού], ό.π., σ. 532. P. Perdizet, «Voyage dans la Macédoine Première», *BCH* 18 (1894) 438-440. Μ. Δήμιτσα, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγόμενοις και μνημείοις σωζομένοις*, Αθήνα 1896, σσ. 686-687. Γ. Χατζηκυριακού, ό.π., σ. 217.

επιδεξιότητα και ήθος και εκθείαζε την προσωπικότητα του (μειλίχιος, μετριόφρων, με πολλή φρόνηση και ακριβή γνώση προσώπων και πραγμάτων). Ανέφερε ότι συνεργάστηκε εξαιρετα μαζί του, αποδεχόμενος τις παρατηρήσεις και υποδείξεις που του έκανε για το πρόγραμμα και τον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων «προς εθνικότερα κατεύθυνση». Τα ίδια επαινετικά σχόλια διατύπωνε και για τους άλλους δύο δασκάλους που διακρίνονταν για το ζήλο και το ζωηρό εθνικό τους αίσθημα¹⁰¹.

Ο Σάρρος αντίθετα δε συμφωνούσε με τις αισιόδοξες απόψεις του Χατζηκυριακού. Ανέφερε ότι διαπίστωσε χαλαρότητα στην εθνική εργασία των δασκάλων και εκτιμούσε ότι η κατάσταση του εκπαιδευτικού προσωπικού δεν είχε φθάσει στο επιθυμητό βαθμό εγρήγορσης και εθνικής απόδοσης. Αξίους με «σχετική εύφημο μνεία» έκρινε μόνο το νεαρό δάσκαλο Δεσποτίδη και τη διευθύντρια του Παρθεναγωγείου. Για το Στιβαρό, αν και γνώριζε ότι πολλοί τον επαινούσαν ως συνετό και ικανό δάσκαλο¹⁰², τον χαρακτήριζε «αρκετά άψυχο και βραδύ».

Η ελληνική Κοινότητα δαπανούσε για τη λειτουργία των σχολείων το ποσό των 320 λιρών το χρόνο. Το ελληνικό Προξενείο Σερρών συνέδραμε στη δαπάνη αυτή με χορηγία 100 λιρών το χρόνο. Το υπόλοιπο συμπληρωνόταν από τα έσοδα «του παγκαριού» της εκκλησίας

Εξώφυλλο του πρώτου βιβλίου της τετράτομης Φυσικής Ιστορίας, που συνέγραψε για τους μαθητές των Δημοτικών και Αστικών σχολείων ο Γ. Στιβαρός (Αρχειό συγγραφέα).

101. Καθώς ο ανταγωνισμός των εθνικών παρατάξεων ήταν καθημερινός, ο κίνδυνος για τους «μαχόμενους» δασκάλους είτε από αντιπάλους είτε από τις τοιχορικές αρχές ήταν υπαρκτός. Στις 19-9-1905 είχε δολοφονηθεί από Βουλγάρους έξω από το χωριό Λέσνιτσα ο δάσκαλος του χωριού Κρουσόβου Περικλής Αστεριάδης και το Δεκέμβριο του 1906 κατηγορήθηκαν ως ταραξίες από τις τοιχορικές αρχές οι τρεις δάσκαλοι του Δεμίρ Ισσάρ και τρεις ακόμη δάσκαλοι από τα γύρω χωριά, βλ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 31 (1907) 8.

102. Ο περιηγητής Abbot τον χαρακτηρίζει «εύστροφο» και «ευφυή» δάσκαλο που τον απασχολούσε η πολιτική ζωή του τόπου, βλ. G. F. Abbot, ό.π., σσ. 93-95.

που έφτανε στο ποσό των 170 λιρών το χρόνο και από τα ενοίκια των κοινοτικών καταστημάτων¹⁰³.

Στο Δεμίρ Ισάρ κατοικούσαν συνολικά 879 οικογένειες, από τις οποίες οι 630 ήταν οθωμανικές (συμπεριλαμβανομένων 40 οικογενειών Κιρκασιών και 40 Τουρκοαθιγγάνων), αριθμός που αντιστοιχούσε στο 71,7% του συνόλου των οικογενειών της κωμόπολης, 195 ελληνικές που αριθμητικά αντιστοιχούσαν στο 22,2% του συνόλου, 22 βουλγαρικές σχισματικές (2,5% του συνόλου) και 32 Αθιγγανικές ορθόδοξες με ελληνικό φρόνημα (3,6% του συνόλου). Από τις ελληνικές οικογένειες οι 160 μιλούσαν την ελληνική γλώσσα, 30 τη βουλγαρική και πέντε τη βλάχικη¹⁰⁴.

Η ελληνική κοινότητα πριν από 5-6 χρόνια, ενώ βρισκόταν στην ακμή της, δοκιμάστηκε από ενδοκομματικές έριδες που ξέσπασαν μεταξύ των μελών της. Οι οπαδοί των δύο κοινοτικών κομμάτων των «Λαϊκών» και των «Αριστοκρατικών» εξαντλήθηκαν ηθικά και οικονομικά με διαπληκτισμούς και δικαστικούς αγώνες στο μακροχρόνιο και εμπαθή αγώνα¹⁰⁵. Τα πράγματα την εποχή που γινόταν η επιθεώρηση των σχολείων είχαν ηρεμήσει, άλλα ήταν εμφανής η έλλειψη απόμων με ενδιαφέρον για τα κοινά.

Η κακή διαχείριση των οικονομικών της κοινότητας στα χρόνια της κομματικής διαμάχης είχε αποτέλεσμα να μην εισπραχθούν μεγάλα ποσά από την κοινοτική περιουσία που ήταν δανεισμένα σε ιδιώτες της κωμόπολης και των γύρω χωριών. Το προς είσπραξη ποσό έφθανε στις 3.000 λίρες. Και οι δύο επιθεωρητές πίστευαν ότι αν ρυθμιζόνταν τα οικονομικά της Κοινότητας και επιτυγχανόταν η είσπραξη των οφειλομένων δανείων, θα εξασφαλιζόνταν οι απαραίτητοι κοινοτικοί πόροι για την εκπαίδευση και δεν θα χρειαζόταν η περαιτέρω καταβολή του εθνικού επιδόματος¹⁰⁶.

103. Στο ποσό των εκπαιδευτικών δαπανών που αναφέρει ο Στιβαρός (250 λ.) σε άρθρο του για την κωμόπολη δεν συμπεριλαμβάνει για ειρηνικούς λόγους, το ετήσιο εθνικό επίδομα, βλ. Γ. Στιβαρού, «Δεμίρ Ισάριον», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 3 (1910) 214.

104. Την ίδια περίπου αριθμητική σύνθεση του πληθυσμού σε οικογένειες ή σε άτομα, δηλαδή 71-75 % Οθωμανοί, 21-25 % Έλληνες-Ορθόδοξοι και 1-2,5 % Βούλγαροι σχισματικοί, δίνουν οι συγγραφείς της εποχής, βλ. Δ. Φιλιππίδου, *Η Μακεδονία*, Αθήνα 1906, σ. 73. M. Paillares, *L' imboroglio macedonien*, Paris 1907, σ. 414. Α. Αρβανίτου, *έ.π.*, σ. 132. Γ. Στιβαρού, *έ.π.*, σ. 214. Χ. Πούλιου, «Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 4 (1911) 163. Οι ελληνικές οικογένειες διέμειναν στο συνοικισμό «Βαρόσι» και κατάγονταν οι περισσότερες από το Μελένικο, G. F. Abbot, *έ.π.*, σ. 98.

105. βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 29.

106. Παρόμοια άσχημη οικονομική κατάσταση δημιουργήθηκε στην κοινότητα και το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, όταν τα 2/3 της κοινοτικής περιουσίας (360.000 γρόσια), που είχαν δανειστεί σε ιδιώτες, δεν μπορούσαν να εισπραχθούν, λόγω πτωχεύσεων, θανάτων ή αδιυναμίας καταβολής εκ μέρους των δανεισθέντων, βλ. Σ[τιβαρού], *έ.π.*, σ. 546. Πέρα από τα προβλή-

Σημαντικό ρόλο στην κοινοτική ζωή και στον εθνικό αγώνα έπαιξαν οι τρεις Έλληνες γιατροί της κωμόπολης. Ο Αριστοτέλης Κώτζιου, ο Γεώργιος Πάξης από την Κ. Τζουμαγιά και ο Σερραίος Γεώργιος Ασπρομάλλης. Ο πρώτος λόγω της επιστημονικής μόρφωσης του και των πολλών θεραπευτικών επιτυχιών, ασκούσε τρομερή επιρροή στους κατοίκους. Αναμίχθηκε στα κοινοτικά ως αρχηγός του «Λαϊκού» κόμματος. Πολέμησε με πάθος κατά των «Αριστοκρατικών» και του ίδιου του μητροπολίτη Μελενίκου Λεοντίου με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί ως προδότης των εθνικών συμφερόντων από την ελληνική πλευρά και ταραξίας της κοινωνικής ζωής από τις τουρκικές αρχές¹⁰⁷. Κατά τη διάρκεια της ιεραρχίας του Μητροπολίτη Φορόπουλου (Ιούνιος 1901-Οκτώβριος 1903) διατάχθηκε η απέλαση του από τους Τούρκους και κατέφυγε στη Δράμα. Εκεί παρέμεινε 3-4 χρόνια και επέστρεψε το 1906. Μετά την επάνοδο του αδιαφορούσε παντελώς για τα κοινοτικά θέματα.

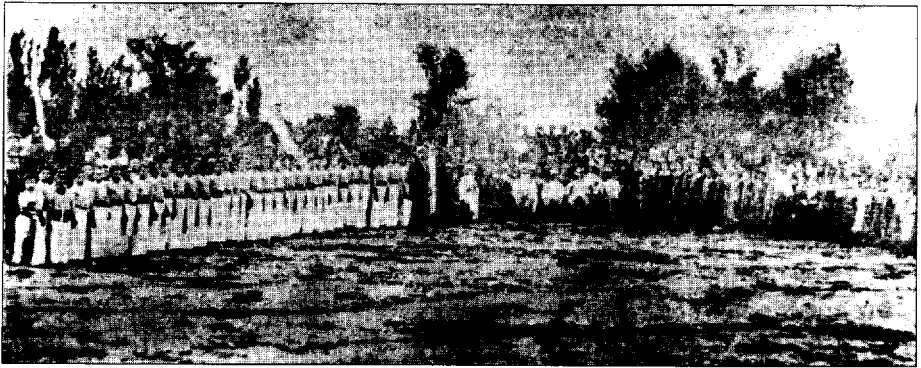
Δύο σημαντικά γεγονότα που είχαν συμβεί εκείνο τον καιρό είχαν ανυψώσει το φρόνημα των ομογενών. Το πρώτο ήταν η κρούση εκκλησιαστικής καμπάνιας για πρώτη φορά και το δεύτερο η τελετή θεμελίωσης της νέας εκκλησίας στην κάτω συνοικία¹⁰⁸.

Για τον αντιπρόσωπο της Μητρόπολης Μελενίκου στην κωμόπολη συνέπιπταν οι εκτιμήσεις των δύο επιθεωρητών. Εκτός από τη θεσμική υποβάθμιση της αντιπροσωπείας, που συνέβη πριν επτά χρόνια, με την κατάργηση της θέσης του επισκόπου Δαφνουσίας, ο διορισμένος εδώ και τέσσερα χρόνια αρχιερατικός επίτροπος, αρχιμανδρίτης Νεό-

ματα εΐσπραξης των οφειλομένων που, όπως φαίνεται πάντοτε υπήρχαν, πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η σημαντική οικονομική λειτουργία της ελληνικής Κοινότητας Δεμιρ Ισαρσίον ως χρηματοπιστωτικού φορέα που στήριζε οικονομικά τα μέλη της.

107. Αφορμή της διαμάχης στάθηκε η πρωτοβουλία που είχε να προσλάβει διδακτικό προσωπικό στα σχολεία της Κοινότητας τη σχολική χρονιά 1899-1900 χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με το Προξενείο Σερρών, που είχε προχωρήσει στο διορισμό άλλου διδακτικού προσωπικού. Όταν αυτό ανέλαβε υπηρεσία στα σχολεία της κωμόπολης θεωρήθηκε από τις τουρκικές αρχές ως προσωπικό του ελληνικού Προξενείου και γι' αυτό έκλεισαν τα σχολεία. Οι Τούρκοι, στη συνέχεια, ερευνώντας τα σχολικά αρχεία βρήκαν έγγραφο της Φιλοπροοδευτικής Αδελφότητας που τα θεώρησαν επιλήψια από πολιτικής πλευράς και άρχισαν να ανακρίνουν. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με τη συμμετοχή του Μητροπολίτη Λεοντίου που έσπειρε να εγκατασταθεί στο Δεμιρ Ισαρσίον λαμβάνοντας το μέρος του ενός εναντίον του άλλου. Η υπόθεση έφθασε στην Κωνσταντινούπολη και επενέβη το Πατριαρχείο για την αποτροπή διώξεων. Ο Πρόξενος Σερρών με έγγραφο του στην ελληνική Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης ζήτησε την απομάκρυνση του Μητροπολίτη Λεοντίου. Α.Υ.Ε., φ. Κ-67.2 /1900, υπ' αριθμ. 19 από 15-1-1900 έγγραφο της Επιτροπής προς ενίσχυση Γκκλησίας και Παιδείας και υπ' αριθμ. 46 από 16-2-1900 απάντηση του Προξένου Ι. Στορνάρη. Επίσης υπ' αριθμ. 7 από 18-1-1900 έγγραφο Προξενείου Σερρών προς Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης και εφημ. *Αγών*, φ. 49 της 25-2-1900, σ. 3.

108. Τα δύο αυτά γεγονότα, πρωτοβουλίες του μητροπολίτη Ειρηναίου, πραγματοποιήθηκαν στα μέσα Μάη 1905, εφημ. *Πατρις* (Βονκουρεστίου), φ. 4.211 της 1-6-1905. Τα εγκαίνια της εκκλησίας τελέστηκαν στις 25-3-1907, βλ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 31 (1907) 167.

Μαθητές των σχολείων του Δεμίρ Ισάρ στις γυμναστικές επιδείξεις του σχολικού έτους 1913-14 (περιοδικό «Νέο Πνεύμα» τεύχος Ζ. Η. Θ., 15-10-1914, σ. 12).

φυτος, δεν μπορούσε να στηρίξει τον εθνικό αγώνα, εξαιτίας του αδύνατου χαρακτήρα και της επιπολαιότητας του. Αν και ήταν ρωμαλέος στο σώμα, δεν είχε την αναγκαία μόρφωση και δεν επεδείκνυε τη εθνική δραστηριότητα που οι καιροί απαιτούσαν.

Στον αντίποδα του ο εξαρχικός επίτροπος, αρχιμανδρίτης και αυτός, ήταν από τους καλύτερους του βουλγαρικού κομιτάτου, πολυμήχανος, πονηρός, υπομονετικός και δεινός πολέμιος του ελληνισμού. Εργαζόταν πυρετωδώς για την επικράτηση του βουλγαρισμού, συνεργαζόμενος με ένοπλα τμήματα της περιοχής. Τελευταία είχε προσπαθήσει με βίαιο τρόπο να πετύχει την προσχώρηση στην Εξαρχία σλαβόφωνων χωριών που βρίσκονταν κοντά στην Κ. Τζουμαγιά στέλνοντας ληστοσυμμορίες να εκφοβίσουν τους κατοίκους. Μαζί με ένα ακόμη ιερέα διατηρούσαν μικρό ναό και σχολείο με τέσσερις δασκάλους και μία δασκάλα. Στο σχολείο αυτό ο Σάρρος ανέφερε ότι φοιτούσαν 12 μόνο μαθητές ενώ ο Χατζηκυριακού ανέβαζε τον αριθμό σε 15 μαθητές και 3 μαθήτριες¹⁰⁹.

Οι ντόπιες σχισματικές οικογένειες και όσες άλλες οικογένειες είχαν έλθει από τα γύρω χωριά διέμεναν στο άκρο της κάτω συνοικίας. Η περιοχή αυτή είχε γίνει το κέντρο κατάστροφης σχεδίων για προσηλυτισμό οπαδών και το σημείο αναφοράς των γύρω βουλγαρόφωνων χωριών. Οι Βούλγαροι είχαν διαρκή συνεργασία με τους ρουμανίζο-

109. Το βουλγαρικό σχολείο ιδρύθηκε στα τέλη του 1890. Στην αρχή του 20ου αιώνα οι Βούλγαροι είχαν δύο σχολεία (αρρένων και θηλέων) με τέσσερις δασκάλους, όπου φοιτούσαν 39 μαθητές, Brancoff, ό.π., σσ. 188-189. Στο σχολείο των θηλέων δε φοιτούσαν μαθήτριες, M. Paillares, *Η Μακεδονική θιέλλα. Τα πύρινα χρόνια 1903-1907*, Αθήνα 1994, σ. 194.

ντες Κουτσοβλάχους των Ποροίων και απολάμβαναν ειδικής μεταχείρισης και υποστήριξης από τον Τούρκο διοικητή της κωμόπολης¹¹⁰. Κατά των Ελλήνων εμπόρων κήρυξαν οικονομικό πόλεμο, ανοίγοντας 3 παντοπωλεία απ' όπου πώνιζαν τόσο οι τοπικοί όσο και οι σχισματικοί των γύρω χωριών που κατέβαιναν στην εβδομαδιαία αγορά¹¹¹.

Ο επιθεωρητής Σάρρος ανέφερε τις προτάσεις του Μητροπολίτη Μελενίκου και άλλων τοπικών παραγόντων αναφορικά με την επικράτηση των Ελλήνων στο χώρο μεταξύ του Δεμίρ Ισσάρ και του Πετριτσίου. Στην περιοχή υπήρχαν δύο μεγάλα τσιφλίκια της «Τοπόλνιτσας» που, όπως αναφέραμε παραπάνω, ήταν ιδιοκτησία της ελληνικής κοινότητας Κ. Τζουμαγιάς και της «Κούλας», ιδιοκτησία του ομογενή Χατζηκώστα από το Μελένικο. Πρότεινε να εγκατασταθεί ομογενειακός πληθυσμός στην περιοχή, προκειμένου ασκήσει επίδραση στα γύρω χωριά (στο Κρούσοβο κ.ά) που κινδύνευαν να καταλήξουν οριστικά στους Βουλγάρους. Για το λόγο αυτό έπρεπε να αγοραστούν ή να ενοικιαστούν ανάλογες γεωργικές εκτάσεις.

Την εποχή αυτή είχε βγει στην πώληση το σχισματικό χωριό Πούλιοβο αντί 250 λιρών. Η έκταση του χωριού ήταν 500 πεδινά στρέμματα καλλιεργήσιμα και 100 ορεινά βοσκήσιμα. Την ίδια τιμή είχε και το τούρκικο τσιφλίκι Δελή Χασάν που βρίσκονταν κοντά στη Μονή Μπουτκόβου. Το χωριό Γιάννοβο που βρισκόταν Β. Α. της Κούλας, κτήμα του Π. Χατζηλαζάρου¹¹², καθώς και το βουνό Μπέλες που χρησιμοποιείτο για ξύλευση και ανθράκωση ήταν κατάλληλα για ενοικίαση προς απασχόληση των ομογενών. Το τσιφλίκι του Δελή Χασάν μπορούσε να αποδοθεί στη Μονή Μπουτκόβου, ώστε να εξασφαλιστεί η

110. Σε έρευνα της τουρκικής διοίκησης αποκαλύφθηκε ότι 9 από τα βουλγαρικά σχολεία της περιοχής Δεμίρ Ισσάρ λειτουργούσαν χωρίς άδεια και από τους 48 δασκάλους οι 23 είχαν φικονική άδεια διδασκαλίας σε ανύπαρκτα βουλγαρικά γυμνάσια. Μετά από αυτές τις αποκαλύψεις παύτηκε ο Καϊμακάμης. Επίσης υπόδικος για συνέργια στους γόνους τον δασκάλου Ασπεριάνη και τον ιερέα Ιωάννου από το Κρούσοβο ήταν και ένας τούρκος αξιωματούχος. Α.Υ.Ε., φ. 1905 Προξενείου Σερρών, υπ' αριθμ. 344 από 31-12-1905 επιστολή του Προξένου Τσαμαδοῦ προς το Υπουργείο Εξωτερικών.

111. Ο οικονομικός πόλεμος γινόταν από τους Βουλγάρους στην αρχή με φανατισμό. Μετά από ένα χρονικό διάστημα ατόνησε από έλλειψη εμπορικού πνεύματος και έτσι δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, βλ. Γ. Στιβαρού, ό.π., σ. 214. Σε αυτό συνέβηλε καθοριστικά η αποκάλυψη των βουλγαρικών σχεδίων, όταν σε έρευνα των τουρκικών αρχών στο βουλγαρικό παντοπωλείο των Μελίγκου και Μπόζιου βρέθηκαν όπλα και έγγραφα του Βούλγαρου Πρωτοσύγγελου. Οι ιδιοκτήτες ανακρινόμενοι ομολόγησαν ότι άνοιξαν το κατάστημα με χρήματα που τους έδωσε το βουλγαρικό Κομιτάτο και σε εκτέλεση διαταγής του, εφ.ημ. *Πατρις*, φ. 4.335 της 28-12-1905.

112. Στην οικογένεια των Χατζηλαζάρων ανήκαν 3 μεγάλα τσιφλίκια που βρίσκονταν στα χωριά Γιάννοβο, Λάτροβο και Μπαχτιάρ της περιοχής των Σερρών. Π. Αργυρόπουλου, *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα*, Θεσσαλονίκη 1957, σσ. 45-46. Για τα μέλη αυτής της μεγάλης και πλούσιας οικογένειας, βλ. Ε. Χεκάμογλου, «Το έργο ενός ληθισιμημένου Προκρίτου της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονική Ζωή*, τεύχ. 211 (Οκτ. 1990) 23, 212 (Νοεμ. 1990) 44, 213 (Δεκ. 1990) 42.

δαπάνη λειτουργίας μιας Γεωργικής Σχολής ή Σταθμού εξαιρετικά χρήσιμου για τη γύρω περιοχή¹¹³.

Η εκπαίδευση στα χωριά της επαρχίας Δεμίρ Ισσάρ

Μπαρακλί (Βαλτερό). Το χωριό ήταν τσιφλίκι του Δήμαρχου Σερρών και κτηματία Ακμή Μπέη και κινδύνευε να εκβουλαριστεί. Το κατοικούσαν σύμφωνα με το Σάρρο, 78 οικογένειες σλαβόφωνες ορθόδοξες. Ο Χατζηκυριακού ανέφερε ότι οι σλαβόφωνες οικογένειες ήταν 60 και υπήρχαν ακόμη και 70 τουρκικές. Λειτουργούσε τριτάξιο ελληνικό σχολείο και νηπιαγωγείο. Το κτίριο του σχολείου ήταν μικρό, αλλά ευρύχωρο. Κατά την επίσκεψη του στις 18 Μαρτίου 1906, ο Σάρρος βρήκε να φοιτούν σε αυτό μόνο 24 αγόρια και καμία μαθήτριά. Ο Χατζηκυριακού ανέφερε ότι συνολικά φοιτούσαν 20 μαθητές τη χρονιά εκείνη, στην Α΄ τάξη 4, στη Β΄ 4, στη Γ΄ 3 και 9 νήπια¹¹⁴. Οι περισσότεροι μαθητές μόλις που ψέλλιζαν λίγα ελληνικά. Και οι δύο επιθεωρητές δεν έμειναν ευχαριστημένοι με το δάσκαλο του σχολείου Γιώργο Τάνη από την Κ. Τζουμαγιά, απόφοιτο Αστικής Σχολής. Δίδασκε με το χειρότερο τρόπο και ήταν ένας ανίκανος δάσκαλος ανέφερε ο επιθεωρητής Σάρρος. Ήταν «αδαής και αδέξιος» σημείωνε ο Χατζηκυριακού και συμπλήρωνε ότι υπήρχε ανάγκη διορισμού άλλου πιο ικανού δάσκαλου. Ο Σάρρος πρότεινε να σταλεί και νηπιαγωγός στο σχολείο, αφού βέβαια συνηγορούσαν οι χωρικοί¹¹⁵. Ο ιερέας του χωριού ήταν δραστήριος και φιλόπατρις.

Λάτροβο (Χορτερό). Και αυτό το χωριό κινδύνευε να εκβουλαριστεί. Σύμφωνα με το Σάρρο από τις 57 σλαβόφωνες ορθόδοξες οικογένειες που το κατοικούσαν (ο Χατζηκυριακού τις μειώνει σε 40) οι 10 είχαν βουλγαρικό φρόνημα και μερικοί κάτοικοι βρισκόνταν σε συνεχή επαφή με την εξαρχική επιτροπή του Δεμίρ Ισσάρ. Ο ιερέας του χωριού Παπακωνσταντίνου, του οποίου τη μητέρα είχαν φονεύσει πέρσι οι Βούλγαροι, παρέμεινε σταθερός στον ελληνισμό μολονότι απειλήθηκε και πυροβολήθηκε από το βουλγαρικό Κομιτάτο. Κατοικούσε στο Δεμίρ Ισσάρ και πήγαινε στο χωριό μόνο τις Κυριακές και γιορτές. Το ελληνικό σχολείο του χωριού λειτουργούσε ως μικτό. Στην Α΄ τάξη

113. Για τη Μονή και την εθνική προσφορά της στο Μακεδονικό Αγώνα, βλ. Π. Πέννα, *Τα Άνω Πορόια Σερρών, το διαμάντι του Μπέλες (Ιστορία και Λαογραφία)*, Αθήνα 1989, σσ. 81-87. Σ. Πασχαλίδη, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας, τ. Α΄, Ανατολική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 433-437.

114. Τη σχολική χρονιά 1894-95 στο χωριό λειτουργούσε ένα γραμματοδιδασκαλείο με ένα δάσκαλο και 20 μαθητές, βλ. *Στατιστική των ελληνικών σχολείων ό.π., σμμ.* 56.

115. Την επόμενη χρονιά προσλήφθηκε η δασκάλα Ελισάβετ Τόπκα.

φοιτούσαν 3 αγόρια και 3 κορίτσια, στη Β΄ τάξη ένα αγόρι και δύο κορίτσια, στη Γ΄ τάξη 2 αγόρια και ένα κορίτσι και στη Δ΄ τάξη 2 αγόρια και ένα κορίτσι. Στο Νηπιαγωγείο φοιτούσαν 5 αγόρια και 5 κορίτσια. Την προηγούμενη σχολική χρονιά ο αριθμός των μαθητών ήταν 14 αγόρια και 12 κορίτσια¹¹⁶. Το κτίριο του σχολείου ήταν ευρύχωρο. Χρειαζόταν όμως επισκευή και καθαριότητα. Ο δάσκαλος Δημήτριος Μουταφτσής από τα Πορδία, ήταν απόφοιτος του υποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης με τριετή προϋπηρεσία¹¹⁷. Ο Σάρρος τον έκρινε «χείριστο», ενώ ο Χατζηκυριακού ανέφερε ότι δεν στερούνταν διδακτικής ικανότητας, αλλά αδυνατούσε να είναι επιμελής. Για τη δασκάλα Ελισάβετ Τόπκα από την Κάτω Τζουμαγιά, απόφοιτη του Παρθεναγωγείου Σερρών, και οι δύο επιθεωρητές ήταν κατηγορηματικοί στην κρίση τους. Τη χαρακτήριζαν μετριότατη, χωρίς θάρρος και διδακτική δεξιότητα. Σημείωναν ότι εργαζόταν χωρίς πρόγραμμα και διέμενε εκτός χωριού, στο Δεμίρ Ισάφ¹¹⁸. Γενικά η κατάσταση του σχολείου ήταν απελπιστική, οι μαθητές μόλις που ψέλλιζαν λίγα ελληνικά. Δίπλα στο χωριό είχε κτήμα χιλίων και πάνω στρεμμάτων ο Λαζ. Χατζηλάζαρος, το οποίο καλλιεργούσαν οι Λατροβίτες. Ο Σάρρος πρότεινε να ασκηθεί κάποια πίεση στον ιδιοκτήτη υπέρ των κατοίκων.

Ράδοβο (Χαρωπό). Στο χωριό, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή, κατοικούσαν 486 άτομα. Ολόκληρη η κοινότητα παρέμεινε στον ελληνισμό και την ορθοδοξία μολονότι 2-3 άτομα είχαν γίνει όργανα των Βουλγάρων. Το κτίριο του σχολείου ήταν καινούργιο, άνετο και ευάερο. Λειτουργούσε Αρρεναγωγείο με 3 τάξεις και Νηπιαγωγείο. Στην πρώτη τάξη του Αρρεναγωγείου φοιτούσαν τέσσερις μαθητές, στη δεύτερη δύο, στην τρίτη τρεις και 16 στο Νηπιαγωγείο. Στο σχολείο δε φοιτούσαν καθόλου κορίτσια. Ο Χατζηκυριακού πρότεινε να λειτουργήσει και Παρθεναγωγείο. Ο δάσκαλος Περικλής Κουροπαλάτης από το Μελένικο, απόφοιτος Αστικής σχολής, είχε προϋπηρεσία τεσσάρων χρόνων. Υστερούσε στη διδακτική μέθοδο, αλλά επειδή ήταν καλλίφωνος ψάλτης άρεσε στους κατοίκους. Ο ιερέας Παπαϊωάννης από τα Πορδία ήταν πιστός και αφοσιωμένος στον Ελληνισμό.

116. Το σχολικό έτος 1894-95 στο χωριό λειτουργούσε ένα γραμματοδιδασκαλείο με ένα δάσκαλο και 30 μαθητές, βλ. *Στατιστική των ελληνικών σχολείων ό.π., σ. 56*. Οι βουλγαρικές πηγές στην αρχή του 20ου αιώνα ανέφεραν ότι στο χωριό λειτουργούσε ένα ελληνικό σχολείο με ένα δάσκαλο και 15 μαθητές, D. Brancoff, *ό.π., σ. 188-189*.

117. Το σχολικό έτος 1904-05 δίδαξε στο Ράδοβο, ενώ την προηγούμενη χρονιά 1903-04 είχε εργαστεί πάλι στο Λάτροβο.

118. Η Τόπκα την επόμενη χρονιά πήγε στο σχολείο του Μπαρρακλί και τη μεθεπόμενη (1907-08) εργάστηκε στη Δημοτική σχολή των Αβίγγανων της ιδιαίτερης πατρίδας της.

Κουμλί (Αμμουδιά). Στο χωριό κατοικούσαν 140 οικογένειες ορθόδοξες. Στην αρχή της σχολικής χρονιάς οι Βούλγαροι είχαν προσπαθήσει, όπως και την προηγούμενη χρονιά, να πιάσουν τους κατοίκους να μη δεχτούν τον Έλληνα δάσκαλο. Στο χωριό λειτουργούσε Αρρεναγωγείο δύο τάξεων, Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο. Συνολικά φοιτούσαν 16 μαθητές και 10 μαθήτριες. Την περσινή χρονιά ο αντίστοιχος αριθμός ήταν 25 μαθητές και 6 μαθήτριες. Ο δάσκαλος Ιωάννης Βάσος, απόφοιτος διδασκαλείου Μαρούλη, βρισκόταν στο χωριό για πέμπτη συνεχή χρονιά. Η λειτουργία του σχολείου είχε αρχίσει εκείνη τη σχολική χρονιά μόλις τον Οκτώβριο. Η δασκάλα Ευδοκία Ερμενλή από την πόλη των Σερών είχε έλθει καθυστερημένα (το Δεκέμβριο του 1905), λόγω των οικογενειακών προβλημάτων που αντιμετώπιζε.

Ερνίλιοι (Ποντισμένο). Στο χωριό κατοικούσαν 120 οικογένειες ορθόδοξες αθίγγανων από τις οποίες οι 40 είχαν αποσχιστεί με τη βία πριν από ένα χρόνο από το βουλγαρικό κομμάτι και πλέον δήλωναν Βούλγαροι στο φρόνημα. Η εκκλησία του χωριού παρέμεινε στην κατοχή των ομογενών. Στο σχολείο πήγαιναν 12 παιδιά στην πρώτη τάξη και τέσσερα στη δεύτερη, καθώς και επτά νήπια. Δίδασκε ο Ιωάννης Ιωαννίδης απόφοιτος Αστικής Σχολής Δεμίρ Ισσαρίου, που εκτελούσε τα καθήκοντα του με απροθυμία και ολιγωρία. Ο Χατζηκυριακού εκτιμούσε ότι ο δάσκαλος δείχνοντας μεγαλύτερη προσπάθεια μπορούσε να βελτιωθεί. Οι κάτοικοι θεωρούσαν τη σχολική ζωή «νεωτερισμό και καινοφανή πρόοδο». Έστειλαν τα παιδιά τους στο σχολείο όταν τελείωναν οι αγροτικές δουλειές, μετά τον Αϊ Δημήτρη (τέλη Οκτωβρίου) και τα έπαιρναν τον Αϊ Γιώργη (Απρίλιο) όταν ξανάβγαιναν στην ύπαιθρο.

Η εκπαιδευτική κατάσταση στις περιοχές που επισκέφθηκε ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού ήταν σε γενικές γραμμές ικανοποιητική. Το ίδιο αποτέλεσμα προκύπτει και στις εκθέσεις του επιθεωρητή Σάρρου. Και οι δύο επιθεωρητές διέκριναν ουσιαστική πρόοδο και σημαντική βελτίωση, πάντοτε σε σχέση με τις προηγούμενες επισκέψεις τους. Οι εκπαιδευτικοί είχαν αντιληφθεί αυτό που πρώτιστα οι επιθεωρητές επεδίωκαν, να έχει η μέθοδος διδασκαλίας τους πρακτικό προσανατολισμό, με σκοπό την ενδυνάμωση του πατριωτικού φρονήματος και τη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΟΞΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΕΡΡΩΝ
Προϋπολογισμοί σχολικών ετών 1905-06 και 1906-07
 (σέ λίρες ανά τετραμηνίες, Α. Υ. Ε., φ. Κ 79.4/1907)

α)α	Λήπται	Αιτία Πληρωμής	1905-1906		1906-1907	
			Α'	Β' & Γ'	Α'	Β' & Γ'

Μητρόπολις Σερρών

1	Σέρραι	Μισθός Γυμνασιάρχου	43,33	86,67	50	100
	«	« καθηγητού Έλληνικών	28,33	56,67	30	60
	«	« « «	26,66	53,34	30	60
	«	« « «	30	60	23,33	46,67
	«	« « Μαθηματικών	30	60	24	48
	«	« « Γαλλικών	23,33	46,67	23,33	46,67
	«	« « Τουρκικών	20	40	20	40
	«	« θρωροῦ Γυμνασίου	5	10	5	10
	«	Πρόσ συμπληρ. μισθών Γυμνασίου	16,66	33,34	16,66	33,34
	«	« « «	15	30	15	30
2	Ἐνω Καμενίκη	Μισθός Διευθυντοῦ	8,33	16,67	8,33	16,67
	« «	« βοηθοῦ διδασκάλου	8,33	16,67	8,33	16,67
	« «	« Διευθύντριας	5	10	5	10
	« «	« βοηθοῦ διδασκαλίσης	6,66	13,34	8,33	16,67
	« «	« νηπιαγωγοῦ	8	16		
	« «	Ἰατροῦ Καμενίκου	4	8		
	« «	Θρωροῦ σχολείου	6	12	6	12
	« «	Πράκτορος ἱερέως	7	14	7	14
3	Κάτω Καμενίκη	Μισθός νηπιαγωγοῦ	3,33	6,67	3,33	6,67
4	Ἀβδαμιάλ	Συνδρομὴ ὑπὲρ δημοτικοῦ σχολείου	3,33	6,67	3,33	6,67
5	Ἄχινός	« « « «	3,33	6,67	3,33	6,67
6	Ἐνω Κρούσοβον	« « « «	5,33	10,67	5,33	10,67
7	Βραστά	« « « «	5	10	5	10
8	Δημητρίτσιον	« « « «	5	10	5	10
9	Ἐξοβα	« « « «	13,33	26,67	8,33	16,67
10	Ἐλσιανη	« « « «			3,33	6,67
	«	« « ἔφημερίου			2,33	4,67
11	Ζερβοχώριον	« « γραμματείου	2,33	4,67	2,33	4,67
12	Καμήλα Δάθε	« « δημοτικοῦ σχολείου	10	20	10	20
13	« Πέρα	« « γραμματείου	6,66	13,34	6,66	13,34
14	Κ. Κρούσοβον	« « «	1,66	3,34	1,66	3,34
15	Καυλί-Κιοῖ	« « «	8,33	16,67	8,33	16,67
	« «	« « νηπιαγωγείου	5,66	11,34		
	« «	« « ἔφημερίου	1,66	3,34	2,66	5,34
16	Καρατζά-Κιοῖ	« « γραμματείου	2,66	5,34		
	« «	« « ἔφημερίου			2,66	5,34
	« «	« « «	2,66	5,34	2,66	5,34
17	Κοπάτσιον	« « «	8,33	16,67	8,33	16,67
18	Καλένδρα	« « «	8	16	6	12
	«	« « ἔφημερίου			6	12
19	Κάτω Φράστιαν	Μισθός διδασκάλου	6,66	13,34	6,66	13,34
	« «	Συνδρομὴ ὑπὲρ ἔφημερίου	1,66	3,34	1,66	3,34
20	Μακέσιον	« « νηπιαγωγείου	5,66	11,34	5,66	11,34
21	Μασλάριον	« « γραμματείου	3,33	6,67	3,33	6,67
22	Μελεγκίτσιον	« « νηπιαγωγείου	5	10	5	10

23	Νικολάβιον	Συνδρομή υπέρ γραμματείου	2,66	5,34	2,66	5,34
24	Νιβόλιανη	« « «	5	10	5	10
25	Όρλιακον	« « σχολείων	13,33	26,67	13,33	26,67
26	Όμοιρ Βέη	« « δημοτικού σχολείου	2,66	5,34	2,66	5,34
27	Προσενίκη	« « σχολείων	18,33	36,67	16,66	33,34
28	Ράβνα	« « γραμματείου	6,66	13,34	6,66	13,34
	«	« « έφημερίου	2	4	2	4
29	Σαϊτά	« « γραμματείου	2,66	5,34	2,66	5,34
30	Σακάφτσι	« « «	8,33	16,67	8,33	16,67
31	Στεφανιά	« « σχολείων	3,33	6,67	3,33	6,67
32	Τσερλίστα	« « νηπιαγωγείου	4	8	4	8
33	Τοπόλιανη	« « «	3,33	6,67	3,33	6,67
34	Χομόνδος	« « γραμματείου	4	8	6,66	13,34
35	Χοΐμκος	« « δημοτικού σχολείου	6,66	13,34	5	10
36	Άλη Βέη Κιοϊ	Πρός σύστασιν σχολής	6,66	13,34		
37	Γενή Μαχαλά	« ενίχσιν «	5	10	6,66	13,34
38	Άνω Βροντοϊ	Μισθός Διευθυντοϋ	15	30	15	30
	« «	« βοηθοϋ διδασκάλου	8,33	16,67		
	« «	« Διευθίντριας	7,33	14,67		
	« «	« διδασκαλίσσης (βοηθοϋ)	6,66	13,34	6,66	13,34
	« «	« φύλακος διδασκάλου	6	12		
	« «	« έφημερίου			12	24
	« «	« ίεροψάλτου	5	10	6	12
	« «	« θυρωροϋ			6,66	13,34
	« «	« πράκτορος	8	16		
39	Μέργιανη	Συνδρομή υπέρ γραμματείου	3,33	6,67	3,33	6,67
40	Ξιλότρος	« « νηπιαγωγείου			3,33	6,67
41	Μπαρπατάριον	Πρός σύστασιν σχολής	6,66	13,34		
		Σύνολο	571,46	1143,54	532,81	1066,19

Μητρόπολις Δράμας

1	Άλιστροάτη	Συνδρομή υπέρ σχολείων	46,66	93,34	53,33	106,67
	«	Οικοτροφείον	40	80	40	80
2	Άμφίπολις	Συνδρομή υπέρ γραμματείου	1,66	3,34	1,66	3,34
3	Άναστασιά	Μισθός νηπιαγωγού	5	10	5	10
4	Άντζίστα	Συνδρομή υπέρ νηπιαγωγείου	5	10	5	10
5	Γραμμέντσα	« « γραμματείου	5	10	5	10
	«	« « έφημερίου	1,66	3,34	1,66	3,34
6	Γκόρντσα	Μισθός διδασκάλου	10	20	10	20
	«	« διδασκαλίσσης	6,66	13,34	6,66	13,34
	«	« έφημερίου	6,66	13,34	6,66	13,34
7	Έγορ Δερέ	« διδασκάλου			10	20
	« «	« βοηθοϋ διδασκάλου	10	20		
	« «	« διδασκαλίσσης	6,66	13,34	6,66	13,34
	« «	« βοηθοϋ διδασκαλίσσης	5	10	5	10
	« «	« δύο έφημερίων	8	16	8	16
8	Ζηλιάκοβα	Συνδρομή υπέρ Παρθενωγαγείου	6,66	13,33	6,66	13,33
	«	Μισθός νηπιαγωγού	5,66	11,34		
	«	Συνδρομή υπέρ νηπιαγωγείου			5,66	11,34
9	Καρλίοκοβα	Μισθός Διευθίντριας	6,66	13,34	6,66	13,34
	«	« βοηθοϋ	5	10	5	10
	«	Συνδρομή υπέρ σχολείου	8,33	16,67		
	«	Μισθός διδασκάλου			10	20

10	Κάτω Νούσκα	Συνδρομή υπέρ νηπιαγωγείου	5	10	5	10
11	Κλεπούσα	« « «	6	10	6	10
	«	« « δημοτικού σχολείου	4	8	6,66	13,34
	«	« « έφημερίον	2	4	2	4
12	Κωτσάκιον	« « δημοτικού σχολείου	3,33	6,67	3,33	6,67
13	Γράτσειανη	Μισθός νηπιαγωγού	6,66	13,34	6,66	13,34
14	Αράτσειοβον	« «	5	10	6,66	13,34
15	Μανδήλιον	« «	5,66	11,34	5,66	11,34
16	Πρεβίστα	Συνδρομή υπέρ νηπιαγωγείου	3,33	6,67	3,33	6,67
17	Πόρνα	Μισθός νηπιαγωγού	5,66	11,34	5,66	11,34
18	Ροσιόλοβον	« «	5,66	11,34	5,66	11,34
19	Ράχωβα	« «	5,66	11,34	5,66	11,34
	«	Συνδρομή υπέρ δημοτικού σχολείου	3,33	6,67	3,33	6,67
20	Σελινός	« « νηπιαγωγείου	5	10	5	10
21	Σέμαλτο	« « «	2,66	5,34	2,66	5,34
22	Τριστινίτσα	« « «	5	10	5	10
23	Χωροβίστα	« « «	6,66	13,34	6,66	13,34
24	Σδοαβήκι	Προς σύστασιν γραμματείου			4	8
25	Λοζόμποις	« « νηπιαγωγείου				
24	Βουλιτσίστα	Συνδρομή υπέρ νηπιαγωγείου	3,66	6,67	3,66	6,67
		Σύνολο	274,21	558,78	295,87	592,13

Μητρόπολις Μελενίκου

1	Βετέρνα	Συνδρομή υπέρ γραμματείου	5,33	10,67	5,33	10,67
2	Λεμίρ Τισσόρ	« « σχολείων	33,33	66,67	33,33	66,67
3	Έρνι -Κιοί	« « γραμματείου	5	10		
	« «	« « σχολ.ής άθίγγανων	6	12	6,66	13,34
	« «	Μισθός νηπιαγωγού	5,66	11,34		
	« «	Συνδρομή υπέρ έφημερίου			2	4
4	Καμαρότο	« « γραμματείου	2	10	5	10
	« «	« « έφημερίου	5	4	2	4
5	Κιονπρί	Μισθός νηπιαγωγού	5	10	5,66	11,34
	«	Συνδρομή υπέρ δημοτικού σχολείου	6,66	10		
	«	Μισθός διδασκάλου			6,66	13
	«	« « έφημερίον			3,33	6,67
6	Κουιλί	Συνδρομή υπέρ δημοτικού σχολείου	5	13,34	8,33	18,67
	«	« « νηπιαγωγείου	6,66	10	5,66	11,34
7	Κροΐσοβον	« « «	6,66	13,34	6,66	13,34
	«	« « δημοτικού σχολείου	8,66	17,34	12	24
	«	« « έφημερίου	1,33	2,67	4	8
8	Λάτροβον	Μισθός διδασκάλου	6,66	13,34	6,66	13,34
	«	« νηπιαγωγού	5,66	11,34	5,66	11,34
	«	« έφημερίου	1	2	1	2
9	Μπαρακλή	Συνδρομή υπέρ γραμματείου	5	10		
	«	Μισθός διδασκάλου			8,33	16,67
10	Μπαχτιάρη	Συνδρομή υπέρ γραμματείου	5	10	5	10
11	Μπούτσοβον	« « «	6,66	13,34	6,66	13,34
12	Μελένικον	« « « σχολείων	16,66	33,34	16,66	33,34
	«	« « « Ποταμιού	13,33	26,67	13,33	26,67
	«	« « «	43,33	86,67	43,33	86,67
13	Πετρίτση	« « «	23,33	46,67	26,66	53,34
14	Πορρόϊα	« « «				
15	Ράμινα	Συνδρομή υπέρ δημοτικού σχολείου	7,66	15,34		
	«	Μισθός νηπιαγωγού	5,66	11,34	6,33	12,67

	«	Μισθός έφημερίου	4	8	4	8
	«	« διδασκάλου			9,33	18,67
16	Ράδοβον	« διδασκάλου	6,66	13,34	6,66	13,34
	«	« νηπιαγωγού	5,66	11,34	5,66	11,34
	«	Συνδρομή ύπερ έφημερίου	2	4	2	4
17	Στάρτσιοβον	« « σχολείων	15	30	15	30
18	Σάβιακον	« « «	11,66	23,34	11,66	23,34
19	Σπάτοβον	Μισθός νηπιαγωγού	6	12	6	12
	«	Συνδρομή ύπερ δημοτικού σχολείου	8,66	17,34	8,66	17,34
	«	« « έφημερίου	2	4	2	4
20	Τζουμαγιά	Πρός σίστασιν σχολής Αθίγγων	6	12		
	«	Συνδρομή ύπερ « «			6	12
21	Τσιφλιτζίκ	Συνδρομή ύπερ γραμματείου	5,66	11,30		
		Σύνολο	313,88	628,12	323,21	646,79

Μητρόπολις Έλευθερουπόλεως

1	Λακκοβήκια	Συνδρομή ύπερ Παρθεναγωγείου	6,66	13,34	6,66	13,34
2	Κρομμύστα	« « νηπιαγωγείου	3,33	6,67	3,33	6,67
3	Τσερέπλιανη	« « γραμματείου	2,66	5,34	2,66	5,34
		Σύνολο	12,65	25,35	12,65	25,35

Μητρόπολις Νευροκοπίου

1	Τσιρέσιοβον	Συνδρομή ύπερ δημοτικού σχολείου	8,33	16,67	8,33	16,67
	«	« « νηπιαγωγείου	5	10	3,33	6,67
	«	« « έφημερίου	2	4	2	4
2	Στάρτσιστα	« « δημοτικού σχολείου			6,66	13,34
		Σύνολο	15,33	30,67	20,32	40,68

Μητρόπολις Ξάνθης

1	Πεθιλινός	Συνδρομή ύπερ νηπιαγωγείου			5	10
		Σύνολο			5	10

Άνακεφαλαίωση

1	Μητρόπολις Σερρών		571,46	1143,54	532,81	1066,19
2	« Δράμας		274,21	558,79	295,87	592,13
3	« Μελενίκου		313,88	628,12	323,21	646,79
4	« Έλευθερούπολης		12,65	25,35	12,65	25,35
5	« Νευροκοπίου		15,33	30,67	20,32	40,68
6	« Ξάνθης				5	10
7	Μισθός πράκτορος Λάζαρου Κούση		30	60	30	60
		Σύνολο	1217,53	2446,47	1219,86	2441,14

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ

**ΣΕΡΡΕΣ: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ**
Καταγραφή

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ

Οι Σέρρες, πόλη μουσική, ανέπτυξαν μ' έναν ανεπανάληπτο δυναμισμό και πάθος σημαντική μουσική δραστηριότητα.

Η μουσική τους παρουσία από την αρχαιότητα και κατά τη βυζαντινή περίοδο συμπορεύεται μ' αυτήν των μεγάλων πόλεων της Μακεδονίας.

Από τους προεπαναστατικούς ακόμα χρόνους, με την εξαιρετική ανάπτυξη του εμπορίου, οι Σερραίοι έχουν τις πρώτες επαφές με τη δυτική μουσική, που γίνονται εντονότερες από το 1800 και μετά. Ήδη εμφανίζονται οι πρώτες ορχήστρες εγχόρδων και οι πρώτοι μουσικοδραματικοί σύλλογοι.

Ονομαστοί δάσκαλοι της βυζαντινής υμνολογίας αναπτύσσουν έντονη επίσης παρουσία στην πόλη με κέντρα πάντα το Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου και την παλιά μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων.

Σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της μουσικής παράδοσης παίζουν οι πολλές φιλαρμονικές, που ιδρύονται από ελληνικά σωματεία κατά την Τουρκοκρατία προς το τέλος του 19ου αι., ενώ πολύ πριν την είσοδο του 20ού γίνεται αισθητή η παρουσία οργάνων (κιθάρες, μαντολίνα κ.ά.) με τα οποία ερμηνεύονται έργα κλασικής μουσικής.

Στο Διδασκαλείο του Μαρούλη, λίγο μετά την ίδρυσή του το 1872, περιλήφθηκαν για πρώτη φορά μαθήματα φωνητικής και ενόργανης μουσικής (πιάνο, βιολί). Εκεί συγκροτείται η πρώτη σερραϊκή χορωδία, η πρώτη στον αλύτρωτο ελληνισμό της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας.

Το 1902 ιδρύεται η πρώτη μαντολινάτα νέων, το 1904 η πρώτη φιλαρμονική «Τερψιχόρη», την 1.8.1905 ο ιστορικός «Ορφέας», που λειτουργεί μέχρι σήμερα, το 1908 ο Μουσικοθεατρικός Όμιλος «Ομό-

νοια» και το 1914 ο Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων» με πλήρη τμήματα χορωδίας, ορχήστρας εγχόρδων και μαντολινάτας.

Το 1931 ιδρύεται η πρώτη εκκλησιαστική πολυφωνική χορωδία και τρία χρόνια αργότερα το σημαντικότερο μουσικομορφωτικό ίδρυμα της πόλης, το περίφημο «Ωδείο Σερρών Ορφεύς», οργανώνοντας στα 1935 τη μοναδική σερραϊκή συμφωνική ορχήστρα.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο το ενδιαφέρον των Σερραίων στρέφεται ιδιαίτερα στη σύσταση και ανάπτυξη πολυάριθμων ορχηστρών ελαφράς μουσικής, πολυφωνικών χορωδιών και φωνητικών συνόλων. Κέντρο ενδιαφέροντος ο Ορφέας και η μικτή του χορωδία, που προβάλλει πανελλήνια το σερρωτικό τραγούδι και χαρίζει στην πόλη πλήθος τιμητικών διακρίσεων και βραβείων.

Η αδιάκοπη και σημαντική αυτή δραστηριότητα των Σερραίων για τη μουσική αποτέλεσε, όχι λίγες φορές, την αιτία καταγραφής αξιομνημόνευτων πολιτισμικών στιγμών της πόλης από ξένους συγγραφείς, ιστορικούς, περιηγητές και τοπικούς λογίους, με τη μορφή δοκιμίων, άρθρων και αυτοτελών εκδόσεων.

Μικρός αριθμός εκδόσεων έχουν σημειωθεί από τον γράφοντα σε προηγούμενο πόνημά του¹. Οι πηγές και η εργογραφία για τη μουσική της πόλης των Σερρών θα αποτελέσουν τον κορμό μελλοντικής του εργασίας.

Πρώτη αναφορά, απ' όσο γνωρίζουμε, στην ύπαρξη σερραϊκού μουσικού βιβλίου καταγράφεται στο *Οδοιπορικόν* του δημοσιογράφου Ευστρατίου Ευστρατιάδου στα 1903. Εκεί γίνεται λόγος για «μουσικόν βιβλίον του δωδεκάτου αιώνος με το διφθερωτόν εξώφυλλον, με τα ερυθρά βυζαντινά κεφαλαία και τα ανεμρήνευτα ακόμη μουσικά σημεία του»².

Την ύπαρξη όμως εκκλησιαστικών μουσικών χειρογράφων και βιβλίων στη μονή Τιμίου Προδρόμου δε θα παραλείψει να καταγράψει και ο Πέτρος Παπαγεωργίου³, από τους κορυφαίους φιλόλογους του περασμένου αιώνα, που ευτύχησε η πόλη να τον έχει Γυμνασιάρχη για μικρό διάστημα.

1. Γιώργου Κ. Αγγειοπλάστη, *Στοιχεία για την εξέλιξη της μουσικής τον εικοστό αιώνα στα Σέρρας με μια σύντομη αναδρομή στο παρελθόν*, έκδ. περιόδ. «Γιατί», Σέρρας, Χριστούγεννα 1992.

2. Σχολι, εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων, *Η πρώτη περιοδεία Έλληνος δημοσιογράφοι*, δεύτερη δημοσίευση στο βιβλίο *Μακεδονία*, Αθήναι 1903. Το κείμενο αποδελτιωμένο από τον Κ. Μίσσιο δημοσιεύτηκε και στο περιόδ. *Γιατί*, αρ. 257-258, Δεκ. 1996 με τον τίτλο «Έρχομαι από τα Σέρρας», σσ. 27-51.

3. Πέτρον Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, έκδοση της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Θεσσαλονίκη 1988², κεφ. «Η βιβλιοθήκη και τα εν αυτή χειρόγραφα», σσ. 93-105.

Χρήσιμη, όσο και καθοριστική για την περίοδο που ακολουθεί, καταχωρείται η συλλογή εκκλησιαστικών κυρίως ύμνων *Η Βάρβιτος* του γιατρού, συγγραφέα και μουσικοδιδάσκαλου από την Ηράκλεια Σερρών Βασιλείου Ι. Καφταντζή (1872-1931).

Ο Β. Κ. δίδαξε μουσική σε χωριά των Σερρών, την κεντρική Ελληνική Σχολή της Αλιστράτης και το φημισμένο Λύκειο Μακρή των Αθηνών. Διετέλεσε ακόμα πρωτοψάλτης στο Πατριαρχείο κατά το 1911.

Ξεχωριστή θέση στη μουσική βιβλιογραφία της πόλης κατέχουν οι εργασίες του συγγραφέα και ονομαστού μουσικοδιδάσκαλου ιερομόναχου Γαβριήλ Κουντιάδη, κατά κόσμον Γεωργίου Κούντιου.

Ο Γ. Κ. γεννήθηκε στο Νέο Σούλι Σερρών το 1875. Φοίτησε στην ακμάζουσα τότε σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου. Δάσκαλος και πνευματικός του καθοδηγητής υπήρξε ο λόγιος ιερομόναχος Χριστόφορος Δημητριάδης, κοντά στον οποίο διδάχτηκε τη Βυζαντινή μουσική, την οποία άσκησε συστηματικά ψέλνοντας, γράφοντας και διδάσκοντας σε δεκάδες μαθητές του ως τις παραμονές του θανάτου του.

Το 1931 εξέδωσε σε δύο τόμους 574 σελίδων το *Μουσικόν Πεντηκοστάριον*, το 1936 τα *Εγκώμια του Επιταφίου* και το 1959 το *Διπλάι καταβασιί των Χριστουγέννων και των Θεοφανίων*. Πέθανε τον Ιανουάριο του 1966.

Τα Νικητήρια, Πατριωτικός ψαλμός εις την 25/ετηρίδα της Απελευθέρωσης των Σερρών είναι ο τίτλος του συνθετικού στιχουργήματος του παλιότερου της παλιάς φρουράς των πολιτικών των Σερρών Νικολάου Κ. Κωνσταντόπουλου, αφιερωμένου στη μνήμη των πεσόντων (1912-1913), που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1947.

Οι πρώτες «κατά χρόνον» στροφές του ψαλμού γράφτηκαν το Μάιο του 1933 «εξ αφορμής του τότε μελετωμένου πανηγυρικού εορτασμού της πρώτης εικοσαετίας από της αρχικής εκ του ζυγού απελευθέρωσης των Σερρών». Αποτελείται από 80 σελίδες με 487 τετράστιχες στροφές.

Ο Νικ. Κωνσταντόπουλος γεννήθηκε το 1884 στο Σκοπό των Σαράντα Εκκλησιών της Ανατολικής Θράκης⁴. Σπούδασε στην Αδριανούπολη και το 1910 πήρε το πτυχίο της Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πέρα από την πολιτική, συγγραφική και λογοτεχνική του δραστηριότητα, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη Βυζαντινή ιστορία και κυρίως με την εκκλησιαστική ποίηση και μουσική. Χαρακτηριστικό του έργο

4. Τριαντ. Δ. Θεοδωρίδη, *Νικόλαος Κωνσταντόπουλος, Ο άνθρωπος, ο πολιτικός, ο κοινωνικός παράγων, ο λογοτέχνης και συγγραφέας, ο βάρδος της Θράκης*, έκδ. Ελληνο-βελγικής Επιθεώρησης και Πανευρωπαϊκής (4), Αθήναι 1975.

θεωρείται η περισπούδαστη διατριβή του *Η Αρχαία Ελληνική Μετρική εν τη βυζαντινή λειτουργική υμνογραφία* (Αθήναι 1954), όπως και η εκτενής πραγματεία του για τη Βυζαντινή μουσική (Επίμετρο του Αρχείου του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, τόμ. ΣΤ', 1941).

Μοναδική προσφορά στην εργογραφία σχολικών τραγουδιών μάς κληροδότησε ο δάσκαλος και μουσικός Στέργιος Δαρνακούδας (Σέρρες 1912 - Αθήνα 1991).

Ο Σ. Δ. διδάχθηκε μουσική στο Διδασκαλείο της Δράμας και κατόπιν στο Παράρτημα του Εθνικού Ωδείου Αθηνών στη Θεσσαλονίκη. Παρόλο που διορίστηκε το 1946 καθηγητής Μουσικής στη Μέση Εκπαίδευση, εργάστηκε ως δάσκαλος αρχικά στην Τερπνή -εκεί οργάνωσε και διηύθυνε τη φιλαρμονική των προσκόπων- και κατόπιν στα Σέρρες. Συγκρότησε πολυμελή εφηβική χορωδία στο σύλλογο «Αναγέννησις» και τα δημοτικά σχολεία που κατά καιρούς υπηρέτησε.

Σημαντικό αριθμό χαρακτηριστικών τραγουδιών της πόλης περιέλαβε ο Γιώργος Καφταντζής στα *Δημοτικά τραγούδια του Ν. Σερρών* που εξέδωσε το 1978. Η συλλογή, που είναι η πρώτη για το νομό, αποτέλεσε το κίνητρο για παρόμοιες εργασίες που δε θα αργήσουν να παρουσιαστούν.

Το 1983 ομάδα χορωδών της Μικτής Χορωδίας Σερρών εκδίδει σε 1000 αντίτυπα τα *Δημοτικά τραγούδια της περιοχής Σερρών* σε εναρμόνιση για μικτή χορωδία του Χρήστου Π. Σταματίου, ενώ ο γράφων το 1994 τα *40 τραγούδια της πόλης των Σερρών* παραθέτοντας και τη μουσική τους σημειογραφία.

Αξιοσημείωτη συμβολή στην εργογραφία της Βυζαντινής υμνολογίας της πόλης των Σερρών έχει ο καθηγητής της Β. Μ. Γιάννης Κ. Παπαχρόνης.

Ο Γ. Π. γεννήθηκε στην Ξάνθη το 1951. Σπούδασε στην Αθωνιάδα Εκκλησιαστική Ακαδημία, όπου διδάχθηκε τη Β. Μ. κοντά στο φημισμένο μοναχό Μελέτιο Συκιάτη.

Είναι πτυχιούχος και διπλωματούχος της Β. Μ. Το 1977 μαζί με το Λυκούργο Αγγελόπουλο ίδρυσαν την Ελληνική Βυζαντινή Χορωδία, της οποίας υπήρξε υποδιευθυντής, και πραγματοποίησαν πολλές συναυλίες σε Ευρωπαϊκές και Ανατολικές χώρες.

Την πολύτιμη προσφορά στην εκκλησιαστική και την ελληνική παραδοσιακή μουσική συμπληρώνει η αδιάκοπη συγγραφική και εκδοτική του δραστηριότητα. Έχει επανεκδώσει παλιά μουσικά βιβλία και επιμελήθηκε εκδόσεις της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής Σερρών

«Άγιος Νικήτας ο Νέος», της οποίας είναι διευθυντής από την ίδρυσή της το 1989.

Τέλος, σειρά (έξι) εκδόσεων θεωρίας της μουσικής και της πρακτικής της συνέγραψε η Σερραία πιανίστα Έφη Χατζηδημητρίου-Καρά.

Η άτυχη μουσικός -πέθανε μόλις 35 ετών σε αυτοκινητικό ατύχημα στις 23.9.1997- ξεκίνησε νωρίς τη σταδιοδρομία της αποκτώντας τα πτυχία Αρμονίας, Ενοργάνωσης, Αντίστιξης, Φούγκας και κατόπιν δεξιότεχνίας πιάνου και σολίστ με άριστα παμψηφεί και πρώτο βραβείο.

Συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές πιάνου στη Μουσική Ακαδημία της Σόφιας δίνοντας ρεσιτάλ στην Ελλάδα, Βουλγαρία, Καναδά. Συμμετείχε και δίδαξε σε σεμινάρια μουσικής.

Από το 1988 δίδαξε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Παράλληλα ανέπτυξε αξιόλογη συγγραφική δραστηριότητα ξεκινώντας από την *Εισαγωγή στη Μουσική* (1986). Ο πρόωρος χαμός της στερεί την εργογραφία της πόλης από την παρουσία της ιδιαίτερα σημαντικής για τον τόπο μας διατριβής του διδακτορικού της στην Ανώτατη Μουσική Ακαδημία της Σόφιας, στο Τμήμα της Εθνομουσικολογίας, με θέμα τη *Μουσική των Νταρνακοχωριών, συλλογή, καταγραφή και συσχετίσεις με τον υπόλοιπο ελλαδικό και βουλγαρικό χώρο*.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Αστέριος Δ. Γούσιος, *Τα τραγούδια της πατρίδος μου, ήτοι Συλλογή τερπνών δημοδών ασμάτων αδομένων εν τη κατά Πάγγαιον χώρα, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου «Η καλαισθησία» 1901.*

166 τραγούδια χωρίς σημειογραφία, πολλά από τα οποία της ευρύτερης περιοχής των Σερρών, μεταφέρθηκαν και στην πόλη, όπως τα *Νανουρίσματα* κ.ά. Στα τελευταία εσώφυλλα σημειώνεται πως το βιβλίο «ευρίσκεται εν Σέρραις παρά τω βιβλιοπώλη Θωμά Σωτηρίου και παρά τω συγγραφέι». Στις τελευταίες σελίδες *Κατάλογος Φιλόμουσων Συνδρομητών*, έργα του ιδίου, έργα του Ανδρικού Βέττα και αναγγελία έκδοσης της *Ποιητικής Ηχούς* του Βασ. Καφταντζή.

Βασίλειος Ι. Καφταντζής, Διδάσκαλος της Ευρωπαϊκής και Βυζαντινής Μουσικής, *Βάρβιτος, Συλλογή περιέχουσα τα υπό της Πατριαρχικής και Εκπαιδευτικής Επιτροπής οριζόμενα εκκλησιαστικά άσματα μετά μονοφώνων, διφώνων, τριφώνων και τετραφώνων χορικών ασμάτων μετενεχθέντων εκ της Ευρωπαϊκής εις την καθ' ημάς γραφήν, προς χρήσιν των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων αμφοτέρων των φύλων*

και παντός φιλομούσου, εν Αθήναις, εκδότης Σπυριδών Κουσουλινός, 1905.

Αφιέρωση στο μητροπολίτη Δράμας «κ.κ. Χρυσοστόμω, ανδρί φιλανθρώπω και φιλοπάτριδι ... των πατρών δε ενθέρωμω ζηλωτεί, ευγνωμόνως ανατίθησι ο πονήσας».

Αντίτυπο του βιβλίου δεν υπάρχει. Αντίγρ. βλ. Βιβλιοθήκη «Συλλόγου προς διάδοσιν του ελληνικού τραγουδιού», Βιβλ. εισ. 17601 και Αρχείο Γ. Καφταντζή.

Νικ. Γ. Παναγόπουλος, *Συλλογή Στρατιωτικών και Μακεδονικών Ασμάτων*, έκδ. Βιβλιοπωλείου Χαρτοπωλείου Δ. Αναστασοπούλου, εν Σέρραις τη 1 Μαρτίου 1914. Αρχείο Γ. Αψηλίδη.

Γαβριήλ Κουντιάδης, Ιερομόναχος, *Μουσικόν Πεντηκοστάριον*. 1η έκδ. Αθήνα 1931, Τυπογραφικά καταστήματα Αδ. Γεράρδου, σελίδες 1-288. Β' τόμ. Τυπογρ. Αγίου Όρους 1935, σελίδες 289-563, πίν. Παροραμάτων σ. 567-570. 1η επανέκδοση Θεσσαλονίκη, Νοε. 1991, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, επιμέλεια Γιάννη Κ. Παπαχρόνη.

Γαβριήλ Κουντιάδης, *Ο Επιτάφιος Θρήνος*, εκδόσεις Μιχαήλ Τριανταφύλλου, Θεσσαλονίκη 1936.

Σημείωση για τη διάθεση του βιβλίου από το «ιερόν βιβλιοπωλείον-βιβλιοδετεϊόν [των Σερρών] Χρήστου Κεραμειδά» με το οποίο συνεργαζόταν ο συγγραφέας. Αρχείο Ν. Μπαλάνου.

Γαβριήλ Κουντιάδης, *Διπλαί καταβασίαι των Χριστουγέννων και των Θεοφανίων, χρήσιμον βοήθημα διά τους ιεροψάλτας και πάντα φιλομαθή χριστιανόν*, Σέρραι(;) 1959.

Δεν αναγράφεται εκδότης και τόπος έκδοσης, παρά μόνο σημείωση για τον τρόπο διάθεσης του βιβλίου -παρόμοια μ' αυτή του Επιταφίου Θρήνου- από το «ιερόν βιβλιοπωλείον-βιβλιοδετεϊόν [των Σερρών] Χρήστου Κεραμειδά». Αρχείο Ν. Μπαλάνου.

Μέγας Πανελλήνιος Χορωδιακός Διαγωνισμός, Όλοι αι ελληνικαί χορωδίαί και ο Νίκος Μοσχονάς, 700 συντελεσταί και η μεγάλη Συμφωνική Ορχήστρα του Ε.Ι.Ρ. υπό την διεύθυνσιν του Αντιόχου Ευαγγελάτου, Στάδιον (Αθηνών) 12.9.1959, έκδ. ΑΣΔΑΝ/ΥΠΑΑΚ.

15 ασπρ. φωτογραφίες των χορωδιών που διαγωνίστηκαν. Ο Ορφέας Σερρών με το Χρήστο Σταματίου (Β' βραβείο), το πρόγραμμα. Σελίδες 36.

Στέργιος Χ. Δαρνακούδας, *20 σχολικά εμβατήρια*, Θεσσαλονίκη 1960, δεύτερη έκδ. Θεσσαλονίκη 1961, μουσική σημειογραφία.

Γιώργος Καφταντζής, *Τα δημοτικά τραγούδια του Ν. Σερρών*, έκδ. της Σεραϊκής Πολιτιστικής Εταιρείας (3), Σέρρες 1978, σελίδες 282.

Τραγούδια ακριτικά, ιστορικά και κλέφτικα, παραλογές, της αγάπης, της χαράς, στο γάμο, τον αντίγαμο, παιδικά, λειτουργικά, δοξαστικά, της ξενιτιάς, νεκρικά, περιγελαστικά, διάφορα.

Δημοτικά τραγούδια της περιοχής Σερρών, Εναρμόνιση και επεξεργασία για μικτή χορωδία Χρήστου Π. Σταματίου, Αριστούχου του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, έκδ. της Μικτής Χορωδίας Σερρών, Σέρρες 1983, επιμέλεια Γ. Αγγειοπλάστη.

Πρόλογος Νίκου Αστρινίδη, μικρό ιστορικό της Μ.Χ.Σ., 2 ασπρ. φωτογραφίες της Μ. Χ. Σ. και του Χρ. Στ., 25 τραγούδια με σημειογραφία, καλλιτεχνική γραφή από παρτιτούρα Δημήτρη Βουτσά, σελίδες 50.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης-Χρήστος Γ. Παπαδόπουλος, *Η μουσική στις Σέρρες από τις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι σήμερα*, Σέρρες 1986.

Έκδοση ιδιωτική, λεύκωμα, πρόλογος Βύρ. Φιδετζή, 147 ασπρ. φωτογραφίες, ιστορία, σχόλια, προγράμματα συναυλιών, άρθρα εφημ., σελίδες 112.

Έφη Χατζηδημητρίου, *Εισαγωγή στη μουσική*, Θεσσαλονίκη 1986. Έκδοση ιδιωτική, κεφάλαια 3, επιμέλεια μουσικών παραδειγμάτων Τούλας Χατζηδημητρίου, σελίδες 352.

Έφη Χατζηδημητρίου, *Η πρακτική της θεωρίας της Μουσικής*, Έκδ. του Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 1987.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *Ωδείον Σερρών «Ορφεύς» 1934-1940*, έκδ. της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Σέρρας 1989, σελίδες 72. Πρόλογος Νίκου Ζ. Νικολάου, κεφάλαια 10, 39 ασπρ. εικόνες.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *Εν τη μουσική παιδεύειν, ό,τι ενδιαφέρει ένα χορωδός*, Σέρρες 1989.

Έκδοση ιδιωτική. Εισαγωγή και περιληπτική ιστορία της πόλης των Σερρών Γ. Καφταντζή, Αντώνης Κοντογεωργίου, *Η χορωδία στην ιστορία*, Γιάννης Βαγενάς, *Θεωρία της μουσικής*, Μαρία Τάνη, *Η τεχνική αναπνοή*, Χρήστος Σταματίου, *Το Τροπάριο της Κασσιανής για μικτή χορωδία* (η παρτιτούρα). Σελίδες 104.

Έφη Χατζηδημητρίου, *Η Θεωρία της Παραδοσιακής Αρμονίας*, έκδ. Μουσικού Οίκου «Νάκα», Αθήνα 1989, σελίδες 158.

Έφη Χατζηδημητρίου, *Ασκήσεις Θεωρίας της Μουσικής*, έκδ. του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1990.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης - Χρήστος Γ. Παπαδόπουλος, *Η μουσική στην πόλη των Σερρών κατά τον εικοστό αιώνα*, Μέρος δεύτερο, Σέρρες 1991.

Έκδοση ιδιωτική, λεύκωμα. Ιστορία, προγράμματα, κριτικά σημειώματα εφημ., σχόλια, 226 ασπρ. εικόνες, Μουσικό χρονικό, σεραϊκές μουσικές εκδόσεις, ευρετήριο, σελίδες 164.

Έφη Χατζηδημητρίου, *Ο ρυθμός στην εκτέλεση της κίνησης, μουσική μεθοδολογία*. Έκδ. «Σάλτο», Θεσ/νίκη 1991.

Γιώργος Καφταντζής, *Ορφείας Σερρών 1905-1991, Ιστορική Αναδρομή*. Έκδ. Ομίλου Ορφείας Σερρών, Θεσ/νίκη 1991, σελίδες 168.

Πληροφορίες για την πολιτιστική ζωή της πόλης το 19ο αι., η μουσική κίνηση, η ίδρυση του Ορφεία, δάσκαλοι μουσικής (Ιωάσαφ ο εξ Αγράφων, ιεροδιάκονος, Ματθαίος-μουσικοδιδάσκαλος, Τζιόνσεν, Ν. Δέλλιος, Άννα Τριανταφυλλίδου, Κ. Σγουρός, Β. Καφταντζής, Ι. Βαΐου, Μαλαμίτσας, Γ. Κουντιάδης, Ν. Παπαναστασόπουλος, Γεωργιάδης, Κ. Παναγόπουλος, Δ. Ευδέας), οι σύλλογοι και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις των αρχών του 20ού αι., απάνθισμα εκδηλώσεων, 214 ασπρ. φωτογραφίες, προγράμματα συναυλιών.

Χρήστος Δημάκης, *Σκίτσα και προλούδια για πιάνο*. Έκδ. ιδιωτική, Σέρρες 1991. Πρόλογος Σαράντη Κασάρα, πίνακας μουσικής βιβλιογραφίας στις Σέρρες, σελίδες 64.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *Στοιχεία για την εξέλιξη της μουσικής τον εικοστό αιώνα στα Σέρρες με μια σύντομη αναδρομή στο παρελθόν*, έκδ. περιόδ. «Γιατί», Σέρρες Χριστούγεννα 1992, αφιέρωση στον Κυριάκο Γ. Αγγειοπλάστη, σελίδες 46.

Συνοπτικό χρονικό, χρονολογικός πίνακας, σερραϊκές μουσικές εκδόσεις, οι αξιολογότεροι καλλιτέχνες-συγκροτήματα που παρουσιάστηκαν στα Σέρρες, ρεπερτόριο σερραϊκών χορωδιών, Σερραίοι μονωδοί χορωδιών, Σερραίοι πρωτοψάλτες.

Χρήστος Δημάκης, *Strings Quartet No 1*, Έκδ. ιδιωτική, Σέρρες 1992, σελίδες 32.

Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης «Άγιος Νικήτας ο Νέος», *Κανών Παρακλητικός εις τον Άγιον Ιερομάρτυρα Νικήταν*, πρόλογος του διευθυντή της σχολής Γιάννη Παπαχρόνη, μουσική σημειογραφία, Σέρρες 1992, σελίδες 38.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *40 τραγούδια της πόλης των Σερρών*. Μελέτη, έκδοση ιδιωτική, Σέρρες 1994, σελίδες 62.

Ιστορικά στοιχεία, μουσική σημειογραφία, τραγούδια ιστορικά και κλέφτικα, παραλογές, της αγάπης, σκωπτικά, χελιδονίσματα, του γάμου, νανουρίσματα, διάφορα. Μουσική σημειογραφία Αθηνάς Λάμπρου, γραφική μεταφορά τραγουδιών Κώστα Τζαναβάρη.

Πέτρος Λαμπαδάριος και Ιωάννης Πρωτοψάλτης, *Οι παρακλητικοί κανόνες εις την Υπεραγίαν Θεοτόκον*, έκδ. της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης «Άγιος Νικήτας ο Νέος», επιμέλεια Γ. Ζαρκαντζά, Σέρρες Οκτ. 1995, πρόλογος του διευθυντή της σχολής Γιάννη Κ. Παπαχρόνη, μουσική σημειογραφία, σελίδες 96.

Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *Οκτώ κείμενα σερραϊκής μουσικής ιστοριογραφίας*. Έκδ. του Πολιτιστικού Συλλόγου Βυρώνειας, Σέρρες 1996. Σειρά δημοσιευμένων άρθρων. 18 ασπρ. εικόνες, Παράρτημα, *Η μουσική στην πόλη των Σερρών, Πηγές-Εργογραφία*. Σελίδες 85.

Πληροφορίες για τη μουσική στην πόλη των Σερρών, σ. 15, Ο Σερραϊός μουσικός Χρήστος Π. Σταματίου, σ. 27, Ο Όμιλος Ερασιτεχνών «Τερψιχόρη» και η πρώτη φιλαρμονική των Σερρών στα 1904, σ. 39, Μια μουσικοθεατρική παράσταση στο Μικρό Σούλι Σερρών στα 1909, Το ιστορικό μιας φωτογραφίας, σ. 45, Ένα ηρωικό τραγούδι της

Δοβίστας Σερρών, σ. 53, Η πολυφωνική μουσική στις εκκλησίες των Σερρών, σ. 57, Συναυλία αντεγκλήσεων, σ. 65 και Διαπρεπείς μουσικοδιδάσκαλοι των Σερρών κατά τον εικοστό αιώνα, σ. 77.

Christos Efstratiou Dimakis, *Έργα για πιάνο, πιάνο-φλάουτο, βιολί-βιόλα-τσέλλο-κόντρα-μπάσο, πιάνο-τσέλλο*, Σέρρες 1997, πρόλογος Τάκη Καλογερόπουλου, σελίδες 80.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ορφέας, Μηνιαίο δελτίο μουσικών, λογοτεχνικών και αθλητικών ειδήσεων του ομίλου «Ορφεύς» Σερρών.

Το μοναδικό τεύχος αρ. 1 κυκλοφόρησε την 14.11.1964. Κεφ. Ο θρίαμβος του «Ορφέως» στο Θέατρο Ηρώδου του Αττικού την 21.9.1964, Οι κρατικές επαγγελίες και ο «Ορφεύς», Η επιτυχία της μικτής χορωδίας στο Παλαί ντε Σπορ της Θεσσαλονίκης (Δ.Ε.Θ.), η δραστηριότητα του μουσικού τμήματος, σελίδες 4.

Ορφέας, δίμηνη έκδοση του ομίλου Ορφέα Σερρών. Τεύχ. αρ. 1 Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1981, τελευταίο αρ. 10-12, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1983.

ΕΠΙΤΕΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ν. Κ. Κωνσταντόπουλος, *Τα Νικητήρια. Πατριωτικός ψαλμός εις την 25/ετηρίδα της Απελευθερώσεως των Σερρών (29 Ιουνίου 1913) με αφιέρωση Εις την μνήμην των πεσόντων (1912-1913), 7 άσματα*. Αθήναι 1947, σελίδες 80.

Ορφεύς Σερρών 1905-1955. Πανηγυρικός εορτασμός 50-ετηρίδος. Πάνθεον Μακεδονομάχων, ιστορικές σελίδες, δράση μετά το 1951, οι ιδρυτές, η ανασύσταση του 1919, οι πρόεδροι, ο ύμνος, τα Δ.Σ., πρόγραμμα εορτασμού, 18 ασπρ. φωτογραφίες παραγόντων και προσωπικοτήτων, σελίδες 44.

Πανηγυρικός Εορτασμός της Πεντηκονταετηρίδος από της Απελευθερώσεως των Σερρών, τελεσθείς υπό της Μακεδονικής Εστίας εις την αίθουσαν του «Παρνασσού» την 5ην Μαρτίου 1963, με την ευγενή σύμπραξιν της Χορωδίας και Μανδολινάτας του Ομίλου «Ορφεύς» Σερρών, πρωταγωνιστών του Βασιλικού Θεάτρου Αθηνών και του

Σερραίου λογοτέχνου κ. Γ. Καφταντζή, αφιέρωμα εις την ιστορικήν πόλιν των Σερρών, Αθήναι 1963.

Ομιλίες του προέδρου του Ορφέα Ορέστη Καζαμιά, του Γ. Καφταντζή, *Το Σερριώτικο δημοτικό τραγούδι*, δημοτικά τραγούδια του Ν. Σερρών, σχόλια εφημερίδων, ποιήματα, 14 ασπρ. φωτογραφίες, σελίδες 56, κριτική Αλεξάνδρας Λαλαούνη στην εφημ. *Βραδυνή* 9.3.1963, *Η χορωδία και μαντολινάτα Σερρών.*

Εβδομηκονταπενταετηρίδα 1905-1980. Πρόγραμμα Γιορτασμού, έκδ. Ομίλου Ορφέα Σερρών, Σέρρες 7-14.12.1980. Τα ιδρυτικά μέλη, σύντομο ιστορικό, εκδηλώσεις μουσικής, Πειραματικό Θέατρο, Κινηματογραφική Λέσχη, 8 ασπρ. φωτογραφίες, σελίδες 14.

Μικτή Χορωδία Σερρών, ίδρυση Σέρρες 1981. Πληροφοριακό έντυπο για τα 3 χρόνια από την ίδρυση. Ο διευθυντής Χρήστος Σταματίου, σχόλια εφημερίδων, δύο ασπρ. φωτογραφίες, το ρεπερτόριο. Επιμέλεια Γ. Αγγειοπλάστη.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΟΡΓΑΝΟ ΗΘΙΚΗΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ Δύο παραδείγματα

Θα ήταν παρακινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς ότι υπάρχει μία οριστική, απαρασάλευτη και διαχρονική απάντηση στο θεμελιώδες ερώτημα: «Ποιος είναι ο ρόλος της λογοτεχνίας;»¹. Ο αγγλόφωνος θεωρητικός λόγος από τις αρχές του εικοστού αιώνα και διαμέσου ενός χαρακτηριστικού εκπροσώπου του² τόνιζε πως «η Αγγλία είναι ασθενής και [. . .] η αγγλική λογοτεχνία οφείλει να τη σώσει»³. Ως μία βασικότατη αποστολή της λογοτεχνίας ετίθετο το να «σώσει την ψυχή μας και να γιατρέψει το Κράτος»⁴.

Ο πυρήνας αυτής της απλοϊκής τοποθέτησης δεν επρόκειτο ουσιαστικά να μεταβληθεί ούτε κατά τη δεκαετία του 1930, στο θεωρητικό πεδίο της οποίας και ως προς τις αγγλικές σπουδές δέσποσε το έργο του F. R. Leavis⁵. Βασικό όργανο παρουσίασης, επίρρωσης και διάδοσης των ληβισιανών απόψεων ήταν το περιοδικό κριτικής *Scrutiny* (=λεπτομερής έλεγχος, διερεύνηση), που άρχισε να εκδίδεται το 1932 και επέδειξε ασυνήθιστη μακροβιότητα για λογοτεχνικό περιοδικό υποστήριξης συγκεκριμένων θέσεων, μιας και εκδιδόταν έως το 1953.

Το *Scrutiny*, επιτελώντας το ρόλο του κήνσορα, κατέκρινε τη «σχολαστική» ανάλυση της λογοτεχνίας και κατήγγειλε τη «μαζική» κουλτούρα, που οδηγούσε σε υποβάθμιση του πολιτιστικού επιπέδου της κοινωνίας. Επιπρόσθετα, όμως, προπαγάνδισε την αξία της «αγγλικότητας»⁶, ανύψωσε μόνον τις «σπουδαίες» μορφές της αγγλόφωνης

---

1. Βλ. ενδεικτικά την ενδιαφέρουσα τοποθέτηση του Φοίβου Γκικόπουλου, «Σε τί χρησιμεύει η λογοτεχνία», *Ο Παρατηρητής* τεύχ. 28 (1996) 155-161.

2. Πρόκειται για τον George Gordon, καθηγητή αγγλικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.

3. Βλ. Chris Baldick, *The Social Mission of English Studies*, διδ. διατρ., Oxford 1981, σ. 156.

4. Βλ. Chris Baldick, ό.π.

5. Βλ. σχετικά Terry Eagleton, *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, Εισαγωγή-θεώρηση μετάφρασης Δημ. Τζιόβα, Αθήνα 1989, σσ. 61-80, 326.

6. Το θέμα αυτό δεν έπαψε έως σχετικά πρόσφατα να απασχολεί τους μελετητές, βλ. ενδεικτικά, Robert Colls και Philipp Dodd (επιμ.), *Englishness, Politics and Culture 1880-1920*, London, 1986. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι η εμμονή της ελληνικής διανόησης στην έννοια της ελληνικότητας δεν είναι καινοφανής και μοναδική. «Το ίδιο, άλλωστε, φαίνεται να κάνουν και άλλα έθνη ή

λογοτεχνίας (από Geoffrey Chaucer και William Shakespeare έως T. S. Eliot και D. H. Lawrence) και θεώρησε το θεσμό μιας εκπαίδευσης βασιμμένης στην «υψηλής» ποιότητας λογοτεχνία σαν πανάκεια για την αρρώστια μιας κοινωνίας, που προτιμούσε να διαβάσει ευτελή ρομάντζα και να λαμβάνει μηνύματα από λαϊκά έντυπα ευρείας κυκλοφορίας. Κοντολογίς και σύμφωνα με τις θέσεις, που περιγράφηκαν, θεωρήθηκε ότι η ανάγνωση μιας ορισμένης λογοτεχνίας («υψηλής») ήταν δυνατό να βελτιώσει ηθικά τον άνθρωπο.

Η συγκεκριμένη τοποθέτηση παρουσιάζει, βέβαια, κενά και ανεπάρκειες, που εδράζονται και στην ιδεαλιστική αφετηρία της: Ο θεσμός της εκπαίδευσης λειτουργεί ερήμην της κοινωνικής κατάστασης; Εάν λειτουργήσει «ορθά», θα βελτιωθεί η κοινωνία; Όπως κάθε θεσμός, δεν είναι εργαλείο στην υπηρεσία της εκάστοτε κοινωνικής διάρθρωσης και εξουσίας; Είναι προφανές ότι η αγγλική απάντηση της δεκαετίας του 1930 κάθε άλλο παρά πολιτική απάντηση ήταν εγκλωβισμένη στα αστικά στεγανά, προπαγάνδισε υπέρ μιας ελίτ διανοουμένων και υπέρ μιας λογοτεχνικής ανάγνωσης, που διάνοιγε τις πύλες αυτής της ελίτ και στο μέσο αστό.

Δε θα ήταν άσκοπο, ωστόσο, να ψηλαφίσουμε και μια «πολιτική» απάντηση, την οποία κατά την ίδια χρονική περίοδο έδωσε η «αντίπερα όχθη» στο ερώτημα, που αναφέρθηκε στην αρχή του παρόντος σημειώματος. Ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός παγιώνεται επίσημα ως σύστημα κανόνων καλλιτεχνικής δημιουργίας τον Αύγουστο του 1934 (Μόσχα, Πρώτο Συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων), ενώ αξίζει να σημειώσουμε ότι η ελληνική διάνοηση πληροφορείται τα τεκταινόμενα χωρίς καθυστέρηση⁷. Η λογοτεχνία, όπως και κάθε τέχνη, θεωρήθηκε θераπεινίδα της πολιτικής. Ο αστικός πολιτισμός (σημεία του οποίου προωθούσε, όπως ήταν φυσικό, η αστική διάνοηση) συλλήβδην απορριπτόταν⁸ και ανυψωνόταν ως ζητούμενο ένας πολιτισμός «σοσιαλιστικού» τύπου. Τα έργα «σοσιαλιστικής» κατεύθυνσης όφειλαν να αναπαριστούν την πραγματικότητα στην «επαναστατική της εξέλιξη»⁹ και προωθώντας τη μορφή του «θετικού ήρωα» είχαν, σύμφωνα με τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, τη δυναμική να διαπαιδαγωγήσουν τις μάζες, δηλαδή να ηθικοποιήσουν το προλεταριάτο, οδηγώ-

εθνικές ομάδες, όταν μιλούν λόγον χάρη για hispanidad ή για negritude», βλ. Δημ. Τζιόβα, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1989, σ. 13 κ.ε.

7. Βλ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, έκτακτη έκδοση, Σεπτέμβριος 1934.

8. Βλ. Εισήγηση του Μαξίμ Γκόρκι στο 1^ο Συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων για τη λογοτεχνία, *Νέοι Πρωτοπόροι*, ό.π., σσ. 366-384.

9. Βλ. Αντρέι Ζντάνοφ, «Η σοβιετική λογοτεχνία είναι οι πιο πλούσια σε ιδεολογία, η πιο προοδευμένη λογοτεχνία στον κόσμο», *Νέοι Πρωτοπόροι*, ό.π., σσ. 399-402.

ντας το προς την επανάσταση. Επομένως και η λογοτεχνία –μια λογοτεχνία «σοσιαλιστικής» κατεύθυνσης– θα μπορούσε να συμβάλει στη διάπλαση ανθρώπων, οριοθετημένων από το σοσιαλιστικό ιδανικό.

Δεν είναι της στιγμής να εξεταστεί το κατά πόσον ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός εκκινεί από όντως μαρξιστική αφετηρία, αλλά θα σημειώναμε πως δεν είναι αβάσιμος ο υπαινιγμός του Damian Grant¹⁰, ότι και ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός ως δόγμα ίσως να βασίστηκε σε ιδεαλιστικούς μηχανισμούς.

Το λογοτεχνικό έργο, βέβαια –όχι για τον αναγνώστη, αλλά για το δημιουργό– ενδέχεται να είναι μία ιδιότυπη νίκη απέναντι στο χρόνο και στο θάνατο, αυτό όμως δε σημαίνει ότι η αξία ενός λογοτεχνήματος παραμένει απαρασάλευτη στο διάβα του χρόνου, ούτε ότι το λογοτέχνημα εκδιώκει το κοινωνικό του υπόστρωμα. Δύο μεζονες Έλληνες ποιητές της γενιάς του 1930, που δέχτηκαν επιρροές από τον αγγλόφωνο (Σεφέρης) και από το σοβιετικό (Ρίτσος) θεωρητικό λόγο, φάνηκαν πολύ προσεκτικοί στις διατυπώσεις τους και ενέταξαν στην προβληματική τους και το κοινωνικό στοιχείο της τέχνης, ξεπερνώντας την απλή ευφορία ατομικής φύσεως, που συνδέεται με την ηθική διάπλαση του ατόμου μέσω της τέχνης. Ο Γιώργος Σεφέρης επισημαίνει πως ο καλλιτέχνης «σηκώνει την ευθύνη μιας πάλης ζωής και θανάτου. Από την ανθρωπότητα που μαίνεται ή σωπαίνει γύρω του, τι θα διασώσει;»¹¹. Ο Γιάννης Ρίτσος, επίσης, ίσως να θεωρούνταν οπαδός μιας ατομοκεντρικής–ηθικοπλαστικής λογοτεχνίας, βλέποντας την ποίηση ως «μια ενέργεια εξυγιαντική»¹², εάν δεν διευκρίνιζε ότι η ποίηση είναι αντίσταση όχι μόνο στο φυσικό θάνατο, αλλά και αντίσταση σε «όλες τις μορφές κοινωνικού θανάτου»¹³.

Η ενασχόληση με τη λογοτεχνία ενδέχεται να καλλιεργήσει έναν άνθρωπο, ίσως τον βοηθήσει να εμπλουτιστεί αισθητικά ή να νιώσει μια υψηλού βαθμού συγκίνηση. Το αν, ωστόσο, θα γίνει ηθικά αρτιότερος καθόλου δεν εξαρτάται από την αναγνωστική του επιλογή ή εμπάθυση. Ας μη ξεχνάμε ότι ορισμένοι πρωτεργάτες του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, οι οποίοι όχι απλώς διάβαζαν αλλά και δημοσίως έκριναν τα λογοτεχνήματα, συνετέλεσαν στην εφαρμογή της απάνθρωπης σταλινικής βίας, ενώ, από την άλλη, όπως προσφυώς διαπιστώνει ο Terry Eagleton «όταν τα στρατεύματα των Συμμάχων μπήκαν στα στρατόπε-

10. Βλ. Damian Grant, *Ρεαλισμός*, Μτφρ. Ιουλιέττα Ράλλη – Καίτη Χατζηδήμου, Αθήνα 1972, σ. 111.

11. Γιώργου Σεφέρη, *Δοκιμές*, Αθήνα 1981⁴, σ. 267.

12. Σε β' πρόσωπο: «Μια συνομιλία του Γιάννη Ρίτσου με τον Αντώνη Φωστιέρη και το Θανάση Νιάρχο», *Η Λέξη* τεύχ. 8 (1981) 644.

13. *Η Λέξη*, ό.π.

δα συγκέντρωσης μερικά χρόνια μετά την ίδρυση του *Scrutiny*, για να συλλάβουν διοικητές που είχαν περάσει τον ελεύθερο χρόνο τους με ένα τόμο του Goethe, έγινε εμφανές ότι κάποιοι έπρεπε να δώσουν μερικές εξηγήσεις»¹⁴.

---

14. Βλ. Terry Eagleton, ό.π., σ. 68.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Π. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΜΑΡΙΟΥ ΧΑΚΚΑ
“ΤΟ ΨΑΡΑΚΙ ΤΗΣ ΓΥΑΛΑΣ”

«Πόσο φύραναν οι ιδέες, πόσο λιγότεψαν οι αφελείς σ’ αυτόν τον κόσμο και οι ήρωες...»

Μαζί με τα άλλα δυο διηγήματα, που το συνόδεψαν στην πρώτη δημοσίευσή του (“Ο Γιάννης το θεριό μιζήγκι” και το “Ένα κορίτσι”), “Το ψαράκι της γυάλας” έχει ενταχθεί στο τέλος της πρώτης συλλογής διηγημάτων του Χάκκα “Τυφεκιοφόρος του εχθρού”, στη δεύτερη έκδοσή της (1972), με τον γενικό τίτλο “Τρία διηγήματα”. Ο “άνθρωπος με τη φρατζόλα υπομάλης” όμως, από τότε που εντάχθηκε στο διδακτικό εγχειρίδιο της τρίτης τάξης του Λυκείου, είναι ένα γνώριμο πρόσωπο και για τα σχολικά δεδομένα, ενώ το “Ψαράκι της γυάλας”, ένα από τα λίγα κείμενα της πρόσφατης πεζογραφίας μας, που εξακολουθεί να προκαλεί τον αναγνώστη, (παρ’ όλο που πέρασαν 25 χρόνια από την πρώτη δημοσίευσή του, στη διάρκεια της δικτατορίας το 1972, στα “Νέα Κείμενα 2”). Και προκαλεί γιατί νομίζω ότι ανιχνεύει αρκετά από τα σημεία των ήλων της πρόσφατης ιστορίας μας. Για να συνδεθεί πάντως ο αναγνώστης με το κλίμα και την ατμόσφαιρα της εποχής, καλό θα ήταν να ξαναδιαβάσει και μερικά κομμάτια από τα “Δεκαοχτώ Κείμενα”, ή τα “Νέα Κείμενα” και τα “Νέα Κείμενα 2”, κάτι που μπορεί να γίνει εύκολα και στην τάξη.

Το διήγημα είναι σύντομο, γραμμένο σε τρίτο πρόσωπο, όπου ο συγγραφέας ήρωας κι ο αναγνώστης συμπλέκονται από την αρχή σε μια ατμόσφαιρα οικειότητας, που μεταδίδεται αμέσως και στον αναγνώστη. Αυτή η φιλική οικειότητα δεν μεταδίδεται μόνο με τη σαρκαστική ειρωνεία, που είναι διάχυτη κι απροκάλυπτη σ’ όλη την έκταση του κειμένου. Η αρχική παρουσίαση της αμήχανης φιγούρας του “άνθρωπου με τη φρατζόλα υπομάλης” κι η έκπληξη για την εφευρετικότητα και την παραλλακτική ικανότητά του (που την παρουσιάζει και δεύτερη φορά ο συγγραφέας στην περίπτωση των Ιουλιανών, όπου

χρησιμοποιεί ένα καταλληλότερο για την εποχή του έτους μέσο παραλλαγής), είναι στοιχεία, που δημιουργούν αμέσως ένα κλίμα συμπάθειας του αναγνώστη προς τον εφευρετικό, “διωκόμενο” και “ατσίδα”, παραλλάκτη.

Οικειότητα παράγεται επίσης, σχεδόν αδιόρατα, και από την περιγραφή της ζωής του *“ανθρώπου με τη φρατζόλα υπομάλης”*, που παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με τους όρους ζωής κάθε συνηθισμένου, μέσου ανθρώπου. Ο άνθρωπος αυτός ήταν και είναι πολύ γνωστός μας. Τον βλέπαμε σχεδόν κάθε μέρα τότε, τον ζούσαμε, έτσι όπως *“μπλέχτηκε με κάτι οικόπεδα και ... μερικά λεφτουδάκια”*, στον κοινό τρόπο ζωής και δράσης για την εποχή εκείνη, (και γιατί όχι και για την δική μας;), έτσι όπως δεν ξεχώριζε και δεν διέφερε καθόλου από τους άλλους, που πάλευαν κι εκείνοι για τα ίδια οικοπεδάκια και τα ίδια λεφτουδάκια. Είναι μια τυπική περίπτωση, κάποιος που ζει όπως όλοι, που εξετάζει την κατάσταση σε κάθε δύσκολη περίπτωση όπως όλοι, απρόσωπα, σε τρίτο πληθυντικό πρόσωπο, ή χρησιμοποιώντας το αόριστο υποκείμενο *“λαός”* - που μπορεί να μην εξαιρεί κανέναν, δίνει όμως την ευκαιρία σε όλους να μείνουν έξω από τον ορίζοντα του άμεσου κινδύνου, χρησιμοποιώντας το άλλοθι της μετατόπισης των ευθυνών στο συλλογικό υποκείμενο κι όχι στα πρόσωπα. Είναι λοιπόν απόλυτα φυσιολογικός κι επιτυχημένος ο χαρακτηρισμός του ανώνυμου ήρωα *“δικός μας”*, που ο Χάκκας ξεσηκώνει από την καθημερινή κουβέντα (καθιερωμένος και συνηθισμένος πια σήμερα τρόπος προσφώνησης) και τον μεταφέρει στο διήγημα.

Αλλά και με τον τρόπο της αφήγησής του ο Χάκκας παράγει οικειότητα, εφόσον δεν αφηγείται σε καθαρό τρίτο πρόσωπο παντού μέσα στο διήγημα. Αντίθετα, στο μεγαλύτερο μέρος του η αφήγηση γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαίνεται, πως αφηγητής δεν είναι ο συγγραφέας, αλλά ο ίδιος ο *“δικός μας”*. Αυτή η οικειότητα δεν είναι φυσικά τυχαία. Νομίζω ότι ο Χάκκας δεν είχε σκοπό να μας κάνει να συμπαθήσουμε αυτόν τον ανώνυμο παραλλάκτη *“με τη φρατζόλα υπομάλης”*, αλλά ότι ήθελε να τονίσει ακριβώς αυτά τα κοινά σημεία, όπου ταυτίζονται ο αναγνώστης και ο πρωταγωνιστής, τα σημεία όπου, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι ο αναγνώστης αναγνωρίζει τον εαυτό του.

Η ανάπτυξη του διηγήματος γίνεται με μια κυκλική πορεία χώρου, χρόνου, αφήγησης. Ο *“άνθρωπος με τη φρατζόλα υπομάλης”* ξεκινά από τη συνοικία του τα ξημερώματα, κι αφού περιπλανηθεί για μια ολόκληρη μέρα έξω από αυτήν, επιστρέφει το σούρουπο ξανά εκεί, όπου είχε στεγάσει το μικροαστικό ιδιωτικό του καταφύγιο, αποφασι-

σμένος να συνεχίσει τη ζωή του, όπως την είχε οργανώσει μέχρι τότε. Στο τέλος μόνο μας αποκαλύπτει, ότι η συνοικία του είναι η Καισαριανή, εκεί όπου “ο δικός μας”, (αλλά και ο συγγραφέας, για τον οποίο η Καισαριανή είναι μόνιμο σύμβολο του ηρωισμού, της έκπτωσης και του συμβιβασμού των ανθρώπων), είχε ζήσει τα μεγάλα χρόνια της ηρωικής του νιότης, δείχνοντας με τον τρόπο αυτό την ολική του ρήξη και αποξένωση τόσο από τον χώρο, όσο κι από την Ιστορία αυτού του χώρου.

Θα τολμούσα να πω ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια παρωδία συνειδησιακής Οδύσσειας. Ο “άνθρωπος με τη φρατζόλα υπομάλης” (αληθινός Οδυσσέας στην τέχνη της παραλλαγής, όπως κι εκείνος ο αρχαίος με τον Κύκλωπα) περιπλανιέται προσπαθώντας να αποφασίσει, ποιά από τις δυο αξίζει τον κόπο: η αγωνιστική Ιθάκη ή η βολική, μικροαστική Ωγυγία; Παρωδία γιατί, απ’ ό,τι φαίνεται, η απόφαση είχε παρθεί από την αρχή. Ο “δικός μας” προσπαθεί απλά, να προσθέσει ένα ακόμη παραλλακτικό πρόσχημα, στα όσα είχε εφεύρει μέχρι τότε, για να συνεχίσει την ζωή του “ανενόχλητος” και “ελεύθερος” από το βάρος της ευθύνης και του καθήκοντος. Το πρόσχημα βρίσκεται στο τέλος, κι ο ίδιος δέχεται να ζήσει ουσιαστικά φυλακισμένος, αν κι επιστρέφει με σκοπό να γλιτώσει μια καινούρια φυλάκιση, με δεσμοφύλακα τα αγαθά του και το ψαράκι του.

Ψαράκι, δηλαδή, γίνεται πια ο ίδιος και γυάλα, όσα τον φυλακίζουν στον μικροαστικό τρόπο ζωής, όπου μένει πια άφωνος σαν το ψαράκι, χωρίς συναισθήματα και εξάρσεις, σε μια ζωή με τεχνητές συνθήκες, κλεισμένος σ’ ένα διάφανο κελί, έναν κόσμο περιορισμένο και περιοριστικό, που μεγεθύνει τα ασήμαντα, όπως τα βλέπει κανείς απ’ έξω. Πρέπει να αναφέρουμε επίσης, ότι το διήγημα δεν έχει κλειστό, αλλά εντελώς ανοιχτό τέλος. Δεν αναφέρεται καθόλου δηλαδή, τι έγινε τελικά, αν όντως, όπως φοβόταν, τον συνέλαβαν. Μπορεί κανείς να υποθέσει, ότι ίσως και να μην τον αναζήτησαν καθόλου οι διώκτες του!

Ως προς τη δομή του το διήγημα είναι οργανωμένο σε σκηνές. Ο συγγραφέας ακολουθεί μια κινηματογραφική παρουσίαση των ενεργειών του ήρωα. Εξηγώντας το χαρακτήρα του μέσα από τη δομή του έργου, χρησιμοποιεί ταυτόχρονα την υπόθεση και τα πρόσωπα σαν εργαλεία για να αποκαλύψει την πραγματικότητα, παρακολουθώντας “βήμα βήμα την πορεία της φθοράς” (Βαρίκας, *Κριτική Θεώρηση*, 10) στο πρόσωπο του “ανθρώπου με τη φρατζόλα υπομάλης”.

Πρώτη σκηνή: *“Ο άνθρωπος με τη φρατζόλα υπομάλης ... καμουφλάζ στις κινήσεις του”*. Η εικόνα του ανθρώπου, το παραλλακτικό πρόσωπο, η εικόνα του συνόλου, ο λόγος της συμπεριφοράς του συνόλου και του ήρωα.

Παρέκβαση: *“Σ’ όλους τους ανθρώπους ... και πάω στο σπίτι μου”*. Ανάλυση της “θεωρίας της παράλλαξης” και της πρακτικής εφαρμογής της στην ελληνική κοινωνία. Το μέρος αυτό χρησιμεύει για την ομαλή μετάβαση στο επόμενο μέρος της βιογραφικής αναδρομής.

Δεύτερη σκηνή (flash back): *“Πραγματικά πήγαινε σπίτι ... με μια φρατζόλα στο χέρι*. Βιογραφική αναδρομή του ήρωα. Ο μικροαστισμός και η σταδιακή απορρόφηση του από αυτό τον τρόπο ζωής, η προσαρμογή του στα νέα κοινωνικά δεδομένα και η απομάκρυνσή του από το παρελθόν. Η μετατροπή του παρελθόντος του από Ιστορία σε μύθο.

Τρίτη σκηνή (επιστροφή στο παρόν): *“Έκανε ένα μεγάλο γύρο ... στο κέντρο οι νέοι”*. Η συνειδησιακή “σύγκρουση” που επιβεβαιώνει την τωρινή ανυπαρξία της αγωνιστικής του διάθεσης.

Τέταρτη σκηνή: *“Είχε φτάσει σε μια περιοχή... να κοιμάται σπίτι του”*. Η εικόνα του κοινωνικού περιγύρου σε σχέση με το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός.

Πέμπτη σκηνή: *“Γιατί λοιπόν να μην κάνει... δεν είχε δύναμη”*. Επινόηση του προσχήματος της τελικής προσαρμογής.

Επίλογος: *“Επέστρεψε ... στην Καισαριανή”*. Επισφράγιση της απόφασής του με την επιστροφή.

Στο διήγημα είναι φανερό, ότι ο ηρωισμός δεν έχει καμιά απολύτως θέση στη ζωή αυτού του ανθρώπου, παρ’ όλο που ο πρωταγωνιστής είναι ένας “εξ ορισμού ήρωας”, όπως τον ήθελαν τα κλισέ του κόμματος και του κοινωνικού συνόλου. Ο ίδιος δεν αντέχει να στηρίζεται πια στις παλιές του αρχές, δεν δείχνει προθυμία να φανεί αντάξιος ενός ηρωικού παρελθόντος, δεν μπορεί να αρνηθεί τον καταναγκασμό (η παράλλαξη είναι πρόσθετη απόδειξη) και ψάχνει να βρει το πρόσωπο της οριστικής αυτή τη φορά προσαρμογής, που το υπολογίζει σαν ένα ασήμαντο μικρό βηματάκι. Είναι ένας άνθρωπος που “δεν

έχει πια αποθέματα μέσα του, διαρκή παρακαταθήκη ιδεών, καταθέσεις κι αντίκρισμα” (*Τυφεκιοφόρος*, 115). Που έχει δεχτεί πιθανότατα, ότι είναι πια παράλογη η δίωξή του, ότι είναι εντελώς ακίνδυνος τόσο για ένα αστικό καθεστώς, όσο και για μια φασιστική δικτατορία.

Έτσι είναι μάλλον φυσικό, που η ειρωνεία διατρέχει από την αρχή ως το τέλος το διήγημα, καθώς ο Χάκκας παρουσιάζει έναν τύπο ανθρώπου, που δεν μετατρέπεται στο τέλος μόνο του διηγήματος κι ύστερα από κάποιας μορφής δραματική ή τραγική εσωτερική πάλη σε παραλλάκτη, αλλά που είναι ήδη από πολύ καιρό παραχαράκτης της ίδιας του της ζωής. Ενώ θα περίμενε, ίσως, ο αναγνώστης, ότι ένας παλιός αγωνιστής αναζητά αποτελεσματικό καμουφλάζ, για να προσπαθήσει να συνδεθεί με τους συντρόφους του ή άλλους ομοϊδεάτες, ώστε να αντισταθούν στην κατάλυση των ελευθεριών του λαού, τον βλέπει να χρησιμοποιεί το καμουφλάζ για να τους αποφύγει, όπως απέφευγε με το καρπούζι τα κυνηγητά στις διαδηλώσεις του ’65.

Ειρωνικό είναι κι ολόκληρο το κομμάτι της παρέκβασης, (αληθινό αριστοφανικό εύρημα, όπου ο συγγραφέας σταματά τη δράση κι απευθύνεται στον αναγνώστη), όπου η ανάλυση της παραλλακτικής αξίας των αντικειμένων γίνεται με τη μαρξιστική-κομματική ορολογία. Ενώ η “ατσιδοσύνη” του παραλλάκτη αυτή τη συγκεκριμένη ημέρα μπορεί να αξιολογηθεί και από την ανάλογη των Ιουλιανών.

Τα σύμβολα του μικροαστικού τρόπου ζωής (πιτζάμες, παντόφλες, δίαιτα, φερ-φορζέ, χρυσόψαρο, σπιτάκι με βεράντα, λεφτουδάκια, σαλονάκι, στρωματέξ, ψυγείο, παγάκια) και η ειρωνική στάση της μόνιμης βαρεμάρας λειτουργούν εξίσου ειρωνικά, όπως επίσης και το πρόσχημα της αποφυγής του γάμου, καθώς ο “δικός μας” βρίσκει την αφορμή να παραστήσει αυτό που δεν θέλει να είναι και που έχει αποφασίσει να μην είναι, αφού έχει ξεκόψει, ουσιαστικά, από το αγωνιστικό του παρελθόν. Η αποφυγή του γάμου και η επιδερμική συμμετοχή στην κομματική ζωή και δράση είναι τα παραλλακτικά προσχήματα του τρόπου της ζωής του.

Με ειρωνικό τρόπο παρουσιάζεται και ο διάλογος του ήρωα με τον εαυτό του, η διαπίστωση της αδυναμίας του για νέες συγκρούσεις και η συνάντησή του με τον ποδοσφαιρόφιλο άντρα της ξαδέρφης του, αντιπρόσωπο ουσιαστικά μιας εργατικής τάξης, που πιο πολύ ενδιαφέρεται για τα γήπεδα παρά για την τύχη της και την τύχη ολόκληρης της χώρας. Ενώ ακόμα περισσότερο ειρωνικά παρουσιάζεται η φιγούρα του νοικοκύρη μικροαστού, που βρίσκει πολύ εύκολα τον τρόπο της προσαρμογής του σε κάθε κατάσταση. Η φιγούρα αυτή, αληθινή προσωποποίηση του “ελιμού, της μικροπροσαρμογής, της λούφας και

της παραλλαγής” (Τυφεκιοφόρος, 87), δίνει και την τυπική αφορμή για την αναζήτηση του προσχήματος της “οριστικής παραλλαγής” (παραίτησης ουσιαστικά). Ένα ζωντανό δηλαδή πλάσμα για το οποίο έπρεπε δήθεν να ενδιαφερθεί, που τόσο “δραματικά” παριστάνει τις τελευταίες στιγμές της ζωής του, με το οποίο όμως βαριόταν να ασχοληθεί στο παρελθόν.

Καθώς ο Χάκκας ασχολείται με το πιο συνηθισμένο από τα θέματά του, εκείνο του αριστερού που προσπαθεί (κυριολεκτικά) να επιβιώσει στο αφόρητο μετεμφυλιακό καθεστώς, όπως και στις άλλες περιπτώσεις έτσι κι εδώ, η ειρωνεία είναι άφθονη. Αλλά δεν βλέπω, πώς αλλιώς θα μπορούσε να πλησιάσει ένα θέμα, που του προκαλεί τόση πίκρα και πόνο, πώς αλλιώς θα μπορούσε να μεταφέρει την κατάσταση αυτής της, αληθινά τραγικής εκείνη την εποχή, κοινωνικής ομάδας, όπου ανήκει τόσο ο ήρωας του διηγήματος όσο κι ο ίδιος, χωρίς να δημιουργηθούν συνθήκες αυτοκαταστροφής του κειμένου.

Κι όχι μόνο αυτής της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, αλλά και μιας ολόκληρης κοινωνίας, που βιώνει μια τεράστια αντίφαση, την οποία όμως δεν επιχειρεί ή δεν θέλει η ίδια να εξαφανίσει, μετατρέποντάς την σε αληθινή αντινομία. Πώς αλλιώς θα μπορούσε να πει την αλήθεια που δεν λέγεται, που κανείς δεν θέλει να πει και που, όχι μόνο δεν θέλει και δεν λέει, αλλά επιπλέον τη σκεπάζει κιόλας από πάνω με ρητορείες, μεγάλα λόγια, “φανφάρες”; Η διάψευση δεν μπορεί να σκεπαστεί με τη διάψυσή της και η αντίφαση αυτή μπορεί να αποκαλυφθεί μόνο με ειρωνεία, με σαρκασμό. Ο συγγραφέας συνειδητά επιλέγει ένα “προβληματικό” άτομο για να μπορέσει να αναδειξει την προβληματική κοινωνική πραγματικότητα.

Νομίζω, δηλαδή, ότι η ειρωνεία δεν μένει μόνο στο πρόσωπο του “ανθρώπου με τη φρατζόλα υπομάλης”. Ο συγγραφέας μας παρουσιάζει φυσικά έναν μόνο άνθρωπο σε “αδιέξοδο”, νομίζω όμως ότι στο ίδιο “αδιέξοδο” αφήνει να διαφανεί ότι είναι μπλεγμένοι κι άλλοι κι ότι “ο άνθρωπος με τη φρατζόλα υπομάλης” ίσως να μην είναι και ο μοναδικός υπεύθυνος γι’ αυτό.

Η περίπτωση του είναι η τυπική περίπτωση ενός ανθρώπου, που αναγνωρίζει τη σημασία των αγώνων, τους οποίους έκανε στο παρελθόν, κι αισθάνεται δικαιωμένος γι’ αυτούς, αλλά που δεν είναι διατεθειμένος να τους συνεχίσει στο παρόν, ούτε να ασχοληθεί με τις συνέπειες της στάσης του για το μέλλον. Η ανάμνηση και η αναζήτηση της δικαίωσης στο παρελθόν είναι πασίγνωστο φυσικά, ότι δεν είναι κινητήρια δύναμη για τα ιστορικά υποκείμενα, (άτομα είτε σύνολα), ότι οι αγώνες του παρελθόντος μένουν αδικαιώτοι, αν δεν έχουν προβολή

στο μέλλον κι ότι η ίδια η ιστορική δράση ενός μεγάλου κινήματος και των πρωταγωνιστών του θα ζει μόνο σαν μύθος κι όχι σαν ζωντανή Ιστορία και καθημερινή δράση, αν οι άνθρωποι στηρίζονται μόνο στην ανάμνησή τους.

Με τον τρόπο δηλαδή που ζει ο ήρωας του διηγήματος (και πόσοι άλλοι σαν κι αυτόν) κι αντιμετωπίζει το “αδιέξοδο” του, δείχνει ότι δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το παρόν, ούτε υποκειμενικά, ως άτομο, ούτε όμως και ως μέλος του αριστερού κινήματος. Κι αυτό όχι μόνο γιατί δεν έχει πια ενθουσιασμό ή ορμή κι εκτελεί μηχανικά, “πααραγγελτικά”, ένα μάλλον ενοχλητικό γι’ αυτόν καθήκον, που δεν πιστεύει ότι έχει πια οποιαδήποτε προοπτική, αλλά και γιατί αυτό το ίδιο το κίνημα ή δεν αντιλαμβάνεται τις κοινωνικές αλλαγές (που συντελούνται ταχύτατα γύρω του) και τις επιδράσεις που ασκούν στην ψυχοσύνθεση των μελών του, ή τα αντιλαμβάνεται όλ’ αυτά κι αδιαφορεί, ή ανέχεται αυτές τις ψυχικές μεταμορφώσεις, ή δεν μπορεί να κάνει τίποτα για να τις εξουδετερώσει και τις αφήνει να συνυπάρχουν στους κόλπους του, μαζί με τη μεγάλη παράδοση της αντίστασης και των αγώνων του. Όποια κι αν είναι η αλήθεια, εκείνο που νομίζω ότι αφήνει να διαφανεί μέσα από το διήγημα ο Χάκκας, είναι ότι δεν μπορούσε να παραμένει σε εκκρεμότητα αυτή η αντίφαση, ώστε να πάψει να δημιουργεί “ανθρώπους με φρατζόλες υπομάλης” ή ανθρώπους μόνο “ικανούς για τη φυλακή και για το κίνημα” (*Τυφεκιοφόρος*, 63).

Τέτοιου είδους αντιφατικές καταστάσεις είναι π.χ. το ότι δέχεται το κίνημα να καλεί “πααραγγελτικά” τους ανθρώπους στις συγκεντρώσεις και να ζητά τη συνδρομή τους, (αντί να είναι και οι δυο αυτές συμπεριφορές αυθόρμητες εκδηλώσεις των μελών του), ή δεν προσέχει ότι κάποια από τα μέλη του τριγυρνούν στα περιθώρια των αγωνιστικών της κινητοποιήσεων “μ’ ένα καρπούζι υπομάλης”. Ενώ δεν θα πρέπει να περάσει απαρατήρητη και κάποια αλλαγή στη νοοτροπία της ηγεσίας, τελικά, αυτού του ίδιου του κινήματος, που υπαινίσσεται ο Χάκκας με το ειρωνικό του σχόλιο για “τη θεωρία της πρωτοπορίας (τα στελέχη χρειάζονται)”.

Ο συγγραφέας όμως δεν βλέπει μόνο το αριστερό κίνημα, βλέπει επίσης τις αντιφάσεις που κυριαρχούν σε ολόκληρο το ελληνικό κοινωνικό σύνολο. Μπροστά στο συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, τη δικτατορία που βυθίζει την Ελλάδα στο σκοτάδι του φασισμού, το κοινωνικό σύνολο είτε αντιδρά παθητικά, σαν τον εντελώς αδιάφορο ποδοσφαιρόφιλο εργάτη, είτε με την “στοχαστική προσαρμογή” του “φιλήσυχου νοικοκύρη” μικροαστού, που πηγαίνει στο σπιτάκι του ακολουθώντας πειθήνια τον βηματισμό που του υπαγορεύει το στρατιωτι-

κό εμβατήριο! Η μόνη του ενεργητική “αντίσταση” είναι η έφοδος στα μπακάλικα! Ο τόσο γνωστός μας κι από πιο πρόσφατες περιπτώσεις “πανικός του σουπερμάρκετ”, που δείχνει όσο τίποτε άλλο την έκταση του ατομισμού και το πλήγμα που δέχτηκαν στη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου οι έννοιες της κοινωνικής και πατριωτικής αλληλεγγύης! Συμπεριφορές που είναι όμως αντιστρόφως ανάλογες με τις μεγαλόστομες διακηρύξεις των παρελάσεων και τα συνθήματα των εθνικών επετείων (“του Έλληνας ο τράχηλος ζυγόν δεν υπομένει”, “οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες” κλπ)! Συμπεριφορές που δεν είναι καθόλου συμβατές με την πρόσφατη ακόμα τότε ιστορία του πολέμου του '40 και της Αντίστασης.

Βρισκόμαστε, δηλαδή, μπροστά σε μια προσπάθεια του συνόλου “να κρύψει την ιστορική διάσταση της ζωής του” (Σταυροπούλου, αφιέρωμα *Διαβάζω*, 30), κάτι που συνιστά όμως και την ιστορική ενοχή του συνόλου. Σαν να ήταν δηλαδή όλα εκείνα ένα ιστορικό ψέμα, μια απάτη, σαν να μην υπήρξαν ποτέ εκείνοι οι αγώνες κι οι θυσίες, ενώ ακόμα είναι ζωντανόί όσοι αγωνίστηκαν τότε κι επέζησαν (“*μας γέρασαν προώρως Γιώργο, το κατάλαβες,*”, Αναγνωστάκης, *Ο στόχος*). Σαν να ήταν ο αγώνας ενός ολόκληρου λαού για τη λευτεριά και τη δικαιοσύνη “*ένα πουκάμισο αδειανό*” (Σεφέρης, *Ελένη*) μια σαπουνόφουσκα, που εύκολα διαλύθηκε στον αέρα. Κι όταν ο φασισμός νεκρανασταίνεται και πάλι πάνω από την Ελλάδα, εκείνοι που τον πολέμησαν κάποτε ανελέητα, αδρανούν, ικανοποιημένοι με τη λευτεριά “*της αυλής, του ούζου, του ταβλιού, του βιβλιαριού καταθέσεων, του αυτοκινητού* (Μπιντές, 65). Οι μεγάλοι μοιάζει να μίκρυναν απελπιστικά ...

Στο τέλος του διηγήματος, νομίζω ότι μένουν ανοιχτά και αναπάντητα τα ερωτήματα: τι πρόκειται να κάνει στο μέλλον αυτή η κοινωνία; Πώς θα πορευτεί; Πώς θα επιβιώσει στην Ιστορία; Από ποιους μύθους, ποιες αλήθειες, ποια πρότυπα θα μπορέσει ν' αρπαχτεί, να στηριχτεί, να συνεχίσει; Τι είδους άνθρωποι θα την στηρίξουν; Αυτή η σκληρή απομυθοποίηση, νομίζω όμως ότι δεν μας λυτρώνει από τον εαυτό μας, ούτε από την πραγματικότητα γύρω μας. Αντίθετα μας αναγκάζει σε μια εξίσου σκληρή και οδυνηρή αυτό - αναγνώριση.

Αλλά “*στην τέχνη, κανένας αγώνας δεν χάνεται και καμιά ήττα δεν παραμένει ήττα*” (Πλασκοβίτης, *Διαβάζω*, 34). Αν “*η τέχνη εκθέτει τις αντιφάσεις παρακινώντας τους ανθρώπους να τις καταργήσουν στην αληθινή ζωή*” (Μπρεχτ), αυτή είναι και η σωτηρία του έργου τέχνης και του καλλιτέχνη. Αλλιώς όλα θα χάνονταν σε μια καταθλιπτική αίσθηση ματαιότητας.

Μας παρακινεί λοιπόν “ο άνθρωπος με τη φρατζόλα υπομάλης”, να εξαφανίσουμε κάποιες -τουλάχιστον- αντιφάσεις της ζωής μας, όπως έκανε κι η Μαρία, στο πρώτο από τα τρία διηγήματα που δημοσίευσε ο Χάκκας στα “*Νέα Κείμενα 2*”, παρακινώντας εκείνον που επέστρεφε από την εξορία με το “δεν ξέρω” στα χείλη, να καταργήσει την τραγικότερη αντίφαση της ζωής του. Ο “δικός μας” είναι άλλωστε ένας από εμάς, σκέφτεται και ενεργεί όπως όλοι μας, είναι δεμένος όπως κι εμείς στα πράγματα με τον ίδιο τρόπο και στον ίδιο βαθμό, βρίσκει εξίσου αβάσιμες ή αστείες δικαιολογίες για να στηρίξει τις δειλές αποφάσεις του.

Αν εκείνος πρόδωσε την ιστορία του κι εμείς προδώσαμε κι ακόμα προδίδουμε τη δική μας κι όλοι μαζί τον εαυτό μας. Η “*Σατραπεία*” του δεν είναι μόνο ανάξια λόγου, είναι εντελώς γελοία. Πόσες όμως παρόμοιες “*Σατραπείες*” δεν έχουμε αναζητήσει, για να στηρίξουμε έναν αλλοτριωμένο τρόπο ζωής; Πόσες φορές δεν θρηνησαμε “*σαν άπιστοι για τα επίγεια αγαθά μας*” (Αναγνωστάκης, *Ο στόχος*), παρ’ όλο που γνωρίζαμε καλά πως “*όποιος έχτισε σπίτι έγινε παράθυρο*,” (Λ. Κάσδαγλη, *Σήματα διαβάσεων*). Αν η ειρωνεία του Χάκκα δεν γίνεται χλεύη είναι, γιατί ο κόσμος του είναι η άλλη όψη του εαυτού μας, ο άλλος πόλος της Ιστορίας μας. Αν είμαστε σήμερα αυτό που είμαστε, περάσαμε από τους ίδιους δρόμους μ’ αυτόν τον άνθρωπο και με άλλες φρατζόλες υπομάλης.

Τα ερωτήματα που τέθηκαν για πρώτη φορά από τους 18 του 1970 με πρώτο και σημαντικότερο εκείνο από τις “*Γάτες τ’ Αϊ Νικόλα*” και συνεχίστηκαν με τα κείμενα του 1972, είναι, νομίζω, ακόμα ανοιχτά. Εκείνοι που τα έθεταν έβλεπαν τις υπάρχουσες αλλά και τις επερχόμενες ιστορικές και κοινωνικές αλλαγές, μέσα από μια επώδυνη ιστορική πραγματικότητα, που τις έκανε ακόμα οδυνηρότερες. Γι’ αυτό νομίζω ότι το διήγημα εξακολουθεί να είναι δραστικό και σήμερα, που τα μικροαστικά πρότυπα είναι πια κυρίαρχα κάτω από κάθε λογής συναινετικές κοινωνικές και πολιτικές ομπρέλες, σήμερα που, όπως και τότε, “*μας έχουν κολλήσει στο σβέρκο ένα σωρό σοβαροφάνεις και δεν μπορούμε να ξεμπλέξουμε*” (Κοινόβιο, 32).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Μάριου Χάκκα, *Τυφεκιοφόρος του εχθρού*, Κέδρος 1976.
2. « « *Ο Μπιντές και άλλες ιστορίες*, Κέδρος 1975.
3. « « *Το Κοινόβιο*, Κέδρος, 1973.
4. *Κριτική θεώρηση του έργου του*, Κέδρος, 1979.
5. Αφιέρωμα περιοδικού *Διαβάζω* τεύχ. 297, Οκτώβριος 1992.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Το «αρκαδικό ιδεώδες» ήταν συνυφασμένο με το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες, δηλαδή με τη λατρεία της φύσης. Όμως στην Ελληνιστική εποχή (3^{ος} -1^{ος} αι. π.Χ.) το ιδεώδες αυτό συνδέεται άμεσα και με την προσπάθεια των ανθρώπων για τη **γνώση της φύσης**.

Για την Αρκαδία της Ελληνιστικής περιόδου ορισμένες μαρτυρίες αντλούμε από την αρχαία φιλολογική ελληνορωμαϊκή παράδοση. Ο Πολύβιος στην εξιστόρηση των γεγονότων αναφέρεται και στους δημόσιους άνδρες της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Η Αρκαδία ως τμήμα της Συμπολιτείας έδωσε τη δυνατότητα στον Πολύβιο, σαν ιστορικό της δημοκρατικής Ρώμης, να αντλήσει πολλές μαρτυρίες για τη μελέτη των γεγονότων του παρελθόντος. Στον Αρκάδα αυτό λόγιο είχε γίνει πεποίθηση πως η ιστορία ως επιστήμη πρέπει να έχει πρακτικούς σκοπούς. Τα πρώτα πέντε βιβλία του που διασώθηκαν, καθώς και ορισμένα αποσπάσματα από το 6^ο και 18^ο βιβλίο φωτίζουν την Αχαϊκή Συμπολιτεία, τη δραστηριότητα του Άρατου και τα κοινωνικά κινήματα στη Σπάρτη. Ο 2^{ος} αιώνας π.Χ. ονομάστηκε αιώνας του Πολύβιου ακριβώς για να δείξει την επίδραση που άσκησε στους μεταγενέστερους αρχαίους συγγραφείς Διόδωρο, Αρριανό, Πλούταρχο, Στράβωνα κ.ά.

Για την ωφελιμότητα της ιστορίας και τους πρακτικούς σκοπούς της γράφει επίσης ο Διόδωρος, που στο σύγγραμμά του «*Ιστορική Βιβλιοθήκη*» βρίσκουμε μαρτυρίες γύρω από την ελληνιστική Αρκαδία. Επειδή ο Διόδωρος ανήκει στους συγγραφείς της κριτικής θεώρησης των γεγονότων, οι μαρτυρίες του για την καταστροφή των πόλεων την περίοδο των διαδόχων του Αλέξανδρου και τη μετατροπή των ελεύθερων πολιτών σε δούλους έχουν ιδιαίτερη σημασία. Από την αφήγηση του Πολύβιου, του Διόδωρου και του Αρριανού διαφαίνονται δύο βασικά στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας των Αρκάδων. Πρώτο, η ενεργός συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή του ελλαδικού χώρου. Λόγου χάρη, όταν ο Φίλιππος Β΄ μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, εκμεταλλεύτηκε τις

διαθέσεις των πελοποννησιακών πόλεων κατά των Λακεδαιμονίων για να εξασθενήσει τη Σπάρτη, οι Αρκαάδες δεν συγκατατέθηκαν να γίνει ο Φίλιππος Αρχιστράτηγος των Ελλήνων. Δεύτερο, το αίσθημα της ελευθερίας και συμπαράστασής τους στις άλλες πόλεις. Παράδειγμα: όταν μετά το θάνατο του Φιλίππου Β΄ οι Θηβαίοι εξόριστοι, που είχαν επανέλθει κρυφά στη Θήβα στα 335 π.Χ., έκαναν έκκληση στις άλλες πόλεις να ξεσηκωθούν κατά της Μακεδονίας με το σύνθημα της ελευθερίας και αυτονομίας (*Αρριανός* I,10,4) η μοναδική ελληνική περιοχή που ανταποκρίθηκε στο αίτημα των Θηβαίων ήταν η Αρκαδία.

Η αρκαδική φύση, η αγροτική ζωή άσκησαν επιδράσεις στη βουκολική ποίηση της Ελληνιστικής εποχής. Έφτασε ως εμάς μια ποιητική συλλογή με έργα του Θεόκριτου (315-250 π.Χ.) που είχε επιμεληθεί ο γραμματικός Αρτεμίδωρος. Περιέχει 30 ποιήματα και 25 επιγράμματα με τον τίτλο «*Ειδύλλια*». Τα περισσότερα απ' αυτά είναι βουκολικά ειδύλλια με μυθολογική βάση, τα οποία αξιοποίησε ο Βιργίλιος. Η βουκολική ποίηση του Θεόκριτου εκφράζει το αναπτυσσόμενο επίπεδο της ζωής των ελληνιστικών πόλεων. Τα ποιήματα όπου εξυμνείται η ζωή των γεωργών και βοσκών έχουν τις πηγές τους κυρίως σε αρκαδικούς μύθους. Οι γνωστοί Ρωμαίοι ποιητές Οράτιος και Οβίδιος είχαν επίσης υποστεί τις επιδράσεις της βουκολικής αρκαδικής ποίησης διαμέσου του Φιλίτα (320-270 π.Χ.). Η παιδαγωγική των Ελληνιστικών Χρόνων στην προσπάθειά της να εξιδανικεύσει την αγροτική ζωή δανείστηκε και χρησιμοποίησε πολλά λαογραφικά βουκολικά στοιχεία.

Στον παιδαγωγικό τομέα αξιοποιήθηκε η διδασκαλία του Θεόφραστου που επί 35 χρόνια (322-287 π.Χ.) ήταν επικεφαλής της Σχολής των περιπατητικών. Στα βοτανολογικά του συγγράμματα «*Περί φυτών ιστορία*» και «*Περί φυτών αιτίαι*» συστηματοποίησε και ταξινόμησε πληθώρα φυτών του ελλαδικού χώρου, ιδιαίτερα της αρκαδικής χλωρίδας.

Τα συγγράμματα του Θεόφραστου μεταγενέστερα άσκησαν επίδραση και σε πολλούς δυτικο-ευρωπαίους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την αρχαία Αρκαδία, όπως στον Ιταλό Γ. Σαννατσάρο, ο οποίος στα 1505 έγραψε το έργο «*Αρκαδία*», στον Άγγλο Ε. Σπένσερ, που στα 1590 έγραψε το «*Βουκολικό ημερολόγιο*», στο βιβλίο του Σ. Μπαρθελεμί «*Το ταξίδι του νέου Ανάχαρση στην Ελλάδα στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.*» (1970) και σε άλλους.

Όλες οι μαρτυρίες των αρχαίων πηγών συμπλέκονται έτσι, ώστε παρά τις ιδιαιτερότητες των ελληνικών πόλεων της περιόδου αυτής μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως όχι μόνο η Αθήνα, η οποία, βέβαια, έ-

παιξε πρωτεύοντα ρόλο, αλλά και οι άλλες πόλεις, ανάμεσά τους οι πόλεις της Αρκαδίας και γενικά της Αχαϊκής Συμπολιτείας, συνέβαλαν, ανάλογα με το επίπεδο της ανάπτυξής τους, στην αλληλεπίδραση του ελληνικού και ανατολικού στοιχείου. Στην ανατολική εκστρατεία τους Μακεδόνες και άλλους Έλληνες συνόδευαν όχι μόνο επιστήμονες, φιλόσοφοι και άλλοι λόγιοι, αλλά και δάσκαλοι, γυμναστές, ανάμεσά τους και Αρκάδες παιδευτές, κιθαριστές και λατόμοι. Γι' αυτό τα παιδαγωγικά στοιχεία του αρκαδικού πολιτισμού στις πόλεις της Ανατολής πρέπει να εξεταστούν μέσα στο **γενικότερο φόντο της ελληνιστικής αγωγής.**

Η αγωγή της περιόδου των Ελληνιστικών Χρόνων κατέχει αξιοζήλευτη θέση και ολοένα περισσότερο επισύρει την προσοχή των ερευνητών. Αυτό δεν είναι τυχαίο. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Κ. Μαρξ *«το ανώτατο σημείο εσωτερικής άνθησης της Ελλάδας συμπίπτει με την εποχή του Περικλή, το ανώτατο σημείο της εξωτερικής άνθησης με την εποχή του Αλέξανδρου»*. Οι Ελληνομακεδονικές κατακτήσεις στο χώρο της Ανατολής δημιούργησαν σοβαρές δυνατότητες για την ανάπτυξη της παιδείας και της εκπαίδευσης. Αυτό οδήγησε στην άμβλυνση της αντίληψης ότι οι μη Έλληνες είναι βάρβαροι. Δίπλα στους φιλόσοφους, ρήτορες και επιστήμονες που πήραν μέρος στην ανατολική εκστρατεία ήταν και παιδευτές, γραμματιστές, γυμνασίαρχοι, εφηβάρχοι κ.ά., δηλαδή το πρώτο παιδαγωγικό δυναμικό που θα συντελούσε στη διάδοση του Ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος σε συνδυασμό με το ανατολικό στοιχείο έδωσε το νέο, το ελληνιστικό, που εκφράστηκε και στον τομέα της αγωγής. Το παιδαγωγικό αυτό δυναμικό κατά τη διάρκεια της ανατολικής εκστρατείας και μεταγενέστερα διεξήγαγε έναν ιδιόμορφο ιδεολογικό αγώνα, ιδιαίτερα ενάντια στη δυναστική ιδεολογία των Αχαμενιδών, η οποία υπόβοσκε μετά την ήττα του Περσικού κράτους μέσα στα στρώματα της περσικής αυτοκρατορίας. Τα ελληνικά ήθη και έθιμα άρχισαν βαθμιαία να αποκλίνουν από τα πλαίσια της παραδοσιακής αρχαιότητας. Όμως οι αλλαγές που έγιναν την περίοδο αυτή (κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές) άσκησαν συγκεκριμένη επίδραση στην Κατώτερη, Μέση και Ανώτατη Εκπαίδευση. Η παιδαγωγική της Ελληνιστικής εποχής επιβλήθηκε και από το προηγούμενο κλασικό στάδιο ανάπτυξης. Οι παραδόσεις της κλασικής αγωγής μ' ένα ιδιόμορφο τρόπο μεταλαμπαδεύτηκαν στον ανατολικό χώρο, ωστόσο το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε σε νέες αναζητήσεις.

Ελάχιστες είναι οι αρχαίες μαρτυρίες για την αγωγή των Ελληνιστικών Χρόνων, όμως με βάση τα στοιχεία των αρχαίων πηγών, των νεότερων αρχαιολογικών ερευνών και με τη βοήθεια της λεγόμενης «αναδρομικής μεθόδου» θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε το θέμα μας. Όλες οι βαθμίδες εκπαίδευσης, Κατώτερης, Μέσης και Ανώτατης αποτελούσαν εστίες για τη διάδοση της ιδεολογίας των ελληνικών πόλεων. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα από τα αρχαιολογικά ευρήματα επί δυναστείας Σελευκιδών και Πάρθων και από άλλες ανασκαφές στον ανατολικό χώρο: Αντιόχεια του Ορόντη (Συρία), Κάρες της Μεσοποταμίας, Κτησιφών της Βαβυλωνίας, την οποία ο Ιώσηπος Φλάβιος αποκαλεί «πόλιν Ελληνίδα». Η ελληνιστική μοναρχία για να επιβιώσει έπρεπε να στηριχτεί στο ελληνικό στοιχείο των πόλεων που ουσιαστικά ήταν και η σπονδυλική στήλη του παιδαγωγικού συστήματος με κύριο στόχο τη σωματική παιδεία. Αυτό υπαγορευόταν από τις ανάγκες της ζωής. Γιατί μετά τις εκστρατείες του Αλέξανδρου άρχισαν οι πόλεμοι των διαδόχων που είχαν ανάγκη από πολεμιστές. Έτσι στα ελληνιστικά κράτη ενθαρρύνονταν ποικιλόμορφα η απασχόληση των νέων με τη γυμναστική και τον αθλητισμό. Οι πηγές κάνουν λόγο για γυμνασιακούς αγώνες σε παλαιότερες ελληνιστικών πόλεων (Ράγα της Μηδίας, Σύριγξ της Υρκανίας κ.ά.). Ανάμεσα στα αγωνίσματα αναφέρονται η πάλη, οι αγώνες δρόμου, το παγκράτιο. Η πολιτεία, που είχε την ευθύνη για την αγωγή της νεολαίας, καθόριζε και τις κατευθυντήριες γραμμές της εκπαίδευσης, η οποία, ανάμεσα σε άλλα απόβλεπε στην υπεράσπιση του πατριού εδάφους. Δάσκαλοι ήταν κυρίως εκπρόσωποι των εύπορων στρωμάτων που απόφευγαν συστηματικά να αναφερθούν στα προβλήματα της εποχής, όπως η όξυνση της πάλης ανάμεσα στα εύπορα και άπορα στρώματα του πληθυσμού των πόλεων.

Η Κατώτερη εκπαίδευση είχε σκοπό να δώσει στοιχειώδεις γνώσεις σε παιδιά ηλικίας άνω των επτά ετών. Οι πηγές σιωπούν σχετικά με την καθιέρωση προσχολικής αγωγής. Όμως στα εύπορα στρώματα είχε καθιερωθεί ο παραδοσιακός θεσμός της τροφού. Την ευθύνη όμως για την ανατροφή του παιδιού είχαν οι γονείς, ιδιαίτερα η μητέρα. Αν κρίνουμε από τις αρχαίες μαρτυρίες, ιδιαίτερα από τις αγγειογραφικές παραστάσεις, η γραμματική, η αριθμητική, η μουσική και η φυσική αγωγή ήταν, ανάλογα με την ηλικία, τα επικρατέστερα μαθήματα. Δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία για τη συγκεκριμένη ηλικιακή διαβάθμιση της παιδείας ως προς την εγκύκλια μόρφωση. Οι δάσκαλοι των ελληνιστικών πόλεων (παιδοτρίβες, γραμματιστές, καθαριστές, γυμνασίαρχοι) έδιναν στα παιδιά σχολικής ηλικίας τις βάσεις με κύριο στόχο

την ανάγνωση και τη γραφή. Ήταν κυρίως εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης και δίδασκαν σε ιδιωτικά σχολεία, όπου πήγαιναν παιδιά των εύπορων τάξεων. Ο ρόλος του παιδαγωγού της ελληνιστικής περιόδου ήταν, θα λέγαμε ευρύτερος σε σχέση με προηγούμενες εποχές. Οι Έλληνες επιστήμονες και φιλόσοφοι που εγκαταστάθηκαν στις πόλεις της Ανατολής προσπαθούσαν να ανεβάσουν το μορφωτικό επίπεδο των παιδαγωγών. Βελτιωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα είχαν οι ελληνιστικές πόλεις όπου κατοικούσαν παλαίμαχοι του μακεδονικού στρατού, όπως η Αλεξάνδρεια Εσχάτη (στον ποταμό Ιαξάρτη), η Αλεξάνδρεια Κανκασιανή στη νότια περιοχή του Παροπάμισου, η πόλη Φρα ή Προφθασία, πρωτεύουσα της Δραγγιανής. Εδώ οι γραμματιστές (δάσκαλοι στοιχειώδους εκπαίδευσης) δίδασκαν ανάγνωση, στοιχειώδη γραφή και σωματική αγωγή. Οι πόλεις που ιδρύθηκαν από τους Ελληνομακεδόνες στην Ινδία, όπως η Νίκαια και η Αλεξάνδρεια, η Αλεξάνδρεια του Ινδού, η Αλεξάνδρεια των Ωρειτών (Ραμβακία) είχαν επίσης οργανωμένη ελληνική παιδεία.

Αν και οι οικογένειες των ελεύθερων είχαν κάθε δυνατότητα να μεγαλώσουν τα παιδιά τους με βάση τα ήθη και έθιμα της εποχής, αυτό κάθε άλλο παρά ίσχυε για τα παιδιά των δούλων. Γενικά είχε σημασία η καταγωγή των παιδιών που είχαν γεννηθεί από δούλους ή ελεύθερους γονείς, αν η μητέρα ήταν εταίρα ή παλλακίδα. Αυτό δε σημαίνει ότι τα παιδιά των δούλων δεν είχαν αγωγή. Αντίθετα, παρά τη βάρβαρη εκμετάλλευση, κύριο στοιχείο παιδείας ήταν η εργασία που προσφέρει σοβαρές εμπειρίες σε σχέση με τη θεωρητική μόρφωση, η σωματική εκγύμναση και τα τραγούδια. Η συναναστροφή ανάμεσα στα παιδιά των ελεύθερων και των δούλων ήταν κάτι ανεπιθύμητο. Τα χρηστά ήθη, κατά τον Πλούταρχο, έπρεπε να φυλάγονται από τις κακές συναναστροφές των παιδιών που ανήκαν στις καταπιεζόμενες τάξεις. Η περιφρονητική στάση απέναντι στη δουλειά, που ήταν κυρίαρχο στοιχείο την πρώτη περίοδο των Ελληνιστικών Χρόνων, είχε επιπτώσεις σε μια κατηγορία παιδιών από ελεύθερους γονείς που ήταν φτωχά. Συστατικό στοιχείο της παιδείας τους ήταν επίσης η φυσική αγωγή και η προφορική επικοινωνία. Οι εύποροι προσπαθούσαν να εμπιστευθούν τα παιδιά τους σε παιδαγωγούς από «σσί καλό». Κριτήριο ήταν και η καταγωγή του δάσκαλου, δηλαδή αν ήταν δουλικής ή βαρβαρικής προέλευσης. Η διάκριση όμως αυτή σιγά-σιγά εξαλείφτηκε.

Η διάδοση της ανάγνωσης και γραφής ήταν πολύ περιορισμένη. Ο αναλφαβητισμός είχε προσλάβει μεγάλες διαστάσεις, ιδιαίτερα ανάμεσα στις αγροτικές μάζες. Όμως η ελληνική προφορική παράδοση που

είχε βαθιές ρίζες ασκούσε παιδευτική επίδραση σε ευρύτερα στρώματα. Λόγου χάρη, πολλά από τα γραπτά μνημεία της αρχαιότητας μεταδίδονταν προφορικά από γενιά σε γενιά, διαπαιδαγωγούσαν και φρονημάτιζαν. Στις πιο γνωστές ελληνιστικές πόλεις είναι χαρακτηριστική η διάθεση για την υπεράσπιση των δημοκρατικών θεσμών. Αυτό εκφραζόταν κατά ένα τρόπο και στα εκπαιδευτικά προγράμματα, πράγμα που φαίνεται ανάγλυφα στο Νόμο των Ιλιέων για την προστασία της δημοκρατίας από τον κίνδυνο της ολιγαρχίας και της τυραννίας, τον οποίο αποστήθιζαν: *«Όποιος θανατώσει τον τύραννο ή τον αρχηγό της ολιγαρχίας, αν είναι πολίτης του Ιλίου θα πάρει από την πόλη ένα τάλαντο ασημί ..., ο λαός θα του στήσει χάλκινο ανδριάντα και θα έχει ισόβια διατροφή στο πρυτανείο»*. Αυτά, βέβαια, όπως λέει το κείμενο του Νόμου «σε περίοδο δημοκρατίας των Ιλιέων». Ας σημειωθεί ότι ο όρκος αυτός ήταν γνωστός σε αρκετές πόλεις της Ανατολής, όπου ζούσαν Μακεδόνες, λόγου χάρη στη Δούρα-Ευρωπός, Σελεύκεια στον Εύλαο κ.ά. Στις περισσότερες από τις 55 πόλεις που ίδρυσε ο Σέλευκος είχε διαδοθεί η ελληνική παιδεία. Ας αναφέρουμε ένα απόσπασμα του Αππιανού: *«Στη Συρία και στα βαρβαρικά εδάφη της Άπω Ασίας συναντούμε πολλές ονομασίες ελληνικών πόλεων: Βέροια, Έδεσσα, Πέρινθος, Μαρώνεια, Καλλίπολη, Αχαΐα, Πέλλα, Ωρωπός, Αμφίπολη, Αρέθουσα, Αστακός, Τεγέα, Χαλκίδα, Λάρισα, Ηραιά, Απολλώνια. Στην Παρθία: Σωτήρα, Καλλιόπη, Χάρिता, Εκατόμυλος, Αχαΐα, Αλεξανδρούπολις. Στη Σκυθία: Αλεξανδράσατη. Σε ανάμνηση των νικών που κατήγαγε ο Σέλευκος: Νικηφόριο στη Μεσοποταμία και Νικόπολη στην Αρμενία, κοντά στην Καππαδοκία»*. Κατά κανόνα όλες αυτές οι πόλεις, είχαν σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Αν παρθεί υπόψη η μαρτυρία του Πλούταρχου ότι ο Αλέξανδρος ίδρυσε 70 πόλεις, που οι περισσότερες εξελίχθηκαν αργότερα σε πνευματικά κέντρα, μπορεί να αντιληφθεί κανείς, παρά την έλλειψη συγκεκριμένων στοιχείων, τις διαστάσεις που είχε προσλάβει η ελληνιστική αγωγή. Στοιχειώδης εκπαίδευση με οργανωμένη μορφή υπήρχε στη Σελεύκεια του Τίγρη και στην Αντιόχεια της Πισιδίας, όπου ζούσαν Έλληνες και εγχώριοι κάτοικοι μαζί. Αυτό μπορεί να γενικευτεί αν παρθεί υπόψη ότι ο Σέλευκος ίδρυσε 9 πόλεις, στις οποίες έδωσε το όνομά του, και 16 Αντιόχειες με το όνομα του πατέρα του. Σε μερικές ελληνιστικές πόλεις ανάμεσα στα μαθήματα της κατώτερης εκπαίδευσης ήταν η αριθμητική και η μουσική. Τα μουσικά όργανα των ανατολικών λαών πλουτίστηκαν με την κιθάρα και τη λύρα, αν και παραλλαγές των μουσικών αυτών οργάνων υπήρχαν σε μερικά ανατολικά κέντρα, όπως η Βαβυλώνα.

Η Μέση Εκπαίδευση αγκάλιαζε τα εύπορα στρώματα του πληθυσμού των πόλεων και σε μεγάλο βαθμό άφησε ανέπαφο τον αγροτικό πληθυσμό. Αντικείμενό της ήταν κυρίως το ομηρικό έπος, για το οποίο οι λόγιοι της εποχής έτρεφαν ιδιαίτερη εκτίμηση. Οι παιδαγωγοί προσπαθούσαν να το αξιοποιήσουν ως ελληνική γραπτή πηγή. Ταυτόχρονα άρχισαν να ασχολούνται με τη ζωή και το έργο του Ομήρου, που η χρονολογία της γέννησής του υπήρξε από τους Κλασικούς Χρόνους επίμαχο πρόβλημα. Γίνεται πιο συστηματική η προσπάθεια της εκπαίδευσης με τη μελέτη των επιτευγμάτων της εποχής του Σόλωνα και του Κλεισθένη. Το σύνθημα του αναδασμού της γης και της απόσβεσης των χρεών είχε συνεπάρει τα άπορα στρώματα. Γι' αυτό, ίσως, δεν είναι τυχαίο που αντικείμενο διδασκαλίας στη Μέση Εκπαίδευση ήταν και η μεταρρυθμιστική δράση του Σόλωνα που απόβλεπε στην εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας, καθώς και η σεισάχθεια νομοθεσία που αφορούσε την κατάργηση των χρεών.

Στις ελληνικές πόλεις της Ανατολής το σύστημα Μέσης Εκπαίδευσης πήρε διάφορες μορφές, άρχισε βαθμιαία να προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν μετά την ανατολική εκστρατεία. Ο επικεφαλής της ελληνιστικής πόλης, που διοριζόταν από το μονάρχη, συνδύαζε τα καθήκοντα του στρατηγού, ο οποίος είχε και την τελευταία λέξη στα προβλήματα της παιδείας. Η εκκλησία του δήμου ήταν, κατά κανόνα, ο φορέας της εκπαιδευτικής πολιτικής. Δεν νομίζουμε όμως πως είναι σωστή η άποψη ότι αυτό ανήκε μόνο στην αρμοδιότητα του δήμου ως συλλογικού οργάνου. Δε θα μπορούσε η άρχουσα τάξη να διατηρήσει την εξουσία της χωρίς τη χάραξη της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι Έλληνες κατείχαν νευραλγικές θέσεις και επέβαλαν τα ελληνικά θέσμια της κλασικής πόλης. Οι ανασκαφές επιβεβαιώνουν ότι πολλές ελληνιστικές πόλεις είχαν στρατηγό, επιστάτη, αγορανόμο, ωδείο, παλαιίστρα, κ.ά. Αυτό φαίνεται από τα ευρήματα της πόλης Αϊ-Χανούμ (Αφγανιστάν). Όλες οι Αλεξάνδρειες στις περιοχές της Αριανής, της Αραχωσίας, της Παροπάμισου είχαν εφηβεία και έδιναν κυρίως στρατιωτική αγωγή σε νέους που προέρχονταν από εύπορα κοινωνικά στρώματα.

Η διδασκαλία στη Μέση Εκπαίδευση περιορίζεται περισσότερο στην ιδιωτική ζωή των διαφόρων διασημοτήτων, την καταγωγή, τις αρετές και τα λάθη τους, που διανθίζονται με πολλά ανέκδοτα χωρίς φιλολογική επεξεργασία. Η εξειδίκευση στους διάφορους τομείς γνώσεις αρχίζει να αμβλύνεται και παίρνει μια γενική μορφή. Ο ατομικισμός της εποχής επέδρασε και στην ανάπτυξη του βιογραφικού είδους,

που έγινε αντικείμενο φιλολογικής διδασκαλίας. Ανάμεσα στους βιογράφους εξέχουσα θέση κατείχε ο Αριστόξενος ο Ταραντίνος που έγραψε τους βίους του Πυθαγόρα, του Σωκράτη, του Πλάτωνα, του Αρχύτα, του Τελέστη κ.ά. Έτσι διδάσκονταν λεπτομέρειες της ιδιωτικής ζωής των ηρώων του Αριστόξενου, όπου συμπλέκονταν στοιχεία της περιπατητικής και πυθαγόρειας διδασκαλίας. Στα εκπαιδευτικά προγράμματα περιέχονται τα συγγράμματα του Πλάτωνα «*Πολιτεία*» και «*Νόμοι*» που ερευνούν το πρόβλημα μιας καλύτερης κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης. Όμως η «ιδανική πολιτεία» του, που στηριζόταν σε τρεις «τάξεις» (πολεμιστές, φιλόσοφοι, τεχνίτες και γεωργοί) φαίνεται πως δεν συγκινούσε τα πλατιά στρώματα των ακροατών. Ηθικά ανώτερη «τάξη» για τον Πλάτωνα ήταν οι πολεμιστές που είχαν αποστολή να διαφυλάξουν την ακεραιότητα της πολιτείας. Χωρίς να παράγουν υλικά αγαθά, χωρίς να έχουν ιδιοκτησία, έπρεπε να ασκούνται σωματικά και όλες οι ανάγκες τους να ικανοποιούνται από την τάξη των παραγωγών. Η ζωή των πολεμιστών και των φιλόσοφων που, κατά τον Πλάτωνα ήταν οι «καλύτερες τάξεις», έπρεπε να ρυθμίζεται από την πολιτεία, η οποία θα είχε την επιτήρηση των γαμήλιων δεσμών και αγωγής της νεολαίας.

Η άρχουσα τάξη στα ελληνιστικά κράτη επέμενε περισσότερο στη διδασκαλία της «ιδανικής πολιτείας», επειδή η «τάξη» των ανθρώπων που παράγουν τα υλικά αγαθά και εξασφαλίζουν με το μόχθο τους τις ανάγκες των δύο ανώτερων «τάξεων» δεν έπρεπε, κατά τον Πλάτωνα, να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή της πολιτείας, παρ' όλο που είχαν δικά τους εργαστήρια, έκαναν εμπορικές πράξεις και αποταμίευαν τα έσοδά τους. Αυτό το σχήμα φαίνεται βόλεψε τη μοναρχική δομή των Ελληνιστικών κρατών και είχε ενταχθεί στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Δεν είναι τυχαίο, που οι ειδικοί σύμβουλοι των μοναρχών είδαν και τις θετικές πλευρές της αγωγής στα συγγράμματα του Πλάτωνα, ιδιαίτερα τη μεγαλοφυή σκέψη του για την ανάγκη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

Ωστόσο ο Αριστοτέλης, μαθητής του Πλάτωνα, ήταν πιο κοντά στην κοινωνικο-πολιτική ζωή της εποχής του. Τα έργα του «*Πολιτικά*» και «*Αθηναίων Πολιτεία*» που διδάσκονταν στις διάφορες φιλοσοφικές σχολές των ελληνιστικών πόλεων είχαν μια ιδιόμορφη ακτινοβολία. Ο Καλλισθένης, ανιψιός του Αριστοτέλη, που συνόδευε τον Αλέξανδρο στην Ανατολική εκστρατεία, είχε λίγο πολύ προετοιμάσει το έδαφος για τη διάδοση της αριστοτελικής σκέψης, ιδιαίτερα της παιδαγωγικής. Από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Σταγίριτη που ήταν δάσκαλος του Αλέξανδρου στη Μίεζα δεν έφτασαν ως εμάς άμεσες

μαρτυρίες. Η αρχαία παράδοση κάνει λόγο για τις επιστολές του Αριστοτέλη προς τον Αλέξανδρο, που δεν διασώθηκαν. Το περιεχόμενό τους αναφέρεται στα έργα μεταγενέστερων συγγραφέων. Αν κρίνουμε λοιπόν από τις επιστολές αυτές («Περί βασιλείας» και «Αλέξανδρος ή υπέρ αποίκων») διαφαίνεται η παιδαγωγική δεινότητα του Αριστοτέλη, γιατί η άποψη που παραδέχεται τη γνησιότητα των επιστολών θεωρεί ότι ο Σταγίριτης επιχείρησε να κατευθύνει τον Αλέξανδρο προς την αρετή και τη νομιμότητα.

Η διδασκαλία γινόταν στην ελληνική γλώσσα κοινή που πήρε τη θέση της αττικής διαλέκτου. Η κοινή έγινε γλώσσα διακρατική. Είχε διαδοθεί όχι μόνο στις πόλεις της Κεντρικής Ασίας, όπως η Μέρβα και η Σαμαρκανδή, αλλά και σ' άλλες ανατολικές πόλεις που ήταν διοικητικά, οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα. Τη μιλούσαν από την Αίγυπτο ως την Ινδία και τις περιοχές του Ελληνοβακτριανού κράτους και της Παρθίας. Ας σημειωθεί ότι τα νομίσματα όλων των κυβερνητών της Ελληνοβακτριανής και Παρθυαίας φέρουν παραστάσεις με ελληνικούς θεούς και τίτλους στην ελληνική κοινή. Στην Απολλώνια της Φρυγίας βρέθηκαν νομίσματα με τίτλο: «Αλέξανδρος ιδρυτής Απολλωνιάς». Ο Στράβων αναφέρει την πόλη Αμόρεια, όπου στα νομίσματά της ήταν η φράση: «Αλέξανδρος των Αμορείων». Πολλοί λόγιοι της Ανατολής άρχισαν να γράφουν συγγράμματα στην ελληνική γλώσσα. Ο Μανέθων, λόγου χάρι έγραψε την ιστορία της Αιγύπτου, ο Βυρωσός από τη Βαβυλώνα έγραψε το σύγγραμμα «Χαλδαιικά» για την ιστορία της Βαβυλώνας κ.ά. που περιέχονταν στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Ας σημειωθεί ότι τα έδικτα (διατάγματα) του βουδιστή αυτοκράτορα Ασόκα (3^{ος} αι. π.Χ.), εγγονού του Σανδρακότου, που βρέθηκαν στο σημερινό Κανταχάρ (περιοχή της αρχαίας Αλεξάνδρειας στην Αραχωσία) είναι σκαλισμένα σε δύο γλώσσες: ελληνική κοινή και αραμαϊκή. Ο Φιλόστρατος Β' στο συναρπαστικό έργο του «Βίος Απολλωνίου Τυανέως» γράφει για τη διάδοση της ελληνικής κοινής στην Καππαδοκία τον 2^ο αι. π.Χ.

Γίνεται πιο συστηματική η προσπάθεια της ανώτατης εκπαίδευσης με τη μελέτη των επιτευγμάτων της φιλοσοφίας, της φιλολογίας, της επιστήμης και τεχνικής. Στον τομέα της φιλοσοφίας πρόβαλαν νέα ιδανικά, αντίθετα, θα λέγαμε, με τα ιδανικά της κλασικής περιόδου. Το ιδανικό της αυτάρκειας της πόλης έχασε τη σημασία του, μια και ο άνθρωπος έγινε «πολίτης του κόσμου». Έτσι η φιλοσοφία δεν επιδιώκει να λύσει κρατικά προβλήματα, αλλά τείνει να ικανοποιήσει τις πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου, δηλαδή περιορίζεται στην επεξεργασία ηθικών κανόνων, στενεύοντας έτσι τη σφαίρα δράσης της.

Από τα φιλοσοφικά συγγράμματα της εποχής γίνεται φανερό ότι η φιλοσοφική σκέψη συνέχισε την ανάπτυξη της ιδεαλιστικής διδασκαλίας της Ακαδημίας του Πλάτωνα και της Περιπατητικής σχολής του Αριστοτέλη.

Μια ορισμένη επίδραση στην παιδαγωγική σκέψη των Ελληνιστικών Χρόνων άσκησε η Μέση Ακαδημία, που άρχισε τη δράση της με τον Αρκεσίλαο από την Πιτάνη της Μικράς Ασίας (264-241 π.Χ.), ο οποίος αρνήθηκε το ρόλο των αισθήσεων στη γνώση του εξωτερικού κόσμου και κατέληξε στο σκεπτικισμό. Ο μαθητής του Λακύνδης, σχολάρχης της Δεύτερης Ακαδημίας μετά τον Αρκεσίλαο, έγραψε τη διδασκαλία του τελευταίου. Η Μέση Ακαδημία είχε πολλά κοινά με τη σωκρατική διδασκαλία παρά με την πλατωνική.

Από τους Σέξτο Εμπειρικό και Διογένη Λαέρτιο μαθαίνουμε για τη Νεότερη Ακαδημία (τρύτη κατά σειρά) που ιδρυτής της ήταν ο Καρνεάδης (214-129 π.Χ.), ο οποίος έγινε σχολάρχης γύρω στα 155 π.Χ. Η σημασία του έργου του συνίσταται στο ότι έκανε κριτική στη θεολογική αντίληψη σχετικά με την ύπαρξη του θεού.

Τις αντιλήψεις του Καρνεάδη συμμερίστηκε σ' ένα ορισμένο βαθμό ο Φίλων από τη Λάρισα (2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.) που έγινε σχολάρχης της Τέταρτης Ακαδημίας. Σε σχέση με τους προκατόχους του ο Φίλων απομακρύνθηκε από το σκεπτικισμό και προσέγγισε το στωικισμό, που σαν φιλοσοφικό ρεύμα εξέφρασε ο Αντίοχος ο Ασκαλωνίτης, επικεφαλής της Πέμπτης Ακαδημίας. Οι φιλοσοφικές και παιδαγωγικές του αντιλήψεις επέδρασαν στην κοσμοαντίληψη των Ρωμαίων, ιδιαίτερα του Κικέρωνα (ήταν δάσκαλος του Κικέρωνα). Στα τέλη της ελληνιστικής περιόδου (1^{ος} αι. π.Χ.) η Ακαδημία προσχώρησε στις θέσεις του εκλεκτικισμού πράγμα που οδήγησε βαθμιαία στο νεοπλατωνισμό.

Οι ιδέες της σχολής των Περιπατητικών στην Αθήνα κατέλαβαν δευτερεύουσα θέση. Οι μαθητές του Σταγίριτη ασχολήθηκαν με επιμέρους προβλήματα ηθικής, μουσικής, φυσικής και βοτανικής. Η σχολή αυτή μετά το θάνατο του ιδρυτή της διαιρείται συμβατικά σε δύο περιόδους: α) από τα τέλη του 4^{ου} ως τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. και β) περίοδος 1^{ου} αι. π.Χ. Ο Θεόφραστος ήταν επικεφαλής της σχολής των περιπατητικών επί 35 χρόνια (322-287 π.Χ.). Η αρχαία παράδοση του αποδίδει 227 συγγράμματα. Τεράστιο παιδαγωγικό ρόλο έπαιξε η πραγματεία του «Χαρακτήρες», όπου στηλιτεύει πολλές αρνητικές πλευρές του ανθρώπινου χαρακτήρα: κολακεία, φιλαργυρία, δειλία, κομπορημοσύνη κ.ά. Στα έργα του «Περί φυτών ιστορίαι» και «Περί φυτών αιτίαι» εφάρμοσε τη μέθοδο της παρατήρησης και της επαγω-

γής. Μετά το θάνατο του Θεόφραστου είχαν απήχηση οι φιλοσοφικο-παιδαγωγικές ιδέες του Στράτωνα του Λαμψακηνού, που δεν πίστευε στους θεούς και ισχυριζόταν ότι το καθετί που υπάρχει δημιουργήθηκε από τη φύση. Σχολάρχης της Ακαδημίας των Περιπατητικών στην Αθήνα από το 287 π.Χ., ο Στράτων, έγραψε 40 συγγράμματα που αναφέρονταν σε πολλούς τομείς της γνώσης: λογική, ηθική, φιλολογία, φυσική, φυσιολογία. Γενικά η σχολή των Περιπατητικών της πρώτης περιόδου των Ελληνιστικών Χρόνων συνέχισε τη μελέτη των ιδεών του ιδρυτή της. Οι Αλεξανδρινοί μαθητές της σχολής αυτής μελετούσαν τα έργα του Αριστοτέλη και του Θεόφραστου. Η παρακμή όμως της φιλοσοφικής επιστήμης, που απομακρύνθηκε από τα κρατικά προβλήματα, φαινόμενο χαρακτηριστικό για την Ελληνιστική περίοδο, άσκησε επίδραση στο έργο των μαθητών τους, οι οποίοι δεν ασχολήθηκαν τόσο με την ανάπτυξη των φιλοσοφικών τους αντιλήψεων, όσο με το σχολιασμό των συγγραμμάτων τους.

Προϊόν της Ελληνιστικής εποχής είναι η σχολή του Επίκουρου και η σχολή των στωικών. Ο επικουρισμός, που ενδιαφερόταν για τη σωτηρία του ατόμου, και ο στωικισμός που κήρυττε τις ιδέες του κοσμοπολιτισμού αρχικά εμφανίστηκαν στην Αθήνα και διαδόθηκαν στις μεγάλες ελληνιστικές πόλεις. Ο ατομικισμός, τυπικό φαινόμενο της ελληνιστικής ιδεολογίας, εκφράστηκε ανάγλυφα στην επικουρική φιλοσοφία. Η διδασκαλία του Επίκουρου συνέχισε τις καλύτερες παραδόσεις της αυθόρμητης υλιστικής ελληνικής φιλοσοφίας και έπαιξε σοβαρό ρόλο στη διαμόρφωση του θρησκευτικού συγκρητισμού. Οι θεοί του Επίκουρου είναι αθάνατοι και απρόσιτοι σαν ηθικό ιδεώδες, ενώ οι θεοί που λατρεύουν οι άνθρωποι, κατά τη γνώμη του, είναι μυθικά πλάσματα, δημιούργημα της ανθρώπινης φαντασίας. Οι φιλοσοφικο-παιδαγωγικές του αντιλήψεις είχαν τεράστια ακτινοβολία στα ελληνιστικά κράτη της Ανατολής. Οι Κ. Μαρξ και Φρ. Ενγκελς αποκαλούν τον Επίκουρο ριζοσπαστικό διαφωτιστή της αρχαιότητας, που καταπολέμησε την αρχαία θρησκεία. Η σχολή του Επίκουρου, ο «κήπος», βρισκόταν κοντά στην Ακαδημία και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης. Βασική μέθοδος διδασκαλίας ήταν οι προφορικές συζητήσεις, οι οποίες κατόπιν καταγράφονταν.

Στην αγωγή των Ελληνιστικών Χρόνων επέδρασε επίσης η στωική διδασκαλία. Ο ιδρυτής της στωικής σχολής στην Αθήνα Ζήνων από το Κίτιο, διηύθυνε τη σχολή επί 58 χρόνια. Οι στωικοί στήριζαν τη διδασκαλία τους πάνω σε εκλεκτική βάση, γι' αυτό οι αντιλήψεις τους σαν φιλοσοφικο-παιδαγωγικό σύστημα συνεχόνται από πολλές αντιφάσεις. Για τους στωικούς ο κόσμος, που ορίζεται από την Τύχη, ταυτίζεται με

ένα παγκόσμιο κράτος, κι όλοι οι άνθρωποι θεωρούνται πολίτες του κόσμου. Μπροστά στην Τύχη όλοι είναι ίσοι: ελεύθεροι και δούλοι, Έλληνες και βάρβαροι, άνδρες και γυναίκες. Όλους τους ενώνει η ιδέα της αδερφοσύνης σ' ένα παγκόσμιο κράτος. Γι' αυτό η ιδέα της στωικής ισότητας των ανθρώπων είχε τεράστια ακτινοβολία.

Συνεχιστές της στωικής διδασκαλίας θεωρούνται ο Κλεάνθης από την Άσσο της Τρωάδας και ο Χρύσιππος από τους Σόλους (Κιλικία). Στο Χρύσιππο η αρχαία παράδοση προσάπτει 700 συγγράμματα. Κατά το Διογένη Λαέρτιο, *«χωρίς το Χρύσιππο δεν θα υπήρχε και η στοά»*. Σε συνέχεια ο Παναίτιος (185-110 π.Χ.), αν και μεταρρυθμιστής της διδασκαλίας του Ζήνωνα, υπήρξε ο πρόδρομος του ρωμαϊκού στωικισμού. Στο φιλοσοφικο-παιδαγωγικό του σύστημα προσπάθησε να συνδυάσει τη λογικότητα της φύσης με την αρμονικότητα του ανθρώπου, παραδεχόταν τη θρησκεία σαν δικαίωμα του κράτους να διαπαιδαγωγεί τους πολίτες του.

Μια ιδιόμορφη φιλοσοφικο-παιδαγωγική τάση εκπροσωπεί και ο Ποσειδόνιος από την Απάμεια (131-51 π.Χ.) που σημαδεύει το πέρασμα του στωικισμού (διαμέσου του πλατωνικού στοχασμού) στο νεοπλατωνισμό της Ρωμαϊκής εποχής. Οι ηθικές αντιλήψεις του Ποσειδόνιου επέδρασαν άμεσα στον Πλούταρχο που άντλησε πολλές μαρτυρίες από τα συγγράμματά του.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η σχολή των σκεπτικών της Ελληνιστικής εποχής. Ο ιδρυτής της Πύρρων, που συνόδευε τον Αλέξανδρο στην Ανατολική εκστρατεία, συντέλεσε στη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στις ελληνιστικές πόλεις. Ο σκεπτικισμός, που έδινε βασική προσοχή στη σχετικότητα της ανθρώπινης γνώσης, έπαιξε θετικό ρόλο στην καταπολέμηση του δογματισμού. Ο πυρρωνισμός αναπτύχθηκε στην Πλατωνική Ακαδημία επί Αρχεσίλαου και Καρνεάδη.

Σε μερικές ελληνιστικές πόλεις είχαν απήχηση και οι αντιλήψεις της σχολής των Κυνικών, που έβλεπαν αρνητικά τους νόμους και τους κοινωνικούς θεσμούς. Το πιστεύω τους ότι ο άνθρωπος πρέπει να διάγει ζωή εναρμονισμένη με τη φύση απέρριπτε ταυτόχρονα την κοινωνική ηθική, το δίκαιο και τη θρησκεία. Από τον Διογένη Λαέρτιο μαθαίνουμε για τον Κυνικό Διογένη και τις αντιλήψεις του. Η φιλοσοφία των Κυνικών ήταν ουσιαστικά μια ιδιόμορφη διαμαρτυρία των εκμεταλλευόμενων ενάντια στον πλούτο της άρχουσας τάξης των ελληνιστικών μοναρχιών.

Η αγωγή των πολιτών που στρέφονταν στο κήρυγμα των ηθικών κανόνων επέδρασε όχι μόνο στις φιλοσοφικές αντιλήψεις, αλλά και

στη φιλολογία και στην τέχνη. Στην ανώτατη εκπαίδευση διδάσκεται η φιλολογία που οι εκπρόσωποι της διαφέρουν μεταξύ τους στα είδη του λόγου και στο χαρακτήρα της λογοτεχνίας. Τους συνδέει όμως ένας ιδιόμορφος κρίκος: η αντίθεσή τους προς την ελληνική φιλολογία των προηγούμενων εποχών. Στις ελληνιστικές πόλεις, ιδιαίτερα στην Αλεξάνδρεια η ποίηση συνέχεται από στοιχεία εξεζητημένα και περίτεχνα, όπως το ειδύλλιο, το επύλλιο, το επίγραμμα. Οι ποιητές δίνουν στους θεούς και στους ήρωες ανθρώπινη ψυχολογία, μελετούν το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων, θαυμάζουν την απλότητα της γεωργικής ζωής, ιδιαίτερα της βουκολικής, όπως έκανε ο Θεόκριτος στο έργο του «*Ειδύλλια*». Η διδακτική ποίηση παρουσιάζει τάσεις απομάκρυνσης από τις λαϊκές παραδόσεις, συνέχεται από άγονο ρητορισμό και επίδειξη πολυμάθειας. Εκφραστές της είναι οι Άρατος, Ερατοσθένης, Νίκανδρος κ.ά. Ο ελεγειακός και επικός ποιητής Ευφορίων χρημάτισε και διευθυντής βιβλιοθήκης στην Αντιόχεια. Ο μεγαλύτερος όμως ελεγειαποιός της Ελληνιστικής εποχής είναι ο Καλλίμαχος (310-240 π.Χ.) που σπούδασε στην Αθήνα και δίδαξε σε σχολεία της Αλεξανδρινής Ελευσίνας. Αργότερα διορίστηκε σε υπεύθυνη θέση στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, όπου δημιούργησε τους περίφημους **Πίνακες** από 120 βιβλία. Ήταν μια ιδιόμορφη παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια με τεράστια θεωρητική και πρακτική αξία.

Ιδιαίτερα παιδευτικός είναι ο ρόλος του θεάτρου. Η νέα αττική κωμωδία είναι ρεαλιστική, προσπαθεί, σε αντίθεση με την κλασική, να εκφράσει τη ζωή της κοινωνίας, να αποκαλύψει τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. ως το πρώτο μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ. πάνω από 160 συγγραφείς, ανάμεσά τους πολλοί δραματουργοί ασχολήθηκαν με τη νέα κωμωδία. Εξέχουσα θέση κατέχει ο Μένανδρος, που έγραψε υπέρ εκατό έργα. Μερικά απ' αυτά όπως: «*Ηρώας*», «*Σαμία*» και «*Περικειρομένη*», «*Γεωργός*», «*Κόλακας*», «*Κιθαριστής*» κ.ά. παίζονταν στις θεατρικές σκηνές της Ανατολής.

Σοβαρός παιδευτικός ρόλος ανήκε στις βιβλιοθήκες, όπως της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας, της Περγάμου κ.ά. Οι παιδαγωγοί και οι σπουδαστές έγραφαν πραγματείες για τα πιο διαφορετικά θέματα. Η Αλεξάνδρεια δοξάστηκε όχι λιγότερο από την Αθήνα της κλασικής περιόδου. Στο Μουσείο (είδος ακαδημίας) της πόλης, όπου είχε συγκεντρωθεί η επιστημονική και παιδαγωγική σκέψη της εποχής ειδικοί λέκτορες παρέδιδαν μαθήματα. Εδώ δίδασκαν με κρατική μισθοδοσία επιφανείς άνδρες, που πολλά από τα συγγράμματά τους αποτελούσαν εκπαιδευτικά εγχειρίδια στο σύστημα της ανώτατης εκπαίδευσης των

ελληνιστικών πόλεων. Οι αλεξανδρινοί επιστήμονες καταπιάστηκαν με την αναστήλωση του ομηρικού κειμένου που είχε αρχίσει ήδη επί Πεισίστρατου. Στις έρευνές τους χρησιμοποιούσαν πλατιά τις παρατηρήσεις του Ομήρου, παράθεταν αποσπάσματα και έκαναν συγκρίσεις του έπους με τα μεταγενέστερα έργα του Ησίοδου, Κτησία, Ελλάνικου, Ηρόδοτου. Το μέγεθος της επιστημονικής και εκπαιδευτικής δουλειάς στην Αλεξάνδρεια φαίνεται από τις καταστροφές που προκάλεσε ο εμπρησμός της Αλεξανδρινής βιβλιοθήκης, όπου κάηκαν 700.000 χειρόγραφα. Η απώλεια των χειρογράφων αυτών, που ανάμεσά τους πολλά είχαν εκπαιδευτικό χαρακτήρα, υπήρξε πλήγμα για την παιδεία των Ελληνιστικών Χρόνων.

Η Ανώτατη Εκπαίδευση σηματοδεύτηκε επίσης με τις επιστημονικές αναζητήσεις στον τομέα της γεωγραφίας και εθνογραφίας. Ο εγκυκλοπαιδισμός των επιστημόνων επέτρεπε να ασχοληθούν με πολλούς κλάδους γνώσης. Ο Στράβων, που είναι το «κύκνειο άσμα» των Ελληνιστικών Χρόνων αναφέρει αποσπάσματα από έργα αρχαίων επιστημόνων που δεν διασώθηκαν: Ποσειδόνιου, Πατροκλή, Μεγασθένη, Ίππαρχου, Ίππαλου που περιείχονταν στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Μεγάλη υπήρξε η συνεισφορά των επιστημόνων - δασκάλων στον τομέα των θετικών επιστημών: μαθηματικά, αστρονομία, φυσική, βιολογία, ιατρική κ.ά. Αντικείμενο διδασκαλίας έγινε η θεωρία του ηλιοκεντρισμού του Αρίσταρχου που άσκησε μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη της φυσιογνωσίας. Για την τολμηρή του αντίληψη ότι η Γη περιτρέφεται γύρω από τον Ήλιο κατηγορήθηκε σαν άθεος. Βαθιά ίχνη άφησε στην ελληνιστική επιστήμη ο Αρχιμήδης που υπήρξε όχι μόνο θεωρητικός της μηχανικής, αλλά και ιδρυτής της υδροστατικής. Η επιστημονική γεωγραφία οφείλει πολλά στον Ερατοσθένη που επιχείρησε να μετρήσει την περίμετρο της Γης, επίσης στον Ποσειδόνιο που ασχολήθηκε με τα φαινόμενα της φύσης, όπως: άμπωτη, παλίρροια, εκρήξεις ηφαιστείων, κλιματικές ζώνες, επίδραση του Ήλιου στη ζωντανή και νεκρή φύση. Ο Ευκλείδης έγραψε τα **Στοιχεία**, όπου διατύπωσε συστηματικά τις στοιχειώδεις γεωμετρικές αρχές (13 βιβλία με 92 προβλήματα και εκατοντάδες θεωρήματα). Ο Απολλώνιος ο Περγαίος της σχολής του Ευκλείδη με το σύγγραμμά του για τις «κωνικές τομές» έβαλε τα θεμέλια της τριγωνομετρίας. Ο Ηρόφιλος θεμελίωσε την ανάλυση της κυκλοφορίας του αίματος, κατόρθωσε να ξεχωρίσει τα νεύρα από τους τένοντες, επισήμανε τη λειτουργία του νευρικού συστήματος και την εξάρτησή του από τον εγκέφαλο. Τα ανατομικά του συγγράμματα ήταν απαραίτητα εγχειρίδια στις ιατρικές σχολές της Αλεξάνδρειας και της Αντιόχειας. Το ίδιο επίσης και τα έργα του ανατόμου

Ερασίστρατου που δίδαξε ιατρική στην Αίγυπτο. Έκανε συγκεκριμένες περιγραφές του εγκεφάλου και της παρεγκεφαλίδας. Στη Συρία δίδαξε τους μαθητές του «εφηρμοσμένη ιατρική» διενεργώντας ανατομές σε πτώματα ανθρώπων και ζώων. Ανάμεσα στα εγχειρίδια των σχολών μηχανικής της ανώτατης εκπαίδευσης ήταν τα συγγράμματα του μαθηματικού και μηχανικού Ήρωνα (100 π.Χ.) όπως «Γεωμετρούμενα», «Κατοπτρικά» κ.ά.

Οι σχολές της αρχιτεκτονικής συνέχισαν τις κλασικές παραδόσεις και τις συνδύασαν με τα νέα επιτεύγματα της πολεοδομικής τέχνης. Αυτό φαίνεται από τις ανασκαφές πόλεων της Ανατολής, ιδιαίτερα στον ποταμό Όξο: ορθογώνιο πολεοδομικό σύστημα, κίονες ελληνικού ρυθμού, γυμνάσιο. Ιδιόμορφη νοοτροπία έχουν τα έργα γνωστών καλλιτεχνών που συνδυάζουν στοιχεία ελληνικής και ανατολικής τέχνης. Οι σπουδαστές των σχολών ζωγραφικής και γλυπτικής έπαιρναν μέρος σε λαμπρά έργα, όπως η ζωοφόρος του Βωμού της Περγάμου, η εικόνα του Νείλου, η Αφροδίτη της Μήλου, ο Κολοσσός της Ρόδου, η Νίκη της Σαμοθράκης, το σύμπλεγμα του Λαοκόωντα κ.ά.

Η παιδαγωγική των Ελληνιστικών Χρόνων έδειξε ότι οι Έλληνες μπορούσαν να είναι περήφανοι για τις πνευματικές επιτεύξεις τους, τις οποίες διαμέσου της Ελληνιστικής εποχής κληροδότησαν στη Ρώμη, βάζοντας έτσι τα θεμέλια της ρωμαϊκής αγωγής στον τομέα της φιλοσοφίας, φιλολογίας, επιστήμης και τεχνικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**Ελληνική:**

1. Αρβανιτόπουλος Α. : *Στράβωνος Γεωγραφικά*, Αθήνα 1937.
2. *Αρχαία Μακεδονία* : *Ανακοινώσεις κατά το Α΄ Διεθνές Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη, 19-24 Αυγούστου 1973)*, - Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1977.
3. Γαρουφαλιάς Π. : *Πύρρος, ο βασιλιάς της Ηπείρου*, Αθήνα 1975.
4. Δασκαλάκης Απ. : *Ο Μ. Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός*, Αθήνα 1963.
5. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* : Τόμοι Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄, Αθήνα 1973-1975.
6. Κανελλόπουλος Π. : *Από το Μαραθώνα στην Πύδνα*, Αθήνα 1963.
7. Παπαρρηγόπουλος Κ. : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμοι 1-2, Αθήνα 1860-1862.
8. Τουσλιανός Δ. : *Η θεωρία της ανακύκλησης και ο αντιϊστορισμός των εκπροσώπων της (1967-1974)*, Αθήνα 1976.
9. Τουσλιανός Δ. - Μιρόκοβα Ι. : *Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνοβακτριανού κράτους*, Αθήνα 1976.
10. Τουσλιανός Δ. : *Γράμματα από τη Μόσχα*, έκδ. Α΄ & Β΄, Αθήνα 1980.
11. Τσιμπουκίδης Δ. : *Οι Έλληνες στην Ανατολή*, Αθήνα 1980.
12. Τσιμπουκίδης Δ. : *Οι κλασικοί του μαρξισμού για την Αρχαία Ελλάδα*, έκδ. Α΄, Αθήνα 1983 - έκδ. Β΄, Αθήνα 1984 - έκδ. Γ΄, Αθήνα 1996.
13. Τσιμπουκίδης Δ. : *Ιστορία του Ελληνιστικού κόσμου*, έκδ. Α΄, Αθήνα 1984 - έκδ. Β΄, Αθήνα 1986 - έκδ. Γ΄, Αθήνα 1989.
14. Τσιμπουκίδης Δ. : *Φίλιππος Β΄ ο Μακεδών και ο ιστορικός του ρόλος*, Αθήνα 1985.
15. Τσιμπουκίδης Δ. : *Ο βιογράφος Πλούταρχος*, Αθήνα 1987.
16. Τσιμπουκίδης Δ. : *Ιστορικά. Η αλληλεπίδραση του Ελληνικού και Ανατολικού πολιτισμού*, Αθήνα 1989.

Ξενόγλωσση:

1. Barnett R. : «The Art of Bactria and the Treasure of the Oxus», *Iranica Antiqua*, vol. VIII, Leiden 1986.
2. Bell H. : *Egypt from Alexander the Great to the Arab Conquest*, Oxford 1948.
3. Beloch J. : *Griechische Geschichte*, Bd. I-IV, Berlin- Lpz. 1927.
4. Bengtson H. : *Griechische Geschichte*, München 1965.
5. Bernard P. : «Ai Khanum on the Oxus: a Hellenistic City in Central Asia» - *Proceedings of the British Academy*, vol. LIII, London 1967.
6. Bevan E. : *Histoire des Lagides*, Paris 1934.
7. Bevan E. - Mahaffy J. : *Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, London 1927.
8. Bouché - Leclercq A. : *Histoire des Lagides*, vol. I-IV, Paris 1903-1907.
9. Burn A. : *Alexander the Great and Hellenistic Empire*, London 1951.
10. Cloché P. : *Alexandre le Grand*, Paris 1954.
11. Dalton O. : *The Treasure of the Oxus with other Examples of Early Oriental Metalwork*, ed. III, London 1964.
12. Dascalakis Ap. : *Alexander the Great and Hellenism*, Thessaloniki 1966.
13. Ehrenberg V.: : *Alexander and the Greeks*, Oxford 1938.
14. Jouguet P. : *L'impérialisme Macédonien et l'Hellénisation de l'Orient*, Paris 1961.
15. Kaerst J. : *Geschichte des Hellenismus*, Bd. I-II, Lpz. 1927.
16. Long A. : *Hellenistic Philosophy, Stoics, Epicureans, Sceptics*, London 1974.
17. Mirokova I.- Tsibukidis D. : «Marxist Classics on Ancient Greece. Athens», Gutenberg Publishers, 1983. -*Information Bulletin UNESCO* 1984, N 6.
18. Narain A. : *The Indo-Greeks*, Oxford 1957.
19. Prilutskaya I. : B. Gafurov-D. Tsibukidis, *Alexander the Great and the Orient*, Moscow 1980 - *The Ancient World*, 1986, nn 3-4.

20. Rostovtzeff M. : *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, vols. I-III, Oxford 1941.
21. Schachermeyr F. : *Griechische Geschichte*, Stuttgart 1960.
22. Sergejev V.-Tsibukidis D. : «Ancient Greece and Orient», Moscow 1981 - *The Ancient World* 1986, nn. 3-4.
23. Tarn W. : *Alexander the Great*, vol. I, Narrative, Cambridge 1948, vol. II Sources and Studies, Cambridge 1950.
24. Tarn W. : *Cambridge Ancient History*, vol. VI-VIII, Cambridge 1927-1933.
25. Tarn W. : *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge 1938.
26. Tarn W. : *Hellenistic Civilisation*, London 1927.
27. Touslianos D.-Sofman A. : «The Eastern Policy of Alexander of Macedon», Kazan 1976 - *Balkan Studies*, vol. 19, Number Two, Thessaloniki 1978.
28. Toynbee A. : *Hellenism. The History of a Civilization*, London 1959.
29. Touslianos D. : *Unscientific Tendencies in Greek Bourgeois Historiography of the Soviet East*, Athens 1976.
30. Tsibukidis D. : *Les tendances antiscientifiques dans l'historiographie bourgeoise grecque relative à l'Orient Soviétique - L'Asie centrale des temps modernes*, M. 1975 (Documents de la Conférence internationale de l'UNESCO).
31. Tsibukidis D. : *Graeco-Hellenistic Philosophical Thought in the Writtings of Abu Raikhan Biruni* - Information Bulletin UNE-SCO 1983, N 5.
32. Utchenko L. : *The Crisis of the Polis and Political Views of the Roman Stoics*, M. 1955.
33. Will E. : *Histoire politique du monde hellénistique*, Nancy 1966.

Ρώσικη:

1. Boksanin A. G. : *Parfia i Rim. Vozniknovenie sistemi politicheskogo Dualizma v Peredney Azzii*. Ch. I, II, M. 1960–1966.
2. Borukhovich V. : *Greki v Egipte (ot drevneyshich vremen do Aleksandra Makedonskogo)*. Avtoref. dokt. diss. L. 1966.
3. Gafurov B. G.-Tsibukidis D. : *Aleksandr Makedonskii i Vostok*, M. 1980.
4. Korostovtzev M. A. : «O poniatii drevnii Vostok»– *Vestnik Drevnei istorii*, 1970, N. 1.
5. Nikiforov V. I. : *Vostok i Vsemirnaya Istoria*, M. 1975.
6. Ranovich A. B. : *Ellinism i yego istoricheskaya rol*. M. – L. 1950.
7. Sventsitskaya I. S. : *Sotzialno-ekonomicheskie osobennosti ellinisticheskikh gosudarstv*, M. 1983.
8. Tuslianos D. – Mirokova I. : *Derzhava Aleksandra Makedonskogo*, 1976.
9. Tuslianos D. – Mirokova I. : *Preemstvennost greko-ellensticheskoy nauchnoy misli. Aristotel i Abu Raikhan Biruni*, 1976.
10. Tsibukidis D. I. : *Iz istorii ellinisticheskoy Gretsii*, Kand. diss., M. 1968.
11. Tsibukidis D. I. : *Gretsia i Vostok*, Dokt. diss., M. 1977.
12. Tsibukidis D. I. : *Drevnaya Gretsia i Vostok*, M. 1981.
13. Zelein K. K. : «Nekotorie osnovnie problemi istorii Ellinisma» – *Sovetskaya archeologia*, 1955, vip. XXII.

Ο ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΣ ΙΓΝΑΤΙΟΣ Ο ΚΕΜΙΖΟΣ Ή ΕΠΙΔΑΥΡΙΟΣ Ένας κληρικός λόγιος στις Σέρρες και τη Νιγρίτα του 18^{ου} αιώνα

Ο Ιγνάτιος ο Κεμίζος ή Επιδαύριος, όπως ο ίδιος ήθελε να αποκαλείται, καταγόταν από τη Μονεμβασιά της Πελοποννήσου¹.

Σε ώριμη ηλικία, κατέχοντας *ικανώς*, όπως αναφέρεται², την ελληνική γλώσσα και παρακινούμενος από τη φιλομάθειά του έφυγε στο Άγιον Όρος, όπου για πέντε χρόνια (1753-1759) παρακολούθησε μαθήματα κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη, στην Αθωνιάδα σχολή, διαπρέποντας μάλιστα ανάμεσα στους μαθητές των ανώτερων τάξεων. Πότε και πού εκάρη μοναχός, καθώς και πότε χειροτονήθηκε διάκονος δεν μας είναι γνωστό. Το 1744, πάντως, τον συναντούμε ως ιεροδιάκονο πλέον στις Σέρρες, όπου μετέβη για να παρακολουθήσει τις παραδόσεις του Νικολάου Σχολαρίου³ *ὄντος ἐλλογιμοῦ τῶν Ἑλλήνων παιδευσιν καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ καὶ ἐν μαθηματικοῖς μεγάλην ἔχοντος προκοπὴν*⁴, τον μετέπειτα επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Νεκτάριο⁵. Στις Σέρρες όμως δεν έμεινε πολύ, γιατί τον Ιούνιο του ίδιου έτους τον βρίσκουμε στη Νιγρίτα⁶ απ' όπου έφυγε οριστικά για το Άγιο Όρος και τη μονή της Μεγίστης Λαύρας, όπως τουλάχιστον φαίνεται από τις επιστολές που έστειλε όταν ακόμη βρισκόταν στη Νιγρίτα.

Πιθανότατα στο Άγιον Όρος φιλοδοξούσε να καταλάβει διδασκαλική θέση διατριβοντας ανάμεσα στους μαθητές του Ευγενίου Βούλγαρη κατά την ανασυγκρότηση της Αθωνιάδας⁷. Ωστόσο, στο τέ-

1. Α. Βρεττού-Παπαδόπουλου, *Νεοελληνική Φιλολογία*, τόμ. Α', Αθήναι 1854, σ. 206, Κων. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήναι 1868, σ. 603 και Γ. Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ελλάδα ή Ελληνικόν Θέατρον*, Αθήναι 1972², σ. 345. Ο Γ. Ζαβίρας τον ονομάζει Κεμίζη.

2. Π. Αραβαντινού, *Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα 1960², σ. 84.

3. *Νεκτάριος* (Νικόλαος Σχολάριος) προσκληθείς υπό των Σερβαίων εσχολάρχησε παρ' αὐτοῖς ἐν τῷ τότε ἀξιολόγῳ φροντιστηρίῳ, εἰς ὃ φαίνεται κατὰ τὸ 1744 σχολαρχῶν εὐνοπολήπτως καὶ εὐδοκίμως, θιάσον τε ὀργάνων ἀκροατῶν καὶ ἀξιολόγων ἔχων εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ (Π. Αραβαντινού, *ὁ.π.*, σ. 138). Βλ. και Π. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήναι 1966², σ. 409.

4. Ελένη Βλάχου, *Η παιδεία εις τας τουρκοκρατομηένεας Σέρρας*, Αθήναι 1935, σσ. 9, 10.

5. Ν. Ι. Γιαννόπουλου, «Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας (Λιτζάς και Αγράφων)», *Επετηρίς Παιδαγωγική* 10 (1914) 305 και Σπ. Λάμπρου, *Νέος Ελληνομηνημων* 10 (1913) 301.

6. Π. Αραβαντινού, *ὁ.π.*, σσ. 84-86.

7. *Ὁ.π.*, σ. 33.

λος χρονικού στα αυτόγραφα σημειώματα του Νεοφύτου Μαυρομάτη, επισκόπου Ναυπάκτου και Άρτης, βρίσκουμε την εξής ενθύμηση⁸:

Ἐχαρίσθη μνήμης ἔνεκα τῷ ἔμῳ κατὰ πνεῦμα νιῶ ἱεροδιακόνῳ Ἰγνατίῳ τῷ Ἐπιδαυριῶ μέλλοντι ἀπιέναι ἐν Ἰωαννίνοις εἰς ἐπίδοσιν τῶν ὧν ἐφίεται ἐπιστημῶν.

Ὁ Νεόφυτος πρῶτῃν Ἄρτης

1744 αὐγούστου 1.

Πιθανόν ο Ιγνάτιος να σχεδίαζε τη συνέχιση των σπουδῶν του στα Ιωάννινα, ακολουθώντας τον Ευγένιο Βούλγαρη, πατρίδας εξάλλου και του δασκάλου του, Νικολάου Σχολαρίου⁹, χωρίς να μπορέσει τελικά να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του, γιατί τον επόμενο χρόνο τον βρίσκουμε στο Άγιον Όρος, όπου επιμελήθηκε την έκδοση του Προσκυνηταρίου του Αγίου Όρους¹⁰ του ιατροφιλόσοφου Ιωάννου Κομνηνού¹¹, όπως φαίνεται και στον τίτλο του έργου: *Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, πρότερον μὲν παρὰ τοῦ ἐξοχωτάτου ἱατροῦ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ συγγραφὲν καὶ εἰς τύπους ἐκδοθὲν, νῦν πόνῳ καὶ ἐπιμελείᾳ Ἰγνατίου ἱεροδιακόνου Κεμίζου τοῦ ἐκ Μονεμβασιάς διορθωθὲν, καὶ μόνῃς τῆς ἱερᾶς τῶν Ἰβήρων μονῆς περιγραφείσης παρ' αὐτοῦ ἀκριβέστερον τί καὶ διεξοδικώτερον, μετατυπωθὲν δαπάνῃ τοῦ πανοσιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἁγίου προηγουμένου τῆς αὐτῆς ἱερᾶς Βασιλικῆς καὶ Πατριαρχικῆς τῶν Ἰβήρων μονῆς, κυρίου Χριστοφόρου ἐξ Ἰωαννίνων, ὅστις καὶ τῇ Παναχράντῳ τοῦ Θεοῦ λόγῳ μητρὶ εὐλαβῶς αὐτῷ ἀνατίθησι. Ἐνετίησι 1745 παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων¹².*

Εξαιτίας της ιδιαίτερης αυτής αναφοράς στη μονή των Ιβήρων, ο Μ. Γεδεών παρουσιάζει τον Ιγνάτιο όχι ως Λαυριώτη, αλλά ως λόγιο Ιβηρίτη μοναχό¹³. Στην έκδοση αυτή ακόμη υπάρχουν και δώδεκα διςτιχα των οποίων η αρχή είναι η εξής¹⁴:

*Προσκυνητῆς θαυμάσιος, θαυμάσια προκομμένος
ὁ Κομνηνός καὶ ἱατρὸς Γιάννης ὁ ξακουσμένος,
διώχνει μακρὰν τὸ γῆρᾶς του καὶ ὄλος ξανανειώνει
τοῦ Χριστοφόρου ἔξοδα, καὶ Ἰγνατίου πόνου.*

8. Νεόφυτου Μαυρομάτη, επισκόπου Ναυπάκτου, «Αυτόγραφα σημειώματα», *Ελληνικά* 20 (1967) 444.

9. Π. Αραβαντινοῦ, *ὁ.π.*, σ. 137.

10. Θ. Παπαδόπουλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800)*, τόμ. Α', Αθήνα 1984, σ. 232 (3143).

11. Για τον Ιωάννη Κομνηνό βλ. Αθ. Καραθανάση, *Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982, ιδιαίτερα στις σελίδες 186-195 και Κ. Σάθα, *ὁ.π.*, σ. 397. Ο Κομνηνός μετά το 1710 έγινε μοναχός μετονομασθείς Ιερόθεος και χειροτονήθηκε μητροπολίτης Δρύστρας.

12. Α. Βρεττού-Παπαδόπουλου, *ὁ.π.*, σσ. 70, 71.

13. Μ. Ι. Γεδεών, *Ο Άθως*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1885, σ. 223 (σημ. 102).

14. Κ. Σάθα, *ὁ.π.*, σ. 398.

Στην πρώτη του έκδοση το 1701 το *Προσκυνητάριο* επιγραφόταν: *Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου ὄρους τοῦ Ἄθωνος, συγγραφὲν μὲν καὶ τυπωθὲν ἐπὶ τῆς γαληνοτάτης Ἡγεμονείας τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου Ἰωάννου Βασσαράβα βοεβόδα, ἀφιερωθὲν δὲ τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Οὐγγρο-βλαχίας κυρίῳ Θεοδοσίῳ, σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐξοχωτάτου ἱατροῦ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ, ἵνα δίδωται χάρισμα τοῖς εὐσεβεσί διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν. Τύποις Ἀνθίμου τοῦ ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας ἐν τῇ μονῇ τοῦ Συναγόβου, ἀπα΄, ἐν τέλει ἐπιμελεία καὶ διορθώσει Ἰγνατίου ἱερομονάχου τοῦ Φωτιανοῦ*¹⁵.

Για το ίδιο ἔργο ο Ἰωακείμ Ἰβηρίτης στη «Χρονογραφία της εν Ἄθω μονῆς των Ἰβήρων»¹⁶ αναφέρει: *Χριστόφορος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, προηγούμενος τῶν Ἰβήρων ἐκδίδει δαπάναις ἰδίαις ἐν Βενετία τὸ κατὰ τὸ λεκτικὸν δῆθεν διορθωθὲν ὑπὸ Ἰγνατίου Κεμίζου, πιθανῶς Ἰβηρίτου, «Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους (Ἰωάννου Κομνηνοῦ)» προτάττων ἀφιέρωσιν «τοῖς ἐντευξομένοις». Ο Φάνης Μιχαλόπουλος στην «Ἡπειρωτικὴ Βιβλιογραφία» του θεωρεῖ λανθασμένα το Χριστόφορο ὡς συγγραφέα του ἔργου¹⁷.*

Το Προσκυνητάριο αὐτὸ μετατυπώθηκε, με λατινικὴ μετάφραση, στην *Paleografia Greca*¹⁸ ἀπὸ τον Monfaucon, ἐνῶ νωρὶς μεταφράστηκε καὶ στα ρωσικά¹⁹. Επίσης το 1857 γνώρισε στη Βενετία καὶ δευτέρα ἐκδοση, ἀπὸ το τυπογραφεῖο του Ἁγίου Γεωργίου²⁰.

Ἡ ιδιαίτερη ἐνασχόληση του Ἰγνατίου με τὴ μονὴ των Ἰβήρων οδηγεῖ στην πιθανολόγηση του Ἰωακείμ Ἰβηρίτη ὅτι ο Ἰγνάτιος ἦταν μοναχὸς τῆς ἰδίας μονῆς των Ἰβήρων καὶ ὄχι τῆς Μεγίστης Λαύρας στην ὁποία ἀρχικὰ εἶχε αποφασίσει νὰ καταφύγει.

Τον Ἰγνάτιο τον ξαναβρίσκουμε λίγο ἀργότερα, το 1748, νὰ συνθέτει ἐπίγραμμα πρὸς τον Διαμαντὴ Ρύσιο στο ἔργο του *Λατίνων θρησκείας ἔλεγχος 36 καὶ τίς ὁ ἐκάστου λόγος, συλεχθεῖσαι παρὰ τοῦ λογιωτάτου διδασκάλου Διαμαντῆ τοῦ Ρυσίου τοῦ ἐκ Σμύρνης καὶ μετ'*

15. Ἡ ἐκδοση αὐτὴ του «Προσκυνηταρίου» ὑπάρχει στη βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

16. Ἰωακείμ Ἰβηρίτη, «Χρονογραφία τῆς εν Ἄθω μονῆς των Ἰβήρων», *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως* 29 (1905) 547.

17. Φ. Μιχαλόπουλον, «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 9 (1934) 173.

18. Κ. Σάθα, *ὅ.π.*

19. Αθ. Καραθανάση, *ὅ.π.*, σ. 191 σημ. 6.

20. Δημ. Σ. Γκίνη – Βαλ. Γ. Μέζα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1800-1863)*, τόμ. 3 (1856-1863), Ἀθήναι 1957, σ. 70 (7367). Το *Προσκυνητάριο* ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ το Σιμωνοπετρίτη μοναχὸ Ἰουστίνο το 1990.

ἐπιμελείας διορθωθείσαι παρὰ Ἰωάννου Μανολάκη τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως

Ἐνετίησι, εἰς Ἀμοτελτάμι παρὰ Ἀντώνι Μπρόην, ἀψημη²¹.

Το ἐπίγραμμα του Κεμίζου ἔχει ως ἐξῆς:

*Τεύχεσιν ἀτρεκίης κεκορυθμένος Ἀδάμας ἦκε,
δούρατα Λατίνοις οἷα λόγους ἰδίους·
ὄν δ' ἄρα καὶ Ρύσιος, κλυτῆς ἀπὸ πατρίδος αἰῆς
ἡμᾶς τῆς κείνων ρῦσε δολοφροσύνης.
Ὁ τῆς σῆς τελειότητος ὄλωσ ἐξηρητημένος
Ἰγνάτιος ἱεροδιάκονος ὁ Κεμίζος καὶ Ἐπιδαύριος.*

Το παραπάνω ἐπίγραμμα του Ἰγνατίου πρὸς τον συγγραφέα Διαμαντή Ρύσιο μαζί με ἓνα ἀκόμη ἀνωνύμου, βρῖσκεται στην ἀρχὴ του πρώτου μέρους ἀπὸ τα δύο στα ὁποῖα χωρίζεται τὸ ἔργο²².

Πὼς ἔζησε τὸ υπόλοιπο τῆς ζωῆς του, πού πέθανε καὶ σε ποια ηλικία ἢ με τι ἄλλο ἀσχολήθηκε δυστυχῶς δὲν μας εἶναι γνωστά.

Στὴ σύντομη παραμονὴ του στὴ Νιγρίτα, στὴν ὁποία κατέφυγε ἀφού πέρασε, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀραβαντινός²³, κι ἀπὸ ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἔγραψε τρεῖς ἐπιστολές. Στὴν πρώτη δὲν ἀναφέρεται ὁ παραλήπτης, ἐνὼ στὴ δευτέρη παραλήπτης εἶναι ὁ δάσκαλός του Νικόλαος Σχολάριος καὶ στὴν τρίτη ὁ πρωτοσύγκελος των Σερρών Μελέτιος. Ἀπὸ τις δύο ἐπιστολές, τὴ δευτέρη καὶ τὴν τρίτη -ἀπὸ τις τρεῖς του Ἰγνατίου που παραθέτει ὁ Ἀραβαντινός ἀπὸ τὸ «Ἀποσημειωματάριον» του Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Νεκταρίου- φαίνεται ὅτι ὁ Ἰγνάτιος βρισκόταν στὴ Νιγρίτα στις 13 Ἰουλίου τοῦ 1744 ἀπ' ὅπου, αὐθημερόν, ἔστειλε τις ἐπιστολές του.

Ὁ Π. Ἀραβαντινός κάνει δύο παρατηρήσεις γιὰ τον Ἰγνάτιο. Ἡ πρώτη ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται με τὸ συνώνυμό του Ἰγνάτιο, ἐπίσης μαθητὴ του Ευγενίου Βούλγαρη καὶ υποκινητὴ των ραδιοουργιῶν ἐναντίον του δασκάλου. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν «Ἀπολογητικὴ» του Βούλγαρη, ὁ Κεμίζος συνυπέγραψε με τοὺς ἄλλους μαθητὲς τὴν υπέρ του Βούλγαρη ἀναφορὰ τοὺς ὡς ἐνδείξη ευγνωμοσύνης στὸ δάσκαλό τους. Ὁ Κεμίζος ἀπὸ χαρακτῆρα ἦταν ἀρετῶν καὶ πλήθους παιδείας κάτοχος.

Ἡ δευτέρη παρατήρηση ἔχει σχέση με τὴ Νιγρίτα. Ὁ Π. Ἀραβαντινός πιθανολογεῖ ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἔστειλε τις δύο ἐπιστολές του ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Νιγρίτας γιὰτὶ στὸ τέλος τῆς τρίτης του ἐπιστολῆς, αὐ-

21. A. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, tom. I, Paris 1918, σσ. 359-360.

22. Κ. Σάθα, *ὁ.π.*, σ. 468.

23. Π. Ἀραβαντινοῦ, *ὁ.π.*, σ. 84.

τής προς τον πρωτοσύγκελο των Σερρών Μελέτιο, του μεταφέρει τους ασπασμούς του αγίου προηγουμένου Ανανία²⁴ και του οσιωτάτου γέροντος Νικηφόρου: *Ὁ πανοσιώτατος καὶ αἰδεσιμώτατος ἅγιος προηγούμενος κύρ Ἀνανίας σὺν τῷ οσιωτάτῳ ἁγίῳ γέροντι κύρ Νικηφόρῳ τοὺς ὀφειλομένους ἀσπασμοὺς σοὶ τε καὶ τῷ κυρίῳ Θεοκλήτῳ²⁵ ἀποδιδόασι.*

Μας είναι γνωστό ότι στη Νιγρίτα, ειδικότερα τον 18^ο αι., δεν μαρτυρείται η ύπαρξη μονής ή κάποιου τουλάχιστον αγιορείτικου μετοχίου, όπως αντίθετα συνέβαινε νοτιότερα της Νιγρίτας. Η παρουσία των δύο αγιορειτών μοναχών στη Νιγρίτα όντως προβληματίζει ωστόσο είναι διαπιστωμένη η παρουσία μοναχών και μάλιστα διδασκάλων-παιδαγωγών στη γειτονική της Νιγρίτας Σύρπα (σημερινή ενορία Αγίου Αθανασίου Νιγρίτας) στα τέλη του 18ου αι., όπως οι μοναχοί Ιωακείμ και Μελέτιος Φιλοθεΐτης²⁶. Το πιθανότερο είναι ότι οι δύο αυτοί Λαυριώτες μοναχοί, προηγούμενος Ανανίας και γέροντας Νικηφόρος, να βρέθηκαν στη Νιγρίτα για κάποιο λόγο, πιθανόν λογεΐα ή εξομολογήσεις των κατοίκων ή και επίσκεψη μετοχίων στην ευρύτερη περιοχή. Με αυτούς ήλθε σε επαφή ο Ιγνάτιος φεύγοντας πικραμένος, άγνωστο γιατί, από τις Σέρρες. Από τους μοναχούς αυτούς ο Ιγνάτιος, όπως ο ίδιος λέει στις επιστολές του, στέλνεται στη Μεγίστη Λαύρα: *ἀμεταπιστρεπτι κ' ἄγῶν τήμερον, ἧ ποδῶν ἔχω, τὴν εἰς Ἀθωνίτιδα Λαύραν στέλλομαι, ἐφ' ᾧ γοῦν θάτερου τούτοις ἐγκρατῆς γένωμαι καὶ περὶ τὴν ἐκ τῆς μνήμης λύπης ἀδυνατῶν, τὴν ἐκ τῆς αἰσθητῆς ὀράσεως ἀποκρούσαιμι.* Αυτή η λύπη που του προκάλεσε η αισθητή όραση των Σερρών από τη Νιγρίτα, όπου βρισκόταν, έκαναν τον Ιγνάτιο να αποφασίσει να «καταφύγει» στο Άγιον Όρος, απόφαση που ο ίδιος γνωστοποιεί με τις επιστολές του στους φίλους του κληρικούς των Σερρών και το δάσκαλό του Νικόλαο.

Στην πρώτη του επιστολή προς τον Νικόλαο Σχολάριο μιλά με αγάπη για τις Σέρρες και παραλληλίζει τον εαυτό του με τον Οδυσσέα και την αγάπη του για την πατρίδα, διευκρινίζοντας όμως ότι η αγάπη η δική του πηγάζει από τη φιλία του με Σερραίους. Αναφερόμενος στην πόλη των Σερρών λέει μάλιστα: *Κἀγὼ δὲ μάλα πολλὰ πλαγχθεὶς καὶ πολλῶν πολλάκις ἰδῶν, ... , ἄστυα, κάλλι τε καὶ μεγέθει καὶ οἷς αἰ*

24. Ο Ανανίας το 1760 διετέλεσε επύτροπος της Μεγίστης Λαύρας (Κρ. Χρυσοχοΐδη - Π. Γουναρίδη, «Ιερά Μονή Καρακάλλον», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 1 (1985) 24 και επιστάτης του Αγίου Όρους (Π. Γουναρίδη, «Αρχείο Ι. Μ. Ξηροποτάμου», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 3 (1993) 107.

25. Κληρικό τον οποίο ο Κεμίτζος αποκαλεί επίσης πρωτοσύγκελλο και συνάδελφο του Μελετίου.

26. Σπ. Λάμπροι, «Κατάλογος των κωδίκων Αλεξίου Κολουβά», *Νέος Ελληνομνήμων* 15 (1921) 276.

*πόλεις ἀυχεῖν οἶδασι διαφέροντα, οὐδενὸς ἀλλ' ἢ τῶν Σερρῶν γε καὶ μόνον ἤττημαι*²⁷.

Η απομάκρυνση από τις Σέρρες και τους φίλους του λύπησε τον Ιγνάτιο. Η Νιγρίτα δεν ήταν τυχαία επιλογή, αλλά όπως αναφέρει επιλέχτηκε για να μπορεί αντίκρου του να βλέπει τον τόπο που αγάπησε. Τι ανάγκασε τον Κεμίζο να εγκαταλείψει τις Σέρρες δεν μας είναι γνωστό. Το μόνο που αναφέρει είναι ότι εξαναγκάστηκε «καταδικασθείς» να φύγει και ότι χρειαζόταν το φάρμακο της λήθης για να λησμονήσει. Ποια ήταν η αιτία της ανάγκης να λησμονήσει μας είναι επίσης άγνωστο. Την απόφαση για τη φυγή στο Όρος τη θεωρεί αναγκαία ως φάρμακο τουλάχιστον για να μετριάσει τον πόνο και τη λύπη που του προκαλούν οι μνήμες. Η επιστολή κλείνει με χαιρετισμό που στέλνει στους φίλους συμμαθητές του στη σχολή του Νικολάου.

Η δεύτερη επιστολή απευθύνεται στον πρωτοσύγκελο των Σερρών Μελέτιο *τὸν λόγιον Ἑρμῆν, τὸν μουσικὸν Ἀπόλλωνα, τὸν μελωδὸν τέττιγα καὶ ἔμψυχον τῶν Σειρῆνων ἄγαλμα*, όπως τον αναφέρει. Ο Μελέτιος ανήκε στους λόγιους Σερραίους των μέσων του 18^{ου} αι.²⁸, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε τίποτε πέρα απ' όσα μας αναφέρει ο Ιγνάτιος στην επιστολή του.

Η παρουσία του Γαβριήλ στο μητροπολιτικό θρόνο Σερρών (1735-1743)²⁹, κληρικού εξαιρετικής μόρφωσης, φιλόκαλου και φιλόμουσου³⁰, εξηγεί και την ύπαρξη, πλησίον του, λογίων κληρικών όπως ο Μελέτιος. Ο Γαβριήλ ανασύστησε τη διαλυμένη σχεδόν σχολή των Σερρών και αποκατέστησε την εκκλησιαστική τάξη θέτοντας τέρμα στη φαύλη διαγωγή των ιερέων και λαϊκών στη διαχείριση των ιερών. Μάλιστα, ο Γαβριήλ ήταν εκείνος που ως μητροπολίτης Νικομηδείας αργότερα (1745, 1748-1759), δέχτηκε τον πρώην διδάσκαλο των Σερρών και συμπατριώτη του Νεκτάριο (κατά κόσμον Νικόλαο) Σχολάριο ως πρωτοσύγκελο και αργότερα με δική του πρόταση και σύσταση τον χειροτόνησε ως επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων³¹ αλλά και εκείνος που εξαιτίας της επιρροής που διέθετε ως συνοδικός, μεσολάβησε στο να διοριστεί ο Ευγένιος Βούλγαρης, καθηγητής των επιστημονικών μαθημάτων στη Μεγάλη του Γένους Σχολή³².

27. Π. Αραβαντινού, *ό.π.*, σ. 85.

28. *Ο.π.*, σ. 120.

29. Π. Πέννα, *ό.π.*, σσ. 464, 465.

30. Π. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου (Συμβολή Ιστορική και Αρχαιολογική)*, έκδ. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών, Θεσσαλονίκη 1988², σσ. 41, 43.

31. Π. Αραβαντινού, *ό.π.*, σ. 138.

32. *Ο.π.*, σ. 29.

Όπως στον διδάσκαλό του, έτσι και στον πρωτοσύγκελο Μελέτιο ο Ιγνάτιος ανακοινώνει την αναχώρησή του στο Άγιον Όρος εκφράζοντας συγχρόνως τη λύπη του για το χωρισμό. Υπόσχεται όμως ως θεραπεία, για τη λύπη που θα επιφέρει ο χωρισμός, τη συνεχή και αμοιβαία επικοινωνία μέσω επιστολών: ... *ἐκ τῶν ἀμοιβαίων καὶ συνεχῶν γραμμάτων θεραπεία τοῦ λοιποῦ σοφισόμεθα, σκιὰν, ὃ δὴ λέγεται, ἀντὶ σώματος αὐτὰ ἔχοντες, καὶ οὐ μικρὰν ἐντεῦθεν τὴν παραμυθίαν καρποῦμενοι.*

Σ' αυτήν όπως και στην προηγούμενή του επιστολή ο Κεμίζος δεν αναφέρθηκε στους λόγους που τον ανάγκασαν να φύγει τόσο γρήγορα από τις Σέρρες, θεωρώντας σίγουρα ότι οι παραλήπτες των επιστολών ήταν άριστοι γνώστες των γεγονότων. Τα χαιρετίσματα που στέλνει σ' αυτήν την επιστολή, συγκεκριμένα στον άλλο πρωτοσύγκελο των Σερρών Θεόκλητο, όπως και στην προηγούμενη στους συμμαθητές του, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο λόγος φυγής του Ιγνατίου από τις Σέρρες ήταν άσχετος με τον κύκλο της Σχολής και της τοπικής Εκκλησίας. Δεν είναι γνωστοί οι λόγοι που συνέτρεξαν ώστε ο Ιγνάτιος να «καταδικαστεί», όπως ο ίδιος αναφέρει στη φυγή του από τις Σέρρες. Φράσεις του ίδιου στις επιστολές του όπως *ἐπάρατος (τύχη), θεόδοτον τὸ πρᾶγμα*, που αναφέρονται στην αιτία που ανάγκασε τον Ιγνάτιο να εγκαταλείψει τις Σέρρες, οπωσδήποτε δεν μας διαφωτίζουν.

Ωστόσο, η συγγνώμη την οποία ζητά ο Ιγνάτιος στην πρώτη επιστολή του, που διασώζει ο Αραβαντινός από το «Αποσημειωτάριον» του Λιτζάς και Αγράφων Νεκταρίου, από τον άγνωστο σε μας, αλλά *σοφώτατο καὶ τριπόθητο κληρικό*, του οποίου την κορυφή εκ ψυχής ασπάζεται και τον καλεί να τον περιμένει (*ἀπὸ τοῦ δείπνου μὲ τοῦ ἐσπερινοῦ περιμένε*)³³, ίσως να βοηθούν στην εύρεση του λόγου, για τον οποίο ο Ιγνάτιος αναγκάστηκε τόσο σύντομα να εγκαταλείψει τις Σέρρες. Ο λόγος πιθανόν να βρίσκεται εκτός Σερρών και μάλιστα στο Άγιον Όρος, όπου επρόκειτο να μεταβεί και γι' αυτό ζητά συγγνώμη από το πρόσωπο που τον περιμένει, πιθανότατα το γέροντά του ή τον ηγούμενο της Μεγίστης Λαύρας ή και κάποιας άλλης ακόμη Μονής του Άθω, του οποίου τις συμβουλές και τις οδηγίες πιθανόν να αθέτησε όταν αποφάσισε να μαθητεύσει στη Σχολή των Σερρών.

Δεν μας είναι γνωστός ο υπόλοιπός του βίος, καθώς και το έργο του λογίου αυτού, επιτρέπεται όμως να εικάσουμε ότι το υπόλοιπο της ζωής του, που μπορεί να μην ήταν μεγάλο, το πέρασε στο Όρος απ' όπου πιθανότατα να μην βγήκε ποτέ ξανά. Δεν γνωρίζουμε επίσης αν μπόρεσε να ικανοποιήσει τους στόχους του να καταλάβει διδασκαλική

33. *Ο.π.*, σ. 84.

έδρα στην Αθωνιάδα. Είναι φανερό, όμως, όπως τουλάχιστον διαφαίνεται από τις επιστολές του και την πικρία με την οποία γράφει, ότι τελικά δεν μπόρεσε να ικανοποιήσει το ζήλο του για μάθηση σε φημισμένες σχολές και κοντά σε σπουδαίους δασκάλους.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΙΓΡΙΤΑΣ Η χειρόγραφη Ακολουθία του Αγίου Μοδέστου και η σημασία της στην ιστορία της περιοχής

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στη Νιγρίτα, παλαιός μητροπολιτικός ναός¹ και καύχημα της πόλης, στη σημερινή του μορφή είναι κτίσμα του 17^{ου} αιώνα τουλάχιστον².

Η ιστορία της Νιγρίτας είναι αναπόσπαστα δεμένη με την ιστορία του ναού αυτού και με τη γενικότερη παρέμβασή του στην κοινωνική, οικονομική και εμπορική ζωή της πόλης.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου, με τη μεγάλη περιουσία που διέθετε³, αποτελούσε οικονομική δύναμη. Με τις δυνατότητες που είχε, συνέβαλε στην οικονομική ζωή, όχι μόνο της Νιγρίτας αλλά και της ευρύτερης περιοχής⁴, με την κοπή τοπικού νομίσματος για την κάλυψη αναγκών σε νόμισμα μικρής αξίας⁵.

Οι δραστηριότητες όμως του ναού δεν περιορίζονται εδώ. Ο ναός, με την οικονομική του άνεση, εξασφάλιζε την εύρυθμη λειτουργία της εκκλησίας με τη συντήρηση του ναού και των ιερέων καθώς και την ομαλή λειτουργία της εκπαίδευσης με τη συντήρηση των σχολείων και

---

1. Η Νιγρίτα διέτελεσε έδρα της προσωρινής μητρόπολης Νιγρίτης τα έτη 1924-1935 καθώς και έδρα της μητρόπολης Σερρών και Νιγρίτης τα έτη 1941-1944 εξαιτίας της κατοχής των Σερρών από τους Βουλγάρους.

2. Το παλιότερο στρώμα των τοιχογραφιών ανάγεται στο α΄ μισό του 18ου αι. (Αγγ. Σρατή, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 42 (1987) Β² Χρονικά, σ. 461). Περισσότερα για το ναό, βλ. στο Γ. Κηροπλάστη, *Ο ναός του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας*, Σέρρες 1989.

3. Ενάγγ. Παπαθανασίου, *Ιστορία της Νιγρίτας και της επαρχίας Βισαλτίας*, Νιγρίτα 1970, σ. 85. Σουλτανικό φιρμάνι του 1764 μαρτυρεί την παραχώρηση στο ναό του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας δάσους 213.000 στρεμμάτων. Μέρος της περιουσίας αυτής διεκδίκησε ο ναός, σε περασμένες δεκαετίες, με δικαστικούς αγώνες που όμως δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα αλλά και έγιναν αιτία να χαθεί για το ναό το φιρμάνι που έμεινε στα χέρια του δικηγόρου που είχε αναλάβει την υπόθεση.

4. Στον Λεωνίδα Ντίνα οφείλεται η πληροφορία ότι τοπικά νομίσματα της Νιγρίτας βρέθηκαν και στην περιοχή των Σερρών.

5. Ν. Ρουδομέτωφ, «Νομίσματα τοπικής κυκλοφορίας ή υποκατάστατα νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στη Νιγρίτα και τη Βισαλτία τα τελευταία τριάντα χρόνια της τουρκοκρατίας», *Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συμποσίου Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας*, Νιγρίτα 1995, σσ. 197, 198 και Λ. Ντίνα, «Μια άγνωστη επισήμανση τοπικών νομισμάτων του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας», *Μνήμη Martin J. Price*, Αθήνα 1996, σσ. 335-342.

τη μισθοδοσία των διδασκάλων. Επίσης είχε τη δυνατότητα να προχωρήσει σε έργα στο εσωτερικό του ναού, όπως είναι για παράδειγμα η εντυπωσιακή αγιογράφηση⁶ και η πλήρωση της βιβλιοθήκης του με ό,τι καλύτερο κυκλοφορούσε σε λειτουργικά βιβλία και ακολουθίες.

Δυστυχώς, από την πλούσια άλλοτε σε λειτουργικά βιβλία βιβλιοθήκη του ναού, σήμερα δεν σώζονται παρά μόνο μερικά υπολείμματα, μερικά δηλαδή παλαίτυπα και δύο χειρόγραφες ακολουθίες.

Από τα παλαίτυπα σώζονται τα εξής:

1. *Θείον και ιερὸν Εὐαγγέλιον*. Αφιερωθὲν μὲν τῷ ποτὲ Μακαριωτάτου καὶ Σοφωτάτου πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾷ. Νεωστὶ δὲ μετατυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν. Ἐνετιῆσι 1785 παρὰ Δημητρίου Θεοδοσίου τοῦ ἔξ Ἰωαννίνων.

2. *Θείον και ιερὸν Εὐαγγέλιον*. Διορθωθὲν ὑπὸ Βαρθολομαίου τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ. Ἐνετιῆσιν 1857 ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

3. *Μηναία* (ορισμένων μόνο μηνών), εκδόσεις «Φοίνιξ» (4^η έκδοση), Βενετία 1869 και 1870. Διόρθωση και επιμέλεια Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού του Ἰμβρίου.

Από τα χειρόγραφα έχουν διασωθεί δύο ακολουθίες:

1. *Ακολουθία του Αγίου Στυλιανού του Παφλαγονος* (16X22 εκ.), διά χειρὸς του αγνώστου μοναχού Ιεροθέου. Η ακολουθία αποτελείται από 31 φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση και είναι γραμμένη με μαύρη μελάνη ενώ τα αρχιγράμματα και ο στολισμός με κόκκινη. Τα εξώφυλλα είναι σταμπωτά δερμάτινα, με σχέδια (πιθανῶς ῥόμβοι) δυστυχῶς μισοκατεστραμμένα σήμερα, και ἐπένδυση βυσσινί στη ράχη. Στην πρώτη σελίδα αναγράφεται η ημερομηνία συγγραφῆς της ακολουθίας, 20 Νοεμβρίου 1802.

2. *Ακολουθία του Αγίου ιερομάρτυρος Μοδέστου επισκόπου Ἱεροσολύμων* (17X24 εκ.). Η ακολουθία του Αγίου Μοδέστου είναι, ὡπως προαναφέρθηκε χειρόγραφη, γραμμένη κι αυτή με μαύρη μελάνη εκτός από τις επικεφαλίδες και τα αρχιγράμματα που είναι γραμμένα με κόκκινη. Με κόκκινη και μαύρη μελάνη είναι επίσης και τα σχέδια-στολίδια που υπάρχουν στην αρχή της κάθε ἐνότητας. Η ακολουθία αυτή, σε ἀντίθεση με την ακολουθία του Αγίου Στυλιανού, μας δίνει πληθώρα πληροφοριών, κυρίως ἐξαιτίας των ενθυμήσεων που διασώζει στα ἐσώφυλλα και τις πρώτες σελίδες. Το δέσιμο είναι ακριβῶς το

6. Αγγ. Στρατή, «Οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας και η συμβολή των στη ζωγραφική του 18^{ου} αιώνα στην Ανατολική Μακεδονία», *Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συμποσίου*, σσ. 131-148 της ίδιας, «Ζωγραφικό εργαστήριο του 18^{ου} αιώνα στην περιοχή Σερρών και Νιγρίτας», *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 327-339.

ίδιο με την ακολουθία του Αγίου Στυλιανού με μόνη εξαίρεση τα σχέδια πάνω στο δέρμα τα οποία, όσο επιτρέπει η κατάσταση τους να φανεί, ακολουθούν διαφορετικά γεωμετρικά σχήματα με αυτά της προηγούμενης ακολουθίας. Η ύπαρξη δύο μεταλλικών ελασμάτων στην άκρη των εξωφύλλων φανερώνουν ότι το χειρόγραφο αυτό ασφάλιζε. Η αρίθμηση των σελίδων γίνεται με ελληνικούς αριθμούς, αρχίζοντας από την τρίτη σελίδα και τελειώνοντας στην προτελευταία. Το πρώτο όπως και το τελευταίο μη αριθμημένο φύλλο είναι γεμάτο με χρονικές ενθυμήσεις, άλλες ευδιάκριτες και άλλες όχι.

Η τρίτη σελίδα, πρώτη στην αρίθμηση, αποκαλύπτει την ταυτότητα της ακολουθίας (εικ. 1):

Μηνί δεκεμβρίω: ιη: Μνήμην ἄγομεν, τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν ἱερομάρτυρος Μοδέστου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων χρηματίσαντος.

Η ακολουθία του Αγίου Μοδέστου (μικρός και μέγας εσπερινός, λιτή, ὄρθρος και θεία λειτουργία) περιλαμβάνεται στις σελίδες α'-λε' (1-35) ενώ υπάρχει μία σελίδα κενή χωρίς αρίθμηση. Στη συνέχεια ακολουθεί η «άθλησις και θαυμάτων διήγησις του αγίου Ιερομάρτυρος Μοδέστου, αρχιεπισκόπου Ιεροσολύμων» στις σελίδες λζ'-μθ' (37-49).

Μάλιστα το αρχίγραμμα «Ο» της λέξης «ούτος» (*ούτος ο του Θεού θαυμάσιος άνθρωπος*), ξεχωρίζει από όλα τα αρχιγράμματα του βιβλίου για το μέγεθος και το στόλισμά του (εικ. 2).

Ακολουθούν έξι ευχές του Αγίου Μάμαντος «λεγόμενοι όταν ενσκήψει λοιμώδης νόσος, εν τοις κτήνεσι» στις σελίδες ν'-ξ' (50-57) και ευχή του Αγίου Μοδέστου για τους ίδιους λόγους στη σελίδα νζ'.

Το χειρόγραφο κλείνει στη σελίδα νη' (58) με το απολυτίκιο και το κοντάκιο του Αγίου Μάμαντος και το κοντάκιο του Αγίου Τρύφωνος. Στο τέλος της σελίδας υπάρχει γραμμένο το εξής:

Ἐγράφη τὸ παρόν, διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς, ἰγνατίου προηγουμένου Φιλοθεΐτου εἰς τοὺς αω (1800) Σεπτεμβρίου ζ' (7) ἔλαβεν τέλος.

7. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη Νιγρίτα, όπως και στον υπόλοιπο βορειοελλαδικό χώρο, συνεχίζεται η παράδοση να τιμάται ως προστάτης των ζώων ο Άγιος Μόδεστος που εορτάζει στις 18 Δεκεμβρίου και όχι ο συνώνυμός του, επίσης επίσκοπος Ιεροσολύμων που εορτάζει στις 16 του ίδιου μήνα και ο οποίος φαίνεται να επικρατεί κυρίως μετά τη δημοσίευση της ακολουθίας του στους συναξαριστές και τα μνηαία. Ο πρώτος (18 Δεκεμβρίου) υπήρξε ιερομάρτυς και έζησε σύμφωνα με το συναξάρι της χειρόγραφης ακολουθίας «*εἰς τὸν καιρὸν τῶν ἀπίστων εἰδωλολατρῶν*» διαδεχόμενος τον επίσκοπο Πλάτωνα στον αρχιεπισκοπικό θρόνο των Ιεροσολύμων. Για τον δεύτερο υπήρχε σύγχυση γιατί με την ίδια ημερομηνία αναφέρονται δύο άγιοι με το όνομα Μόδεστος, επίσης αρχιερείς των Ιεροσολύμων, ο ένας τον 4^ο μ.Χ. αι. ενώ ο άλλος τον 7^ο μ.Χ. αι., βλ. Γεω. Μικραγιαννανίτου, *Ακολουθία εορτάσιμος και πανηγυρική του εν αγίοις πατρός ημών Μοδέστου Αρχιεπισκόπου Ιεροσολύμων του Θαυματουργού και Νικοδήμιου Αγορείτου, Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τόμ. Β' (Νοέμβριος-Δεκέμβριος), σσ. 335-337 και σημ. 83.

Το τελευταίο αυτό μας αποκαλύπτει το συγγραφέα της χειρόγραφης ακολουθίας και το έτος της συγγραφής.

Ο προηγούμενος Ιγνατίος Φιλοθέιτης ανήκει στους λογίους μοναχούς της εποχής του. Διετέλεσε επιστάτης στην Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους (1805-1806), επίτροπος του Αγίου Όρους στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον προηγούμενο Θεοδόσιο Κουτλου-μουσιανό⁸ (1 Ιουνίου 1808-31 Μαρτίου 1809) και ηγούμενος της Μονής Κοττροτζανίου Ρουμανίας (1813-1817)⁹.

Ποια η σχέση του Ιγνατίου με τη Νιγρίτα και ποια η σύνδεσή του με την περιοχή, ώστε να διαθέσει κατά παραγγελία ή όχι χειρόγραφο του στο ναό, δεν είναι γνωστό. Ωστόσο η Μονή Φιλοθέου και η Νιγρίτα τουλάχιστον κατά το 18^ο αιώνα είναι φανερό ότι διατηρούσαν σχέσεις και επαφές. Αυτό καταρχήν γίνεται αντιληπτό με την ύπαρξη στη Μονή Φιλοθέου, εικόνας της Παναγίας με το προσωνύμιο «Γερόντισσα»¹⁰ που κατά την παράδοση με θαυμαστό τρόπο έφτασε εκεί από τη Νιγρίτα¹¹, και κατά δεύτερον με την ύπαρξη Φιλοθεϊτών μοναχών ως παιδαγωγών και συγγραφέων στη γειτονική της Νιγρίτας Σούρπα κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα¹². Σε κώδικα που περιέχει το σύγγραμμα του Θεοφύλακτου Βουλγαρίας «*Ἐρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον*» εμπεριέχεται στα φύλλα 103α-126β *Ἐπιστολάριον σύντομον, περιέχον διαφόρους χαρακτήρας καὶ ὑποδείγματα ἐπιστολῶν, πρὸς ὅποιονδήποτε πρόσωπον ἀξιωματικὸν τε καὶ ἐκκλησιαστικὸν μὲ τοὺς τίτλους αὐτῶν, κατὰ τὸν κοινὸν τρόπον ὡς τὴν σήμερον συνηθίζεται*. Οι διευθύνσεις στις οποίες αναφέρονται τα υποδείγματα των επιστολών του *Ἐπιστολαρίου* αφορούν τις Σέρρες ή τη Σούρπα Νιγρίτας. Το *Ἐπιστολάριον* φέρει ημερομηνία 9 Ιουλίου 1792 και υπογραφή: *Τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ταπεινὸς δοῦλος, καὶ ὄλος ἐκκρεμῆς Ἰωακείμ Μοναχὸς καὶ παιδαγωγὸς χρηματίσας ἐν τῇ κώμῃ Σούρπα*. Δεν είναι γνωστό αν ο μοναχός Ιωακείμ ήταν Φιλοθεϊτής, αφιερώνει όμως το *Ἐπιστολάριο* αυτό σε Φιλοθεϊτή μοναχό, πιθανώτατα Συρπαίο (Σαρπουβνό) στην καταγωγή: *Αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι ἐγγράφη παρ' ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ, ἀχρείου τε καὶ ἀναξίου παιδαγωγοῦ, τοῦ ὑποκάτωθεν γεγραμμένου καὶ ἐδόθη τῷ ἐμῷ φίλῳ ὀνόματι Μελέτιος μοναχός, ἐκ τῆς μονῆς Φιλοθέου*. Την εικασία ότι πρόκειται για δύο Φιλοθεϊτές μονα-

8. Μαν. Ι. Γεδεών, *Ο Αθως*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1885, σ. 323.

9. *Αθωνικά Σήμερικτα* 2(1991) 207, 310.

10. Γεω. Σμυρνάκη, ιερομονάχου Εσφιγμένου, *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1903, σ. 584.

Ἦ ἐν τοῖς ὀπισθεν τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ Γερροντικοῦς "Γερόντισσα" καλουμένη, ἀφικομένη ἐνταῦθα θαιμιασίως ἐκ Νιγρίτας.

11. Μωυσιῶς Αἰγορείτου μοναχοῦ, «Η Αθωνίτισσα Θεοτόκος», *Αθωνικά Άνθη* 4 (1991) 43.

12. Σπ. Λάμπρου, «Κατάλογος των κωδίκων Αλεξίου Κολυβά», *Νέος Ἐλληνομνημων* 15 (1921) 275, 276.

χούς σχετιζομένους με τη Σούρπα ενισχύει και η παρακάτω φράση, γραμμένη ίσως από τον μοναχό Μελέτιο και απευθυνόμενη στον Ιωακείμ: *Ὁ Θεὸς νὰ πληρώσῃ τὸν μισθὸν σου ἅγιε διδάσκαλε ὡς κοπιάσαντι διὰ κοινὸν συμφέρον τῆς ἡμετέρας ἀδελφότητος καὶ συγκενίας.* Τη σχέση με τη Σούρπα ενισχύει και μια άλλη ενθύμηση στο φύλλο 89α του ίδιου κώδικα: *1801 Ἰουνίου ἔλαβα αὐτῶ ἀπὸ τὸν Θεόδουλον τὸν θεμέλιον ἀπὸ τὴν Σούρπαν καὶ μὲ τὸ ἔδωσε χάριν φιλίας καὶ διὰ μνημόσυλόν του αἰώνιον καὶ ὁ Θεὸς νὰ τοῦ δόσῃ ἀνταπόδομα τὴν βασιλείαν τὸν οὐρανὸν γένιτο ἀμήν.*

Το συμπέρασμα που μπορεί να βγάλει κανείς από τα παραπάνω, βοηθούμενος αρκετά από τις κοντινές χρονολογίες (Κώδικας Θεοφυλάκτου 1792 και 1801, Ακολουθία Αγίου Μοδέστου 1800, Ακολουθία Αγίου Στυλιανού 1802) είναι ότι, στα τέλη του 18ου αι. και στις αρχές του 19ου, μαρτυρείται παρουσία Φιλοθειτών μοναχών στη Νιγρίτα και τη Σούρπα και μάλιστα αξιόλογων μορφών, λογίων, αντιγραφέων, παιδαγωγών. Ωστόσο η μη μαρτυρία, μέχρι στιγμής, ύπαρξης μετοχίου της μονής Φιλοθέου στη Νιγρίτα, δεν δίνει τη δυνατότητα να εξηγήσουμε την παρουσία των μοναχών αυτών στην περιοχή.

Συνεχίζοντας με την ακολουθία του Αγίου Μοδέστου, διαπιστώνει κανείς ερευνώντας την «Ελληνική Βιβλιογραφία»¹³, ότι οι δύο προαναφερθείσες ακολουθίες που σώζονται στο ναό του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας, δεν είναι ανεξάρτητες η μία της άλλης, καθώς εκδόθηκαν και οι δύο μαζί τουλάχιστον τρεις φορές κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Η ιδιαιτερότητα όμως των ακολουθιών αυτών του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας είναι ότι σώζονται χειρόγραφα νωρίτερα χρονολογικά από την έκδοσή τους.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας δεν είναι φυσικά και ο μοναδικός που διαθέτει τις δύο αυτές ακολουθίες σε χειρόγραφα. Χειρόγραφα ακολουθίες του 18^{ου} αιώνα των Αγίων Στυλιανού και Μοδέστου βρίσκουμε και στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων του χωριού Κουφάς και της Αγίας Παρασκευής περιοχής Αλμυρού¹⁴.

Ο λόγος που στη Νιγρίτα οι ακολουθίες αυτές είναι χωρισμένες και δεμένες σε διαφορετικά σώματα οφείλεται πιθανότατα σε διαφορετικό αντιγραφέα, αλλά και σε λόγους λειτουργικούς και χρηστικούς.

13. Α. Γκίνη - Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Β' (1840-1855), Αθήνα 1941, σ. 199. *Ακολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Στυλιανοῦ καὶ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἱερομάρτυρος Μοδέστου ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολήμων. Νῦν τὸ τρίτον τύπος ἐκδίδεται δι' ἐξόδον καὶ ἐπιμελεῖα τοῦ ἐν μοναχῶς Διονυσίου Σιναΐτου. Πρὸς χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων.* Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1848.

14. Ν. Ι. Γιαννόπουλον, «Κατάλογος των χειρογράφων της Βιβλιοθήκης της εν Αλμυρῷ Φιλαρχίου Ἐταιρείας Ὁρθροξ», *Νέος Ἐλληνομνήμων* 19 (1925) 263.

Στην ακολουθία μάλιστα του Αγίου Μοδέστου έχουν προστεθεί ευχές του Αγίου Μάμαντος για την περίπτωση που *ἐμπέση λοιμώδης νόσος εἰς τὰ ποιμνία, βόας ἢ ἀγέλην βοῶν ἢ εἰς τὰ κτήνη* και επίσης ευχή του Αγίου Μοδέστου λεγομένη *εἰς τὰς νόσους τῶν κτηνῶν καὶ βοῶν*. Η προσθήκη των ευχῶν αυτῶν στην ακολουθία του Αγίου Μοδέστου κάνουν πιο εύχρηστο τον τόμο που τις περιέχει, αλλά και οδηγεί στη διαπίστωση ότι ο γράφας υπῆρξε επιλεκτικός αντιγραφέας Αγιασματαρίου, που περιείχε τις συγκεκριμένες αυτές ακολουθίες και ευχές¹⁵.

Ένα περιστατικό χρησιμοποίησης των ευχῶν αυτῶν από την ακολουθία του Αγίου Μοδέστου στη Νιγρίτα περιγράφει ο G. F. Abbott στο έργο του *Macedonian Folklore*. Αναφέρεται (δυστυχῶς με ειρωνεία) στην περίπτωση που ενέσκηψε στη Νιγρίτα λοιμώδης νόσος στα ζῶα και χρειάστηκε αυτά να μεταφερθούν στην αυλή της εκκλησίας μία Κυριακή μετά τη λειτουργία. Εκεί ο ιερέας τα ευλόγησε, έχοντας μαζί του το χέρι του Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω, προστάτη αγίου της Νιγρίτας και διαβάζοντας τις ευχές για την περίσταση του Αγίου Μάμαντος και του Αγίου Μοδέστου¹⁶.

Από τις χρονικές σημειώσεις (όσες βέβαια είναι ευανάγνωστες), που υπάρχουν στην ακολουθία του Αγίου Μοδέστου¹⁷, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι ο τόμος αυτός της ακολουθίας χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την καταγραφή των συμφωνιών πρόσληψης των νεωκόρων του ναού. Από όσα βέβαια είναι ευανάγνωστα, διαβάζουμε:

Στο προστινὸ εσώφυλλο:

ἔσυμφονέθικα ἐγὼ ὁ Ἄγγελος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Γεωργίου καὶ τῆς Αγίας Παρασκευῆς Νιγρίτης 18: 1902.

Στο ἴδιο εσώφυλλο υπάρχουν σημειωμένες και οι εξῆς ημερομηνίες: *1901 Αυγούστου 24, 1902 Ιανουαρίου 14*, ὅπως επίσης και το ὄνομα *Κωστάκης Δημητρίου* μαζί με την ημερομηνία *Αυγούστου 27*, που ἴσως να φανερώνουν κάποια συμφωνία.

Στην πρώτη σελίδα (μη αριθμημένη):

Ὁ ἀναγνώσας τὸν παρὼν βίον τοῦ ἀγίου ἱερομάρτυρος Μοδέστου πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

Από κάτω διαβάζουμε με διαφορετικὸ γραφικὸ χαρακτήρα:

15. Νικ. Γιαννόπουλου, *ὀ.π.*, σ. 264 και Σπ. Λάμπρου, *Νέος Ἐλληνομνῆμων* 16 (1922) 328.

16. G. F. Abbott, *Macedonian Folklore*, Chicago 1969 (1^η ἔκδοση Emmanuel College, Cambridge 1903), σσ. 223, 224.

17. Ι. Μπάκα, *Η Νιγρίτα και η περιοχή της στα τέλη της Τουρκοκρατίας - Εκπαιδευτική και εκκλησιαστική δραστηριότητα του Ἐλληνομνῆμου της περιοχῆς (1885-1912)*, (μεταπ. εργασία που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής του Α.Π.Θ.), Νιγρίτα 1993, σσ. 273, 274 ὅπου υπάρχει αναφορά σε μερικές από τις χρονικές σημειώσεις της ακολουθίας.

Ὁ ταπεινός, δούλος Ἀργίρης Κανδυλάπτης τῆς ἐκκλησίας καὶ ὑπηρετῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν τῇ δόξῃ καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν.

Δίπλα ακριβώς:

Αἰωνία σου ἡ μνήμη ἀξιάσατε καὶ ἀξιωμακάριστε ἡμῶν ἀδελφὲ ἔχε τὴν εὐχὴν τοῦ ἀβραάμ ἰσαάκ ἰακώβ.

Στη δεύτερη σελίδα:

1854: Δεκεμβρίου 17

(σβησμένο το όνομα) *Σεραγιώτη*

Κανδυλάπτης τῆς ἐκκλησίας ὑπηρετῆς τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Παρασκευῆς.

Και στη συνέχεια:

Περὶ τὸ χιλιοστὸν ὀχτακοσιοστὸν ὀγδοηκοστὸν πέμπτον ὁ Δ. Π. Κατσέλας κανδυλάπτης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς ὀσιοπαρθενομάρτυρος Παρασκευῆς, διὰ χηρίσθε, διὰ μηνός τῇ 4 Αυγούστου 1885.

Στο τέλος της νη΄ σελίδας της ακολουθίας με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα από αυτόν του προηγούμενου Ιγνατίου υπάρχει η σημείωση 1776 *δηκεμβριως 24*. Αναλόγως κάτι αντίστοιχο υπάρχει και στο τέλος της επόμενης σελίδας με τον ίδιο γραφικό χαρακτήρα *ἔτους 1776 Ἐν Ἱερωσόλῃμα*. Δεν γίνεται δυστυχώς αντιληπτό πως γράφτηκαν αυτές οι δύο σημειώσεις πριν τη συγγραφή της ακολουθίας και μάλιστα στα Ιεροσόλυμα. Στην αρχή αυτής της σελίδας, της πρώτης δηλαδή μετά την νη΄ της ακολουθίας βρίσκουμε:

Δ. Π. Κατσέλα ἐσπτήθειν εἰς τοῦτον τὸν ναὸν Κανδυλάπτης περὶ τὸ χιλιοστὸν ὀχτακοσιοστὸν ὀγδοῖκοστὸν πέμπτον. Αὐγούστου 4 1885 ἡμέρα Κυριακὴ ἑσπέρας.

Στην τελευταία χωρίς αρίθμηση σελίδα:

Δημήτριος Π. Κατσέλας Κανδυλάπτη περὶ 1885 Αὐγούστου 4 (καὶ διάφοροι λογαριασμοί).

Από κάτω με άλλη μελάνη:

Ἀποστόλης Παπα Γεωργίου

τοῦτο τὸ Βιβλίον τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὸ ... .. τῷ Κυρίῳ.

Στη συνέχεια με μαύρη μελάνη:

*καλῶς ἤλθες παιδί μου εἰς τὸ σχολεῖον
ἡγὼ θὰ σὲ ἀγαπῶ καὶ θὰ σοῦ δίδω πολλά πηγνήδια.*

Ακολουθεῖ σημείωση που δηλώνει τον ιδιοκτήτη της ακολουθίας:

*Ἐτοῦτο τὸ βιβλίον τὸ ὁποῖον ὑπάρχει τὸν βίον τοῦ ἁγίου
ἱερομάρτυρος Μοδέστου πατριάρχου τὸν ἱερο-σολύμον
εἶνε τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπεο-
φόρου καὶ τῆς ἁγίας ἐνδόξου ὀσιοπαρθενομάρτυρος
Παρασκευῆς.*

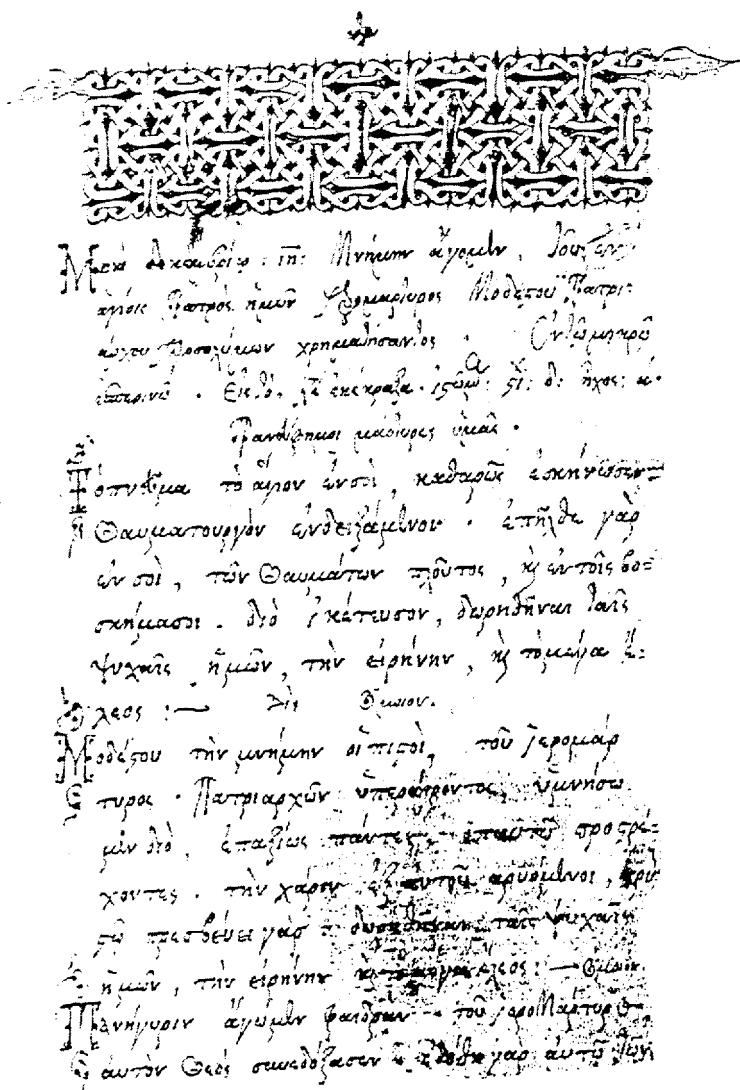
Ανάλογη σημείωση με βυσσινί μελάνη ὑπάρχει πιο κάτω :
*Τοῦτον τὸ βιβλίον τὸ ὁποῖον ὑπάρχει τὸν βίον τοῦ ἁγίου
Ἱερομάρτυρος Μοδέστου Πατριάρχου τὸν ἱεροσολύμων
εἶναι τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ Γεωργίου τοῦ τρο-
πεοφόρου καὶ τῆς ἁγίας ἐνδόξου ὀσιοπαρθενομάρτυρος
Παρασκευῆς.*

Εἰς τὰ 1882 μηνὸς 31 ἰανουαρ.

Α... πρωτόπαπας

(Στο κάτω ἄκρο της σελίδας ὑπάρχει με την ἴδια μελάνη σχεδιασμένο το πρόσωπο ενός ιερέα με μακριὰ γενειάδα. Στο τελευταῖο εσώφυλλο ὑπάρχει με την ἴδια μελάνη τὸ ὄνομα *Ἰωάννου Ἱερέως*).

Από τις παραπάνω δύο σημειώσεις γίνεται φανερό ὅτι τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αἰώνα ἦταν γνωστό ὅτι ὁ ναός ἦταν αφιερωμένος σε δύο ἁγίους (δισυπόστατος), κάτι που δεν ισχύει σήμερα, μια και επικράτησε ὁ ναός να θεωρεῖται αφιερωμένος μόνο στον Ἅγιο Γεώργιο. Σε παλιά ωστόσο εικόνα του ναοῦ εικονίζονται καὶ οἱ δύο ἅγιοι προστάτες, γεγονός που επιβεβαιώνει τὸ δισυπόστατο της ιστορικής αὐτῆς εκκλησίας. Ἡ συνέχιση της ἐρευνας σχετικά με τὸ ναό αὐτό θα προσφέρει πολλά στοιχεία στην ἱστορία της Νιγηρίτας καὶ της περιοχῆς της.

Εικ. 1. Η τρίτη σελίδα της Ακολουθίας του Αγίου Μοδέστου με το χαρακτηριστικό επίτιτλο.

**YENICÈ-I BATOS H' Palyolutros:
ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ
BYZANTINOY ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ
ΚΑΤΩ ΚΟΙΛΑΔΑΣ ΤΟΥ ΣΤΡΥΜΟΝΑ**

Οθωμανικό κτηματολογικό κατάστιχο που συντάσσεται το 1519 (*Tapu Tahrir* 70), αναφέρει ανάμεσα στα χωριά της περιοχής Έξοβας (σημερινή Δάφνη της επαρχίας Βισαλτίας) και το χωριό «Yenicè-i Batos ή Palyolutros»¹. Το χωριό ανήκει στο βακούφιο (*Vakif*) του σουλτάνου Bayezid II και καταγράφονται σ' αυτό 33 «φορολογήσιμες οικογενειακές μονάδες» που καταβάλλουν σαν φόρο 3.174 άσπρα². Αναφορά στο ίδιο χωριό με ελαφρώς διαφοροποιημένα τα μεγέθη που αφορούν τον αριθμό των κατοίκων του και το ποσόν του οφειλόμενου απ' αυτούς φόρου, συναντάμε σε τρία ανάλογα κατάστιχα που συντάσσονται στο μεταξύ του 1520 και 1566 χρονικό διάστημα³. Η Ε. Μπαλτά που χρησιμοποιεί πρόσφατα τα δεδομένα των παραπάνω εγγράφων δημοσιεύοντας ταυτόχρονα το σχετικό με την περιοχή των Σερρών τμήμα του κατάστιχου του 1519 (*Tapu Tahrir* 70)⁴, ταυτίζει το Palyolutros με το γνωστό νεότερο χωριό της ίδιας περιοχής «Παληότρος» (τώρα Αγ. Δημήτριος), κοντά στη δυτική όχθη της αποξηραμένης λίμνης του Αχινού⁵. Με αυτό το πρόσφορο σε ηχητικές και ετυμολογι-

---

1. E. Balta, *Les Vakifs de Serres et de sa région (XVe et XVIe s.)*, Athènes 1995, σ. 238.

2. Σύμφωνα με το έγγραφο καταγράφονται 24 «νοικοκυριά» με πλήρη σύσταση και αρχηγό άνδρα, 1 οικογένεια με αρχηγό γυναίκα («χήρα») και 8 «άγαμοι», γεγονός που μας επιτρέπει να υπολογίσουμε κατά προσέγγιση το συνολικό πληθυσμό του σε 132 κατοίκους. Για τον υπολογισμό του πληθυσμού με βάση τις αναφορές ανάλογων εγγράφων πολλαπλασιάζουμε τον αριθμό των «νοικοκυριών» και των «χηρών» με τους συντελεστές 5 και 4 αντίστοιχα, που θεωρείται ότι ανταποκρίνονται στον αριθμό των μελών μιας μέσης οικογένειας της εποχής. Στο άθροισμα των δύο γινόμενων προστίθεται και ο αριθμός των «αγάμων» που, όπως και οι χήρες, αποτελούν ιδιαίτερη φορολογήσιμη ομάδα.

3. E. Balta, ό.π., σσ. 56, 63 και 163 (*Tapu Tahrir* 143, 167 και 403; αναφέρονται 47 φορολογήσιμες οικογενειακές μονάδες που καταβάλλουν συνολικά 3.998 άσπρα).

4. E. Balta, ό.π., σσ. 163-167 και 238-248.

5. Ό.π., σ. 166, σημ. 507. Στοιχεία για το Παληότρος, βλ. στους P. Bellier - R. C. Boudoux - J. Cl. Cheynet - B. Geyer - J. P. Grelais - V. Kravari, *Paysages de Macedoine*, Paris 1986, σ. 225 (πρβλ. και I. Λαυρεντίδη, *Αρχαίον Πόντου* 29 (1968) 353. E. Παπαθανασίου, *Ιστορία της Νιγρίτης και της επαρχίας Βισαλτίας*, Νιγρίτα 1970, σ. 112 και στον ίδιο, Βισαλτία, <1995>, σ. 53). Παράλληλο

κές αποκλίσεις όνομα αναφέρονται στον οικισμό ξένοι και έλληνες περιηγητές, που επισκέπτονται την περιοχή το δεύτερο κυρίως μισό του 19^{ου} αι., κάποιοι από τους οποίους ωστόσο, ανιχνεύουν εύστοχα κάτω από τη συντημημένη αυτή εκδοχή, τον προγενέστερο εκτεταμένο ονοματικό του τύπο «Παλαιόλουτρος»⁶. Ανοικτό αντίθετα παραμένει το θέ-

της γλωσσικής διαδικασίας μετατροπής του ονόματος Παλαιόλουτρος σε Παλιότρος, βλ. στην περίπτωση του Ξυλότρου <Ξηρόλουτρον>, ενός δεύτερου οικισμού της περιοχής Νιγρίτας που σχολιάζει ο Π. Βλαχάκος, «Τοπωνύμια αρχαία και βυζαντινή προέλευσης από την περιοχή της Βισαλτίας», *Διεθνές Συνέδριο «Οι Σέρρες και η περιοχή τους, από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία»*, Σέρρες 29 Σεπτ.-3 Οκτ. 1993. Πρακτικά, τόμ. Β', Σέρρες 1998, σσ. 579-580 και «Το μικροτοπωνυμικό του χωριού Αγ. Παρασκευή-Ξυλότρον», *Γιατί* τεύχ. 243-245 (Σέρρες, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995) 77-79. Σε χάρτη των ελληνικών σχολείων της Μακεδονίας που γνωρίζει διάφορες εκδόσεις στις αρχές του αιώνα μας (βλ. P. Contoyannis, *Carte des Ecoles Chretiennes de la Macédoine*, Paris 1903 κ.ά.), από σύγκριση που δημιουργεί η προφανής ηχητική και ετυμολογική συνάφεια των δύο τοπωνυμίων, το όνομα Paliotros έχει αντικατασταθεί από το Xylotros. Από ανάλογο λάθος σε χάρτη του Βρετανικού Επιτελείου που εκδίδεται το 1908 (βλ. αμέσως παρακάτω), η σωστή τοπογραφικά ένδειξη Paliotros πλαισιώνεται από τη σλαβική μετάφραση του ονόματος Ξυλότρου-Ξηρόλουτρον, Suhabaya. Για τη θέση του οικισμού και τη γενικότερη γεωφυσική και οικιστική εικόνα της περιοχής ανάμεσα στο τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20ου αι., βλ. τα δεδομένα μιας σειράς εντύπων γεωγραφικών χαρτών της ίδιας περιόδου: Χάρτης του Αυστριακού Επιτελείου-έκδοσης της δεκαετίας του 1880: «Paliotros». M. Χρυσόχοου, *Πίναξ της Μακεδονίας, Ηλιγρίας και Ηπειρού*, Αθήνα 1897: «Παλιότρο». *Carte Ethnographique de la Macédoine, Vilayets de Monastir et de Salonique*, ed. Fres Erhard, Paris 1905(;) : «Paliotro». *Χάρτης Βρετανικού Επιτελείου*-War Office, 1908: «Paliotros». *Χάρτης των εκδόσεων Γ. Κοντογόνη*, Αθήνα 1910, φύλλο 41 (Θεσσαλονίκη): «Παλιότρος». *Χάρτης του Ελληνικού Επιτελείου* (Γ.Υ.Σ. 1928), φύλλο Νιγρίτα: «Παλιότρος».

6. Ο W. M. Leake περιγράφοντας τη διαδρομή από τις εκβολές του Στρυμόνα ως τις Σέρρες κατά μήκος της νότιας όχθης του ποταμού, αναφέρει το χωριό «Palutro-Πάλουτρος» που συναντά ανάμεσα στα γνωστά επίσης χωριά της περιοχής Kutzos-Κούτσιος, σημερινή Ευκαρπία και Takhyo-Αχινός (W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. III, Londres 1835, σ. 198). Στον ίδιο προφανώς οικισμό αναφέρεται ο «Μολοσσός» ιππότης και περιηγητής Β. Δ. Ζώτος όταν με τη σειρά του, περιγράφοντας την ίδια πάλι διαδρομή, καταγράφει ανάμεσα στα χωριά «Ταχινόφι» και «Κουτσός», το άγνωστο από άλλες πηγές χωριό «Παλούμπα» με 80 περίπου ελληνικά σπίτια (Β. Δ. Ζώτου, *Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου*, τόμ. 4^{ος}, Αθήνα 1882, σ. 393). Έκθεση για την εκκλησιαστική και εκπαιδευτική κατάσταση στην περιοχή Σερρών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα που δημοσιεύεται λίγα μόλις χρόνια αργότερα (*Ημερολόγιον της Ανατολής* 1886, σσ. 158-166), αναφέρει τα γειτονικά χωριά «Παλιότρος και Ιβήρων» στα οποία κατοικούν 190 χριστιανοί και 150 συνολικά μουσουλμάνοι κάτοικοι. (Για τον οικισμό Ιβήρων, Ιβέρος, Νιβέρος που αναπτύσσεται γύρω από το γνωστό ομώνυμο αγιορειτικό μετόχι, βλ. παρακάτω, σμμ. 18). Ο Ν. Σχινάς του «χαρτογραφεί» την περιοχή την ίδια περίοδο, αναφέρει στο χωριό «Παλιότρο» όπου, με βάση τα στοιχεία του, κατοικούν 40 χριστιανικές οικογένειες (Ν. Σχινά, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπειρού, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τόμ. 2^{ος}, 1886, σ. 406). Με το όνομα «Palutros» καταγράφει το ελληνικό, σύμφωνα με την επιγραμματική του αναφορά, χωριό ο S. Gorcevic (*Macedonian und Alt Serbien*, Vienn 1889, σ. 381), διαφοροποιώντας τη σχετική ένδειξη «Paliotros» του αυστριακού, πιθανά, χάρτη που αναδημοσιεύει στο τέλος της μελέτης του (ό.π., χάρτης V). Ταυτισμένο, λαθεμένα, με το γειτονικό μετόχι της μονής Ιβήρων αναφέρει το «Παλιότρος» ο Π. Παπαγεωργίου, στη σημαντική για την ιστορική γεωγραφία της περιοχής μελέτη του που δημοσιεύεται λίγα μόλις χρόνια πριν το τέλος του περασμένου αιώνα (Π. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα πρόσγεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου τον Προδρόμου*, Θεσσαλονίκη 1988, δεύτερη έκδοση με εισαγωγή Χ. Μπακιρτζή, σ. 84). Στοιχεία για το χωριό εντόπισε στις σελίδες του χαμένου σήμερα Κώδικα της Μητρόπολης Σερρών, ενώ φαίνεται να κατοικούν σ' αυτό 50 τούρκοι και 40 χριστιανοί σύμφωνα με τα δεδομένα του κάτοικοι. Διαφο-

μα της παρουσίας του ίδιου τοπωνυμικού (Paliotro) σε ένα κατά πολύ προγενέστερο και πρόσφατα δημοσιευμένο τουρκικό έγγραφο των αρχών του 16^{ου} αι. Σουλτανικό φερμάνι που φυλάσσεται στο αρχείο της μονής Βατοπεδίου και χρονολογείται στις 16-25 Ιανουαρίου 1516, αναφέρεται σε μια συνήθη για τα δεδομένα της εποχής διαμάχη ανάμεσα στην αγιορείτικη μονή του Παντοκράτορος και τους σπαχήδες Mehmed και Eugeneos, τιμαριούχους της περιοχής του Κάτω Στρυμόνα, με την ανοχή ή προτροπή των οποίων τούρκοι νομάδες (γιουρνούκοι) καταπατούν κτήματα της μονής στα χωριά «Marmara, Ayazmoz(;) και Paliotro»⁷. Σχολιάζοντας τις παραπάνω τοπογραφικές αναφορές ο εκδότης του εγγράφου ταυτίζει το χωριό Marmara με κάποιον ομώνυμο οικισμό στις εκβολές του Στρυμόνα και το Paliotro με το γνωστό μας ήδη Παληότρος⁸. Το τρίτο χωριό-τοπωνύμιο με το δυσανάγνωστο όνομα «Ayazmoz(;)» παραμένει σύμφωνα με το ίδιο σχόλιο, αταύτιστο. Μια προσεκτική ωστόσο παραβολή των ιστορικογεωγραφικών δεδο-

---

ρετικές όσο και αντικρουόμενες μεταξύ τους εκτιμήσεις για την πληθυσμιακή και εθνολογική κριώς σύσταση του οικισμού διατυπώνει ο βούλγαρος περιηγητής και ιστορικός V. I. K'ncov δημοσιεύοντας λίγο αργότερα (1900) τις εντυπώσεις ενός ταξιδιού που πραγματοποίησε στη Μακεδονία μια περίπου δεκαετία νωρίτερα (V. I. K'ncov, *Izbrani proizvedenija*, Sofia 1970, τόμ. 1^{ος}, σ. 70: «Stara Banja-Paljo Lotro», τοιφλίκι με 30 <ή 80> ελληνικά σπίατα και 2^{ος} σ. 479: «Stara Banja-Pali Otros», με 90 χριστιανούς βούλγαρους<» και 140 τούρκους κατοίκους. Τα τοπωνύμια όπως και ολόκληρο το κείμενο είναι γραμμένα με κυριλλικά στοιχεία). Στις αμφλεγόμενες επιστημονικές του είναι έκδηλη η προσπάθεια της πρωθύτερης σλαβοποίησης του ονόματος Παληότρος με την πρόταξη του καθόλα άγνωστου στην προφορική αλλά και γραπτή παράδοση της περιοχής σλαβικού τοπωνυμικού Stara Banja (βλ. και τα σχόλια του ίδιου ερευνητή στη σελ. 79 του 1^{ου} τόμου). Μια διαφορετική ετυμολογική προσέγγιση του όρου συνιστά η γραφή «Paljostrati» που προτείνει ο J. Cvijic, *Grundlinien der Geographie und Geologie von Macedonien und Alt Serbien*, 1908, σ. 341), ενώ ο Νιγριτίνος («Συρπαίος») στην καταγωγή λόγιος Δ. Δαμάνης, γνώστης των ιδιαιτεροτήτων της ντοπιολαλιάς των ελλήνων κατοίκων της περιοχής δεν δυσκολεύεται να αναγνωρίσει τον όρο «Παλαιόλουτρος» σαν αφηρητική μορφή του συντημημένου και δυσνόητου ακόμα στην εποχή του ονόματος του οικισμού, «Παλαιότρος» (Δ. Δαμάνης, «Νιγρίτα-Σύρπα», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1911, έκδ. του Παμμακεδονικού Συλλόγου, σ. 124). Ο τύπος ωστόσο αυτός (Παλαιότρος, Παληότρος, Παληότρος) παραμένει ο βασικός ονοματικός τύπος του οικισμού με βάση τις αναφορές μιας σειράς απογραφών και άλλων εγγράφων διοικητικού χαρακτήρα που βοηθούν να παρακολουθήσουμε τη νεότερη ιστορία του, μέχρι την αλλαγή του ονόματός του σε Αγ. Δημήτριος το 1950 (*Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων*, έκδ. της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, τόμ. 43^{ος}, Αθήναι 1962, σσ. 12-13, 34-35, 38-39 και Μ. Χουλιάρη, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμ. 2^{ος}, Αθήναι 1975, σσ. 94, 178 και 246).

7. G. Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezit II und Selim I*, Thessaloniki 1995 χφ.17, σσ. 89-96. Δέκτης, σύμφωνα με το έγγραφο, των παραπάνων των παντοκρατορινών μοναχών Διονυσίου και Μακαρίου ο σουλτάνος Selim I απευθύνεται στον καδή της Ζίχνης, ζητώντας τον δίκαιο διακανονισμό της υπόθεσης.

8. Ο.π., σ. 91, σημ. 142. Για τις εγκαταστάσεις γιουρνούκων στην περιοχή Νιγρίτας -Έξοβας τις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αι. και τις εντάσεις που δημιουργεί, βλ. στον Μ. Ζαφειρίου, «Ιστορικογεωγραφικά της περιοχής Χουμνικού», *Σερραϊκά Χρονικά* 13 (1998) 65-66, όπου και ακολουθείται (σημ. 62) η προτεινόμενη από τον G. Salakide ανάγνωση των τοπογραφικών αναφορών του εγγράφου αυτού.

μένων της περιοχής των εκβολών του Στρυμόνα σε συνδυασμό με το πιθανό ενδεχόμενο μιας διαφοροποιημένης γραφής και ανάγνωσης που συνεπάγεται συνήθως η μεταφορά και προσαρμογή ελληνικών τοπωνυμικών όρων στις εκφραστικές ιδιομορφίες της παλαιοτουρκικής γλώσσας, κάνουν πολύ ελκυστική την ιδέα μιας δεύτερης τοπογραφικής προσέγγισης του εγγράφου.⁹ Ο G. Salakides φαίνεται να ακολουθεί μια παλιότερη άποψη που ταυτίζοντας σωστά το μεσαιωνικό χωριό Μάρμαρα με το βυζαντινό Μαρμάριον, αναζητεί τη θέση τους στη δεξιά (δυτική) όχθη του Στρυμόνα, κοντά στο ομώνυμο τοπωνύμιο στην περιοχή του σημερινού οικισμού Ν. Κερδύλλια.¹⁰ Πρόσφατα ο Ι. Παπάγγελος τοποθετεί με μεγαλύτερη ευστοχία το χωριό Μαρμάριον (Μάρμαρα) στην απέναντι αριστερή (ανατολική) όχθη του Στρυμόνα, κοντά στη σημερινή Αμφίπολη (Νεοχώρι), σε μικρή πάντα απόσταση από το σημείο εκβολής του ποταμού στον ομώνυμό του κόλπο.¹¹ Στην περιοχή εξάλλου αυτή η μονή Παντοκράτορος φαίνεται να κατέχει ιδιόκτητες εκτάσεις από τα υστεροβυζαντινά χρόνια, καθώς δύο τουλάχιστον έγγραφα του τέλους του 14^{ου} αι. αναφέρουν τα μετόχια της στα χωριά Μαρμάριον και Νησίον.¹² Στον περιορισμό του δεύτερου μετοχίου αναφέρεται σαν όριο ο «παλαιός πόρος» τοποθεσία βόρεια του Μαρμαρίου, το όνομα της οποίας μπορεί εύκολα να ανιχνευθεί στην αναφορά «Palyor'gos» του 1516.¹³ Κατάλογος κτημάτων της ίδιας μονής χρονολογημένος τον Φεβρουάριο του 1721 αναφέρει το «μετόχιον Αγιασμάτ» εις τα σύνορα του χωρίου «Μάρμαρα»¹⁴, τοπωνυμικός όρος που φαίνεται ιδιαίτερα κοντινός στο Ayazm'n(a)r του εγγράφου του 1516, ενισχύοντας την υπόθεση ότι το συγκεκριμένο σουλτανικό φιορμάνι φαίνεται να αφορά αποκλειστικά και μόνο τα γνωστά παντοκρατορινά κτήματα στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα.

Η αναφορά στο κατάστιχο του 1519 παραμένει έτσι η αρχαιότερη μέχρι σήμερα γνωστή μαρτυρία για το Παληότρος. Η διπλή τοπωνυμι-

9. Στη θέση της προτεινόμενης από τον εκδότη ανάγνωσης Ayazmoz και Paliotro φαίνεται προτιμότερη η ανάγνωση Ayazm'n(a)r και Palyor'go. Την υπόδειξη οφείλω στο συνάδελφο Φ. Κοτζαεώργη. Τον ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή.

10. P. Bellier ..., ό.π., σμ.5, σ. 189.

11. Ι. Παπάγγελου, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη (Πρακτικά Συνεδρίου, Πόλις και χώρα στην Αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1980)*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 332-352 (βλ. κυρίως σσ. 335 σμ. 13 και 341 σμ. 45, όπου και σχολιάζονται οι σχετικές με την προηγούμενη ταύτιση αναφορές και απόψεις).

12. V. Kravari, *Archives de l' Athos XVII: Actes du Pantocrator*, Paris 1991, χφ. 16, σσ. 124-128 (Ιανουάριος του 1394) και 17, σσ. 129-134 (Ιούνιος του 1394).

13. Ό.π., χφ. 16, στ. 10 και 17, στ. 25-26. Για τον «παλαιό πόρο» και την πιθανή του θέση, βλ. Ι. Παπάγγελου, ό.π., σσ. 347-348.

14. Ι. Παπάγγελος, ό.π., σσ. 350-351 (βλ. και Σ. Πασχαλίδη - Δ. Στράτη, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας*, Α', Θεσσαλονίκη 1996, σ. 494).

κή καταγραφή Yenicè-i Batos ή Palyolutros αποσαφηνίζοντας το θέμα της ετυμολόγησης του νεότερου συντημημένου ονόματος του οικισμού, διασώζει παράλληλα τον αρχικό ονοματικό του τύπο, η ιστορική, γεωγραφική και ετυμολογική συνέχεια του οποίου θα έπρεπε προφανώς να αναζητηθεί στις σχετικές με την περιοχή αναφορές βυζαντινών και μεταβυζαντινών εγγράφων. Ο τύπος Yenicè-i Batos (Νέο <χωριό> ή Νέα Batos) υπονοεί πιθανότατα τη μετακίνηση μέρους ή του συνολικού αριθμού των κατοίκων του χωριού Batos σε νέα θέση, ή την εξ αρχής ίδρυση ενός νέου, σε κοντινή προς τον υπάρχοντα ήδη ομώνυμο οικισμό απόσταση. Στη γειτνίαση αυτού του «νέου» χωριού με τα ερείπια κάποιου παλιού λουτρικού συγκροτήματος οφείλεται προφανώς ο δεύτερος, συνοδευτικός του κυρίως ονόματος τοπωνυμικός προσδιορισμός, Palyolutros.

Το χωριό Batos είναι γνωστό από την αναφορά του σε απογραφικό κτηματολογικό κατάστιχο των μέσων του 15^{ου} αι. (*Tapu Tahrir* 3)¹⁵. Επεξηγηματικό σχόλιο στο γνωστό μας ήδη ανάλογο έγγραφο του 1519 (*Tapu Tahrir* 70) προσδιορίζει τη θέση του κοντά στο Gayidarchoh, χωριό της ίδιας περιοχής (νότιο τμήμα της Κάτω Κοιλιάδας του Στρυμόνα) που ταυτίζεται με το σημερινό Αηδονοχώρι¹⁶. Το κοινό γεωγραφικό πλαίσιο και οι πιθανές ηχητικές αποκλίσεις που δημιουργεί η γραπτή μεταφορά του ελληνικού στη γέννησή του τοπωνυμίου Batos στην παλαιoturκική γλώσσα, φέρνουν στη μνήμη μας το αταύτιστο βυζαντινό «χωριόν του Υπάτου», που συναντάμε συχνά σε

15. A. Stojanovski, *Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Opsiren popisen defter od XV vek*, Skopje 1978, σσ. 191/192. Το χωριό (Baty ή Bato) ανήκει στο τμήμα του «gulam-i mir Ali» και καταγράφονται σ' αυτό 24 «νοικοκυριά», 4 «χήρες» και 5 άγαμοι (140 περίπου κάτοικοι) που καταβάλλουν συνολικά 3.721 άσπρα. Η Ε. Μπαλτά που σχολιάζει επίσης τα δεδομένα του παραπάνω εγγράφου, σημειώνει την παρουσία του οικισμού σε ανάλογο φορολογικό κατάστιχο του 1500-1501 (ό.π., σσ. 164 και 166).

16. E. Balta, ό.π., σ. 238. Στο χωριό, που αποτελεί τώρα μέρος του vakif του σουλτάνου Bayezit II, καταγράφονται 30 «νοικοκυριά», 4 «χήρες» και 2 άγαμοι (168 κατά προσέγγιση κάτοικοι) που καταβάλλουν συνολικά 3.721 άσπρα. Στα έσοδα του χωριού Batos συντηπολογίζεται ένα ποσό 526 άσπρων που αναλογεί στη φορολογία μέρους (ενός συνοικισμού;) των κατοίκων του γειτονικού, όπως σημειώνεται στο κείμενο χωριού Gayidarchohi, που φαίνεται να ανήκει επίσης στη δικαιοδοσία του ίδιου ιερού σουλτανικού καθιδρύματος. Στην πρώτη κοινή έτσι καταγραφή τους το 1519 το χωριό Batos (36 οικογενειακές μονάδες με 168 συνολικά κατοίκους) φαίνεται να υπερτερεί πληθυσμιακά του συνώνυμου νέου οικισμού Yenicè-i Batos (33 οικογενειακές μονάδες και 132 κάτοικοι). Η αναλογία αυτή αντιστρέφεται σύντομα υπέρ του δεύτερου νεότερου οικισμού, καθώς με βάση τα στοιχεία των τριών άλλων γνωστών καταστίχων της ίδιας εποχής (*Tapu Tahrir* 143, 167, 403: β' τέταρτο του 16^{ου} αι.) καταγράφονται στα χωριά 40 και 47 αντίστοιχα φορολογήσιμες οικογενειακές μονάδες (Ε. Μπαλτά, ό.π., σσ. 56, 63, 163). Για το Αηδονοχώρι βλ. P. Bellier ..., ό.π., σ. 122. Ι. Παπασυμεών, *Οδοιπορικό στο παρελθόν. Ιστορική - λαογραφική καταγραφή του Αηδονοχωριού και του νοτίου μέρους της επαρχίας Βισαλτίας Σερρών*, Αηδονοχώρι 1992 και E. Balta, ό.π., σ. 166.

σχετικές με την περιοχή αναφορές βυζαντινών και μεταβυζαντινών εγγράφων¹⁷.

Σε καταγραφή των ορίων της «Μελίτζιανης», κτήματος της μονής Ιβήρων στο νότιο τμήμα του Κάτω Στρυμόνα που συντάσσεται τον Ιανουάριο του 1104, αναφέρεται το «αναρρύακον του Ζεγίνα, το διαχωρίζον» σύμφωνα με το κείμενο «αριστερά μεν τα δίκαια του χωριού του Υπάτου, δεξιά δε το περιοριζόμενον» μοναστηριακό κτήμα¹⁸. Δύο περίπου αιώνες αργότερα μια σειρά από αντίστοιχους περιορισμούς του σημαντικού πάντα αυτού ιβηριώτικου μετοχίου, αναφέρονται στο ίδιο χωριό δίνοντας και άλλα συμπληρωματικά στοιχεία, η συγκριτική αξιολόγηση των οποίων με ανάλογες αναφορές εγγράφων της πρώιμης τουρκοκρατίας, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην αποσαφήνιση επιμέρους ζητημάτων της ιστορικής τοπογραφίας της περιοχής¹⁹. Ενδεικτικότερη ανάμεσά τους η περίπτωση ενός «ορισμού» κτημάτων της μονής Χιλανδαρίου στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, χρονολογημένου τον Σεπτέμβριο του 1318, όπου και πάλι αναφέρεται το «χωριόν του Υπάτου»²⁰. Η ακριβής θέση του οικισμού μένει άγνωστη καθώς σημαντικές πτυχές του οικιστικού πλαισίου της περιοχής τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή κυρίως περίοδο, παραμένουν αδιευκρίνιστες. Μια πρώτη ωστόσο τοπογραφική ανάγνωση του κειμένου κάνει σχεδόν βέβαιη την αναζήτηση των «υπατιανών δικαίων» στην περιοχή ανάμεσα στα σημερινά χωριά Δάφνη (Έξοβα), Ίβηρα (μετόχι Ιβήρων) και Αηδονοχώρι, ζωτικό στη συνέχεια παραγωγικό χώρο του χωριού Παληότρος.

17. Η Ε. Balta, ό.π., σσ. 164 και 166 επισημαίνει χαρακτηριστικά κάποιους από τους πιθανούς παράλληλους αυτούς ονοματικούς τύπους: Bato, Batos, Batu, Patosi, Vatos. Για το «χωριόν του Υπάτου», βλ. Στ. Κυριακίδη, *Αι περί τον Στρυμόνα και την Θεσσαλονίκην Σλαβικάί εποικίσεις κατά τον Μέσον Αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 12, Γ. Θεοχαρίδη, *Κατεπανίκια της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 84, Π. Θεοδωρίδη, «Πίνακας τοπογραφίας του αγιορειτικού παραγωγικού χώρου», *Κληρονομία* 13 (1981) 426 και Γ. Καφαντζίη, «Τοπωνύμια της Βισαλτίας κατά τη βυζαντινή περίοδο», *Επιστημονικό Συμπόσιο Η Νιγηρία-η Βισαλία δια μέσου της Ιστορίας*, (Νιγηρία 27-28 Νοεμβρίου 1993), Νιγηρία 1995, σ. 85.

18. J. Lefort - N. Oikonomides - D. Papachryssanthou - V. Kravari - H. Metreveli, *Archives de l' Athos XVI: Actes d'Iviron II (XIIe s. -1204)*, Paris 1990, χφ. 52, στ. 516, σ. 243 (πρβλ. το σχέδιο της περιοχής που δημοσιεύεται στη σ. 124 του ίδιου τόμου καθώς και το σχέδιο στη σ. 88 του τόμου *Actes d' Iviron I* της ίδιας ερευνητικής ομάδας). Για το βυζαντινό μετόχι της Μελίτζιανης και την ταύτισή του με το χωριό Ιβήρων (Ιβέρος, Νιβέρος, σημερινά Ίβηρα) της περιοχής Έξοβας, βλ. J. Lefort - N. Oikonomides - D. Papachryssanthou - H. Metreveli, *Archives de l' Athos XIV: Actes d' Iviron I*, Paris 1985, σσ. 87-89 (πρβλ και Στ. Κυριακίδη, ό.π., (σημ. 17), σ. 12, Γ. Θεοχαρίδη, *Κατεπανίκια της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 84, Π. Θεοδωρίδη, ό.π., (σημ. 17), σ. 398). Στοιχεία για τη μεσαιωνική και νεότερη ιστορία του μετοχίου, βλ. στους P. Bellier ..., ό.π., σ. 217.

19. J. Lefort - N. Oikonomides - D. Papachryssanthou - V. Kravari - H. Metreveli, *Archives de l' Athos XVIII: Actes d' Iviron III (1204-1328)*, Paris 1994, χφ. 70 (Μάρτιος 1301), στ. 43 (σ. 158), 75 (Νοέμβριος 1318), στ. 74-75 (σ. 218), 79 (Σεπτέμβριος 1320), στ. 70 (σ. 264) και *Archives de l' Athos XIX: Actes d' Iviron IV (1328-XVII s)*, χφ. 86 (Απρίλιος 1341), στ. 62 (σ. 62).

20. L. Petit - B. Korablev, *Actes de l' Athos V: Actes de Chilandar*, S. Petersburg 1911, χφ. 38, στ. 111, 118, 119 (σ. 90).

Η αναφορά ενός «παλαιού λουτρού» στα όρια των παραπάνω δικαίων²¹, μπορεί ίσως να αποτελέσει την πιθανή εξήγηση για την παρουσία του προσδιορισμού Palyolutros που συνοδεύει το κύριο όνομα του χωριού στην πρώτη ιστορική του καταγραφή στο κείμενο του οθωμανικού κατάστιχου του 1519²².

---

21. Ό.π., στ. 116/117 (σ. 90). Ενδεικτικά σημειώνουμε την παρουσία του τοπωνυμίου «Παλιάβρες» (Παλιά βρύση) νότια του σημερινού χωριού Αγ. Δημήτριος και σε μικρή απόσταση από την αριστερή (βόρεια) όχθη του ρέματος Εξοβίτης, όπου διακρίνονται τα ίχνη παλιότερης εγκατάστασης και υπήρχαν σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες πηγές ζεστού νερού, επισκέψιμες από τους κατοίκους της περιοχής τις πρώτες ακόμα δεκαετίες του αιώνα μας.

22. Το κείμενο είχε παραδοθεί ήδη για εκτύπωση, όταν μου έγινε γνωστή η νέα έκδοση των βυζαντινών εγγράφων της μονής Χιλανδαρίου (M. Zivojinovic - V. Kravari - Chr. Giros, *Archives de l' Athos XX: Actes de Chilandar I, Des origines à 1319*, Paris 1998). Στα σχετικά με την οριοθέτηση του Λειψοχωρίου και τη θέση του «χωριού του Υπάτου» σχόλια του δημοσιευμένου ήδη από τους L. Petit - B. Korablev πρακτικού του 1318 που μας απασχολεί (έγγραφο αρ. 40, σσ. 254-260 της νέας έκδοσης), οι εκδότες του τόμου συμφωνούν με τις εκτιμήσεις μας για την τοποθέτηση του δεύτερου, στη μεταξύ των σημερινών χωριών Δάφνη, Ίβηρα και Αηδονοχώρι περιοχή (ό.π., σσ. 65-67 και 255-256), χωρίς ωστόσο να προχωρούν σε ειδικότερη τοπογραφική αξιολόγηση των επιμέρους αναφορών του εγγράφου. Στην πρόσφατη επίσης έκδοση του Αρχείου της μονής Παντοκράτορος, καταγράφεται ένα άγνωστο από άλλες αναφορές μετόχι στο Αηδονοχώρι (Α. Πάρδος, «Αρχείο της Ι. Μ. Παντοκράτορος. Επιτομές εγγράφων, 1039-1801, Μέρος Α'», *Αθωνικά Σήμματα* 5, Αθήνα 1998, σ. 19). Έγγραφα των αρχών του 19^{ου} αι., που αφορούν το μετόχι του Αηδονοχωρίου, είδε πρόσφατα στο αρχείο της μονής ο συνάδελφος Ι. Τσαρούχας. Σε ευγενική υπόδειξη του ίδιου οφείλω την πληροφορία ύπαρξης ενός συμβολαίου αγοραπωλησίας κτημάτων που κατείχε άλλοτε η ίδια μονή στο χωριό «Παλαιότερος» του 1937 (Γ.Α.Κ.- Αρχαία Ν. Σερρών, Αρχείο Συμβολαιογράφου Νιγρίτας Ν. Σκουρμπούτη, φάκ. 96, αρ. 17952), καθώς επίσης την επισήμανση καταγραφής του άγνωστης παλαιότητας τοπωνυμίου «Αγιασμός» ή «Αγιασμοί» κοντά στη σημερινή Δάφνη. Η όψιμη χρονολόγηση των παραπάνω εγγράφων και αναφορών, αφήνει ανοικτό το θέμα του προσδιορισμού της εμφάνισης της μονής Παντοκράτορος στην περιοχή της Έξοβας, προσθέτοντας απλά κάποιες ακόμη επιφυλάξεις στο ζήτημα της έγκυρης τοπογραφικά ανάγνωσης των δεδομένων του τουρκικού εγγράφου του 1516.

ΚΑΗΜΕΝΕ ΜΑΡΙΕ

Διήγημα

Που να 'σαι καλέ μου φίλε! Ποια αισθήματα βροντοτραντάζουν την καρδιά σου! Ποιος ουρανός σε σκεπάζει! Καλή σου ώρα όπου κι αν βρίσκεσαι, εγώ σε σκέφτομαι.

Δεν ξαναγύρισες, μετά από τη φυλακή στην πόλη μας. Εγώ τόσο καρτέραγα τον ερχομό σου. Δεν ξέρω ακόμα αν κατάλαβες, γιατί το έκανα κι αν με δικαίωσες. Εγώ δεν μπορώ να αυτοκατηγορηθώ, λέω πως έπραξα καλά, πως έτσι έπρεπε να γίνει. Νιώθω όμως, και τώρα πόνο, στη σκέψη ότι εσύ ίσως να με θεωρείς προδότη.

Στοχάζομαι την αδελφαγάπη των μικρών μας χρόνων. Τα πρώτα βήματά μας στην τραχιά πορεία της ζωής. Τις ατέλειωτες νύχτες, που καθισμένοι στα πεζούλια των σπιτιών μας, αμολούσαμε τις σκέψεις λεύτερες, μέσα στ' άπειρο αναζητώντας τ' άγνωστο. Τα σφιχτοδεσίματα των χεριών μας, σε ιδεολογικούς όρκους. Τις φτερωμένες ελπίδες μας, τα πολλά όνειρα. Τώρα σκόρπια περιστέρια ζητούν φωλιά, τσακισμένα καράβια αλιμάνωτα, συντρίμμια της ζωής. Κύμα πελώριο ορθώθηκε η ζωή και χώρισε τις ψυχές μας.

Πέρασαν χρόνια από τότε. Θυμάμαι είχα τελειώσει τις σπουδές απ' τη σχολή Υπαστυνόμων και γύρισα στην πόλη μας. Δεν είχα και πολλά πρόσωπα, που λαχταρούσα να δω, μια μάνα κι ένα φίλο, εσένα. Έλειπα όμως χρόνια και σας είχα πεθυμήσει.

Από τις πρώτες όμως μέρες του ερχομού μου, κατάλαβα πως σε είχα χάσει. Δεν ήσουνα ο Μάριος που είχα αφήσει, το παιδί που ήταν ο δεύτερος εαυτός μου. Είχες αλλάξει σε ιδέες και τρόπους συμπεριφοράς. Είχες αποκτήσει καινούριους φίλους, «καλοί, μου έλεγες πως ήταν». Μα εγώ έβλεπα τις ρίζες του κακού, που φύτεψαν στην παρθένα καρδιά σου. Προσπαθούσα, με κάθε τρόπο, να σε ξαναφέρω στα ιδανικά που κάποτε πιστέψαμε, μ' άδικα ο κόπος. Οι τακτικές συζητήσεις και διαφωνίες που είχαμε, μας απομάκρυναν περισσότερο.

.....

Ένα βράδυ το Μάριο τον αναζήτησα επίμονα. Είχα θυμώσει πολύ μαζί του, π' άφησε τη Νίτσα. Πέντε χρόνια αγάπη και τώρα την πετούσε πέρα. Κατάχλωμη η δύστυχη με βρήκε και με παρακάλεσε να τον μεταπεισω. Τον βρήκα μέσα στην ταβέρνα του Γιαννακού, φαινόταν πιωμένος. Μόλις με είδε, χαμογέλασε μου 'δωσε καρέκλα να καθίσω.

-Πολύ σοβαρός είσαι, μου είπε, που κάθισα χωρίς να του μιλήσω. Μπήκα ίσια στο θέμα.

-Γιατί τα χάλασες με τη Νίτσα; Τον ρώτησα.

-Στα πρόλαβε! Ψιθύρισε ανάμεσα στα χείλια του. Τί να σου πω φίλε μου, για να σου εξηγήσω χρειάζονται πολλά λόγια. Σου λέγω μόνο πως έσβησε η αγάπη, τη βαρέθηκα, γι' αυτό.

-Τόσα χρόνια το είχες το κορίτσι, είναι αμαρτία τώρα να τ' αφήσεις, δε φοβάσαι το Θεό! Του είπα ίσως και τον μεταπεισω. Έβαλε τα γέλια.

-Α, φίλε μου, μια που ανέφερες τον Θεό, θα σου πω κάτι, για να γελάσεις κι εσύ. Κάποτε ένας θεολόγος, κατηγορούσε τους ανθρώπους, πως είναι αμαρτωλοί και θα πάνε στην κόλαση. Τότε ακριβώς, ξεπετάχτηκε μέσ' από το πλήθος ένα μούτρο, και αδράχνοντας το λόγο τ' απάντησε. Ξέρεις γιατί ο Θεός είναι αναμάρτητος, και ο άνθρωπος είναι αμαρτωλός; «Γιατί ο Θεός είναι δυνατός και ο άνθρωπος αδύνατος» τ' απάντησε ο θεολόγος. - Όχι, να σου πω εγώ. Γιατί ο Θεός είναι ένας, ενώ οι άνθρωποι είναι πολλοί. «Και τί μ' αυτό» βιάστηκε να τον κόψει ο Θεολόγος. «Μη βιάζεσαι χριστιανέ μου, θα σου εξηγήσω», τ' απάντησε το μούτρο. «Οι άνθρωποι είναι αμαρτωλοί, γιατί είναι πολλοί. Ο άνθρωπος έχει ποιον να κλέψει, σε ποιον να πει ψέματα, ποιον να σκοτώσει. Ο Θεός είναι ένας. Δεν έχει ποιον να κλέψει, να πει ψέματα, να σκοτώσει και έτσι μένει αναμάρτητος. Και μένα αν με κλείσεις σ' ένα δωμάτιο ολόμονο, ε, ώσπου να πεθάνω, θα μείνω αναμάρτητος. Μα σκέψου αν υπήρχαν κι άλλοι Θεοί και προπάντων αν υπήρχαν και Θεές, φαντάσου τότε τί θα γινόταν! Δε θα ξεχώριζαν από τους δώδεκα του Ολύμπου». Ο θεολόγος, ακούγοντας τα λόγια του αυτά, άναψε, κόρωσε, τον βλαστήμησε, τον αποκάλεσε σατανά, ειδωολάτρη κι έφυγε νευριασμένος.

-Να λοιπόν φίλε μου, γιατί δε φοβάμαι τον Θεό. Γιατί δεν είμαστε ίσοι. Πως μπορεί ετούτος να ζητά από εμένα, να είμαι αναμάρτητος! Όσο για την υπόθεση της Νίτσας, και εσύ αν ήσουν στη θέση μου το ίδιο θα έκαμνες.

-Γελιέσαι, τ' απάντησα νευρικά, και λυπάμαι για σένα και για τις καινούριες σου ιδέες.

Σηκώθηκα απ' το τραπέζι ταραγμένος. Αυτός ξανάπια ένα ποτήρι ρετσίνα, φαινόταν πολύ στεναχωρημένος. Από το ένα μέρος τον λυπόμουν και απ' τ' άλλο αγανακτούσα. Φεύγω του είπα και κοίταξε να βάλεις μυαλό.

-Πόσα δεν ξέρεις! Μουρμούρισε ξοπίσω μου, πόσα δεν ξέρεις!

.....

Ένα πρωί ο Διοικητής μου με κάλεσε στο γραφείο του. Όσο τον άκουγα ένα μούδιασμα αισθανόμουν σ' όλο το κορμί μου. «Πρόσπεχε μου είπε, καθώς έφευγα, ξέρω ότι είναι φίλο σου». Στο δρόμο η ματιά μου τον σαίτησε. Πήγα ξοπίσω του. Σκέψεις κοπαδιαστές, θύμισες παλιές, ξεχασμένες, συνόδευαν την πορεία μας. Σε μια απόμερη γωνιά του δρόμου, κάποιος κόλλησε κοντά του, του έδωσε κάτι κι έφυγε. Ο Μάριος, αφού είδε πως κανένα μάτι δεν τον λήστευε, το έχωσε στην τσέπη του. Τον ακολούθησα ανόρεχτα. Τον έφτασα από τον αντίθετο δρόμο, τη στιγμή που κατέβαινε τα σκαλιά, για την υπόγεια ταβέρνα του Γιαννακού.

-Βρε επιτυχία μου είπε, μόλις με είδε, λες και είχαμε ραντεβού. Έλα να πιούμε ένα ποτηράκι ρετσίνα, έχω πολύ καιρό να σε δω.

Στρωθήκαμε του παλιού καλού καιρού, ξένοιαστοι, λες και θα πηγαίναμε να σεργιανίσουμε στον συνοικισμό των άστρων, όπως κάναμε άλλοτε. Ο Γιαννακός στόλισε το τραπέζι μας με τη μισή και με διάφορα μεζεδάκια. Ο Μάριος γέμισε τα ποτήρια και σηκώνοντας το δικό του είπε:

-Στην υγεία σου, καλέ μου φίλε. Έλα πάρε το ποτήρι σου και εσύ, καλύτερα να πίνεις πιωτό, παρά πικρόχολες σκέψεις. Πιες, θα σου κάνει καλό.

Τ' άδειασε μονορούφι, το ξαναγέμισε αυτός και χωρίς ν' απαιτήσει να κάνω κι εγώ το ίδιο, το ξανάδειασε αυτοστιγμεί. Πλατάγισε τη γλώσσα του και συνέχισε

-Τί είναι η ζωή! Ένα τίποτα. Αύριο πεθαίνεις και σβήνουν όλα. Το τίποτα όμως αυτό, μπαίνει μέσα στο όλο και εμείς το θαυμάζουμε.

Τον κοίταξα περίεργα, κάτι θέλησα να πω, μα σταμάτησα. Το κατάλαβε και μου είπε:

-Έλα πε το, μην γυρνάς πίσω τη σκέψη σου.

-Να, ήθελα να πω, γιατί μιλάς έτσι απογοητευμένα.

-Απογοητευμένα; Πως σου φάνηκε; Απεναντίας, τώρα κάνω μια αρχή, και η αρχή ποτέ δε σου γεμίζει μ' αίσθημα απογοήτευσης. Είναι μια αρχή, που μοιάζει τόσο μ' ένα παιδικό μου παιχνίδι. Θυμάμαι, ήθελα ν' ανέβω σ' ένα δέντρο, μα ποτέ δεν το κατόρθωνα. Μια μέρα

σκαρφαλώνω απ' τη διπλανή ταράτσα στο δέντρο και δοκιμάζω το κατέβασμα. Ήταν πολύ εύκολο, γλίστρησα απαλά και σε λίγα λεπτά, νάσου και βρισκόμουν κάτω.

-Δεν μπορώ να σε καταλάβω, τ' αποκρίθηκα στεναχωρημένος.

Με είδε κατάματα, χαμογέλασε και μετά κοιτώντας το ποτήρι του ψέλλισε.

-Τί κρίμα! Να μη με καταλαβαίνεις! Αλλά έτσι είναι, τα πολλά βιβλία δε σ' ανοίγουν τα μάτια. Και με κλειστά μάτια φίλε μου δεξ τη ζωή και εκείνα θ' ανοίξουν μόνα τους, απ' τις παραξενιές της. Τώρα μ' αρέσει να διαβάζω σκέψεις ανθρώπων κι όχι βιβλία.

-Κι όμως μπορώ να πω, πως τη ζωή την ξέρω καλά, τ' απάντησα νιώθοντας τον εαυτό μου θιγμένο.

-Την ξέρεις! Την έχεις ακουστά, μα δεν είδες το τραχύ και σκληρό πρόσωπό της κατάμουτρα, ούτε και ένιωσες το μαστουρωμένο χνότο της. Η σύνταξη του πατέρα σου και τα λίγα σας κτηματάκια σας δίνανε μια ζωή άνετη. Δεν κλείστηκες μέσα στην κόλαση του Μεταλλείου, για ένα ψευτομεροκάματο, βλέποντας πως ο ιδρώτας δε συγκινεί διόλου το χρήμα.

Κάποτε, στο λέω το περιστατικό αυτό, για να μπορέσεις να με καταλάβεις. Ήταν Απόκριες. Βρέθηκα σ' ένα χορό μεταμφιεσμένων. Ένα σωρό μορφές ψεύτικες κυκλοφορούσαν, γελαστές, λυπημένες ή τερατώδεις. Ανταμώσαμε έξη άτομα παρέα, και βάλουμε στοίχημα ένα χρηματικό ποσό. Όποιος έλεγε το πιο αστειό ανέκδοτο, ή πραγματοποιούσε κάτι το πρωτότυπο, θα το κέρδιζε. Όλοι λέγαμε το αστειό μας και γελούσαμε. Κάποια στιγμή είδαμε ένα καινούριο πρόσωπο στην παρέα μας. Μετρηθήκαμε, κι όμως ήμασταν έξη. Αποφασίσαμε να βγάλουμε τις μάσκες μας. Έξη μάσκες βρισκόταν πάνω στο τραπέζι, πέντε πρόσωπα όμως ήταν αληθινά, ένα πρόσωπο κρυβόταν πάλι πίσω από μια μάσκα. Γελάσαμε όλοι με το πάθημά μας, όλοι αναγνωρίσαμε τον νικητή. Πολλοί είναι αυτοί, που ενώ είναι γεράκια, φορούνε μάσκες περιστεριού.

-Έλα καλέ μου φίλε, να πιούμε λίγο ακόμα πιοτό και μη με κοιτάς έτσι παράξενα. Δε με καταλαβαίνεις, μα δε φταίω εγώ. Ίσως όμως τώρα με καταλάβεις. Και χωρίς να το περιμένω μου πέταξε το λόγο. Γιατί με παρακολούθησες Γιάννη;

-Τα έχασα, με κόπο μπόρεσα να κρατήσω την ψυχραιμία μου.

-Πως σου πέρασε αυτή η ιδέα! Τ' απάντησα κάπως αδιάφορα.

-Α, βλέπω πως και εσύ έμαθες ν' αλλάζεις τη μορφή σου, τί κρίμα και να μη με καταλαβαίνεις!

Ανάψαμε τσιγάρο και με τον καπνό προσπαθήσαμε να κρύψομε την ταραχή μας.

-Μάριε, του είπα κάποια στιγμή, σε καταλαβαίνω πολύ καλά, πρέπει όμως να με καταλάβεις κι εσύ.

Με κοίταξε παράξενα.

-Φύγε από τη βρομιά, που κοντεύει να σε πνίξει.

Γέλασε σαρκαστικά.

-Κράτα την ηθική για τον εαυτό σου, εγώ ξέρω τί κάνω. Και μετά πρόσθεσε κοροϊδευτικά. Α, συγγνώμη, ξέχασα ότι είσαι αστυνομικός και μπορείς να με συλλάβεις. Την απόδειξη που θα χρειαστείς, την έχω μέσα στην τσέπη μου.

-Άσε τα χωρατά Μάριε, τούτη την ώρα. Κατάλαβέ το πως η θέση σου είναι κρίσιμη και η δική μου δύσκολη.

Γέμισαν οργή τα μάτια του και ξεστόμισε.

-Τί κάθισε λοιπόν, και δε με συλλαμβάνεις;

-Πρέπει να το κάνω Μάριε, του είπα σε ήρεμο τόνο, μα όπως βλέπεις σταματώ. Θέλω να σου δώσω την ευκαιρία να γλιτώσεις, από αυτό το μπλέξιμό σου. Δε σου μιλά εσένα η φίλιά μας;

-Φιλία, ναι, όμορφη λέξη. Μα ευχαριστώ, για τη μεγαλοψυχία σου. Πάντως αν αύριο μετανοήσεις, για το τί δεν έκανες σήμερα, όλα μεσάνυχτα στο πάρκο, ξέρεις το μέρος, εκεί που κάποτε συχνάζαμε μαζί, θα περιμένω πάλι το φίλο.

-Μη πας Μάριε!

-Μην επιμένεις, ο καθένας τράβηξε το δρόμο του.

-Μετά από μια τυραννική νύχτα, στο τέλος κατέληξα, πως ήταν ο μόνος τρόπος, για να γλιτώσει ο Μάριος, όσο ήταν ακόμα νωρίς, από τούτο το γλίστρημα, προτού ο Βούρκος τον ρουφήξει ολόκληρο.

Το πρωί έδωσα την αναφορά μου στον Διοικητή, του εξήγησα πως έχουν τα πράγματα, και τον παρακάλεσα, να μη στείλει εμένα.

ΟΙ ΤΑΒΛΑΔΟΡΟΙ

Ο Γιώργος είναι ένας μυστήριος τύπος. Από εμφάνιση δεν έχει τίποτα ιδιαίτερα χτυπητό, για να πεις πως είναι ψηλός, είναι όμορφος, είναι τέτοιος ή αλλιώς. Είναι θαρρείς λίγο από όλα. Λίγο ψηλός, λίγο στεγνός, ούτε ξανθός ούτε μελαχρινός, με φωνή χωρίς ιδιαίτερο χρώμα. Μιλάει σιγά και περπατάει αργόσυρτα. Σαν να βαριέται που γεννήθηκε, όπως λένε οι δικοί του. Είναι όμως ένας γκρινιάρης, Θεός να φυλάει. Όλη την ώρα στην κουβέντα του, αν δεν τον κόψεις, δεν ακούς τίποτα άλλο. Γιατί αυτό, γιατί εκείνο, γιατί έτσι και όχι αλλιώς. Το καλό είναι ότι η γκρίνια του δεν ανάβει καυγάδες. Είναι και αυτή όπως όλα του, μονότονη και ξεψυχισμένη. Μόνο όταν γκρινιάζει για τα καμώματα, όπως λέει, της νεολαίας ξεπερνάει τον εαυτό του. Ξεχνάει, θαρρείς, τους χαμηλούς τόνους και γίνεται άλλος άνθρωπος. Η φωνή του δυναμώνει, χειρονομεί, φωνάζει, οργίζεται. Δεν ξέρει και δεν καταλαβαίνει τίποτε για τα νιάτα. Δες και γεννήθηκε σήμερα, μια κι έξω εξηντάρης. Όλα του φαίνονται στραβά κι ανάποδα, όλα του φταίνε και τον πειράζουν. Τον ενοχλεί που οι νέοι τρέχουν με τις μηχανές, που φωνάζουν στα γήπεδα, που φιλιούνται στο δρόμο μέρα μεσημέρι, που ερωτεύονται νωρίς, που χαίρονται τη ζωή. Πού να βρεις άκρη με το Γιώργο.

Το πώς ταίριαξε τώρα ο Βασίλης και κάνει καθημερινά παρέα με το Γιώργο παίζοντας τάβλι και κουβεντιάζοντας ώρες ολόκληρες, είναι να απορείς. Η παρέα τους ξεκίνησε ένα πρωί, όταν, νεόφερτος ο Βασίλης στο καφενείο της γωνίας, πήρε το μέρος του Γιώργου σε έναν φιλοκαυγά πάνω στο τάβλι. Ο Βασίλης είναι άλλο πράμα άνθρωπος. Παρά την ηλικία του είναι όλος ζωντάνια. Στην παρέα, στο γλέντι, στο τραγούδι, στο χορό, παντού είναι μέσα. Συνταξιούχος εξηντάρης κι αυτός δε δείχνει ούτε σαράντα. Είναι ψηλός, ζωντανός, όμορφος, ευχάριστος στην παρέα του και πολυάσχολος.

Όταν ο Βασίλης βγήκε στη σύνταξη, είχε ένα μεράκι. Να σκοτώνει κάθε μέρα λίγη ώρα στο καφενείο παίζοντας τον καφέ του στο τάβλι. Το χαίρονταν το καφενείο από τα φοιτητικά του χρόνια. Η ατμόσφαι-

ρα, η παρέα, το καλαμπούρι, τα πειράγματα στο τάβλι και στο χαρτί ήταν βάλσαμο στις καθημερινές σκοτούρες. Δάσκαλος όμως μια ζωή, και πολυάσχολος όπως ήταν, με τα συνδικαλιστικά και τα πολιτικά, δεν του 'μενε καιρός για καφενείο. Το απολάμβανε πολύ σπάνια και του έμεινε το μεράκι. Τώρα, με το που βγήκε στη σύνταξη επισήμανε το καφενείο της γωνιάς. Όμορφο περιβάλλον και το μισογέμιζαν κάθε πρωί άνθρωποι της ηλικίας του. Ήταν και κοντά στο σπίτι του, ό,τι έπρεπε.

Τη δεύτερη ή την τρίτη φορά που μπήκε μέσα για καφέ, πέντε - έξι σκυμμένοι πάνω σε ένα τραπέζι μιλούσαν δυνατά και σχολίαζαν το παίξιμο κάθε ζαριάς, στολιζοντας τους παίχτες με τα σχετικά επίθετα. Ατζαμής ο ένας, τεχνίτης ο άλλος. Γιατί έτσι ο ένας, γιατί αλλιώς ο άλλος και πάει λέγοντας. Ζύγωσε ο Βασίλης να ζήσει λίγο την ατμόσφαιρα και χωρίς να το καταλάβει μπήκε στην παρέα τους. Σε μια ζαριά σε ένα τέσσερα-τρία, έγινε χαμός. Όλοι διαφωνούσαν με το παίξιμο του Γιώργου φωνάζοντας και χειρονομώντας. Καθένας υποστήριζε τουλάχιστο δύο καλύτερα παιχνίδια, εκτός από το παίξιμο του Γιώργου. Μόνο ο Βασίλης συμφώνησε με το Γιώργο και αυτό ήταν η αρχή. Ταίριαξαν και στα κομματικά, και χωρίς να το καταλάβουν έγιναν ένα. Ο αργοκίνητος και ουδέτερος Γιώργος με το ζωντανό και αεράτο Βασίλη. Ο γκρινιαρής με τον καλόβολο.

Για μήνες τώρα, κάθε πρωί στις έντεκα, χωρίς να κλείνουν ραντεβού, πηγαίνουν και οι δύο στο καφενείο της γωνιάς, για να βρεθούν, να παίξουν τάβλι και να τα πουν. Να συμφωνήσουν μόνο στα κομματικά και να διαφωνήσουν σε όλα τα άλλα. Ακόμα και στο τάβλι. Εκεί συμφώνησαν μόνο την πρώτη φορά, σε κείνο το τέσσερα-τρία. Μάστορας όμως ο Βασίλης από το δασκαλίκι στη συζήτηση, μπορεί και κουμαντάρει τις διαφωνίες, ακόμα κι όταν συζητούν θέματα που ερεθίζουν το Γιώργο, ακόμα κι όταν γυρνά η κουβέντα στα "καμώματα" της νεολαίας. Βλέπει το Γιώργο σαν έναν κακομαθημένο μαθητή και πασχίζει να του βάλει μυαλό, να του αλλάξει ιδέες. Δε νοιάζεται που έχει να κάνει με ένα αγύριστο εξηντάχρονο κεφάλι, που δεν κάνει βήμα πίσω. Πιστεύει ότι θα τον στρώσει, όπως έστρωνε τους μαθητές του. Σήμερα το μεσημέρι μετά από ένα ήρεμο παιχνίδι, που έτυχε να μην έχει θεατές, πιάστηκαν στην κουβέντα για τα κομματικά τους και συζήτησαν γι' αυτά όπως πάντα χωρίς διαφωνίες. Ήταν στο πόδι για το σπίτι, όταν έφερε ο καφετζής την απογευματινή εφημερίδα. Την πήρε ο Γιώργος να ρίξει μια ματιά πριν φύγουν και το μάτι του έπεσε, σαν να είχε μαγνήτη, πάνω στο θέμα που τον ερεθίζει, «*Δύο νέοι πιάστηκαν...*».

Αυτό ήταν. Έγινε με μιας μπαρούτι. Ξανάρχισε ο Γιώργος το καθημερινό βιολί του. Το μακρόσυρτο κατηγορητήριο για τους νέους. Που κάθονται με τις ώρες στις καφετέριες, που ξενυχτάνε στα μπαρ, που δε νοιάζονται για τίποτα. Που έχουν τους γονείς τους, να τους φροντίζουν και να νοιάζονται γι' αυτούς. Καλοί οι μεγάλοι, στραβοί κι ανάποδοι οι νέοι. Όλοι οι νέοι.

Πόσες και πόσες φορές δεν του είπε ο Βασίλης για τους νέους που ξημεροβραδιάζονται διαβάζοντας, που πασχίζουν μια ζωή να πάρουν ένα χαρτί. Πόσες φορές δεν του είπε ότι δε φταίνει οι πτυχιούχοι για την ανεργία τους. Πόσες φορές δεν του είπε για το κέφι και την όρεξη των νέων καθηγητών που γνώρισε στη δουλειά του, για την αδιαφορία και τον ωχαδερφισμό που συναντούσε πιο πολύ στους παλιούς παρά στους νέους. Κι όλο έφερνε στην κουβέντα περιστατικά από τη ζωή του στο σχολείο, μιλώντας για καθηγητές και μαθητές που γνώρισε. Και τι δεν του έχει πει στους μήνες που γνωρίζονται. Του είπε ακόμη για τους μαθητές που συμπληρώνουν δύο οχτάωρα την ημέρα, με σχολεία, διάβασμα, φροντιστήριο, ξένες γλώσσες και άλλα. Του είπε για βαριεστημένους μεγάλους που βγάζουν το μεροκάματό τους χουζουρεύοντας πίσω από ένα γραφείο ή βολτάρουν στα μαγαζιά για ψώνια εισπράττοντας υπερωρίες. Του είπε για τους παλιούς καθηγητές που σηκώνουν τον τόπο για μια ώρα παραπάνω ή παρακάτω, που διαμαρτύρονται ατέλειωτα για να μετακινηθούν λίγα μέτρα πιο κοντά στο σπίτι τους. Μα ο Γιώργος πού να αλλάξει γνώμη. Φοράει θαρρείς μικροσκοπιο στα μάτια και εστιάζει τους φακούς στις λεπτομέρειες που τον βολεύουν. Το ότι χάνει από τα μάτια του όλη την άλλη εικόνα δεν τον νοιάζει. Βλέπει σαν να πούμε το αγκάθι στην τριανταφυλλιά, αλλά χάνει το ρόδο.

Σήμερα θυμήθηκε ο Βασίλης την ιστορία με τους δεκαπέντε νέους καθηγητές, που φόρεσαν γυαλιά στον προϊστάμενό τους, ανατρέποντας τη λογική των νόμων και την πρακτική των παλιότερων καθηγητών, που όλα τα μετρούν με το ζύγι. Θυμήθηκε τους καθηγητές που μέτρησαν με ανθρωπιά, κι ας μη τη χωρούσαν τα καλούπια των νόμων. Ήταν αρχές του Σεπτεμβρη. Τότε, που γίνονται οι τοποθετήσεις των νέων καθηγητών στις κενές θέσεις με τη γνωστή άτεγκτη διαδικασία. Με τη διαδικασία, που όλα μετριούνται με τον πόντο και οι καθηγητές μπαίνουν στη σειρά «μαθηματικώς διατεταγμένοι». Που δεν μπορεί κανένας να αλλάξει τη σειρά, που δεν τοποθετείται ο δεύτερος, αν δεν τοποθετηθεί ο πρώτος, που, αν κάποιος δεν παρουσιαστεί στην ώρα του, χάνει τη σειρά του και πάει στο τέλος. Που τελικά το συναίσθημα δε μετριέται και δε χωράει πουθενά.

Έτσι και κείνη την ημέρα είχε κανονιστεί, δεκαπέντε νέα παιδιά να τοποθετηθούν σε ισάριθμες κενές θέσεις, από την πιο κοντινή ως την πιο απόμακρη της περιοχής. Παρουσιάστηκαν όλοι, εκτός από μια μικρομάνα καθηγήτρια που κήδεψε τον πατέρα της την προηγούμενη και δεν μπορούσε. Αντί γι' αυτήν ήρθε ο άντρας της με τα δυο μικρά του και παρακάλεσε να θεωρήσουν τη γυναίκα του παρούσα. Παρακάλεσε να της δώσουν τη θέση που δικαιούνταν. Ήταν, βλέπεις, πρώτη στη σειρά και δικαιούνταν τη μοναδική θέση στην πόλη που έμενε με την οικογένειά της. Ο νόμος των μεγάλων όμως ήταν σαφής. Δεν παρουσιάστηκε στην ώρα της, θα πήγαινε στο τέλος της σειράς και θα έπαιρνε τη θέση που θα περίσσευε μετά την τοποθέτηση των άλλων. Ενενήντα χιλιόμετρα μακριά από το σπίτι, τα παιδιά, τον άντρα. Το ξεσπίτωμα και η διάλυση της οικογένειας ή το καθημερινό βάσανο του πήγαινε-έλα, από τη νύχτα ως αργά το βράδυ, ήταν αναπόφευκτα. Ήταν να κλαις για την ατυχία της μικρομάνας, που δεν έζησε ο πατέρας της κανα-δυό μέρες ακόμα, που δεν μπορούσε κανείς να τη βοηθήσει. Δεν είχε βλέπεις συναίσθημα ο νόμος, ούτε έδινε πόντους στην ατυχία.

Και κει που ο προϊστάμενος δήλωνε, με λύπη είναι αλήθεια, ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτε, «του φόρεσαν τα γυαλιά» οι νέοι καθηγητές. Με ομόφωνη απόφασή τους εξαίρεσαν από τις προτιμήσεις τους τη θέση που δικαιούνταν η μάνα συνάδερφός τους και μοιράστηκαν τις υπόλοιπες. Το ότι με αυτήν την εξαίρεση ο καθένας θα επιβαρυνόταν μέχρι και είκοσι χιλιόμετρα παραπάνω στις καθημερινές του μετακινήσεις ή το ότι μερικοί θα ήταν αναγκασμένοι να εγκατασταθούν μόνιμα σε ακραίες θέσεις της περιοχής, δεν είχε γι' αυτούς σημασία. Μέτρησαν όλοι τους με την καρδιά, και όχι, όπως οι μεγάλοι, με τον πόντο ή το χιλιόμετρο.

Μα ο Γιώργος πού να αλλάξει γνώμη. Αυτός έψαχνε με τους φακούς του να βρει αγκάθια και δεν έβλεπε τον κόσμο που κάποιες φορές γέμιζε τριαντάφυλλα. Αυτά είναι περιπτώσεις, είτε αμήχανα, ενώ ένα αδιόρατο χαμόγελο έσκαγε στα χείλη του Βασίλη και έκλεισαν για μια φορά ακόμα την κουβέντα τους χωρίς να συμφωνήσουν. Για να ξαναπιαστούν την άλλη μέρα πάλι, ξεκινώντας με το χαμόγελο του Βασίλη και την ελπίδα πως κάποτε ο Γιώργος θα αλλάξει.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΚΟΡΥΦΑΙΕΣ ΩΡΕΣ ΤΟΥ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Το 14^ο Εθνικό Συνέδριο της Παμποντιακής Ομοσπονδίας
Αμερικής - Καναδά
(Φιλαδέλφεια Αμερικής, 29 Αυγούστου - 1 Σεπτεμβρίου 1997)

Είχα τη σπάνια ευτυχία να γευτώ τη ζωντάνια και τη θαλερότητα του απόδημου υπερατλαντικού Ελληνισμού σε τρεις κορυφαίες στιγμές του:

α) Το Μάιο του 1994, στις εκδηλώσεις Μνήμης της Αδελφότητας Ποντίων Τορόντο Καναδά, για τη Γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού.

β) Τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του ίδιου χρόνου, στις μηνιαίες αλυσιδωτές εκδηλώσεις για τα «ΔΗΜΗΤΡΙΑ '94» Μελβούρνης-Βικτώριας Αυστραλίας.

Το βαρύτιμο ηθικό και συναισθηματικό βίωμα που αποκόμισα από τη συμμετοχή μου, ως κεντρικού ομιλητή, στις δύο εν λόγω εκδηλώσεις, εικονίζεται παραστατικά και συμπυκνωμένα στην οδοιπορική μου μονογραφία που φέρει τον τίτλο: «*Από τον Καναδά στην Αυστραλία. Ο Ελληνισμός του Τορόντο, της Μελβούρνης και του Σύδνεϊ*», Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1995.

γ) Τον Αύγουστο του 1997 συμμετείχα, ως ομιλητής, στο 14^ο Εθνικό Συνέδριο της Παμποντιακής Ομοσπονδίας Αμερικής-Καναδά, και στις συναφείς καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Η κορυφαία εθνική, καλλιτεχνική και πνευματική αυτή εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στη Φιλαδέλφεια της Αμερικής (με 3.000.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 40.000 είναι Έλληνες), υπό την αιγίδα και ευθύνη της Παμποντιακής Ομοσπονδίας Η.Π.Α.-Καναδά και της Ένωσης Ποντίων Φιλαδέλφειας, οι ΑΚΡΙΤΕΣ.

Μια προσεκτική ματιά στο σύνολο των εκδηλώσεων του Οργανωμένου Ποντιακού Ελληνισμού Αμερικής-Καναδά, στο 4/ήμερο 19 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου 1997, αποκαλύπτει μπροστά μας το πανόραμα των ποιοτικών δραστηριοτήτων του υπερατλαντικού ελληνικού

κόσμου και δίνει το τεράστιο μέγεθος της ακτινοβολίας του. «*Ελληνικός καινούριος κόσμος ΜΕΓΑΣ*», θα έλεγε ο ποιητής για τους Έλληνες της Αμερικής και του Καναδά.

Και ένα από τα ζωντανότερα κύτταρα αυτού του χώρου είναι ο Ποντιακός Ελληνισμός.

Πράγματι, το σύνολο των οργανωμένων και προγραμματισμένων δραστηριοτήτων που είχαμε την ευτυχία να απολαύσουμε, δίνει την εικόνα μιας σπάνιας εκθαμβωτικής «ανθοδέσμης» από υπέροχες εκδηλώσεις Λόγου-Πνεύματος, Εθνικής Πνοής και Τέχνης. Και όλα αυτά υπό την υψηλή Σκέπη της Ιερής Εικόνας της Παναγίας Σουμελά, η λιτανεία της οποίας, μέσα στους κεντρικούς δρόμους της Φιλαδέλφειας, άνοιξε την αυλαία του εορταστικού τετραήμερου.

Και όσο για τους δύο πρώτους τομείς ακτινοβολίας αυτών των δραστηριοτήτων (Λόγος-Πνεύμα και Εθνική Πνοή), αρκεί να παραθέσουμε το πρόγραμμα εκδηλώσεων της 30ής Αυγούστου 1997, τις οποίες παρακολούθησε πολυπληθές ακροατήριο από Έλληνες της Φιλαδέλφειας, αλλά και από εκπροσώπους των 16 Ποντιακών Συλλόγων Αμερικής-Καναδά, που συναποτελούν την Παμποντιακή Ομοσπονδία αυτού του χώρου.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΣΑΒΒΑΤΟ 30 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1997

ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ: ATHENS WEST 7049

Terminal Square, Upper Darby

8:00 π.μ.

Εγγραφή - συνδρομή - νομιμοποίηση Συνέδρων των μελών Συλλόγων.

9:00 π.μ.

- Επίσημη τελετή έναρξης Συνεδρίου.
- Εθνικοί Ύμνοι: Αμερικής - Καναδά - Ελλάδος.
- Προσευχή. Αγιασμός από τον Αιδεσιμότατο κ.κ. Γεώργιο Δημόπουλο και τον Αρχιμανδρίτη Δημήτριο Κατερλή.
- Καλωσόρισμα από τους Συντονιστές του Συνεδρίου κ. Λεωνίδα Κατουρτσίδα και κ. Πρόδρομο Μπουικίδη.
- Χαιρετισμός του Αντιπροέδρου Ποντίων Φιλαδέλφειας Βασιλείου Θεοδωρίδη.

Στ. Πελαγίδης, Κορυφαίες ώρες του απόδημου Ελληνισμού 217

- Χαιρετισμοί εκπροσώπων φορέων: του κ. Γιώργου Πουκαμισά, Πολιτικού Συμβούλου της Ελληνικής Πρεσβείας, και του κ. Χαρ. Μουρατίδη, εκ μέρους του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού.
- Χαιρετισμός του προέδρου της Παμποντιακής Ομοσπονδίας Η.Π.Α. - Καναδά κ. Νίκου Κοτσαμποϊκίδη.
- Χαιρετισμός του εκπροσώπου της ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΣΟΥΜΕΛΑ Θεσσαλονίκης Ιωάν. Μωυσιάδη.
- Χαιρετισμός και κήρυξη έναρξης εργασιών από τον Κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης (Νέα Δημοκρατία) κ. Σάββα Τσιτουρίδη, με εισήγηση στα κατὰ θέματα του Ποντιακού Ελληνισμού.

ΠΡΟΕΔΡΕΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

1. κ. Νίκος Μαρμαρίδης, τέως Πρόεδρος Π.Ο.Η.Κ.
2. κ. Δάμος Κυριακίδης, τέως Πρόεδρος Π.Ο.Η.Κ.
3. κ. Πάνος Σταυριανίδης, τέως Πρόεδρος Π.Ο.Η.Κ.
4. κ. Ηλίας Τσεκερίδης, τέως Πρόεδρος Π.Ο.Η.Κ.

12:00 μ.μ.

Θέμα: *Αποτελέσματα από το 4^ο παγκόσμιο Συνέδριο και πρόταση για την οργανωτική ανασυγκρότηση του Παγκοσμίου Ποντιακού Ελληνισμού.*

Εισηγητής: Υποστράτηγος α.ε. χειρούργος και Γ.Γ.Δ΄. Παγκοσμίου Συνεδρίου κ. Τσακιρίδης Χαράλαμπος.

12:15 μ.μ.

Θέμα: *Ο Ποντιακός Ελληνισμός και το Μακεδονικό.*

Εισηγητής: κ. Αναστάσιος Καρβουνίδης, δικηγόρος Καστοριάς, εκπρόσωπος Παμποντιακής Ομοσπονδίας Η.Π.Α. - Καναδά στην Ελλάδα.

12:30 μ.μ.

Θέμα: *Η Πόντια Γυναίκα στον Πόντο.*

Εισηγήτρια: κ. Κουσίδου Ευλαβεία, καθηγήτρια Ιστορίας.

12:45 μ.μ.

Θέμα: *Η διεθνοποίηση της Γενοκτονίας του Ποντιακού Ελληνισμού και τα μαζικά μέσα ενημέρωσης.*

Εισηγητής: κ. Αλέξανδρος Τριανταφυλλίδης, καθηγητής Φιλολογίας, Δημοσιογράφος, εκπρόσωπος της Παμποντιακής Ομοσπονδίας στην Ελλάδα.

1:00 μ.μ.

Θέμα: *Η Ενότητα του Ποντιακού Ελληνισμού.*

Εισηγητής: κ. Στέφανος Τανιμανίδης, Πρόεδρος της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Ποντιακών Σωματείων Ελλάδος.

1:15 μ.μ.

Θέμα: *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού στα σχολικά βιβλία του Γυμνασίου και του Λυκείου. Τι υπάρχει και τι πρέπει να γίνει.*

Εισηγητής: κ. Ευστάθιος Πελαγίδης, Διδάκτωρ Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1:40 μ.μ - 2:00 μ.μ.

Ερωτήσεις - Παραμβάσεις - Τοποθετήσεις Συνέδρων.

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

- κ. Αλέξανδρος Τριανταφυλλίδης: Δημοσιογράφος
- κ. Αναστάσιος Καρβουνίδης: Δικηγόρος
- Δρ. Βασίλης Θεοδωρίδης: Ιατρός
- κ. Νικόλαος Κοτσαμποϊκίδης: Πρόεδρος Παμποντιακής Ομοσπονδίας Η.Π.Α. - ΚΑΝΑΔΑ

Αξίζει, όμως, να σημειώσουμε και τα ονόματα των Ποντιακών Συλλόγων που συμμετείχαν με εκπροσώπους τους σ' όλο το φάσμα αυτών των δραστηριοτήτων:

α) Σύλλογοι του Καναδά

1. Αδελφότητα Ποντίων Τορόντο «*Παναγία Σουμελά*».
2. Σύλλογος Ποντίων Μόντρεαλ «*Εύξεινος Πόντος*».
3. Σύλλογος Ποντίων Hamilton Ontario «*Παναγία Σουμελά*».

β) Σύλλογοι της Αμερικής

1. Σύλλογος Ποντίων Ρότσεστερ «*Ο Εύξεινος Πόντος*».
2. Σύλλογος Ποντίων Κάντο-Οχάιο «*Οι Κομνηνοί*».
3. Σύλλογος Ποντίων Κλίβελαν «*Ο Φοίνιξ*».
4. Σύλλογος Ποντίων Ν. Υόρκης «*Οι Κομνηνοί*».
5. «*Ποντιακή Εστία*» Βοστώνης.
6. «*Παναγία Σουμελά*» Βοστώνης.
7. Σύλλογος Ποντίων Σικάγου «*Ο Ξενιτέας*».
8. Σύλλογος Ποντίων Φιλαδέλφειας «*Οι Ακρίτες*».
9. Ιερό Ίδρυμα Παναγίας Σουμελά Αμερικής - Καναδά (Ν. Υόρκη).

10. Σύλλογος Ποντίων Clear Water «Παναγία Σουμελά» Φλώριδας.
11. Σύλλογος Ποντίων Albany (N. Υόρκη)
12. Σύλλογος Ποντίων N. Jersey (από το 1928).
13. Σύλλογος Ποντίων «Πόντος» (Connecticut).

Ένας ολόκληρος «Ελληνικός Καινούριος Κόσμος Μέγας!», που πιάνει όλο το μήκος και το πλάτος της βόρειας υπερατλαντικής Ελληνικής Διασποράς.

Ανάλογες και αντίστοιχες υψηλής ποιότητας ήταν και οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που λάμπρυναν καθημερινά το εορταστικό πρόγραμμα του τετραημέρου στην Κοινοτική Αίθουσα του Αγίου Δημητρίου Φιλαδέλφειας. Εδώ, όμως, τον πρώτο και κορυφαίο ρόλο έπαιξαν οι καλλιτεχνικοί παράγοντες της μητροπολιτικής Ελλάδας: μια πλούσια συγκροτημένη και τέλεια καλλιτεχνική αποστολή.

Σπάνιες και ανεπανάληπτες ήταν οι συγκινητικές στιγμές που μας χάρισε το πανελληνίως γνωστό και πολυβραβευμένο με διεθνείς διακρίσεις χορευτικό συγκρότημα της «Ένωσης Ποντίων» Πολίχνης. Μέσα στη φαντασμαγορική χορευτική πανδαισία, πάνω στους γνήσιους παραδοσιακούς ποντιακούς ρυθμούς του λυράρη Νίκου Κρομλίδη, ήταν αδύνατο να μην ξεχωρίσει κανείς την προσωπική ευθύνη, αγωνία και καλλιτεχνική ευαισθησία των υπέροχων χορευτών (φοιτητών και μαθητών Λυκείου): Γιάννη Ιωαννίδη, Κώστα Νικολαΐδη, Σταύρου Εφραμίδη, Σπύρου Κυρικλίδη, Μανόλη Μαβίδη, Τάσου Κελίδη, Γιώργου Τσαϊρίδη, Αντώνη Πηλαλίδη, Βασίλη Κληροδέτη, Βασίλη Αθανασιάδη, Ζωής Τσομασλίδου, Ελένης Πουρσανίδου, Βασιλικής Σιδηροπούλου, Δέσποινας Οργαντζίδου, Νίκης Ιωαννίδου, Σαββούλας Καραγιαννίδη, Κατερίνας Παυλίδου, Νένας Κωνσταντινίδου, Έφης Στεφανίδου.

Και είναι, επίσης, αδύνατο να μην αναλογιστεί κανείς το βάρος της ευθύνης και το μέγεθος της προσφοράς όλων των παραγόντων της διεθνούς προβολής και αναγνώρισης αυτού του ΧΟΡΕΥΤΙΚΟΥ:

❖ Του Προέδρου της «Ένωσης Ποντίων» Πολίχνης Θεόφилου Παπαδόπουλου.

❖ Του Χοροδιδασκάλου Γιάννη Πηλαλίδη.

❖ Της Γεν. Γραμματέα Ιφιγένειας Κιλαζίδου.

❖ Του Υπεύθυνου για το καλλιτεχνικό Παναγιώτη Χασιδίη.

Όμως, η καλλιτεχνική αποστολή από την Ελλάδα δεν εξαντλείται σ' αυτό το σημείο. Ένα ολόκληρο και ολονύκτιο ποντιακό χοροστάσι,

στήνονταν κάθε βράδυ στην απλόχωρη αίθουσα του Αγίου Δημητρίου, από Έλληνες της Μητέρας Ελλάδας, του Καναδά και της Αμερικής, ένα αληθινό χορευτικό πανηγύρι φούντωνε υπό τους γλυκύτετους ήχους των παγκοσμίως γνωστών λυράρηδων-τραγουδιστών Στάθη Νικολαΐδη και Παναγιώτη Ασλανίδη και του μουσικοσυνθέτη Θανάση Τσολερίδη.

Δε θα μπορούσε να φανταστεί κανείς πιο πολύπλευρη και πιο μεστή καλλιτεχνική πληρότητα ΧΟΡΟΥ-ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ. Αν, μάλιστα, αυτή η πληρότητα συνδυαστεί και με τη μεστότητα των Λόγων του Εθνικού Συνεδρίου της 30ής Αυγούστου 1997, αλλά και με τους λαμπρούς χορούς που μας χόρεψαν τα δύο χορευτικά συγκροτήματα της Ένωσης Ποντίων Φιλαδέλφειας «Οι Ακρίτες», και μας κατασυγκίνησαν, τότε άνετα θα λέγαμε ότι όλοι, όσοι συμμετείχαμε σ' αυτές τις εκδηλώσεις, από την Ελλάδα, την Αμερική και τον Καναδά, ζούσαμε το ΟΝΕΙΡΟ μετουσιωμένο σε πραγματικότητα. Καμαρώναμε την Ελλάδα στο υπερ-ατλαντικό πολιτιστικό άπλωμα και πνευματικό της φτερούγισμα! Αναπνεύσαμε την Ελληνική Πνοή, που αναζωογονεί ακόμη και τους αλλόφυλους έξω από τα σύνορα.

Και ακόμη πιο πολύ γευτήκαμε αυτό το όνειρο και «ανεβήκαμε στα ουράνια», όταν, στο διήμερο 1-2 Σεπτεμβρίου '97, συμπληρώσαμε και ολοκληρώσαμε την πανδαισία των εκδηλώσεων της Φιλαδέλφειας με τη μαγευτική απόλαυση που μας χάρισε ο Ποντιακός Ελληνισμός της Ν. Υόρκης. Συνεστίαση χαράς και ξεφαντώματος οργάνωσαν για όλους μας οι «Κομνηνοί» και η «Παναγία Σουμελά» της Ν. Υόρκης το βράδυ της 1^{ης} Σεπτεμβρίου. Δεν ήταν μόνο το Χορευτικό της Πολίχνης που κατά-συγκίνησε τους Νεοϋορκέζους συμπατριώτες μας (πραγματικά, δε χορταίνεις να το καμαρώνεις, όσες φορές κι αν το βλέπεις). Ήταν και το κοινό γλέντι, το κοινό ξεφάντωμα και, στη συνέχεια, η θερμή ποντιακή φιλοξενία που σημάδεψαν αυτό το βράδυ στη Ν. Υόρκη. Μέσα στην κοσμοπολιτεία των αλλότριων πληθυσμών και των παράξενων πολιτισμών, αποτελεί θαύμα και μέγα επίτευγμα να κρατάς την προσωπικότητα και την ταυτότητά σου. Και όχι μόνο αυτό. Να κληροδοτείς και να διαιωνίζεις στις επόμενες γενιές τον πολιτισμό και την ιστορία σου, όταν μέσα στην ίδια σου τη χώρα κινδυνεύεις να χάσεις τον εαυτό σου.

Αυτό, ακριβώς, το θαύμα και αυτή την Ελληνική Κοσμογονία, μέσα στην ουδέτερη και απρόσωπη κοσμοπλημμύρα, ενστερνιστήκαμε και κουβαλάμε μέσα μας. Και νιώθουμε όλοι μεταλλαγμένοι από τον Ελληνισμό της Αμερικής. Όμως, η κορύφωση της χαράς και της περηφάνιας ήρθε την επόμενη, στις 2 Σεπτεμβρίου, μπροστά στο Άγαλμα

της Ελευθερίας! Εκεί, αυτό που παρακολουθήσαμε και θαυμάσαμε Έλληνες, ξένοι, αλλόφυλοι, αλλόπιστοι, ένα πολύχρωμο και πολύγλωσσο κοινό, ξεπερνά τα όρια κάθε φαντασίας. Όλοι έμειναν άναυδοι και καταχειροκροτούσαν τους λεβέντικους και συναρπαστικούς ποντιακούς χορούς των δύο χορευτικών ομάδων, αγοριών και κοριτσιών, της Πολίχνης, στο πλάτωμα, κάτω, ακριβώς, από το υπερύψηλο και επιβλητικό Άγαλμα της Ελευθερίας, με φόντο τους γύρω ανοιχτούς ορίζοντες. Στην ουσία γιορτάζαμε και χορεύαμε την ελευθερία, την ιδέα, τον πολιτισμό στο πρόσωπο της Ελλάδας, που, όσοι την ήξεραν καμάρωναν ή ζήλευαν την προβολή και την ακτινοβολία της, όσοι, πάλι την αγνοούσαν, βρήκαν τον καλύτερο πρεσβευτή της στην αφοπλιστική χορευτική εικόνα που αντίκρισαν. Πράγματι, αυτός ο ΧΟΡΟΣ, κάτω από το Άγαλμα της Ελευθερίας, εξέπεμψε οράματα και μηνύματα ελληνικού πολιτισμού, όσα δε θα μπορούσαν να εκπέμπουν βιβλία και τόμοι ολόκληροι. Και, μάλιστα, στην καρδιά και στο κέντρο των μεγάλων αποφάσεων, στη Ν. Υόρκη.

Βέβαια, η ελληνική ζωντάνια και δραστηριότητα που γευτήκαμε και κουβαλάμε μέσα μας από τις εκδηλώσεις της Φιλαδέλφειας και της Ν. Υόρκης, απορρέει από το τεράστιο μέγεθος του ελληνικού πληθυσμού της Αμερικής και, κυρίως, από την ποιότητα και την έκταση της πολιτιστικής του εμβέλειας.

Πρώτα-πρώτα, οι παραπάνω 16 ποντιακοί Σύλλογοι της Αμερικής και του Καναδά αντιπροσωπεύουν ένα δυναμικό 150.000 Ελλήνων ποντιακής καταγωγής: 130.000 στην Αμερική και 20.000 στον Καναδά. Και όλοι αυτοί, συνασπισμένοι κάτω από την Παμποντιακή Ομοσπονδία Αμερικής-Καναδά, πραγματοποιούν, εναλλάξ, ανά διετία, το εθνικό τους συνέδριο, και τις παμποντιακές φολκλορικές τους εκδηλώσεις, δίνοντας έτσι το τρανταχτό πνευματικό, εθνικό και πολιτιστικό «παρών» στην αμερικανική και καναδική κοινωνία. Εννοείται ότι, σε κάθε μια από τις εν λόγω εκδηλώσεις, ανταμώνουν πολιτικοί, σωματειακοί και πνευματικοί παράγοντες του μητροπολιτικού ελλαδικού χώρου με τον οργανωμένο Ελληνισμό της Αμερικής και του Καναδά. Η Ελλάδα με τους Έλληνες έξω από τα σύνορα.

Τακτική και θαλερή, λοιπόν, προβάλλει η παρουσία του Ποντιακού Ελληνισμού στον υπερατλαντικό βορρά. Μια παρουσία που, όλο και περισσότερο, εντείνεται, αλλά και τακτικά ανανεώνεται με νέο αίμα και νέα στελέχη. Πράγματι, είχαμε την ευτυχία να παρακολουθήσουμε και τις δημοκρατικές διαδικασίες της εκλογής του νέου Διοικητικού Συμβουλίου της Ομοσπονδίας, κατά τρόπο που θαυμάσαμε και καμαρώσαμε όλοι μας. Το προηγούμενο δημιουργικό και καταξιωμένο

συμβούλιο, της διετίας 1995-1997, άνοιξε διάπλατα το δρόμο στο νέο, που εκλέχτηκε με ανοιχτές διαδικασίες, μέσα σε συγκινητική ατμόσφαιρα.

Ο οργανωμένος, λοιπόν, ποντιακός Ελληνισμός, ανανεώνεται. Τη θέση του Ν. Κοτσαμποϊκίδη - Προέδρου, Λ. Κατουρτσίδη - Α΄ Αντ/ρου, Π. Κοσμίδη - Β΄ Αντ/ρου, Π. Πετριδη - Γραμματέα, Π. Αδαμίδου - Βοηθ. Γραμ., Κ. Μωσαΐδη - Δημ. Σχέσεων, Ι. Χάιτα - Ταμίας, Τ. Κεσγιρόπουλου - μέλους, Σ. Βουνοτρυπίδη - μέλους, πήρε, με δημοκρατικό τρόπο, το νέο Συμβούλιο: Κ. Κοτσαλίδης - Πρόεδρος, Κ. Μωσαΐδης - Α΄ Αντ/ρος, Τ. Κεσγιρόπουλος - Β΄ Αντ/ρος, Μ. Τσομίδου - Γ. Γραμματέας, Π. Παρχαρίδου - Ειδ. Γραμματέας, Π. Αδαμίδου - Ταμίας, Χ. Μαστορίδης - Δημοσίων Σχέσεων, Σ. Αμανατίδης - Νεολαίας, Ι. Χάιτας - μέλους, Σ. Καλαϊτζίδης - Αναπληρωματικός, Σ. Μιχαηλίδης - Αναπληρωματικός. Αισθητή η παρουσία του γυναικειού στοιχείου στο νέο Διοικητικό Συμβούλιο, και ανοιχτά τα οράματα που βρήκε από το προηγούμενο.

Και, βέβαια, καθοριστικός ήταν και ο ρόλος των «Ακριτών» του Ποντιακού Συλλόγου της Φιλαδέλφειας με τη λαμπρή και μακρόχρονη ιστορία του (ιδρύθηκε το 1939), ο οποίος ανέλαβε τη συνδιοργάνωση του τετραήμερου των εκδηλώσεων και διαμόρφωσε το πιο ευνοϊκό κλίμα για τις δραστηριότητες του προγράμματος, και για τις εκλογικές διαδικασίες. Τόσο το ίδιο το συμβούλιο των «Ακριτών» (Α. Μπουικίδης - Πρόεδρος, Β. Θεοδωρίδης - Αντ/ρος, Κ. Μωσαΐδης - Γραμματέας, Χ. Μαστορίδης - Ταμίας, Π. Μπουικίδης, Θ. Αθανασιάδης, Χ. Αλεξιάδης, Ε. Παυλίδου, Δ. Παπαϊωάννου - Μέλη), όσο και τα άλλα μέλη της οργανωτικής επιτροπής του 14^{ου} Εθνικού Συνεδρίου (Λ. Κατουρτσίδης, Θ. Ναζαρίδης, Αλ. Τολκάλογου, Ε. Κυριαζή, Ευ. Αντωνιάδης, Σ. Κιτσιδης), έπραξαν και έδωσαν ό,τι καλύτερο και τελειότερο για τις εκδηλώσεις της Φιλαδέλφειας. Σημαντική υπήρξε και η συμβολή των Συλλόγων της Ν. Υόρκης στις εκεί οργανωμένες εκδηλώσεις:

α) των «ΚΟΜΝΗΝΩΝ»: Γ. Χρυσομαλλίδης - Πρόεδρος, Ευστ. - Αντ/ρος, Γ. Αθανασιάδης - Γραμματέας, Χ. Πετριδης - Ταμίας, Σ. Αμανατίδης - Δημ. Σχέσεων, Ι. Τσαχιρίδης, Ν. Ελευθεριάδης, Χ. Στεφανίδης, Σ. Κεσικιάδης, Γ. Πασακίδης - Μέλη.

β) της «ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΣΟΥΜΕΛΑ»: Ι. Κοταρίδης - Πρόεδρος, Π. Συμεωνίδης Πολυκ. - Αντ/ρος, Ελ. Χατζή - Γραμματέα, Φ. Μαυρίδης - Ταμίας, Π. Συμεωνίδης Κυρ., Μ. Μιχαηλίδης, Ηλ. Νεοφυτίδης, Β. Βασιλειάδης, Χ. Βασιλειάδης - Μέλη. Του γυναικειού τμήματος: Σ. Τρικίδου - Πρόεδρος, Ευ. Μιχαηλίδου - Αντ/ρου, Ελ. Χατζή - Ταμίας, Π. Συμεωνίδου - Γραμματέας, Β. Συμεωνίδου, Ελπ. Βασιλειάδου - Μέλη. Να

σημειωθεί εδώ ότι το Ιερό Ίδρυμα «Παναγία Σουμελά Αμερικής» - Καναδά, ιδρύθηκε το 1980 και φιλοδοξεί να χτίσει την ιερά μονή Παναγίας Σουμελά σε ιδιόκτητη έκταση 700 στρεμμάτων. Φιλόδοξος και τολμηρός ο οραματισμός, αλλά και ιερή η μανία των μελών του Δ/κού Συμβουλίου να φτάσουν τον υψηλό τους στόχο (και θα τον φτάσουν σίγουρα, με το αδάμαστο πείσμα τους).

Αν, τώρα, αναλογιστούμε ότι το μέγεθος των 130.000 Ελλήνων Ποντιακής καταγωγής ακουμπά στο μεγάλο κορμό του ευρύτερου Ελληνισμού της Αμερικής, μεγέθους 3.000.000 ατόμων, από τους οποίους οι 400.000 στη Ν. Υόρκη, είναι εύκολο να αντιληφτούμε τους συχνούς κραδασμούς και τις έντονες εθνικές - πολιτιστικές εκρήξεις αυτού του χώρου για τα μεγάλα εθνικά μας θέματα και προβλήματα. Εδώ αναπνέει κανείς τον αέρα της υπεροχής και της ελπίδας, και έχει την αίσθηση ότι ζει στην Ελλάδα της περηφάνιας και της δημιουργίας. Και αυτό δεν απορρέει μόνον από το πληθυσμιακό μέγεθος του Ελληνισμού. Ξεπηδά και από την ποιοτική πολιτιστική και πνευματική ακτινοβολία που εκπέμπουν πάμπολλες φωτογόνες εστίες: τα 120 Τμήματα Ελληνικών Σπουδών των Πανεπιστημίων της Αμερικής, με τους 1.200 Έλληνες καθηγητές και τους χιλιάδες φοιτητές τους, τα πολυάριθμα σχολεία, η Θεολογική Σχολή Βοστώνης, οι πάμπολλες εφημερίδες, με κορυφαίες τον «*Εθνικό Κήρυκα*» και την «*Πρωινή*» της Ν. Υόρκης (ακολουθούν η «*Καμπάνια*», το «*Hellenik Time*», η «*Greek America*», άλλες μικρές ομογενειακές εβδομαδιαίες), τα αξιόλογα τηλεοπτικά κανάλια (του Καστανά, της Μαρίας Παπαδάτου, του Χατζηγιάννου, του Μάκη Ζαμπίτη, του Γιώργου Μπουρλότου, «*Η Κύπρος κοντά μας*», κ.ά.), πέρα από τον καθημερινό ANT1 και τα ελληνικά κρατικά κανάλια. Αλλά και τα επετειακά Λευκώματα - Περιοδικά που εκδίδονται από σωματειακούς φορείς, ή από μεμονωμένα άτομα, παίζουν σπουδαίο πνευματικό ρόλο για τα νέα παιδιά και ασκούν αξιόλογη επίδραση.

Συμπωματικά σημειώνουμε:

1. Της Παμποντιακής Ομοσπονδίας Αμερικής - Καναδά, «*14th National Convention Pan - Pontiac Federation. USA - CANADA, Philadelphia - Pennsylvania, August 19-31, 1997*», επίσης «*Πόντος, πατρίδα των πατρίδων μας*».

2. Της Ένωσης Ποντίων «*ΚΟΜΝΗΝΟΙ*», (Ν. Υόρκη), «*Αφιέρωμα στις Ρίζες μας*», Ν. Υόρκη 1997.

3. Παναγίας Σουμελά Ν. Υόρκης, «*Annual Festival*», Ν.Υ., August 1996.

4. Παμμακεδονικής Ένωσης Αμερικής - Καναδά, «50th ANNIVERSARY 1947-1997, Thessaloniki, Macedonia, Greece, 50 Years of History in the Service of Macedonia and Hellenism», July 19-23 1997 (εορταστικός τόμος).

5. Κ. Χιονίδη (καθηγ. Παν/μίου), *Trapezous* (στη Βοστώνη).

Αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερα έντονη δραστηριότητα και ακτινοβολία της ΠΑΜΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ, με έδρα τη Ν. Υόρκη. Τα τελευταία τέσσερα χρόνια ο κυβερνήτης Ηλίας Νεοφυτίδης (ποντιακής καταγωγής) έδωσε το πιο μεστό και πολύπλευρο περιεχόμενο στην ιστορική της αποστολή: επεξέτεινε και εξόπλισε το ιδιόκτητό της κτίριο, ίδρυσε Κέντρο Μακεδονικών Σπουδών, οργάνωσε ομιλίες-διαλέξεις με οργανωτές από την Ελλάδα και την Αμερική, καθώς και ομιλίες στα Πανεπιστήμια, για ιστορικά θέματα. Οργάνωσε, επίσης, Φροντιστήρια αγγλικής γλώσσας για μικρά παιδιά, αθλητικές ομάδες και χορευτικά τμήματα για τα Ελληνόπουλα, καθώς και δανειστική βιβλιοθήκη για όλους του Έλληνες (διαθέτει γύρω στα 3.000 βιβλία). Άλλωστε γι' αυτό το θέμα βρίσκεται σε τακτική επαφή με ανάλογους εκδοτικούς και επιστημονικούς φορείς της Ελλάδας (Πανεπιστήμια, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, ΙΜΧΑ, Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, ΥΠΕΠΘ, Υπουργείο Εξωτερικών, κ.ά.).

Ακόμη, εκδίδει, σε έκτακτα διαστήματα, το περιοδικό «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ», στα ελληνικά και στα αγγλικά, καθώς και επετειακά λευκώματα, όπως το παραπάνω. Τακτικά, όμως, εκδίδει το μηνιαίο περιοδικό *News Letter* για τα μέλη της Παμμακεδονικής. Ασφαλώς είναι πολύ περισσότερες οι δραστηριότητές της. Είναι βέβαιο ότι η Παμμακεδονική Αμερικής - Καναδά αποτελεί μια από τις πιο θερμές εστίες δράσης και δημιουργίας του βόρειου υπερατλαντικού ευρύτερου ελληνισμού, και επιτελεί τεράστιο εθνικό και κοινωνικό έργο.

Ανάλογη είναι και η ακτινοβολία των ΑΧΕΠΑΝΣ. Ευτυχήσαμε να πάρουμε μια γεύση από τις δραστηριότητες του τηλεοπτικού παραγωγού Λάμπρου Λαμπράκου, άξιου εκπροσώπου.

Τεράστιο, όμως, είναι και το έργο της Αρχιεπισκοπής Αμερικής - Καναδά, γενικά της Ορθοδοξίας, σ' αυτό τον κόσμο με το ποικίλο μωσαϊκό των θρησκειών, των πίστewων και των λατρευτικών συμβόλων. Μείναμε έκθαμβοι από τη μαζική συρροή και τη βαθιά ευλάβεια των ομογενών μας στους μεγαλοπρεπείς ιερούς ορθόδοξους Ναούς τους που έχτισαν με τα ίδια τους τα χέρια. Όλη η κοινωνική, εθνική και πνευματική τους ζωή εκπορεύεται από τα ιερά νάματα της Ορθοδοξίας

και εκτυλίσσεται γύρω και μέσα στους Ναούς ή στα ενοριακά τους Κέντρα, τα οποία λειτουργούν και ως Σαββατιανά σχολεία.

Ενδεικτικά σημειώνουμε ότι, μόνο στη Φιλαδέλφεια και την περιφέρειά της (με τους 40.000 Έλληνες), λειτουργούν γύρω στις δέκα μεγαλοπρεπείς ορθόδοξες εκκλησίες, όπως ο Άγιος Δημήτριος (ενοριακός της ελληνικής Κοινότητας, όπου λειτουργηθήκαμε την Παρασκευή 29/8/97 με τους ιερείς Γ. Δημόπουλο, Ι. Λαλιμπερτέ, Γρηγόριο Μπράτσια, Φραγκά, Κατιρλή, και με τους γλυκύτατους ψάλτες Σ. Χαριτωνίδη, Τ. Πολέμη και Ζαχ. Τριανταφύλλου). Επίσης, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Λουκάς του Μπρούμαλ, ο Άγιος Γεώργιος Μ.Ε.Δ.Ι.Α., ο Άγιος Θωμάς Ν. Jersey, ο Ευαγγελισμός, η Αγία Σοφία, ο Άγιος Νικόλαος, η Αγία Τριάδα.

Αξίζει, πράγματι, να μελετήσει κανείς το θρησκευτικό, εθνικό, κοινωνικό και πνευματικό έργο που ασκεί η Αρχιεπισκοπή σ' αυτό το χώρο μέσω των εκκλησιών, των ενοριακών και κοινωνικών της ιδρυμάτων, των Σχολών και των Σχολείων και, κυρίως, μέσω των Λειτουργιών της που δίνουν έμπρακτα στους ενορίτες και στο εκκλησίασμά τους το παράδειγμα του ορθόδοξου βιώματος, της ουσίας δηλ. του Ελληνισμού. Ο Ελληνισμός και η Ορθοδοξία σ' αυτή τη μωσαϊκή κοσμοπλημμύρα είναι διακαώς ενωμένες και μαχόμενες δυνάμεις.

Κάποιες σημαδούρες δώσαμε σ' αυτό το σημείωμα για τον Ελληνισμό της Αμερικής, με αφορμή τις κορυφαίες ώρες που ζήσαμε εκεί, όσοι ευτυχήσαμε να πάρουμε μέρος στο 14^ο Εθνικό Συνέδριο της Παμποντιακής Ομοσπονδίας Αμερικής-Καναδά. Μια αφορμή και ένα τίμημα είναι αυτές οι γραμμές για πλατύτερη και βαθύτερη έρευνα της κοινωνικής, πνευματικής και πολιτιστικής δημιουργίας αυτού του χώρου, στοιχείων δηλ. που είναι σχεδόν άγνωστα στον πολύ κόσμο και απασχόλησαν ελάχιστα την ελληνική βιβλιογραφία.

Ως εκεί φτάνει η φιλοδοξία μας, πέρα από το βαρύτιμο ηθικό και συναισθηματικό «φορτίο» που μας φόρτωσε αυτή η σπάνια εμπειρία.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Δ. Δρακόπουλος - Κ. Ναστούλης - Χ. Γ. Ρώμας,
Σοφοκλέους *Αντιγόνη*,
Β' Ενιαίου Λυκείου (Πρόγραμμα Γενικής Παιδείας)
Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, 1998, 218 σ.; 24
εκ.
ISBN: 960-06-0687-0

Με περισσή υπερηφάνεια επισημαίνεται στο εισαγωγικό σημείωμα του κάθε βοηθήματος για τον καθηγητή ότι στα πλαίσια της πρόσφατης εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως για το Λύκειο εκπονήθηκαν σε λίγους μήνες και παρά την έλλειψη μόνιμου προσωπικού και ανεπαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής από το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (Κ.Ε.Ε.) δεκαοκτώ (18) βιβλία. Αυτά ήδη έγιναν ευμενώς δεκτά από την εκπαιδευτική κοινότητα και θεωρήθηκαν πολύτιμα εργαλεία για τους διδάσκοντες.

Το νέο βοήθημα για το κείμενο της *Αντιγόνης* του Σοφοκλέους που διδάσκεται στη δεύτερη τάξη αντικατέστησε την, κατά τη γνώμη μας, πολύ καλή εργασία του Π. Ν. Δημοπούλου. Συγγραφείς του, κατ' ανάθεση, όσο γνωρίζουμε, είναι οι Δ. Δρακόπουλος, Κ. Ναστούλης, Χ. Γ. Ρώμας, την επιμέλεια εικονογραφήσεως ανέλαβε ο Εμμαν. Βλάχος, ενώ το εξώφυλλο κοσμεί μια ελαιογραφία με τον τίτλο *Το δάκρυ* του Σαράντη Καραβούζη, από τη συλλογή του καλλιτέχνη.

Επιλέξαμε μια σκηνή με ιδιαίτερα παραστατικές εικόνες για να κρίνουμε την ποιότητα του βοηθήματος. Η *Αντιγόνη* έχει συλληφθεί από τον φύλακα κατά την στιγμή της ταφικής εκδηλώσεως προς τιμήν του αδελφού της και έχει οδηγηθεί ενώπιον του Κρέοντος. Αυτός αντιμετωπίζει μια αγέρωχη πρωταγωνίστρια, η οποία δεν φοβάται καθόλου από τις απειλές του. Επειδή ο Χορός αντιλαμβάνεται την επερχόμενη σύγκρουση και τα δεινά που μπορεί να προκαλέσει στις δύο οικογένειες, προσπαθεί να μεσολαβήσει και του επισημαίνει τον άτεγκτο χαρακτήρα της *Αντιγόνης*.

Στους στίχους 473-479 του απαντά ο Κρέοντας με δύο εικόνες για να δείξει πώς θα την αντιμετωπίσει. Το κείμενο:

ἀλλ' ἴσθι τοι τὰ σκλήρ' ἄγαν φρονήματα

*πίπτειν μάλιστα, καὶ τὸν ἐγκρατέστατον
σίδηρον ὀπτὸν ἐκ πυρὸς περισκελῆ
θραυσθέντα καὶ ῥαγέντα πλεῖστ' ἄν εἰσίδοις
σμικρῶ χαλινῶ δ' οἶδα τοὺς θυμουμένους
ἵππους καταρτυθέντας οὐ γὰρ ἐκπέλει
φρονεῖν μέγ' ὅστις δοῦλός ἐστι τῶν πέλας.*

1. στ. 473: Για την φράση *τὰ ἄγαν σκληρά* προτείνεται η απόδοση *τα πιο αλύγιστα*, αντί της *τα πολύ άκαμπτα*, *τα ολότελα αλύγιστα* του παλιού βοηθήματος. Θα περιμέναμε μια περαιτέρω επισήμανση της σημασίας του επιρρήματος *ἄγαν*, το οποίο εδώ (δες επίσης και στ. 573 *ἄγαν γε λυπεῖς* = προξενείς υπερβολική λύπη, δηλ. πέραν του επιτρεπτού) δηλώνει αυτό που ξεπερνάει το ενδεικνυόμενο μέτρο, όπως το νεοελληνικό παρά- στα παραήπια, παραπάχυνα, πρβ. και αγγλικό too, γερμ. zu, π.χ. too much, zu viel. Ολοφάνερα ο Κρέοντας αναφέρεται στο ανήκουστο θράσος της Αντιγόνης, η οποία τόλμησε να παραβεί την εντολή του. Αυτό είναι *ἄγαν*.

2. στ. 473: *ἴσθι πίπτειν* πληροφορούμαστε ότι το γνωστικό ρήμα συντάσσεται συνήθως με κατηγορηματική μετοχή αντί του απαρεμφάτου. Όμως και η σύνταξη αυτή, άλλωστε γνωστή και από τη λατινική, είναι συνηθισμένη. Η παρατήρηση θα μπορούσε να λείπει και αντ' αυτής να επισημανθεί ότι το ρήμα *πίπτειν* έχει και τη σημασία σκοτώνομαι στον πόλεμο, επομένως ο ομιλῶν έχει κατά νουν και τον επικείμενο θάνατο της Αντιγόνης, πολύ περισσότερο που συνοδεύεται από το επίρρημα *μάλιστα*, όχι βέβαια με τη σημασία του *πολλές φορές, συχνά*, όπως το αποδίδουν οι συγγραφείς, φράση που δηλώνει ότι και κάποιες φορές δεν συμβαίνει αυτό, αλλά με τη σημασία *κυρίως, προπάντων, με ιδιαίτερα έντονο τρόπο*. Το νόημα του στίχου είναι ότι η συντριβή στους ιδιαίτερα άκαμπτους χαρακτήρες γίνεται και με τον αντίστοιχο βίαιο τρόπο.

3. στ. 475-76: Η εικόνα από την εργασία του σιδηρουργού το πυρακτωμένο σίδηρο την στιγμή της κατεργασίας. Προσφέρεται η ακόλουθη βοήθεια για τον διδάσκοντα: *ὁ ἢ ἐγκρατής, -ές* (<ἐν+κράτος = στερεός, σκληρός, *ὀπτὸς ἐκ πυρὸς* = πυρακτωμένος, *περισκελῆς* (<περί και σκέλλω = σκληρύνω) = πολύ σκληρός άκαμπτος, *πλεῖστα* (με επιρρ. σημασία) = *τις πιο πολλές φορές*. Νομίζουμε ότι ο σχολιασμός όχι μόνον ελλιπής, αλλά και λανθασμένος είναι. Κατ' αρχάς το *πλεῖστα* δεν χρησιμοποιείται επιρρηματικά, αλλά είναι σύστοιχο αντικείμενο στις μετοχές *θραυσθέντα* και *ῥαγέντα*, όπως άλλωστε παρατηρεῖ και ο σχολιαστής του παλιού βοηθήματος. Εκτός τούτου η απόδοση *πολύ σκλη-*

ρός, *άκαμπτος*, (σημειωτέον ότι η βασική του σημασία είναι *ξηρός*) δεν μάς βοηθά να αντιληφθούμε το νόημα του στίχου, εφόσον δεν κατανοήσουμε τη συντακτική θέση του επιθέτου, το οποίο κατά τη γνώμη μας αναφέρεται ως κατηγορηματικός προσδιορισμός στο *σίδηρον όπτόν έξ πυρός*, όπως επίσης το *όπτόν* με τη σειρά του είναι κατηγορηματικός προσδιορισμός στο *σίδηρον*. Την στιγμιαία δράση δηλώνει και ο αόριστος των μετοχών. Η μετάφραση του διστίχου είναι κατά τη γνώμη μας η εξής: *θα διαπιστώσεις ότι και το πιο σκληρό σίδηρο, όταν πυρακτωθεί έντονα, τσακίζεται και συντρίβεται σε πάμπολλα κομμάτια.*

4. *Οί θυμούμενοι ίπποι*: δεν είναι ούτε *θυμοειδή άλογα*, το οποίο άλλωστε στη νέα ελληνική δεν σημαίνει τίποτε, ούτε *αγριεμένα*, αλλά *αυτά που εξαγριώνονται*, πρβ. και παλιό βοήθημα *θυμούμαι* = *εξαγριώνομαι*.

5. *Όνκ έκπέλει* = *δεν επιτρέπεται*. Θα περιμέναμε τουλάχιστον την παρατήρηση ότι αυτή η χρήση του ρήματος, δηλ. ως απρόσωπο (= *έξεστιν*), και ιδιαίτερα σπάνια είναι και μόνον ποιητική.

6. *Οί πέλας* (ενν. *όντες*): Τίποτε δεν εννοείται. Το άρθρο έχει την ιδιότητα να ουσιαστικοποιεί ένα επίρρημα.

Νομίζουμε ότι το εν λόγω βοήθημα δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να θεωρηθεί ως απαραίτητο για την εκπαιδευτική κοινότητα και να γίνει ευμενώς δεκτό. Ακόμη πιο απαισιόδοξους μάς κάνει η σκέψη ότι θα το χρησιμοποιούμε για πολλά χρόνια, αφού τίποτε δεν βελτιώνεται, έστω και πολύ απλό. Στο νέο εγχειρίδιο των αρχαίων ελληνικών για τον Θουκυδίδη που διδάσκεται στην ίδια τάξη (σε σχέση με το παλιό άλλαξε το εξώφυλλο) οι συγγραφείς, προφανώς από το Νότο, αγνοούσαν τις εκβολές του Στρυμόνα. Έτσι η Αμφίπολη τοποθετήθηκε στην Καβάλα. Εκεί παραμένει εδώ και είκοσι περίπου χρόνια.

Μανώλης Γλέζος,
Η συνείδηση της πετραίας γης: Κυκλαδογραφίες,
Χ.τ.: Τυπωθήτω, χ.χ., 461 σ.; 23 εκ.
ISBN: 960-7643-41-0

Πόνημα του αγωνιστή, του πολιτικού, του συγγραφέα, του χαλκέντερου και ακούραστου διανοητή Μ. Γλέζου, είναι ο καλαίσθητος τόμος 500 σελίδων «*Η συνείδηση της πετραίας Γης*», Κυκλαδογραφές, που κυκλοφόρησε τον Ιούνη '97 από τις εκδόσεις «Τυπωθήτω» Γ. Δαρδανός.

Ο τίτλος προΐδεάζει και το περιεχόμενο του. Συγκεντρώνει κείμενα του συγγραφέα για το Κυκλαδίσιο Σύμπλεγμα. Αναφέρεται στα αμφίρρυτα και περίρρυτα ποιήματα της φύσης, στις νησιόπετρες που μορφοποιεί και σμιλεύει για βιοποριστικό σκοπό και για μέσο έκφρασης του πολιτισμού του ο Κυκλαδίτης.

Σημαίνει τη σκληράδα της φύσης που πλάθει ατσαλένιους χαρακτήρες, θέληση, δύναμη για δημιουργία, για επιμονή και παραμονή στην **Πατραία Πέτρα**.

Πεζός λόγος διανθισμένος με ποίηση αναδύει την προϊστορία, τις τέχνες, τη φύση, τις πολύπλευρες δραστηριότητες και τους αγώνες των Κυκλαδιτών ως σήμερα.

Οι 7 ενότητες του τόμου τιτλοφορούνται από τις ναυτικές ονομασίες των ανέμων με τα νησιά που δέρονται από τη μανία τους.

-Ανάφη, Θηρασιά, Καμένες, Θήρα, Σαντορίνη τα νησιά του Σιρόκου στην 1^η ενότητα.

-Νιός, Σίκινος, Φολέγανδρος τα νησιά της Όστριας στη 2^η ενότητα.

-Αντίμηλος, Μήλος, Κίμωλος, Σίφνος του Γαρμπή, στην 3^η ενότητα.

-Σέριφος, Κύθνος, Θερμιά, Κέα, Μαυρονήσι του Μαίστρου και του Ποενέντε στην 4^η ενότητα.

-Άνδρος, Καλόγερος, Τήνος της Τραμουντάνας στην 5^η ενότητα.

-Μύκονος, Δήλος, Σύρος, Γυάρος του Γρέγου στην 6^η ενότητα και

-Αντίπαρος, Σαλιακονήσι, Πάρος, Νάξος, Δονούσα, Κουφονήσι, Κέρος, Σχοινούσα, Ηρακλειά, Αμοργός του Λεβάντε στην 7^η ενότητα.

Στο επίμετρο, την τελευταία ενότητα με τίτλο «Κυκλαδικές οπτασίες» παραθέτει μια σειρά από καταπληκτικές φωτογραφίες που φέρ-

νουν τη σφραγίδα του συγγραφέα, γιατί είναι τραβηγμένες από τον ίδιο και δίνουν το δικό τους τόνο στη σύνθεση του έργου.

Με τη διακριτικότητα και μετριοφροσύνη του ο συγγραφέας επιχειρεί μίαν απόπειρα προσέγγισης του λόγου και της οπτασίας. Θεωρεί αποκοτιά να διακονήσει στο ναό του Κυκλαδίτικου πολιτισμού, που θάλλει η αιώνια ομορφιά της γαίας. Έχει συνείδηση πως δε θα τη μολέψει με το έργο του. Το Προοίμιο θυμίζει ομηρική επίκληση.

Γεγονότα αρχαιολογικά, κοινωνικά, έθιμα, αγώνες για επιβίωση, καθώς και γεωμορφολογικά στοιχεία μαζί με το συναισθηματικό δέσμιο του συγγραφέα αναδύονται για κάθε νησί χωριστά.

Ο χρόνος όμως δεν επιτρέπει τη λεπτομερή τους παρουσίαση. Γι' αυτό επιχειρείται συνολικά φιλολογική προσέγγιση του έργου.

Θάλασσα, γης, ουρανός, αέρας, φως οι ΚΥΚΛΑΔΕΣ. Κυρίαρχη η αίσθηση της θάλασσας. Η μαγεία, η γοητεία της απεραντοσύνης. Το θέλγητρο τ' αφρισμένου κύμα του. Ο μαγνήτης της γαλάζιας υδάτινης μάζας σε καλεί, σε προσκαλεί, σε ικετεύει, σε μαγεύει, σε σαγηνεύει είναι η πρώτη λογοτεχνική μας γεύση.

Στις κορφές των βουνών τους βρέθηκαν οι εγκατοικοί της Αιγιίδας, όταν καταβυθίστηκε κι έγιναν τα Κυκλαδονήσια. Ήσαν έρημα κατοίκων τα νησιά, υποστηρίζει μια άλλη άποψη και κατοικήθηκαν με λαούς που ήρθαν από αλλού. Όποια κι αν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, υπάρχει ένα αναμφισβήτητο γεγονός: Πάνω σ' αυτά τα νησιά αναπτύχθηκε ένας ενιαίος πολιτισμός, ο πρώτος πολιτισμός της Ευρώπης και της Ελλάδας.

Η μοναδικότητα των αρχαιολογικών ευρημάτων που αναδύονται από τον προκείμενο τόμο καταξιώνουν τους Κυκλαδίτες στον ελλαδικό χώρο ως γηγενείς κι όχι ως αλλόχθονες. Ο Οψιδιανός στο Φρόχθι της Αργολίδας προκαλεί δέος γιατί 10.000 χρόνια πριν διέπλεαν το Αιγαίο από τη Μήλο ως την Ερμιόνη. Η πρώτη ναυσιπλοΐα με ποντοπόρα πλοία πραγματοποιήθηκε από Κυκλαδίτες. Η άποψη αυτή βασίζεται σε αρχαιολογικά ευρήματα με πήλινα ομοιώματα πλοίων, Ναξιουργής Κάνθαρος και Πάρωνας τα ονόματά τους.

Η πολιτισμική συμβολή τους είναι εμφανής σε πληθώρα στοιχείων. Στη Θήρα, στ' Ακρωτήρι βρέθηκε ολόκληρος προϊστορικός οικισμός καθώς και στο Μέσο Βουνό. Είναι το ένα από τα 3 μεγάλα συγκροτήματα Δήλου και Καρθαίας Κέας που δείχνουν το μεγαλείο των αρχαίων πόλεων.

Στο Κορφοβούνι Πλακωτό της Νιος πάνω σ' ένα λόφο βρίσκεται ο τάφος του Ομήρου με τη γραφή:

*ΕΝΘΑΔΕ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΚΕΦΑΛΗΝ
ΚΑΤΑ ΓΑΙΑ ΚΑΛΥΠΤΕΙ ΑΝΔΡΩΝ
ΗΡΩΩΝ ΚΟΣΜΗΤΟΡΑ
ΘΕΙΟΝ ΟΜΗΡΟΝ*

Τον ανακάλυψε στο 1771 από την επιγραφή «*ΒΟΥΛΟΣ ΕΠΟΙΕΙ*» ο Ολλανδός Πας Βαν Κρίνεν που συνόδευε τον Ορλώφ στην εκστρατεία του το 1770-1774, την πήρε στο Λιβόρνο και μετά στην Αγγλία.

Η Φολέγανδρος υπάρχει ιστορικά στην επιγραφή της Ακρόπολης των Αθηνών και συνεισφέρει δισχιλίους δρχ. στο Κοινό Ταμείο. Ο Νεολιθικός οικισμός στο Σαλιακονήσι αποτελεί αδιάψευστη απόδειξη πως τα Κυκλαδονήσια κατοικούνταν και από το 4.300 π.Χ. είχαν συνοικισμούς. Είναι η ρίζα του Κυκλαδίτικου Πολιτισμού κατά τον Χρ. Τσουντα.

Στην ανεξάντλητη δεξαμενή των μύθων, στα μνημεία του λόγου, στις παροιμίες και στα δημοτικά τραγούδια πρέπει να αναζητηθεί ο ρόλος της Κυκλαδίτισσας γυναίκας στη διαμόρφωση των τριών πολιτισμών που υπήρξαν πάνω στις Κυκλάδες.

Απόδειξη πως όλα τα ονόματα των νησιών είναι θηλυκού γένους. Οι Αμοργικοί χιτώνες τονίζουν την θηλυκότητα των πιο ωραίων γυναικών της Ανατολής από την αρχαιότητα ως σήμερα. Τις υμνεί ο Αριστοφάνης στη Λυσιστράτη.

Αρχιτεκτονική

Μια μικρή οικιστική περιδιάβαση στα Κυκλαδοχώρια μας οδηγεί στην εγκατοίκηση των Κυκλαδιτών σε σπηλιές.

Θώπευσε την πέτρα ο Κυκλαδίτης και τη μάλαξε, λες και την έπλασε. Αν φιλιώσεις με την Πέτρα και σε γνωρίσει, θα δημιουργήσεις αριστουργήματα.

Στη Σαντορίνη η εδαφική ανωμαλία αντισταθμίζεται και ισορροπείται με οικοδομικά χαμόγελα.

Το σύγκρουο ρίγος που δημιουργεί το χάος των τεκτονικών ρηγμάτων αντιρροπείται από τη λευκή οικιστική παρουσία της ψυχικής ευφορίας του χτίστη για την καλλιτεχνική ευρηματικότητα να συνδυάζει τον κύβο με το θόλο, την κάθετη ευθεία με την καμπύλη, την αγκυριότητα του τοπίου με τη μάλαξη των χειρών για την ανθρώπινη ζήση. Στη

Φολέγανδρο η ανεμοπληξία, η ανεμοφθορία αντιμετωπίζονται με ψηλά τειχοκάστρα που περιβάλλουν τα δένδρα.

Πάνω στα νησιά, στα παράλια, στα ενδότερα, στις χαράδρες και στις κοιλάδες τα Κυκλαδίτικα χωριά.

Λευκές οπτασίες, πυκνά συμπλέγματα από άσπρους κύβους απεικονίζουν την κρυστάλλινη υφή των κύριων πετρωμάτων της Κυκλαδίτικης γεωπολιτικής μάζας.

Κατοικία, θημωνιά, μητάτος, κάμαρα, κελί, καθοικιά, καθέντρα, χωριό όπως κι αν λέγεται είναι καταφύγιο και κατοικία. Κλασσική μορφή αγροτόσπιτου η θημωνιά στη Φολέγανδρο που διασώθηκε ως Λαογραφικό Μουσείο.

Φαινόμενα μοναδικά στην Ελλάδα είναι οι Κατακόμβες της Μήλου. Συγκρίνονται με της Ρώμης και της Οδησσού.

Άξιο από αρχιτεκτονική πλευρά είναι και το νεκροταφείο στη Μήλο. Πάνω από κάθε τάφο υπάρχει θολωτή στέγη. Αρχιτεκτονήματα θαυμαστά είναι οι Φρυκτωριανοί Πύργοι Χειμάρρου στη Νάξο, του Αγίου Ανδρέα στην Άνδρο, ο Πύργος της Αγίας Μαρίνας στη Τζιά, ο Αρχάβας του Καδέ και άλλα ανθρωπογενή κτίσματα.

Ο Τζιώτης είναι αριστοτεχνικός χτίστης. Ο λιθόστρωτος δρόμος Κορρησίας-Ιουλίδας είναι μοναδικός στο είδος του. Δεν υπάρχει μακρύτερος και με τόσο πλάτος δρόμος σ' όλη την Ελλάδα. Τον θαύμασαν οι ξένοι μηχανικοί και δεν πίστευαν πως τον έφτιαξαν οι χτίστες του νησιού χωρίς διπλωματούχο μηχανικό.

Ο μοναδικός ελληνικός οικισμός που είναι θεμελιωμένος μέσα στη θάλασσα είναι της Αλευκάντρας Μυκόνου. Γι' αυτό οι Μυκονιάτες είπαν «Τάντα Μύκονος, Τάντα Βενετία». Αναδύεται από το βαθυγάλαζο και υπογράφει την ύπαρξή της. Η παραπορτιανή είναι ένα σύμπλεγμα ναών στο υψηλότερο σημείο.

Οι 1007 περιστερώνες της Τήνου είναι στοιχείο ταυτότητας των Κυκλάδων. Δύο οικιστικά σύνολα στο Κάστρο στην Άνω Σύρα και στην Ερμούπολη ανεπανάληπτα. Στην Ερμούπολη ο επισκέπτης ώσπου να θαυμάσει το ένα οικοδόμημα, τον καταπλήσσει το επόμενο.

Η αυτόνομη ιδιαιτερότητα κάθε οικοδομήματος, η ιδιοτυπία του δρόμου, η γραφικότητα της γειτονιάς είναι τα πιο εντυπωσιακά. Μόνο το Ναύπλιο και η Ερμούπολη παραμένουν να αποτελούν τα μοναδικά οικιστικά και πολεοδομικά αρχιτεκτονικά κοσμήματα. Το μόνο Μεσαιωνικό Κάστρο που κατοικείται ακόμη στις Κυκλάδες είναι της Αντιπάρου.

Κυκλαδίτικη Τέχνη

Η Κυκλαδίτικη Τέχνη είναι ένα ηφαίστειο μνήμης σε μια τοιχογραφία της Θήρας με χρωματικούς ιριδισμούς που ζωντανεύει σκηνές, εικόνες ζωής και τοπία γνώριμα Κυκλαδίτικα.

Το άγαλμα της Αφροδίτης της Μήλου από το 1820 βρίσκεται στο Λούβρο. Η αναδυόμενη απώλεια.

Η χρήση των Θερμιών - Κύθνου καταφαίνεται από διάφορα ευρήματα κτισμάτων και λουτήρων. Από ένα γυάλινο αγγείο διαφαίνεται η χρήση των ιαματικών πηγών στους Ρωμαϊκούς και Βυζαντινούς χρόνους.

Τα Κυκλαδίτικα ειδώλια ανοίγουν το δρόμο των πολιτισμικών εξελίξεων. Ο αυλητής κι ο αρπιστής της Κέρου, ο Ερμής της Άνδρου, οι ναοί στη Νάξο, Κέα, Θήρα και Δήλο.

Οι γλύπτες Σκόπας κι Αγοράκριτος, ο Αλεξήνωρ κι ο Ιφικρατίδης.

ΟΙ ζωγράφοι Αλιένσε (Αντώνιος και Στέφανος Βασιλάκης), ο Αρχεσίλαος, ο Κυδίας, ο Τιμάνθης είναι η πλούσια συμβολή των Κυκλάδων στον εικαστικό περίπλου της χώρας μας από την αρχαιότητα ως σήμερα.

Κοιτίδες του πολιτισμού, λίκνα της εικαστικής τέχνης ορμούν στο στίβο της νεότερης εποχής πλησίον.

Πρώτος στις εικαστικές τέχνες ο Πύργος της Τήνου (πάνω από 60 γλύπτες, χαράκτες, ζωγράφοι, κεραμιστές). Δεύτερα τα στέρνια της Τήνου. Ακολουθεί η Απέραθος.

Το Σπείραμα, ο ελικοειδής σχηματισμός είναι από τα χαρακτηριστικότερα Κυκλαδίτικα έργα.

Τα αγγεία στο Σαλιακονήσι αποδεικνύουν αναπτυγμένη κεραμική τέχνη. Από τα ειδώλια του Σαλιάγκου χαρακτηριστικότερη είναι η γυναικεία μορφή που κάθεται οκλαδόν.

Στην Παναγιά την Καταπολιανή μας καθηλώνει το κιβούρι που υπέρκειται της Αγίας Τράπεζας και η ιστορία του καθώς και τα 3 κωδωνοστάσιά της.

Γεωλογία

Οι γεωλογικές πληροφορίες του συγγραφέα απαιτούν γεωλόγο για την παρουσίασή τους. Εμείς αντλούμε μόνο από τη λογοτεχνική μαστοριά του συγγραφέα τις λεκτικές πληροφορίες μας.

Κρησαρισμένη γη, δολομίτης, ασβεστίτης, καρστικό έγκοιλο, λατυποπαγής, ψηματογενής, κροκαλοπαγής, ψαμμιτικός, πλουτώνιες εκρήξεις του μάγματος στο φλοιό της γης.

Το ηφαίστειο πάθος κόχλαζε. Μια πύρινη γλώσσα έβαλε την υπογραφή του χαλού θεού στον ουράνιο θόλο.

Στον τοκετό της δημιουργίας συνταράζεται η γης. Αν βρεθείτε στην ορεινή κοιλάδα του Βώλακα στην Τήνο, θα αντικρίσετε μια εικόνα γεωμορφολογικού τοπίου, που υπάρχει μόνο στο Μεξικό.

Τις θαλασσινές σπηλιές χαρακτηρίζει: δακτυλιές της θάλασσας μέσα στη στεριά, δρακοντόσπηλα, μαυρόσπηλα, χρυσόσπηλα. Άγριες σπηλιές κοσμούν το περιδέραιο των Κυκλάδων.

Τα Γλαρονήσια είναι ο μοναδικός ηφαιστειακός σχηματισμός στον κόσμο με τις δέσμες από πολυγωνικούς δοκούς του δακίτη. Λιμνοθάλασσες με μοναδικά υδρόβια πουλιά της Ευρώπης.

Σέριφος και μεταλλεία είναι δύο αλληλένδετα στοιχεία. Η πρώτη ματοβαμμένη εργατική απεργία στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1916 με αίτημα την αύξηση των ημερομισθίων. Το Σπήλαιο Σταλακτιτών της Αντιπάρου είναι δείγμα καρστικού έγκοιλου μέσα στα ασβεστολιθικά πετρώματα.

Φυσική ζωή

Στα πιο πολλά νησιά (Φολέγανδρος) δάση δεν υπάρχουν ούτε φυτά, ο μεταλλάκτης της ύλης.

Στην Αντίμηλο θα συναντήσετε το σπάνιο είδος του Αίγαγρου του Στικτού. Το μοναδικό στον κόσμο που κοσμεύει την άγρια πανίδα της Ελλάδας.

Στη Μήλο συναντούμε τα μοναδικά είδη φιδιών στον κόσμο. Το νερόφιδο και την Κόκκινη οχιά.

Η Άνδρος τα πολλά προσδιοριστικά επίθετά της τα οφείλει στα νερά. Υδρούσα, Νωναγρία τα ονόματά της.

Οι Κυκλαδίτες έχουν έντονη ιστορική παρουσία

Μήλος και δίκαιο ισχυρού πάνε μαζί.

Στην Κύθνο ξέσπασε το αντιδυναστικό κίνημα κατά του Όθωνα το 1862 με τα περίφημα Κυνθιακά. Η θυσία των Κυθνιωτών έφερε την εκθρόνιση.

Οι Κείοι εκωνιάζοντο υπέρ τα εξήκοντα έτη γενόμενοι.

Από τη Τζιά ήταν ο Λάμπρος Κατσώνης, ο πρόδρομος της παλιγγενεσίας.

«Τον καιρό του Λάμπρου» θ' ακούσεις στις βεγγέρες και στα καφενεία. Από την Πάρο ήταν η Μαντώ Μαυρογένους.

Από την Άνδρο ήταν ο Σαμουήλ του Σουλίου, ο Θεόφιλος Καίρης, ο Δημήτρης Μπαλής.

Δύο κείμενα εμβόλιμα, «Εξόριστος στη Σίφνο» του Πύργου Τσακίρη και «Εξόριστη στην Κίμωλο» της Μαρίας Καραγιώργη, ολοκληρώνουν την Κυκλαδίτικη Ιστορία.

Αφήνω τώρα να ξεχειλίσει η λογοτεχνική-βιωματική φόρτιση του συγγραφέα.

Μακρονήσι: Ο πετρωμένος αφρός του κυμάτου.

Ένα λευκό πετρωμένο ρυάκι δακρύων. Μια πετρωμένη κυματογραμμή πόνου. Μια πέτρινη ραχοκοκαλιά γυμνή στον ήλιο, δαρμένη να κλαίει στην άκρια του πελάου.

Η λειψανοθήκη των ιδεών συλημένη από τους νεκροθάφτες των επετειακών τελετών. Η ανεμοδαρμένη γη του μίσους έρμαιη στις καταιγιστικές ριπές των ιδεολογικών συγκρούσεων. Έκπληξη προκαλεί ο υπότιτλος «Το στοιχείο του θανάτου» που δεν έβαλε ο Δημήτρης Τατάκης. Ο μάρτυρας που δεν λύγισε Μακρονήσι: Το αποκαθλωμένο σώμα των μαρτύρων της πίστης αναζητά μάταια τις μυροφόρες της δικαιοσύνης.

Γυάρος: το κολαστήριο.

Γράμματα - Παιδεία

Η Σίφνος είναι το νησί της ποίησης, των γραμμάτων, της τέχνης και της χαράς.

Μεγάλοι ποιητές: ο Κλεάνθης Τριανταφύλλου, ο πασίγνωστος κι έξοχος χειριστής του σκωπτικού λόγου Ραμπαγάς, με την ομώνυμη εφημερίδα του, ο Αριστομένης Προβελέγγιος, ποιητής. Ιωάννης Γρουπάρης, ο ένθερμος δημοτικιστής. Θεοδόσης Σπεράντζας, σχολάρχης καθηγητής και ποιητής ο Αντώνης Πρόκος.

Στη Σίφνο εκδίδονταν η αρχαιότερη εφημερίδα της Ελλάδας «Σίφνος» από το 1880.

Από την Κέα κατάγονται ο Σιμωνίδης, ο Ερασίστρατος, ο Βαχχυλίδης.

Κυκλαδίτισσες που διέπρεψαν στα γράμματα είναι η Ευανθία Καίρη, η Μέλπω Αξιώτη, η Διαλεχτή Ζευγώλη-Γλέξου.

Κοινωνική ζωή

Οι χοροί τους είναι η ιστορία τους η ίδια: όπως ο αγέρανος, ο χορός του κυρ-βοριά, της Βλάχας, τα' Απεράθου, η Πόλκα, ο Μπάλος.

Οργανώνουν εξαιρετα χοροστάσια. Όταν πιάνεσαι να χορέψεις με τον άλλον, τον συνάνθρωπό σου και συντονίζετε τις κινήσεις του κορμιού και τα βήματά σας είναι όλα ένα. Τότε πέφτουν οι φράχτες όλοι, που υψώνει η ατομικότητα και περιχαρακώνει ο εγωισμός. Είναι η έκφραση όλης της κοινωνίας. Αναπαράσταση μιμητική του έργου της κοινωνίας. Είναι η επαφή και η κουβέντα με τη γη. Στη Σχοινούσα λένε πως «ο χορός και του Θεού τ' αρέσει».

Οι οργανοπαίχτες της Κέρου, ο αυλητής κι ο αρπιστής στα ειδώλια είναι η ταυτότητά τους.

Σήμερα τι γίνεται; Δεν ακούς πια τον Κυζλαδίτικο άσκαυλο (τη γλυκιά τσαμπούνα), το τουμπάκι, το βιολί, και το λαούτο και το σουραύλι του μπάρμπα-Νικολή. Τα ξερίζωσε η ξενόφερτη μουσική. Καταποντίστηκαν μέσα στα λασπονέρια της σημερινής κοινωνίας που δημιουργεί τα αγαθά με την εφήμερη στίλβη, για να τα θάψει στις χωματερές της υπερκατανάλωσης.

Σύγχρονη ζωή

Όταν τα φανταστικά, τα απομακρυσμένα κι άπιαστα απομυθοποιούνται, όταν πια τα όνειρα μένουν απραγματοποίητα - ανεκπλήρωτοι πόθοι, όταν ο άνθρωπος θέλει να ξεφύγει από την άχαρη ζωή που ζούνε οι νησιώτες, από την πείνα, την αμορφωσιά, την εκμετάλλευση, και δεν το καταφέρνει, τότε ακολουθεί το δρόμο της Αναφιώτισας Βοσκοπούλας.

Όταν όμως βάζει στόχο να κατακτήσει τη φύση που τον ελκύει, ακολουθεί τη συντροφιά του συγγραφέα στον Κάλαμο. Κι αμέσως η αίσθηση του κενού γεμίζει από το Περιθρέον Δέος.

Δήλος, το νησί της Λητώς και του Απόλλωνα.

Σύρα, πνευματικό, εμπορικό, οικονομικό, πειρατικό κέντρο. Δεινοί κι απαραμίλλοι, δελφίνια της θάλασσας οι Κουφονησιώτες, δεν λογαριάζουν ούτε μελέτσια, ούτε σοροκάδες. Ταξιδεύουν μ' όλους τους καιρούς. Έχουν μεταπλάσει τα Κουφονήσια σε πλεούμενα που ταξίδεψαν στους αιώνες και ταξιδεύουν ακόμη.

Η Άνδρος είναι το νησί της ναυτοσύνης. Κράτησε τα πρωτεία σε πλοιάρχους και ναυτικούς.

Η Μήλος είναι το νησί των εκπλήξεων, ένα γεωλογικό και ιστορικό μουσείο, κινδυνεύει να γίνει μια οπτασία. Καθημερινά απαλείφεται, σβήνει, αφανίζεται. Με βουλμιά η καταναλωτική κοινωνία ληστεύει τεράστιες ποσότητες πρώτων υλών από την πλουσιοπάροχη ηφαιστειακή γη. Σε λίγα χρόνια η Μήλος θα είναι ένα ανοιχτό λατομείο και έπειτα από χρόνια θα αφανιστεί ολόκληρη. Σε λίγο, αν δεν υπάρξει ανάστροφη πορεία, η Μήλος θα υπάρχει μόνο ως ανάμνηση, μερικές σελίδες στο βιβλίο του χρόνου.

Ο συγγραφέας διαμαρτύρεται «παίρνω των ομματίων μου κι αλαργεύω μακριά από τα σύνορα στεριάς και θάλασσας», να μην καταγράψω την ασκήμια που αφήνουν οι εισβολείς της τουριστικής σαιζόν, τη φρίκη που φέρνουν τα φρόκαλα των σκουπιδιών, οι εκφυρσοκροτήσεις των εξατμίσεων, η βρώμα του πετρελαίου. Φούχι κι αλάργα από τις ρυπογόνες και μολυσματογόνες εστίες της βρωμιάς και δυσωδίας, από τη βεβήλωση της φυσικής ομορφιάς.

Για να μη νιώθω το νιώσιμο π' αφήνουν οι πληγές που άνοιξαν τα σκυλόδοντα του τουρισμού.

Λέξεις απλές και σύνθετες θηρευμένες κοσμούν το έργο:

Φωκιάυλακα	Κούτιλα αλώνια
Αελλόποδες	Κύματα: περιδινούμενες στήλες
Πελματοβάμονες	Βράχος: αιγίλιψ - ιθύφαλος
Χειροβοδίζω	υγρά κέλευθα του πόντου
Κιουδεύω	Πρωινή αμφιλύκη
Ψυχομέτρι	Πορήλικά όνειρα
αγκίσθηρα	Εκτοπλασματικές φαντασιώσεις
αγραυλούσα	Έμφορτοι με τα παράσιτα της ανθρώπινης υπεροψίας
	Διαβατήρια τόλμης
	Γηεράνειος πόντος
	Ηεροειδέας
	Υψικάρηνος κρημνός
	Επιζωοτία
	Απολιθωμένοι καταρράκτες της αλήθειας.

Ο Μ. Γλέζος αποθησαυρίζει τα αχειροποίητα έργα της πέτρας. Μ' αυτά σπουδαίοι γλύπτες αποθανάτισαν τον πολιτισμό κι αποθανάτιστηκαν οι ίδιοι.

Εισέδωσε με το «λίκνο» της ερευνητικής του οξυδέρκειας και επιμέλειας στις σήραγγες της ιστορίας της Τέχνης και της Γεωλογίας και εξόρυξε για μας ένα μοναδικό έργο.

Οι αναγωγές του δεν έχουν ατομικό αλλά καθολικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και τα κείμενά του είναι η φωνή των Κυκλαδιτών, είναι καθαρά ελληνοκεντρικά.

Άλλοτε παραπέμπει σε πολιτιστικές και κοινωνικές συνθήκες μιας εποχής κι από κει αντλεί το θεματικό του υλικό. Άλλοτε αναδύεται στην επιφάνεια τους αυτοβιογραφική ύλη. Με μοτίβα κυκλαδίτικα, εκρηκτικές εναλλαγές τόπων και τοπίων δίνει την αίσθηση των πραγμάτων σαν να τα βλέπουμε κι όχι σαν να τα αναγνωρίζουμε.

Συνείρονται προσωπικά βιώματα που ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα χρόνου. Όπως ο ίδιος εξομολογείται στο επίμετρο, είναι έργο πολλών ετών.

Κινείται από την ουσία του ανθρώπου στην αξία των πραγμάτων. Κάνει την πέτρα πέτρινη.

Με εικαστικές πινελιές περιδιαβαίνουν όλες οι εκφάνσεις της σύγχρονης ζωής, η απομόνωση, η απόπειρα φυγής από τη μοναξιά, η ελπίδα για καλύτερη ζωή, να ποδίζουν τα ποστάλια και να μην ακούγεται το φευγαλέο, τραγικό κι άπραγο σφύριγμά τους στο μουράγιο.

Πυργώνει την έγνοια του για το λαό που στέκεται αντίμαχος στη φθορά του τουρισμού, στην ανυπαρξία της πολιτείας.

Η ανάσα της ζωής ορμά από το πέτρινο στοιχείο θριαμβευτικά ίσως. Πάνω του σμιλεύει ο χρόνος τη σίγουρη ροή του, σμιλεύει την ύλη σε μύριες εικόνες.

Βαφτισμένος και μυρωμένος από τις νησιώτικες δυνάμεις καλεί όλους να συντρέξουν στο γλιτωμό τους από την παντοία σαρωτική κι αρπακτική λαίλαπα.

Ο συγγραφέας πλούτισε την ψυχή και το μυαλό μας με την όραση ενός κόσμου ζωντανού, με την μνήμη, την ιστορία παθών και δακρύων και με τη δυναμική δραστηριότητα της λειτουργίας των νησιών.

Προβάλλει τις διανοητικές δυνάμεις των Κυκλαδιτών καθώς έχουν την ίδια εστία και το ίδιο φως. Ζωγραφίζει τη φύση, την κοινωνία, τις πόλεις, τα χωριά, καθώς κινούνται στο χωροχρόνο.

Άριστοι γνώστες της ντοπιολαλιάς, τη εύπλαστης, της παραστατικής, της ζωντανής, της φυσικής, την αφήνει παρακαταθήκη του. Σε καιρούς που όλοι αποσύρονται στο κέλυφος της μοναξιάς τους, ο συγγραφέας σudaυλίζει τα όνειρα και την ορμή μας.

Συνθέτει τους Κυκλαδίτες «εν πλω».

Ο πεζός λόγος έχει λυρική και ποιητική κομψότητα καθώς ξεδιπλώνεται συναισθηματικά.

Ο ποιητικός λόγος του έχει μίαν υπέρ-λογική που είναι προνόμιο λίγων.

Υπάρχουν οι στίλβουσες και λάμπουσες λέξεις, η φραστική εκζήτηση και ο λεκτικός μεταφορικός εντυπωσιασμός. Γίνεται οικείος με το ποιητικό νησιώτικο χρώμα και με νοηματική φόρτιση εκθειάζει απαραίτητες αρετές, κι αυτό κάνει το έργο πιο ελκυστικό.

Δεν είναι μόνο συμβολή στην Ταξιδιωτική Λογοτεχνία, στα γράμματα, στις τέχνες, στη γεωλογία, στην Ιστορία, στις Επιστήμες, είναι σ' όλα μαζί.

Πιστεύω πως ο άνεμος της φιλοαναγνωσίας μας θα βρει απάγκιο λιμάνι στις σελίδες της πετραιάς γης.

Σαν κατακλείδα θα τόνιζα δύο πράγματα.

Πρώτον, πως το συγγραφέα θα έπρεπε να τον παρουσιάσουμε από όσα χειρόγραφα κατέστρεψε για να ολοκληρώσει το έργο του και δεύτερον ορισμένα πράγματα, όσο κι αν θεωρούνται αυτονόητα ωστόσο είναι απαραίτητα να επαναλαμβάνονται για να τονώσουν την φιλοπατρία μας κι όχι τη φιλοπρωτία μας. Ένα οποιοδήποτε κείμενο - νησιού θα μπορούσε να κοσμή τις σελίδες των Νεοελληνικών Κειμένων στα σχολεία μας.

Ο αποψινός τιμώμενος καταθέτει τον πνευματικό μόχθο του στην Τράπεζα του Κυκλαδίτικου πολιτισμού, στην πολιτισμική Τράπεζα της Ελλάδος.

Είναι ο καταξιωμένος πρεσβευτής του Κυκλαδίτικου συμπλέγματος, φορτωμένος την κιβωτό της ιστορίας του. Λένε πως οι βιβλιοπαρουσιάσεις κατάντησαν φιλοφρονήσεις. Πιστεύω πως τους διέψευσα.

ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ

Μανώλης Γλέζος,

Η συνείδηση της πετραιάς γης: Κυκλαδογραφίες

Χ.τ.: Τυπωθήτω, χ.χ., 461 σ.; 23 εκ.

ISBN: 960-7643-41-0

Το νέο βιβλίο του Μανώλη Γλέζου, «*Η συνείδηση της πετραιάς γης*», εκτός από επιστημονικό και λογοτεχνικό, παρουσιάζει και φιλολογικό ενδιαφέρον. Βεβαίως δεν είναι η πρώτη φορά που ο Γλέζος υποχρεώνει τους φιλόλογους να ασχοληθούν με τα πνευματικά πονήματά του, διότι και με άλλο, παλαιότερο βιβλίο του, «*Το φαινόμενο της αλλοτρίωσης στη γλώσσα*», εκδομένο στα 1977, έδωσε σαφή δείγματα της φιλολογικής και γλωσσολογικής συγκρότησής του. Και στο νέο βιβλίο ο φιλόλογος εύκολα ανιχνεύει στοιχεία που ανήκουν στα οικπέδά του, που παρουσιάζουν δηλαδή ιδιαίτερο φιλολογικό ενδιαφέρον και επιτρέπουν το φιλολογικό σχολιασμό τους. Φιλολογικά σχόλια λοιπόν θα κάνω και φιλολογικές παρατηρήσεις θα καταθέσω στην παρουσίαση του βιβλίου.

1. Θα ξεκινήσω αυτά τα σχόλια επισημαίνοντας μερικά εξωτερικά στοιχεία του βιβλίου. Το βιβλίο έχει εκδοθεί από τις εκδόσεις «Τυπωθήτω» Γιώργος Δάρδανος το 1997. Τα κείμενά του βιβλίου πιάνουν 464 σελίδες, από τις οποίες οι τριάντα τελευταίες αποτελούν το επίμετρο σ' αυτό δίνονται βιογραφικά στοιχεία για το Νίκο Γλέζο, πατέρα του συγγραφέα, στον οποίο είναι αφιερωμένο το βιβλίο, και κάποιες απαραίτητες εξηγήσεις προς τον αναγνώστη για τα κείμενα που έχουν περιληφθεί, υπάρχει ειδικό γλωσσάριο, στο οποίο ερμηνεύονται ιδιότυπες κυκλαδίτικες λέξεις και τέλος εργογραφία του Μ. Γλέζου. Το βιβλίο κλείνει με τις **κυκλαδίτικες οπτασίες**, που είναι καλλιτεχνικές φωτογραφίες των νησιών, τραβηγμένες από τον ίδιο το συγγραφέα.

Από τα 110 κείμενα, που περιλαμβάνονται στο βιβλίο, τα μισά, τα 54, είναι ποιητικά και τα υπόλοιπα πεζά. Δυο από τα κείμενα αυτά ανήκουν σε φίλους του συγγραφέα, στη Μαρία Καραγιώργη και στον Κυριάκο Τσακίρη. Τα κείμενα είναι γραμμένα σε διάφορες εποχές, από το 1946 ως τα πρόσφατα χρόνια, πολλά απ' αυτά επανεκδίδονται σ' αυτόν τον τόμο και είναι άνισα μοιρασμένα στις εφτά ενότητες.

2. Θα συνεχίσω τα φιλολογικά σχόλια με τον τίτλο του βιβλίου, με σχολιασμό των κεφαλαίων και θα προχωρήσω με επισημάνσεις στο περιεχόμενο και στη γλώσσα των κειμένων.

Ο τίτλος «*Η συνείδηση της πετραιάς γης*» δίνεται στο βιβλίο από το ομώνυμο κείμενο, που είναι το τελευταίο της συλλογής. Ο τίτλος παραπέμπει, κατά την άποψή μου, στον Άγγελο Σικελιανό και, πιο συγκεκριμένα, στον «*Πρόλογο στη ζωή*», που είναι ο δεύτερος από τους τρεις τόμους του «*Λυρικού Βίου*». Υπενθυμίζω ότι ο «*Πρόλογος στη ζωή*» αποτελείται από πέντε ενότητες που τιτλοφορούνται: 1. Η συνείδηση της γης μου, 2. Η συνείδηση της φυλής μου, 3. Η συνείδηση της γυναίκας, 4. Η συνείδηση της πίστης και 5. Η συνείδηση της προσωπικής δημιουργίας. Ο τίτλος λοιπόν του βιβλίου παραπέμπει στην πρώτη ενότητα που έχει τίτλο «*Η συνείδηση της γης μου*», τον οποίο ο Γλέζος διαφοροποιεί προσθέτοντας το επίθετο *πετραιάς* και αφαιρώντας τη γενική της αντωνυμίας *μου*.

Η προσθήκη του επιθέτου *πετραιάς* λειτουργεί περιοριστικά στο ουσιαστικό *γης* και δηλώνει ότι ο Γλέζος, αντίθετα με το Σικελιανό, δεν απλώνεται σε όλη τη γη αλλά περιορίζεται στην πετραία, που είναι φυσικά η γη των Κυκλάδων. Η απουσία εξάλλου της γενικής κτητικής *μου* απαλείφει την εγωιστική προβολή του ποιητή που υπάρχει στον τίτλο του Σικελιανού, μολονότι ο δεσμός του Γλέζου με τον τόπο του θα δικαιολογούσε την παρουσία της.

Υποθέτω λοιπόν ότι ο τίτλος του βιβλίου ομολογεί κάποια συγγένεια και κάποια σχέση του συγγραφέα με το λυρισμό του Σικελιανού. Όπως ο Σικελιανός αισθάνεται μια βαθιά επίγνωση του αδιάσπαστου δεσμού του με τη γη και τη φύση γενικά, ως κεντρική αρτηρία της ψυχικής ζωής του, προς την οποία στρέφεται και την οποία με το ποιητικό ένστικτό του προσπαθεί να αποκαλύψει, έτσι και ο Γλέζος, γέννημα των Κυκλάδων, αισθάνεται την ύπαρξή του άρρηκτα δεμένη με την πετραία γη και τη θάλασσά τους. Αυτό θα έλεγα ότι είναι ένα πρώτο λυρικό υπόστρωμα του βιβλίου.

Μια δεύτερη λυρική σχέση εξάγεται από τη συγκρότηση του βιβλίου σε ενότητες, από τη σύνθεσή του σε κεφάλαια, επτά τον αριθμό, που βαφτίζονται από το όνομα των ανέμων: α. Του Σιρόκου (=νοτιοανατολικός), β. Της Όστριας (=νοτιάς), γ. Του Γαρμπί (=νοτιοδυτικός), δ. Του Πουνέντε και του Μαΐστρου (=Δυτικός και βορειοδυτικός), ε. Της Τραμουντάνας (=βοριάς), στ. Του Γρέγου (=βορειοανατολικός) και ζ. Του Λεβάντε (=ανατολικός). Με άξονα τη διεύθυνση των ανέμων τακτοποιούνται στις επτά ενότητες τα 32, τα πιο μεγάλα από τα νησιά, που σχηματίζουν κύκλο ή κύκλους, εξαιτίας

του οποίου παίρνουν το όνομά τους *Κυκλάδες*. Με την ίδια βάση, το ανεμολόγιο δηλαδή, οργανώνεται το υλικό του βιβλίου.

Η τιτλοφόρηση των κεφαλαίων με τα ονόματα, τα λαϊκά ονόματα των ανέμων, παραπέμπει στο «*Άξιον Εστί*» του Ελύτη και πιο συγκεκριμένα στο τελευταίο τμήμα του, το Δοξαστικό, όπου μεταξύ άλλων ο Ελύτης δοξολογεί τους ανέμους. Ας θυμηθούμε τους σχετικούς στίχους:

*«Οι σημάντορες άνεμοι που ιερούργουνε
που σηκώνουν το πέλαγος σα Θεοτόκο
που φυσούν και ανάβουνε τα πορτοκάλια
που σφυρίζουν στα όρη κι έρχονται
οι αγένειοι δόκιμοι της τρικυμιάς
οι δρομείς που διάνυσαν τα ουράνια μίλια
οι Ερμήδες με το μυτερό σκιάδι
και του μαύρου καπνού το κηρύκειο
Ο Μαΐστρος, ο Λεβάντες, ο Γαρμπής
ο Πουνέντες, ο Γραίγος, ο Σιρόκος
η Τραμουντάνα, η Όστρια».*

.....
Παρακάτω ο Ελύτης δοξολογεί τα νησιά:

*Τα νησιά με το μίνιο και με το φούνιο
τα νησιά με το σπόνδυλο κάποιανου Δία
τα νησιά με τους έρημους ταρσανάδες
τα νησιά με τα πόσιμα γαλάζια ηφαίστεια*

.....
*Στο μελτέμι τα φορτσάροντας με κόντρα - φλόκο
Στο Γραμπή τ' αρμενίζοντας πόντζα-λαμπάντα
έως όλο το μάκρος τ' αφρισμένα
με λιτρίδια μαβιά και με λιωτρόπια*

*Η Σίφνος, η Αμοργός, η Αλόνησος
η Θάσος, η Ιθάκη, η Σαντορίνη
η Κως, η Ίος, η Σίκιμος.*

Όπως φαίνεται στα αποσπάσματα, ο Ελύτης στο δοξαστικό κείμενό του υμνολογεί τους ανέμους και πολλά ελληνικά νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους, ενώ ο Γλέζος οργανώνει τις *Κυκλοδογραφές* του με βάση τη θέση που έχουν στο χάρτη οι Κυκλάδες σε σχέ-

ση με τη διεύθυνση των ανέμων. Πιστεύω πως με αυτά τα στοιχεία ο Γλέζος συνειδητά παραπέμπει στον Ελύτη.

Υπάρχει συνεπώς στο βιβλίο μια λυρική υποδομή, που έχει σχέση τόσο με το λυρισμό του Σικελιανού όσο και με το λυρισμό του Ελύτη αλλά και με πολλούς άλλους ποιητές, αρχαίους και νεότερους. Υπάρχουν αναφορές στον Όμηρο και στον Ησίοδο, στον Παλαμά και στον Σεφέρη, σε ποιητές του αρχαίου επιικού και λυρικού λόγου, αλλά και πολλούς ιστορικούς και γεωγράφους Έλληνες και Λατίνους και νεότερους ξένους περιηγητές.

Αυτή είναι μια άλλη φιλολογική παρατήρηση που είχα να κάνω στο βιβλίο του Γλέζου και να προσθέσω ότι όλες αυτές οι αναφορές δείχνουν το διαχρονικό ενδιαφέρον του συγγραφέα για τις Κυκλάδες. Το ενδιαφέρον αυτό ντύνεται και εκφράζεται με ισχυρή λυρική διάθεση, η οποία διαπερνά όλα τα κείμενα και είναι εμφανής τόσο στα πεζά όσο και περισσότερο στα ποιητικά κείμενα, που προτάσσονται ή επιτάσσονται στις επιμέρους ενότητες ή βρίσκονται διάσπαρτα μέσα στο βιβλίο.

Η συνείδηση στο έργο του Γλέζου δεν έχει τη μεταφυσική πτυχή ούτε και τη μυστική, θρησκευτική δόνηση, που έχει η ίδια έννοια στο έργο του Σικελιανού. Είναι μια βαθιά, εσωτερική γνώση του χώρου, της στεριάς και της θάλασσας, της μυθολογίας, της ιστορίας, των ανθρώπων, της χλωρίδας και της πανίδας, των πετρωμάτων, των θαλασσινών σπηλιών, των μεγάλων και μικρών νησιών της Αιγηίδας, μια βαθιά γνώση των πραγμάτων με τα ονόματά τους.

Η βαθιά αυτή γνώση είναι απόλυτα φυσική κερδήθηκε προπάντων με την εμπειρία και τις αισθήσεις, αλλά και με τη μελέτη όλων των πηγών και των αναφορών, των αρχαίων, των μεσαιωνικών και των νεότερων. Ας ακούσουμε τον ίδιο να ομολογεί τη σχέση του με τις Κυκλάδες ως μια κολυμβήθρα ζωής και ακένωτη πηγή άντλησης εμπειριών:

*«Όλες τις φορές
που μ' άγγιξεν ο θάνατος
έτρεξα ν' απαλείψω τα σημάδια
στη θάλασσά σου, Κυκλάδα μου,
να σβήσω την πύρα της φλεγόμενης ψυχής
στα γαλήνια νερά σου.
Σταγόνα σταγόνα να ρουφήξω
όλους τους μύθους και τις ιστορίες σου
για τις σπηλιές και τα χοχλίδια,
τα δρομιστικά νερά και τις ανεβάλλουσες,*

για τ' αηδόνια και τα γλαροπούλια,
τα σγαρδέλια και τους σκανιάδες,
για τις ανεμώνες και τα κρίνα του γαλού». (Όλες τις φορές, σελ. 122).

Ο Γλέζος περπάτησε βήμα-βήμα όλα τα νησιά και τα βραχονήσια, όλες τις κορφές και τις σπηλιές, έφτασε εκεί που φτάνουν τ' αγριοκάτσικα και τρύπωνσε εκεί που τρυπώνουν τα θαλασσοπούλια. Παρατήρησε, άκουσε, οσφράνθηκε, γεύτηκε και ψαχούλεψε κάθε ζωντανό πλάσμα και κάθε άψυχο αντικείμενο. Σε κάποια από τα νησιά αυτά πέρασε τις μαρτυρικές ώρες της εξορίας της δικής του και των συντρόφων του. Έβαλε κοντά στη γνήσια εμπειρία και τη λογισσύνη του τη βαθιά και γνήσια αγάπη του και έτσι τα κείμενά του γίνονται, όπως λέει ο ίδιος, «*αναστεναγμοί της ψυχής και του νου του*» για τα νησιά και τη θάλασσα των Κυκλάδων. Για «*τα μοναχικά σπυριά σταριού που άντεξαν στο καταλυτικό λίχνισμα του χρόνου και ξώμειναν πάνω στ' αλώνι*» (σελ. 13).

Από το βιβλίο λοιπόν αναδύεται μια βαθιά σχέση του συγγραφέα με τις Κυκλάδες, μια σχέση λυρική και δοξαστική, μια σχέση αγάπης και ταύτισης. «*Δένεσαι, γίνεσαι ένα με τη γη, τη θάλασσα, τα χρώματα, την ησυχία*» γράφει σε κάποιο κείμενό του (σελ. 139).

3. Η ιδιαίτερη αγάπη και η ενασχόληση του Γλέζου με τη γλώσσα είναι εμφανής σε όλα τα κείμενα του βιβλίου. Τα ονόματα των ζωντανών πλασμάτων και των άψυχων πραγμάτων τον γοητεύουν και ασχολείται μ' αυτά, όσο ασχολείται με τα ίδια τα πλάσματα ή τα πράγματα. Έτσι σημαίνουν και σημαινόμενο δένουν καλά με την ίδια βαρύτητα μεταξύ τους. Η λέξη σε πολλές περιπτώσεις γίνεται ο αγωγός προς το πράγμα, η αφόρμηση για το περιεχόμενο. Τον Γλέζο τον απασχολεί και η ετυμολογία των λέξεων και η ιστορία τους και γι' αυτό τις παρακολουθεί σαν ένας λόγιος που δεν περιορίζεται σε μια ειδικευμένη περιοχή αλλά σαν ένας *homo universalis*, σαν ένας προσεκτικός φιλόλογος. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα ο φιλόλογος αυτός διδάσκει, κάνει ένα υποδειγματικό γλωσσικό μάθημα, όπως θα έπρεπε να γίνεται ένα γλωσσικό μάθημα στη σχολική τάξη. Ας τον ακούσουμε (σελ. 426):

«*Η πέτρα στα αρχαία ελληνικά εσήμαινε το βράχο, και ο πέτρος το κομμάτι του βράχου, το τεμάχιό του. Η ναξία πέτρα είναι η σμύριδα.*

Ο πέτρινος, η πέτρινη, το πέτρινον, στα αρχαία επίσης, είναι ο βραχώδης τόπος, η βραχιά, το βραχώδες έδαφος, αλλά και το αντικείμενο που είναι από πέτρα.

*Ο Πέτρος είναι κύριο ανδρικό όνομα σ' όλη την Ελλάδα.
Η Πετρινιά είναι κύριο γυναικείο όνομα στ' Απεράθου της Νά-
ξου.*

*Ο πετροτόμος είναι ο πετροκόπος, ο πετράς, ο λατόμος.
Η Πετρωμένη κι η Πετρού ήταν γυναικεία παρατσούκλια στη
Σίφνο.*

*Ο λάας, του λάος, στ' αρχαία ελληνικά εσήμαινε το λίθο, την πέ-
τρα, το βράχο.*

*Ο λατόμος είναι αυτός που εξάγει λίθους, που κόβει λίθους ο πε-
τροκόπος, ο πετράς. Λατομία είναι η ενέργεια της κοπής των λίθων αλ-
λά και το λατομείο.*

*Ο λίθος σήμαινε ό,τι και σήμερα ο λίθος. Ο οψιανός λίθος, ο πά-
ριος λίθος, η παρία λίθος, ο λυχνίτης λίθος, η Ναξία λίθος, λίθος η Η-
ρακλεία.*

Ο λιθοξόος και ο λιθουργός, ο επεξεργαστής πέτρας.

*Ο λιθολόγος είναι λιθοδόμος, δηλαδή ο χτίστης, που χτίζει τις πέ-
τρες που είναι απελέκητες, αλλά που τις διαλέγει ώστε να εφαρμόζον
ανάμεσά τους».*

(Τις ίδιες συγκεντρώσεις λεξιλογίου κάνει και σε άλλα κείμενα
π.χ. Το αγροτόσπιτο, σελ. 123, Η Δήλος, σελ. 313).

Στο απόσπασμα ο Γλέζος οργανώνει ένα μάθημα γραμματικής,
ένα μάθημα ετυμολογικού, στο οποίο συγκεντρώνει όλες σχεδόν τις
περιπτώσεις παραγωγής και σύνθεσης. Υπάρχουν οι ριζικές λέξεις πέ-
τρος, πέτρα, λάας, λίθος, από τις οποίες με διάφορες καταλήξεις προ-
έρχονται λέξεις παράγωγες που δηλώνουν το πρόσωπο που ενεργεί,
δηλώνουν την ενέργεια, τον τόπο και το αποτέλεσμα της ενέργειας,
παράγονται επίθετα, κύρια ονόματα προσώπων. Οι ίδιες λέξεις ως
πρώτο συνθετικό δίνουν μια άλλη πλούσια σειρά σύνθετων λέξεων:
πετροτόμος, πετροκόπος, λατόμος, λιθοτόμος, λιθοκόπος, λιθοξόος,
λιθουργός κ.ά. Η προσεκτική μελέτη αυτού του λεξιλογίου, καθώς περ-
νάει από τη νέα προς την αρχαία γλώσσα και τανάπαλιν, δείχνει βε-
βαίως από τη μια μεριά την αδιάκοπη γλωσσική κυκλοφορία, που εί-
ναι ταυτόχρονα και κυκλοφορία εννοιών, δείχνει όμως από την άλλη
μεριά και τη βαθιά σχέση του συγγραφέα με τα πράγματα, τις έννοιες
και τα ονόματά τους, τη σχέση του με τα σημαίνοντα και τα σημαινό-
μενα του τόπου των Κυκλάδων.

Μπορεί πολύ εύκολα κανείς να επιλέξει πολλά αποσπάσματα,
που δείχνουν, και στο αγύμναστο ακόμη μάτι, την ιδιαίτερη σχέση του
Γλέζου με τη γλώσσα, με τη λέξη, με το όνομα αλλά και με τα πράγμα-
τα που το φέρουν. Λέξεις ομηρικές, λέξεις μεσαιωνικές, λέξεις ιδιωμα-

τικές, λέξεις λαϊκές, λέξεις λόγιες, λέξεις από όλες τις φάσεις της πορείας της ελληνικής γλώσσας συμπλέκονται εύστοχα μέσα στα κείμενά του, για να αποδώσουν την ιστορία και το παρόν των Κυκλάδων, τη ζωή και τον πολιτισμό τους στη διαχρονία και τη συγχρονία τους. Ο Γλέζος μαζεύει σαν φανατικός συλλέκτης πολύτιμων οστράκων πολύ προσεκτικά τις λέξεις για τη χλωρίδα και την πανίδα των νησιών, τα ονόματα για τις πέτρες και τα αγγεία, ονόματα βράχων και βραχονησίδων, τα τοπωνύμια, τα ονόματα της Παναγίας, τα ονόματα από ονομαστά ακρογιάλια, τα ονόματα από αγροτόσπιτα και πολλά άλλα. Και όλα αυτά τα οργανώνει με μια αφήγηση, που ξεπερνά τον κίνδυνο να μεταβληθεί το κείμενο σε μια ξερή πραγματογνωσία, σαν αυτή που αποδίδει εύστοχα ο σολωμικός στίχος *«εδώ 'ταν ένα άνθρωπος κι εκεί 'ταν ένας τόπος»*. Ο γλαφυρός λόγος αποτρέπει τέτοιους κινδύνους.

Το βιβλίο του Μανόλη Γλέζου βοηθάει τον αναγνώστη να γνωρίσει και να αγαπήσει τις Κυκλάδες.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Δ. ΒΑΡΜΑΖΗΣ

Δημήτρης Κων. Σαμσάρης,
Ιστορία των Σερρών κατά την αρχαία και ρωμαϊκή εποχή,
 Θεσσαλονίκη: 1999, 331 σ.; 2 σχέδ.; 24 εκ.

Την ιστορία της αρχαίας πόλης κράτους των Σερρών και της περιφερείας της, που εκτεινόταν περίπου στο έδαφος της σημερινής επαρχίας, διαπραγματεύεται η μονογραφία του Σερραίου τακτικού καθηγητή της Ρωμαϊκής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτίειου Πανεπιστημίου Κομοτηνής και αποτελεί ένα ακόμη δείγμα της πλούσιας συγγραφικής του δράσης. Το βιβλίο εκδόθηκε από τον ίδιο και δε διατίθεται στο εμπόριο.

Ο συγγραφέας είναι γνωστός στο σερραϊκό κοινό από τη μεστή πνευματική του προσφορά στη ζωή της πόλης μας με τις αρθρογραφίες, διαλέξεις και ραδιοφωνικές ομιλίες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60. Υπήρξε μάλιστα ο πρωτοστάτης της ίδρυσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Σερρών, στο κτίσμα όπου στεγάζεται και σήμερα (το «Μπεξεστένι»), εμπλουτίζοντας τη συλλογή του με πλήθος αρχαιολογικών ευρημάτων.

Αποδήμησε από την πόλη μας το έτος 1970 για μεταπτυχιακές σπουδές στη Θεσσαλονίκη και την Ευρώπη (Ελβετία, Γαλλία, Γερμανία). Η επιτυχημένη επιστημονική του σταδιοδρομία τον κράτησε μακριά από την πατρίδα του μέχρι και τις μέρες μας. Η γνώση αρκετών ξένων γλωσσών τον επιτρέπει να κινείται άνετα στο διεθνή επιστημονικό χώρο, όχι μόνο για τη βιβλιογραφική του ενημέρωση, αλλά και για τη συχνή εκπροσώπηση της πατρίδας μας με επιστημονικές ανακοινώσεις σε συνέδρια του εξωτερικού, σε θέματα Θρακολογίας και Βαλκανιολογίας.

Ο μεγάλος όγκος του συγγραφικού του έργου, εκτός από τα πρώτα εκλαϊκευμένα άρθρα του σε εφημερίδες και περιοδικά, υπολογίζεται σε 12 με αυτή αυτοτελείς μονογραφίες, 3 διδακτικά εγχειρίδια και 52 συνολικά πρωτότυπες μελέτες-εισηγήσεις, δημοσιευμένες σε επιστημονικά (ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα) περιοδικά και πρακτικά ιστορικών συνεδρίων. Για το λόγο αυτό η απαρίθμηση και μόνο των τίτλων τους είναι αδύνατη από τις σελίδες του περιοδικού.

Η σημαντική για την τοπική μας ιστοριογραφία μονογραφία διαιρείται σε τρία μέρη: την εισαγωγή, το πρώτο και δεύτερο μέρος και

ολοκληρώνεται με γενικά συμπεράσματα, τον επίλογο και ένα παράρτημα της Σιρραϊκής Προσωπογραφίας.

Στην εισαγωγή καταγράφονται οι αρχαιότερες ονομασίες της πόλης των Σερρών, ετυμολογείται το τοπωνύμιο «Σίριος», εξετάζεται η προνομιακή θέση της από γεωοικονομική, γεωπολιτική και γεωστρατιωτική άποψη στο Θρακομακεδονικό χώρο, οι πηγές της ιστορίας της (φιλολογικές, επιγραφικές, νομισματικές, αρχαιολογικά ευρήματα) και τα στοιχεία των άλλων επιστημών (γεωγραφικά, γλωσσολογικά, ανθρωπολογικά).

Στο πρώτο μέρος, που αφορά την αρχαία εποχή έως το 2^ο π.Χ. αιώνα, διαπραγματεύονται θέματα, όπως η ίδρυση της πόλης «Σίριος» που μπορεί να αναχθεί στις αρχές τουλάχιστον της 2^{ης} π.Χ. χιλιετίας, οι αρχαιότεροι κάτοικοι της περιοχής (γηγενείς, Βρύγοι-Φρύγες και Στρυμόνιοι), οι πολιτικές και τις εθνογραφικές εξελίξεις της περιοχής (Τρωική, Παιονική κατάκτηση, η εγκατάσταση Θρακών-Οδομάντων, η ενσωμάτωση στο Μακεδονικό κράτος, οι δομές και οι θεσμοί εξουσίας στη φυλετική χώρα), η ταύτιση της πόλης, η πολεοδομική φυσιογνωμία και η εξέλιξη της, τα ιστορικογεωγραφικά της στοιχεία: έκταση-όρια, φυσική, συγκοινωνιακή γεωγραφία, η ιστορική τοπογραφία της περιοχής, όπου αναφέρονται οι «περιοκίδες» πόλεις (Γάζωρος, Σκοτούσσα, Ίχνες) και οι οικισμοί-κώμες (Τούμπα, Πεθελινός, Μεσοράχη, Αλιστράτη, Λευκοθέα), η κοινωνία και η οικονομία της πόλης και τέλος οι λατρείες των αρχαιότερων κατοίκων, των Σιρροπαιόνων και των Θρακών.

Το δεύτερο μέρος αφορά τη ρωμαϊκή εποχή (168 π.Χ.-315 μ.Χ.) και σε αυτό διαπραγματεύονται θέματα, όπως η γενικότερη ιστορική πορεία της πόλης, η θέση της στο ευρύτερο διοικητικό πλαίσιο της ρωμαϊκής Μακεδονίας, η τοπική αυτοδιοίκηση- οι θεσμοί (πολιτικοί, θρησκευτικοί, κοινωνικοί και η διοικητική οργάνωση), η πολεοδομία, η μνημειακή τοπογραφία, η ιστορική γεωγραφία της Σιρραϊκής χώρας (έκταση όρια, συγκοινωνιακή γεωγραφία- διακλάδωση Εγνατίας- ρωμαϊκό οδικό δίκτυο- υδάτινοι δρόμοι). Στην ιστορική τοπογραφία και την οικιστική οργάνωση της περιοχής καταγράφονται οι ρωμαϊκοί πεδικοί οικισμοί (Κώμη Ολδηνών, Χρυσό, Άγιο Πνεύμα/Χρυσό, Πεντάπολη, Μονόβρυση, Ψυχικό, Μεσοκώμη, Κίμα/Παραλίμνιο), οι ημιορεινοί (Δαφνούδι, Συκιά/Μέταλλα, Μόνικοις;) Άγιο Πνεύμα, Νέο Σούλι, Αυλών;) Οινούσα/Επτάμυλοι, Λευκώνας, Μελενικίτσι) και οι ορεινοί (Μονόσπητο, Ελαιώνας, Κάτω Ορεινή, Άνω Βροντού). Ακολουθούν η οικιστική οργάνωση και το αμυντικό δίκαιο, ο αστικός και αγροτικός πληθυσμός με επιμέρους τις νομικές κατηγορίες (ελεύθεροι, απελεύθε-

ροι-δούλοι) με στατιστικές και αριθμητικές προσεγγίσεις, η κοινωνική διαμόρφωση (αστική, αγροτική και μικτή), η οικονομία της περιοχής (αγροτική, δευτερογενής και τριτογενής, δημόσια), οι τοπικές-θρακικές, οι πανελλήνιες, οι ρωμαϊκές λατρείες και τα ιερά και τέλος η πνευματική και πολιτιστική ζωή της πόλης.

Στο παράρτημα καταγράφονται συνολικά 400 πρόσωπα που έζησαν στην πόλη (83,5%) και την περιοχή (16,5%) κατά την αρχαία και ρωμαϊκή εποχή.

Πάνω στο περιεχόμενο του βιβλίου θα κάνουμε ορισμένες ειδικές παρατηρήσεις, οι οποίες, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα, ότι δε μειώνουν καθόλου την ανεκτίμητη αξία και προσφορά του.

Στη σελίδα 65 ο συγγραφέας αναφερόμενος στο «Στρυμόνιο» άνεμο δεν παραπέμπει στο παράλληλο θεματικά άρθρο με τίτλο: «Σχετικά με το Στρυμόνιο άνεμο» δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Ενημέρωση της Σιντικής*, φύλ. 28, Απρίλιος 1989, όπου, εκτός από τις αναφορές στις αρχαίες πηγές πληροφορούμαστε για άλλες δύο κοινές ονομασίες του ανέμου («Ρουπέλης» και «Καραγέλης»).

Οι συναισθηματικοί μας δεσμοί με τον οικισμό του Πεθελινού, λόγω της καταγωγής μας από αυτόν, μας ανάγκασαν να επικεντρώσουμε την προσοχή μας περισσότερο σε αυτόν. Έτσι, στις σελίδες 66-68, στις οποίες παραθέτει ο συγγραφέας τα ευρήματα και τις ενδείξεις που μαρτυρούν την ύπαρξη ναυσιπλοΐας στην αρχαία Κερκινίτιδα λίμνη (του Αχινού), όπως λίθινες άγκυρες, θαλάσσια κοχύλια κ.ά., παραλείπει ένα σημαντικό πρόσφατο αρχαιολογικό εύρημα που αποδεικνύει περὶτρανα την παραπάνω άποψή του. Πρόκειται για την ανεύρεση στις παλιές όχθες του φυσικού κολπίσκου του Πεθελινού ενός λίθινου «πάλου» (λατιν. palus), δηλαδή κιονίσκου στον οποίο οι κάτοικοι του αρχαίου οικισμού προσέδεναν στην αποβάθρα του λιμανιού τα πλοία της λίμνης (δες «Ο παρόχθιος αρχαίος οικισμός του Πεθελινού και η ναυσιπλοΐα στην Κερκινίτιδα λίμνη», *Χρονικά Πεθελινού* 1 (1996) 25, εικ. 11-12, σχέδ. 4). Η προτεινόμενη πάλι ετυμολόγηση του αρχαίου τοπωνυμίου του Πεθελινού (σ. 81-82) από τον αρχαίο τύπο *Ποτολινός*, στον οποίο αναγνωρίζει ο συγγραφέας την ινδοευρωπαϊκή ρίζα *Ποτ-* (=κύριος) δε μας βρίσκει απόλυτα σύμφωνους για τον εξής λόγο: ο χώρος αυτός δε μας έχει δώσει μέχρι σήμερα δείγματα παλιότερης κατοίκησης από τον 5^ο π.Χ. αι. Η αναφορά από το συγγραφέα προϊστορικού οικισμού (σ. 81) δεν αποδεικνύεται πουθενά. Ο ετυμολογικός επίσης συσχετισμός του τοπωνυμίου με το φρυγικό επίθετο του Δία *Ποτεύς* ή με την Ποτε(ί)δαια και συνεπώς με τη λατρεία του Ποσειδώνα είναι καθαρά υποθετικός, αφού καμία απολύτως μαρ-

τουρία δεν αποδεικνύει λατρεία των δύο αυτών θεοτήτων στην περιοχή αυτή. Μία άλλη ετυμολογία -που διατυπώθηκε στην πολύ καλή μελέτη για τον αρχαίο Πεθελινό που προαναφέραμε (δες στο ίδιο, σ. 17-22) -η οποία όλως παραδόξως αγνοείται εντελώς από το συγγραφέα- υποστηρίζει ότι η αρχαία ονομασία του οικισμού έχει επιβιώσει στο βυζαντινό τοπωνύμιο *Ποθολινός*, στο οποίο μπορούν να αναγνωρισθούν δύο αρχαία συνθετικά μέρη, ο *πόθος* (=σφοδρή επιθυμία) και ο *λίνος* (=δίχτυ ψαράδων). Η τελευταία αυτή ετυμολογία θεωρείται πιο ελκυστική, αφού η υπέρμετρη αγάπη των λιμνοβίων κατοίκων για το ψάρεμα δεν ήταν δυνατόν να μην εκφραστεί με την αντίστοιχη ονοματοδότηση του τόπου τους (δες στο ίδιο, σ. 29).

Στη διαπραγμάτευση του αρχαίου οικισμού της Μεσοράχης (σ. 82) ο συγγραφέας παραλείπει τη μελέτη «Αρχαιολογικά ευρήματα από την περιοχή Μεσοράχης και Σφελινού Ν. Σερρών» δημοσιευμένη στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, τόμ. Α', Σέρρες 1998, σ. 79-89. Στηριζόμενος σε αυτή θα μπορούσε να επιβεβαιώσει τη δική του προτεινόμενη χρονολογική τοποθέτηση σχετικά με τη διάρκεια ζωής του οικισμού αυτού, αφού η τελευταία λαμβάνει υπόψη της αρχαιολογικά δεδομένα που προέρχονται από ανασκαφέντα κιβωτιόσχημο τάφο.

Χωρίς βιβλιογραφική τεκμηρίωση αφήνει επίσης την εξέταση των παρακάτω ρωμαϊκών οικισμών: Μονόβρουσης, Ψυχικού, Μεσοκώμης (σ. 157) και Αυλώνος (;) στην Οινούσα/Επταμύλους (σ. 163-164, 250). Για τον τελευταίο υπάρχει αναφορά στην υποδειγματική μελέτη με τίτλο «Άγνωστη βυζαντινή τοιχογραφία στην περιοχή των Σερρών», *Βυζαντινά* 14 (1988) 399 σημ. 1. Η βυζαντινή αυτή τοιχογραφία μάλιστα αναφέρεται υποστηρικτικά σε άλλο σημείο του κειμένου (σ. 250), χωρίς να δίνεται και πάλι η σχετική παραπομπή.

Στη σελίδα 252, ενώ κάνει μνεία της επιγραφής της Σαμοθράκης, στην οποία γίνεται λόγος για την παρουσία Σιρραίων μυστών στα Καβείρια μυστήρια, παραλείπει τη σχετική μελέτη «"Μύσται ευσεβείς Σιρραίοι" στα Καβείρια μυστήρια της Σαμοθράκης» *Σερραϊκά Χρονικά* 7 (1976) 131-164 και ανατύπωση από το Σ. ΣΤ. Αριστοτέλης 36, 1904, Αν. Σερρών, Σέρρες 1998, σσ. 28.

Άξιον απορίας παραμένει πάντως το γεγονός, γιατί ο έμπειρος πανεπιστημιακός καθηγητής, ο οποίος χειρίζεται ομολογουμένως με μεγάλη άνεση τις αρχαίες φιλολογικές και επιγραφικές πηγές και από τις οποίες εξάγει ασύλληπτα για τον κοινό νου συμπεράσματα, κάνοντας χρήση όχι μόνον των κλασικών βοηθητικών επιστημών της ιστο-

ρίας (επιγραφική, νομισματική), αλλά και άλλων κλάδων της επιστήμης (γεωγραφία, γλωσσολογία, ανθρωπολογία, δημογραφία), διακόπτει απότομα (γύρω στο έτος 1985) τη βιβλιογραφική του ενημέρωση στις σύγχρονες πηγές; Η απουσία γενικού ευρετηρίου στο τέλος του βιβλίου δυσχεραίνει αρκετά τον αναγνώστη στην αναζήτηση επιμέρους λημμάτων και η έλλειψη εικονογράφησης στερεί από αυτό την αρμόζουσα ζωντάνια. Αντίθετα χρήσιμη είναι η εκτενής γαλλική περίληψη που παρατίθεται πριν από τα περιεχόμενα, η οποία διευκολύνει επαρκώς τους αλλοδαπούς αναγνώστες.

Αναμφισβήτητα όμως η μονογραφία αυτή αποτελεί σταθμό στην ιστορική έρευνα της τοπικής μας ιστορίας, για τη συγγραφή της οποίας ο συγγραφέας αφιέρωσε πολλά και πολύτιμα χρόνια της ζωής του, αφήνοντας στους μεταγενέστερους ένα αθάνατο έργο. Ευελπιστούμε τουλάχιστον ότι θα εκτιμηθεί δεόντως από τους συμπολίτες του.

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΨΗΛΙΔΗΣ

Πέτρος Κων. Σαμσάρης,

1) «Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου: Ένας διαπρεπής Νιγηρινός χαρακτήρας και ξυλογλύπτης του 19ου αιώνα»

Ανάτυπο από τα *Πρακτικά του Β' Επιστημονικού Συμποσίου Η Νιγηρίτα- Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας (Νιγηρίτα, 17-20 Οκτωβρίου 1996)*, Θεσσαλονίκη: Δήμος Νιγηρίτας, 2000, 631-702 σσ.; 1-18 εικ.; 24 εκ.

2) «Ανέκδοτη ελληνική επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων από την Αναστασιά Σερρών»

Ανάτυπο από το περιοδικό *Ιστοριογεωγραφικά 8 (1999-2000)*, Γιάννενα/Θεσσαλονίκη 2000, 9-24 σσ.; 1-11 εικ.; 24 εκ.

Δύο ακόμη επιστημονικές μελέτες του γνωστού συμπολίτη μας συγγραφέα και ερευνητή της τοπικής ιστορίας και αρχαιολογίας κ. Πέτρου Σαμσάρη κυκλοφόρησαν προσφάτως.

Η πρώτη του ερευνητική μελέτη αφορά την κατά πολύ διευρυμένη και εμπλουτισμένη επιστημονική του ανακοίνωση, που παρουσιάστηκε με παράλληλη προβολή διαφανειών κατά τη διάρκεια των εργασιών του Β' Επιστημονικού Συμποσίου, το οποίο πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή πλήθους άλλων Ελλήνων ιστορικών και αρχαιολόγων στη Νιγηρίτα από τις 17-20 Οκτωβρίου του 1996. Τυπώθηκε στα αντίστοιχα Πρακτικά του Συμποσίου που εκδόθηκαν το έτος 2000. Κυκλοφόρησε επίσης και ως ανάτυπο με σύνολο σελίδων 72 και πλούσια εικονογράφηση 18 εικόνων στο τέλος.

Με τη διεξοδική του αυτή έρευνα ο συγγραφέας φέρνει στο φως μία σπουδαία, αλλά λησμονημένη, προσωπικότητα του περασμένου αιώνα, αυτή του μεγάλου καλλιτέχνη ιερομόναχου Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου, ο οποίος, παρόλη τη διεθνή φήμη και αναγνώριση, παρέμεινε στην αφάνεια και την άγνοια, όχι μόνον των ίδιων των συμπολιτών του, αλλά και των ειδικών ακόμη ιστορικών ερευνητών.

Οι πληροφορίες γι' αυτόν ήταν περιορισμένες και αποσπασματικές, χωρίς να προσφέρουν επαρκείς γνώσεις για τη ζωή του. Το κενό των πηγών πάνω σε βασικά στοιχεία του βίου και του έργου του προσπαθεί να καλύψει με τη μελέτη αυτή ο συγγραφέας.

Μας κάνει γνωστό ότι γεννήθηκε στη Νιγηρίτα προς τα τέλη του 18ου αιώνα. Νέος ακόμη, βαθιά θρησκευόμενος, απαρνήθηκε τα εγκό-

σμια ασπάζεται το μοναχισμό και εντάχθηκε στην Αθωνική μοναστική Κοινότητα, όπου μόνασε και μαθήτευσε την τέχνη της ξυλογλυπτικής και χαρακτηριστικής εν γένει.

Η παραμονή του Αγαθάγγελου στο Άγιο Όρος συνέπεσε με μια ταραγμένη περίοδο. Είναι τα χρόνια της επανάστασης του 1821 στη Χαλκιδική, η οποία ξεκίνησε κάτω από την ηγεσία του Σερραίου αρχιστρατήγου Εμμανουήλ Παπά. Τη συνδρομή του νεαρού τότε μοναχού στον εθνικό απελευθερωτικό αγώνα του συμπατριώτη του θεωρεί ο συγγραφέας βέβαιη, αποδεικνύοντάς την με την παράθεση γραπτών τεκμηριών της εποχής του.

Από το Άγιο Όρος, με ενδιάμεσο σταθμό πιθανόν τη Σκόπελο, η παρουσία του Αγαθάγγελου εντοπίζεται το 1827 στην Τήνο και το 1829 στην Ύδρα. Στα δύο αυτά νησιά ασχολήθηκε με τη χαλκογραφηση θρησκευτικών θεμάτων τοπικού ενδιαφέροντος, που ορισμένα δείγματα τους έχουν διασωθεί.

Το 1843 εγκαθίσταται μόνιμα στην Αθήνα, όπου αρχίζει διδασκαλία στο Σχολείο των Τεχνών, πρόδρομο του σημερινού Πολυτεχνείου. Ο Αγαθάγγελος αυτοδίδακτος ο ίδιος, δίδαξε αρχικά από το μάθημα της Χαρακτικής μόνον την Ξυλογραφία, η οποία την εποχή εκείνη ήταν συνδεδεμένη με την τυπογραφία ως μέσον εικονογράφησης των εντύπων. Το 1854, παράλληλα με την Ξυλογραφία, αρχίζει τη διδασκαλία και του δεύτερου μαθήματος της Χαρακτικής, της Χαλκογραφίας με καλέμι. Το 1863 στο βαρύ ήδη διδακτικό πρόγραμμά του προσθέτει και τρίτο μάθημα, την Ξυλογλυφία.

Από το διάσημο εργαστήριο του Αγαθάγγελου ξεπήδησαν οι πρώτοι Έλληνες χαράκτες. Ανάμεσα στο πλήθος των μαθητών του συμπεριλαμβάνονται αξιόλογα αργότερα ονόματα καλλιτεχνών, όπως των ζωγράφων Νικολάου Γύζη και Νικηφόρου Λύτρα.

Μετά την Έξωση του βασιλιά, τον Οκτώβριο του 1862, και τη συνακόλουθη παραίτηση του Καυταντζόγλου, διευθυντή του Πολυτεχνικού Σχολείου, οι αλλαγές που επέφεραν οι αντιαθωνικοί στο διδακτικό προσωπικό του Σχολείου, δεν άγγιξαν καθόλου τον ίδιο. Εξακολουθεί να διδάσκει την Ξυλογραφία και τη Χαλκογραφία μέχρι τον Ιανουάριο του 1865. Αντικαταστάτης του ορίστηκε τότε ο ταλαντούχος μαθητής του Αριστείδης-Λουκιανός Ροβέρτος. Την Εκκλησιαστική Ξυλογλυπτική συνέχισε να διδάσκει με τριετή κύκλο σπουδών μέχρι τον Αύγουστο του ίδιου έτους, οπότε ή καταργήθηκε ως μάθημα ή στη θέση του διορίστηκε κάποιος άλλος, λόγω της ώριμης ηλικίας του.

Γεγονός πάντως αναμφισβήτητο είναι, σύμφωνα με το συγγραφέα, ότι η καλλιτεχνική δράση του Αγαθάγγελου δε διακόπτεται μετά την

παύση των διδακτικών του καθηκόντων. Το 1867 το όνομά του συναντάται για τελευταία φορά στην Παγκόσμια Έκθεση του Παρισιού, στην οποία δηλώνει συμμετοχή με τέσσερα εκθέματα. Μετά το έτος όμως αυτό όλες οι πηγές γι' αυτόν σιωπούν. Έτσι ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η χρονολογία θανάτου του θα πρέπει να αναζητηθεί αμέσως μετά το 1867.

Πέρα από την πετυχημένη εικοσιδύαχρονη διδακτική του καριέρα, ο *αγγίνους, φιλόπονος και πολύτεχνος* Αγαθάγγελος ανέπτυξε μια πολύπλευρη καλλιτεχνική δράση, όπως διαπιστώνεται από τις ποικίλες ενασχολήσεις του. Εκτός από την Ξυλογραφία, τη Χαλκογραφία και την Ξυλογλυφία, αντικείμενα τα οποία δίδαξε επί σειρά ετών, ενδιαφέρθηκε παράλληλα και για μια νέα τεχνική της τυπογραφίας, τη Στερεοτυπία, την οποία διδάχτηκε ιδιαίτερω με δικά του έξοδα.

Για το πολύμορφο καλλιτεχνικό του έργο, το οποίο διασώθηκε αποσπασματικό, αφού από πέντε μόνο χαλκογραφίες μπορούμε να έχουμε κάποια γνώση γι' αυτό, ο συγγραφέας στηρίζεται περισσότερο στις πηγές, οι οποίες κάνουν λόγο για τις διάφορες συμμετοχές του σε εικαστικές εκθέσεις. Στις ετήσιες εκθέσεις του Σχολείου των Τεχνών ο Αγαθάγγελος κατά το χρονικό διάστημα από το 1845 μέχρι το 1858 παρουσίασε έξι συνολικά έργα.

Εκτός από τις ετήσιες εσωτερικές εκθέσεις του Ιδρύματος, ο Αγαθάγγελος πήρε μέρος στην πρώτη Πανελλήνια Έκθεση, με την ονομασία Ολύμπια, που διοργανώθηκε στην Αθήνα το 1859. Σ' αυτή παρουσίασε μια εικόνα με παράσταση της Έλευσης του Χριστού, *έργον σπανίας επιδεξιότητος και τέχνης*. Από τη συμμετοχή του αυτή απέσπασε χρυσό μετάλλιο. Εκεί όμως που η φήμη του ξεπέρασε τα ελληνικά σύνορα και το όνομά του έγινε γνωστό σε όλο τον κόσμο ήταν με την επάξια εκπροσώπησή του στις τέσσαρες Παγκόσμιες Εκθέσεις του Λονδίνου και του Παρισιού κατά τα έτη 1851-1867.

Η εύρεση και η προσέγγιση όλων των αριστοτεχνικών εκθεμάτων του Αγαθάγγελου, όπως τονίζει ο συγγραφέας, συναντά σήμερα τεράστια εμπόδια. Παρόλα αυτά όμως κατόρθωσε να εντοπίσει πέντε χαλκογραφίες του, οι οποίες προσφέρουν αρκετά στοιχεία για την ποιότητα της δουλειάς του. Από το πλήθος επίσης της καλλιτεχνικής του παραγωγής ο συγγραφέας συνέλεξε γραπτές μαρτυρίες για 20 συνολικά έργα του. Το σύνολο των έργων του, σύμφωνα με το συγγραφέα μαρτυρεί και προβάλλει την έκταση της πολύπλευρης και δημιουργικής ικανότητας του Αγαθάγγελου, αποκαλύπτοντας ένα σημαντικό Σεραφικό καλλιτέχνη, που η παρουσία του στα εικαστικά δρώμενα της Αθήνας κατά τον 19ο αιώνα υπήρξε ιδιαίτερα αισθητή.

Το δεύτερο ερευνητικό πόνημα του συγγραφέα με τίτλο: «**Ανέκδοτη ελληνική επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων από την Αναστασιά Σερρών**» σχετίζεται με ένα αρχαιολογικό εύρημα της περιοχής της Νέας Ζίχνης. Δημοσιεύτηκε στον 8^ο τόμο του επιστημονικού περιοδικού «*Ιστορικογεωγραφικά*» που κυκλοφόρησε το έτος 2000. Η παρούσα μελέτη καταλαμβάνει έκταση 16 σελίδων και εμπλουτίζεται με έντεκα φωτογραφίες του ίδιου.

Πρόκειται για μία ενδιαφέρουσα επιτύμβια επιγραφή ρωμαϊκών χρόνων που εντοπίστηκε σε ημιορεινή περιοχή, κοντά στο χωριό της Αναστασιάς. Είναι κατασκευασμένη από γκριζωπή μαρμαρόπλακα. Το κείμενό της αποτελείται από τρεις λέξεις: *Βαστεκίλας Κρούσιος χαίρε*.

Από τη διεξοδική και σε βάθος εξέταση των τριών αυτών λέξεων ο συγγραφέας, που αποδεικνύεται άριστος γνώστης της αρχαίας επιγραφικής, αφού έχει στο ενεργητικό του άλλες τρεις εξίσου αξιόλογες επιγραφικές δημοσιεύσεις, καταλήγει σε πολύ χρήσιμα συμπεράσματα για την ανθρωπωνυμολογία, την προσωπογραφία, αλλά και για την αρχαία τοπογραφία της περιοχής. Υποστηρίζει ότι ο νεκρός ονομαζόταν *Βαστεκίλας* και ότι το όνομα αυτό έχει θρακική προέλευση. Το πατρώνυμό του *Κρούσιος* που το θεωρεί πολύ σπάνιο είχε ρωμαϊκή προέλευση. Μετά από τα δύο ονόματα ακολουθεί στο τέλος η επίκληση *χαίρε* η οποία αποτελεί την τυπική αποστροφή του νεκρού προς το διαβάτη που περνούσε από τον τάφο του. Ο νεκρός, σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας του συγγραφέα, ήταν ένας ντόπιος εξελληνισμένος Θράκας, που ίδιος ή κάποιος πρόγονός του είχε ενταχθεί στις δυνάμεις του ρωμαϊκού στρατού και μετά την αποστράτευσή του ως απόμαχος πια και με την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη επέστρεψε στη γενέτειρά του, αφήνοντας εκεί την τελευταία του πνοή. Από το πλήθος τέλος των αρχαιολογικών επιφανειακών ευρημάτων ο συγγραφέας προσδιόρισε την ακριβή θέση του αρχαίου πολισίματος, στους κόλπους του οποίου ανήκε και ο νεκρός. Το πόλισμα αυτό ισχυρίζεται ο ίδιος ότι βρισκόταν πάνω στο δευτερεύοντα οδικό ημιορεινό άξονα, που ήταν παράλληλος με το τμήμα της Εγνατίας οδού Φιλίππων - Ηράκλειας Σιντικής.

Οι δύο παραπάνω πρώτοτυπες μελέτες του κ. Πέτρου Σαμσάρη, που αποτελούν καρπό εξαντλητικής και επίπονης έρευνας, διαπραγματεύονται με εξαντλητικό τρόπο τα θέματά τους και τεκμηριώνονται με τη βοήθεια της ελληνόγλωσσης και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας.

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΨΗΛΙΔΗΣ

Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας.

Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου (Νιγρίτα, 17-20 Οκτωβρίου 1996)

Θεσσαλονίκη: Δήμος Νιγρίτας, 2000, 812 σ.; 24 εκ.

ISBN 960-86571-0-5

Τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται στην περιφέρεια μία ιδιαίτερη δραστηριότητα στη διοργάνωση επιστημονικών, ιστορικών κυρίως, συμποσίων και συνεδρίων. Τα πορίσματα των επιστημονικών αυτών συναντήσεων έρχονται στη δημοσιότητα τις περισσότερες φορές, έστω και με χρονική καθυστέρηση, με την έκδοση των Πρακτικών τους, συμβάλλοντας έτσι στην κατανόηση και την προσέγγιση της τοπικής ιστορίας.

Ο Δήμος Νιγρίτας κατόρθωσε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, μετά το διήμερο πρώτο Συμπόσιο (1993), να πραγματοποιήσει στην έδρα του το δεύτερο τετραήμερο αυτή τη φορά, με μεγαλύτερη μάλιστα επιτυχία, αφού οι ανακοινώσεις υπήρξαν υπερδιπλάσιες στον αριθμό (37 στο σύνολο τους, ενώ στο πρώτο 17 μόνο). Η συμβολή των δύο ομώνυμων Συλλόγων Νιγριτινών Θεσσαλονίκης και Αττικής «Ο Βισάλτης» στη διοργάνωσή του υπήρξε καθοριστική. Το Συμπόσιο τέθηκε και πάλι κάτω από την αιγίδα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκης. Τα Πρακτικά του δημοσιεύτηκαν σε έναν ογκώδη καλαίσθητο τόμο, που τυπώθηκε στη συμπρωτεύουσα, στις εγκαταστάσεις του άρτια οργανωμένου τυπογραφείου του Σερραίου Αθανάσιου Αλτιντζή. Το εξώφυλλό του κοσμεί γκραβούρα του περασμένου αιώνα, που απεικονίζει μέρος της αποξηραμένης λίμνης Αχινού (από το βιβλίο του Μ. Ε. Μ. Cousinèry, *Voyage dans la Macédoine*, tom. 2, Paris 1831, σ. 3).

Η θεματολογία του Συμποσίου, που κάλυψε όλες σχεδόν τις χρονικές περιόδους της ιστορίας (από την προϊστορική μέχρι και τη σύγχρονη εποχή), υπήρξε εκτενής. Παρουσιάστηκαν εισηγήσεις από το χώρο της αρχαιολογίας, της αρχιτεκτονικής, της τέχνης, της νομισματικής, της τοπογραφίας, της οικονομίας, της θρησκείας, της εκπαίδευσης, της προσωπογραφίας και της λαογραφίας.

Μετά τον πρόλογο του προέδρου της Ε.Μ.Σ. Κωνσταντίνου Βαβούσκου (σσ. ζ'-η') και τα προλογικά σημειώματα του τωρινού δημάρ-

χου Νιγρίτας Δημήτρη Δάπη (σ. θ΄) και του προηγούμενου Αθανάσιου Κασιακόγια (σ. ια΄) ακολουθούν οι ανακοινώσεις:

1. Πασχάλη Αγγελόπουλου, *Η επανάσταση στη Χαλκιδική και Νιγρίτα το 1866 (γνωστή ως κίνημα του Λεωνίδα Βούλγαρη)*, σσ. 1-15.
2. Του ίδιου, *Ο μακεδονικός αγώνας στην Νιγρίτα και την επαρχία της*, σσ. 17-35.
3. Γιάννη Αδάμου, *Η ρουμανόφωνη προπαγάνδα στην περιοχή Βισαλτίας και στην ευρύτερη περιφέρεια Σερρών (Αντιδράσεις του Μητροπολίτη και του Ελληνικού Προξενείου Σερρών)*, σσ. 37-56.
4. Γεωργίου Αικατερινίδη, *Μορφές του λαϊκού πολιτισμού της Βισαλτίας*, σσ. 57-69.
5. Ανδρέα Βαβρίτσα, *Ο ποταμός Στρυμών και η περιοχή του*, σσ. 71-80.
6. Μανόλη Βαρβούνη - Μάγδας Δημάκη, *Το πανηγύρι του αγίου Αθανασίου στη Νιγρίτα. Η θρησκευτική συμπεριφορά ως προσδιοριστικός παράγοντας τοπικής ταυτότητας*, σσ. 81-119.
7. Πέτρου Βλαχάκου, *Γεωγραφικά στοιχεία από την περιοχή της Βισαλτίας και των Σερρών στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά*, σσ. 121-131.
8. Απόστολου Γλαβίνα, *Στις δύο πλευρές του μεγάλου ποταμού. Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία της Βισαλτίας*, σσ. 133-161.
9. Σταυρούλας Δαδάκη, *Οι μεταβυζαντινοί ναοί της Βισαλτίας*, σσ. 163-190.
10. Αθανάσιου Δρογαλά, *Κωνσταντίνος Μπάρτζας. Επιφανής Νιγριτινός δάσκαλος (1867-1951)*, σσ. 191-218.
11. Μιχάλη Ζαφειρίου, *Αγιος Νικόλαος, μετόχι της μονής Σταυρονικήτα στο Τζίντζιος (Σιτοχώρι)*, σσ. 219-292.
12. Αναστάσιου Ιορδάνογλου, *Οι Σέρρες και η ευρύτερη περιοχή τους στις οθωμανικές επετηρίδες, τέλη 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα*, σσ. 293-299.
13. Αθανάσιου Καραθανάση, *Ημερολόγιον Νιγρίτης*, σσ. 301-310.
14. Μαριάννας Καραμπέρη, *Ανασκαφική έρευνα στην Τερπνή Ν. Σερρών*, σσ. 311-319.
15. † Γιώργου Καφταντζή, *Δύο επιφανείς Νιγριτινοί εκπαιδευτικοί κατά τον 19^ο αιώνα*, σσ. 321-326.
16. Χάιδως Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Προσωπογραφία αρχαίας Τραγίλου*, σσ. 327-345.
17. Χρίστου Κρικιώνη, *Η προσωρινή Μητρόπολη Νιγρίτης και οι μητροπολίτες της (1924-1935). (Συμβολή στη νεώτερη εκκλησιαστική ιστορία της Βισαλτίας)*, σσ. 347-371.

18. Ευανθίας Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου, *Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915*, σσ. 373-393.

19. Κατερίνης Λιάμπη, *Ιστορία της μακεδονικής νομιμοματοκοπίας από τους αρχαίκους έως και τους βυζαντινούς χρόνους*, σσ. 395-424.

20. Ιωάννη Μπάκα, *Ο αντίκτυπος της Βαλκανικής αναταραχής (1855-1880) στη Νιγρίτα και τα χωριά της*, σσ. 425-442.

21. Αρχιμ. Ανδρέα Νανάκη, *Κοινοτικές διενέξεις. Η διαμάχη στις Σέρρες (1891-1892)*, σσ. 443-466.

22. Βασιλικής Νεράντζη-Βαρμάζη, *Αγροτική οικονομία στην πεδιάδα του Στριμόνα την εποχή των Παλαιολόγων*, σσ. 467-475.

23. Λεωνίδα Ντίνα, *Τα τοπικά «νομίσματα» της Νιγρίτας*, σσ. 477-484.

24. Ευάγγελου Παπαθανασίου, *Η μάχη της Αμφιπόλεως - Εξορία του Θουκυδίδη. Επιπτώσεις στη Βισαλτία*, σσ. 485-492.

25. Ιωάννη Παπασυμεών, *Πολιτισμικές αντιθέσεις κατά το Μεσοπόλεμο. Η περίπτωση του Πύργου Μανροθάλασσας*, σσ. 493-500.

26. Βασίλειου Πάππα, *Αγνωστες πτυχές από τη ζωή και τη δράση του Μακεδονομάχου καπετάν Γιώργη Γιαγκλή*, σσ. 501-513.

27. Συμεών Πασχαλίδη, *Η εμφάνιση και ανάπτυξη του μοναχισμού στην περιοχή της Βισαλτίας*, σσ. 515-541.

28. Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Αντιφάνης ο Βεργαίος*, σσ. 543-551.

29. Κωνσταντίνου Πλαστήρα, *Ο λόγιος γιατρός από τη Νιγρίτα Μιχαήλ Παπαδόπουλος και η πνευματική του δράση*, σσ. 553-565.

30. Βασίλης Πούλιος, *Προϊστορικοί οικισμοί επαρχίας Βισαλτίας νομού Σερρών*, σσ. 567-613.

31. Νικόλαου Ρουδομέτση, *Η αρχέγονη νομιμοματοκοπή της Βισαλτίας*, σσ. 615-630.

32. Πέτρου Σαμσάρη, *Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου. Ένας διαπρεπής Νιγριτινός ξυλογλύπτης και χαρακτήρας του 19^{ου} αιώνα*, σσ. 631-702.

33. Κωνσταντίνου Σιαμάκη, *Η Τερπνή και το δημοτικό τραγούδι του Μανρουδή*, σσ. 703-714.

34. Αγγελικής Στρατή, *Εικόνες από ναούς της Βισαλτίας στο Εκκλησιαστικό Μουσείο Σερρών*, σσ. 715-755.

35. Γεωργίου Τσότσου, *Τα πέτρινα γεφύρια της Βισαλτίας*, σσ. 757-776.

36. Κωνσταντίνου Χαραλαμπίδη - Μιχάλη Ζαφειρίου, *Φορητές εικόνες στο τέμπλο του ναού του Αγίου Γεωργίου Σιτοχωρίου*, σσ. 777-796.

37. Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, *Ιδεολογικά στοιχεία στη "Χρονογραφία" του Παπασυναδινού*, σσ. 797-810.

Στο τέλος (σσ. 811-812) παρατίθενται τα ονόματα των συνέδρων και οι ταχυδρομικές τους διευθύνσεις.

Πιστεύουμε ότι ο τόμος αυτός των Πρακτικών, στον οποίο δίνεται με τον καλύτερο τρόπο η πνευματική και καλλιτεχνική επίδοση των κατοίκων της περιοχής της επαρχίας Βισαλτίας, θα αποτελέσει διαρκή πηγή βιβλιογραφικής αναφοράς και τεκμηρίωσης.

ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ

Ευάγγελος Γ. Στράτης,

Ιστορία της πόλεως Σερρών

Εισαγωγή: Πέτρου Κων. Σαμσάρη

Τρίτη έκδοση της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών

[Σειρά εκδόσεων για την πόλη και το νομό Σερρών, αρ. 5]

Σέρρες: Τυπ. Αφοί Χαραλαμπίδη, 2000, xxiii+154 σ.; 1 ένθ. πίν.; 30 έγχρ. πίν.; 24 εκ.

ISBN: 960-89648-1-6

Με την τιμητική παρουσία του Παναγιότατου Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου στις 6 Μαΐου του 2001 παρουσιάστηκε στο κοινό το παραπάνω βιβλίο στο φιλόξενο χώρο της κατάμεστης νεόδμητης συνεδριακής αίθουσας του Τ.Ε.Ι. Σερρών. Εκτός από την κύρια εισήγηση -που παρατίθεται αυτούσια παρακάτω-, προβλήθηκαν ταυτοχρόνως και εξήντα πέντε ψηφιακές διαφάνειες σχετικές με το κείμενο. Δραματοποιημένα αποσπάσματα από το πνευματικό έργο απέδωσε υπέροχα ο μαθηματικός και ηθοποιός κ. Παναγιώτης Δεληκανλής, ο οποίος υλοδύθηκε το συγγραφέα στην κατάλληλα διαμορφωμένη με το κλίμα της εποχής σκηνή.

Η πρωτότυπη αυτή εκδήλωση, που αποτέλεσε παραλλήλως και φιλολογικό μνημόσυνο προς τιμή του αείμνηστου συγγραφέα, οργανώθηκε με τον καλύτερο τρόπο από τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών.

Παναγιότατε Δέσποτα,
Σεβασμιότατοι Αρχιερείς,
σεβαστές Αρχές,
κυρίες και κύριοι,

Ευτυχή συγκυρία αποτελεί η άφιξη στην πόλη μας του Παναγιότατου Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου. Πριν από ενενήντα περίπου χρόνια ο τιμώμενος σήμερα συγγραφέας, διαμένοντας στην Κωνσταντινούπολη, τύπωνε στο Πατριαρχικό Τυπογραφείο το πρώτο του βιβλίο με τίτλο: «*Ιστορία της πόλεως Σερρών*».

Ας εκθέσουμε όμως τα γεγονότα με τη σειρά, ξεκινώντας πρώτα με μια σύντομη γνωριμία του βίου του, η οποία θα σταθεί χρήσιμη στην κατανόηση του πνευματικού του έργου.

Ο Ευάγγελος Στράτης γεννήθηκε στις 2 Σεπτεμβρίου του 1867 στην κωμόπολη του Ροδολίβους Σερρών. Ο πατέρας του Γεώργιος, σύμφωνα με ανέκδοτο χειρόγραφο έγγραφο, καταγόταν από την Πλεσίβιτσα τη σημερινή κοινότητα Πλαισίου της επαρχίας Φιλιατών του νομού Θεσπρωτίας.

Το χωριό αυτό υπήρξε ιδιαίτερη πατρίδα της θείας του πατέρα του, της γνωστής Κυρά Βασιλικής, συζύγου του Αλή πασά, του αδελφού της οπλαρχηγού Γιώργη Κίτσου και του πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμου του Ζ΄.

Το έτος 1855 ο παππούς του Ευστράτιος (ή Στράτης) Σκέντος με τον πατέρα του συγγραφέα Γεώργιο εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς στο Ροδολίβος, για να αποφύγουν τις αναταραχές και τις επικίνδυνες καταστάσεις που επικρατούσαν στην περιοχή τους. Εδώ ο έμπορος πατέρας του νυμφεύτηκε το 1866 τη γηγενή Ελισάβετ, το γένος Καϊκτσή Παπαβασιλείου. Άλλαξε μάλιστα το επώνυμό του σε Στράτη, από το βαπτιστικό του πατέρα του, όπως συνηθιζόταν στην Ήπειρο. Απέκτησαν έξι παιδιά, πέντε αγόρια κι ένα κορίτσι.

Ο πρωτότοκος γιος Ευάγγελος, αφού παρακολούθησε τα πρώτα μαθήματα στη γενέτειρά του, σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών πήγε στην πόλη των Σερρών, για να φοιτήσει στο Γυμνάσιο που διηύθυνε τότε ο ιδρυτής του Ιωάννης Δέλλιος.

Μετά την αποφοίτησή του από το Γυμνάσιο Σερρών άσκησε το επάγγελμα του διδάσκालου. Το έτος 1885 δημοσίευμα της εφημερίδας «*Νεολόγος*» τον μνημονεύει ως διευθυντή της Ελληνικής Σχολής της γενέτειράς του. Η επαφή που είχε κατά την περίοδο αυτή με τα συγγράμματα της πλούσιας βιβλιοθήκης του συμπολίτη του Πατριάρχη Νεόφυτου του Η΄ επαύξησαν τις πνευματικές του ανησυχίες. Στη θέση αυτή παρέμεινε πιθανόν μέχρι το 1892, γιατί αμέσως μετά συνέχισε τις ακαδημαϊκές του σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου των Αθηνών, όπου για δύο χρόνια παρακολούθησε μαθήματα κλασικής φιλολογίας. Το έτος 1894 συμπλήρωσε τις γνώσεις του στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης στο Παρίσι, παρακολουθώντας για τρία συνεχή εξάμηνα αντίστοιχα φιλολογικά μαθήματα. Εκεί, φιλοξενούμενος σε ελληνική οικογένεια, δίδασκε παραλλήλως στα παιδιά της την ελληνική γλώσσα.

Εκτός από την πόλη του φωτός, μακριά από την πατρίδα του τον κράτησαν και τα διδακτικά του καθήκοντα σε διάφορα άλλα εκπαιδευτήρια. Για κάποιο χρονικό διάστημα δίδαξε στην Κωνσταντινούπολη και για μία τριετία στο Γαλάτσι, το μεγαλύτερο εμπορικό ποτάμιο λιμάνι της Ρουμανίας.

Μετά τη μακρόχρονη αποδημία του και εφοδιασμένος με πλήρη επιστημονική κατάρτιση και επαγγελματική εμπειρία επέστρεψε οριστικά στην πατρίδα του, όπου συνέχισε το διδακτικό του έργο. Διορίστηκε αρχικώς διευθυντής του Ημιγυμνασίου του Δοξάτου για μία τετραετία, από το έτος 1897 μέχρι το 1901.

Αμέσως μετά εγκαταστάθηκε μονίμως στις Σέρρες. Προσέφερε τις υπηρεσίες του ως καθηγητής στο Παρθεναγωγείο και το έτος 1904, μετά την αποχώρηση του Ιωάννη Τσικόπουλου, επωμίσθηκε το βάρος της διεύθυνσης του Ανώτερου αυτού εκπαιδευτηρίου της πόλης. Υπηρετήσε σε αυτό με ευσυνειδησία και απaráμιλλο ζήλο για εικοσιπέντε συναπτά χρόνια, μέχρι το τέλος της ζωής του.

Το εννεατάξιο Κεντρικό Παρθεναγωγείο Σερρών περιλάμβανε τότε γυμνασιακό τμήμα με τρεις τάξεις και εξατάξια Αστική Σχολή Θελέων. Ιδρύθηκε το 1880 και μετονομάστηκε ένα χρόνο αργότερα «Γρηγοριάς», από το όνομα του μεγάλου Σερραίου ευεργέτη Γρηγορίου Κωνσταντίνου ή Ρακιτζή. Με αυτήν την επωνυμία το εκπαιδευτικό αυτό Ίδρυμα λειτούργησε από την αρχή του σχολικού έτους 1892/93, μεταδίδοντας τα φώτα της γνώσης και του πολιτισμού στις μαθήτριές του.

Ο Ευάγγελος Στράτης, σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Φιλαδελφέα, ο οποίος συνέταξε τον επικήδειο λόγο του, *δὲν ἦτο ξηρὸς τις διδάσκαλος, ἀλλ' ἐμπνευσμένος πατριώτης καὶ ἱεροφάντης. Ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο ἀληθῆς μύησις*. Εξάλλου, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο μεταγενέστερος Σερραίος ιστοριοδίφης Πέτρος Πέννας, *ἡ χρησιμότης τοῦ ἤθους του καὶ τὸ σεμνὸν τοῦ ὕφους του, τὸν κατέστησαν ἀγαπητὸν εἰς τοὺς Σερραίους*.

Πολλές από τις απόφοιτες δασκάλες μαθήτριές του δίδαξαν στα τρομοκρατούμενα από τους Βουλγάρους κομιτατζήδες χωριά του Μακεδονικού χώρου. Αψηφώντας τον κίνδυνο, προσέφεραν τεράστιες υπηρεσίες στην πατρίδα, ενισχύοντας το εθνικό φρόνημα των κατοίκων. Παλιός του μάλιστα *προσφιλῆς μαθητῆς καὶ περισπούδαστος φίλος*, σύμφωνα με δική του έκφραση, υπήρξε και ο Σερραίος ευφυῆς οπλαρχηγός του Μακεδονικού αγώνα Δούκας Δούκας (ἢ γνωστότερος ως καπετάν Ζέρβας). Ελάχιστα πια από τα πνευματικά του τέκνα έχουν απομείνει σήμερα. Οι αναμνήσεις όμως γι' αυτόν παραμένουν νωπές ακόμη στο μυαλό τους. Η καλοσυνάτη, ελκυστική και γαλήνια όψη, το μελίχιο ύφος, τα πλούσια πνευματικά του χαρίσματα και η λεπτή αίσθηση του χιούμορ που τον διέκριναν ήταν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της ανθρώπινης πλευράς του, τα οποία τον έκαναν αξιαγάπητο σε όλη την εκπαιδευτική κοινότητα.

Υπήρξε παντρεμένος με τη Σερραία δασκάλα Αφροδίτη, το γένος Σίμου Σιμώτα. Απέκτησαν ένα γιο, το Γεώργιο, που σπούδασε στην Αθήνα ιατρική και άσκησε το επάγγελμα του μικροβιολόγου και οδοντίατρου στις Σέρρες και στην πρωτεύουσα. Η πεθερά του Άννα Σιμώτα, το γένος Κούση, είχε συγγενικούς δεσμούς με την πλούσια εμπορική οικογένεια Δούμπα, που τα μέλη της κατάγονταν από τη Δυτική Μακεδονία και διέμεναν για αρκετά χρόνια στις Σέρρες, πριν από την εγκατάστασή τους στη Βιέννη. Από εκεί ευεργέτησαν ποικιλοτρόπως την πόλη.

Η διπλή βουλγαρική κατοχή στην πόλη των Σερρών διατάραξε την οικογενειακή, ψυχική και πνευματική γαλήνη του συγγραφέα. Η αποχώρηση των βορειών κατακτητών συνοδεύτηκε με βανδαλισμούς και αγριότητες. Όλη του η υλική και πνευματική περιουσία παραδόθηκε δύο φορές στην αδυσώπητη πυρά. Επί τέσσερα μερόνυχτα την τελευταία φορά η ειδική ανασυγκροτημένη προσωπική βιβλιοθήκη και το ανέκδοτο πνευματικό του έργο καίγονταν στην αυλή του σπιτιού του -που βρισκόταν στην πυρκαϊσμένη ζώνη της συνοικίας Βαρόσι- προς μεγάλη τέρψη των βανδάλων και άκρατη ψυχική οδύνη και πίκρα του ίδιου. Και δεν έφτασε μόνο αυτό, αλλά ο ίδιος πρώτα και αργότερα ο μονάκριβος γιος του Γεώργιος οδηγήθηκαν βιαίως, μαζί με άλλους συμπολίτες τους, σε εξευτελιστική ομηρία, επιτείνοντας τον ψυχικό και σωματικό του πόνο.

Μετά την επάνοδο στην πόλη από την ακούσια απουσία του, μολονότι άστεγος και εξαναγκασμένος να εκμισθώνει μία εγκαταλεημένη από τους Τούρκους οικία, επέδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για την τύχη της ανάγλυφης βυζαντινής εικόνας της Θεοτόκου, γνωστής ως «Παναγίας Πονολύτριάς», όπως ο ίδιος μας διαφωτίζει σε σχετικό του δημοσίευμα:

«Επλήσθην οδύνης δε κατά Δεκέμβριον τοῦ 1918 παλινοστήσας ἐκ τῆς πολυστόνου ἐν Βουλγαρία αἰχμαλωσίας δὲν εὔρον τὸ ἱερὸν εἰκόνιον καὶ ἐφοβήθην μὴ ἀπῆχθη μετὰ πολυαρίθμων ἄλλων ἀρχαιοτήτων εἰς Βουλγαρίαν, ὁπότε κατ' ἀγαθὴν συγκυρίαν ὁ τότε ἐν Σέρραις τελῶν τὴν στρατιωτικὴν του ὑπηρεσίαν περισπούδαστος φίλος κ. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος πρὸς κοινὴν ἀμφοτέρων χαρὰν εὔρεν αὐτὸ ἀπερριμμένον ἐν τοῖς ὑπογείοις ἐν γειτονικῷ τινι οἰκῆματι χρησιμοποιουμένῳ ὡς ἀποθήκη ἐπισιτισμοῦ τοῦ στρατοῦ, ὅπερ καὶ οἱ Βούλγαροι, ὁμοίως διέθετον πρότερον, ἀποσπᾶσαντες καὶ ἀποθέντες ἐκεῖ τὴν ὡραίαν ἀρχαιότητα μὲ τὸν σκοπὸν ἵνα ἀρπάσωσιν αὐτὴν εἰς Βουλγαρίαν, μὴ προφθάσαντες δὲ ἐνεκα τῆς ἐσπευσμένης φυγῆς των. Καθαρίσας ἔθηκα τὴν εἰκόνα ἐν πλαισίῳ καλῷ καὶ ἐναπέθηκα χάριν

μειζονος ασφαλείας εν τῷ ἱερῷ τοῦ Ναοῦ Ταξιαρχῶν» [δραματοποιημένο απόσπασμα].

Φιλικούς δεσμούς, εκτός από το διαπρεπή βυζαντινολόγο Ξυγγόπουλο, διατηρούσε και με άλλους σύγχρονους κορυφαίους Έλληνες επιστήμονες.

Μόνο μετά την απελευθέρωση ο λαμπρός φιλόλογος, ο ακούραστος και ανήσυχος μελετητής του ιστορικού παρελθόντος μπόρεσε να αφοσιωθεί και να συνεχίσει απερίσπαστος το επιστημονικό και συγγραφικό του έργο. Παράλληλα με τους κόπους και τις φροντίδες της καθημερινής του διδασκαλίας κατέγραψε, διέσωσε και ανασυγκρότησε με ευσυνειδησία τα άφωνα και μυστηριώδη λείψανα του ένδοξου παρελθόντος. Ερεύνησε με ακάματη υπομονή και επιμονή, κάτω από αντίξοες συνθήκες και ανύπαρκτα συγκοινωνιακά μέσα, την ύπαιθρο σερραϊκή γη από τη μία μέχρι την άλλη της άκρη οικειοθελώς και με προσωπικά του έξοδα κατά την περίοδο κυρίως των καλοκαιρινών του διακοπών.

Ο *έμπνευσμένος πατριώτης*, όπως χαρακτηρίζεται από τη συγγραφέα μαθήτριά του Έλλη Αγγέλου-Βλάχου, ίδρυσε το πρώτο μικρό αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Μελέτησε επίσης τους επτά ογκώδεις τόμους του παλιού κώδικα της Μητρόπολης Σερρών και τα χειρόγραφα της γειτονικής μονής του Τιμίου Προδρομού, πριν από την αρπαγή τους από τους Βουλγάρους και τα χρησιμοποίησε ως πηγές στο έργο του. Η προσοχή του τα τελευταία χρόνια της ζωής του επικεντρώθηκε στα βυζαντινά κυρίως μνημεία. Οι πληροφορίες και οι παρατηρήσεις του γι' αυτά είναι αρκετά σημαντικές, γιατί γράφτηκαν σε μία εποχή που το ενδιαφέρον για την ιστορία και την τέχνη του Βυζαντίου βρισκόταν σε εμβρυακή ακόμη μορφή.

Άφησε την τελευταία του πνοή την 1^η Μαρτίου του 1926 σε ηλικία 59 ετών, επιστρέφοντας από αρχαιολογική περιοδεία πανευτυχής και με πλήρη ψυχική ευφορία, γιατί μόλις τότε είχε ανακαλύψει κοντά στον Αγγίτη ποταμό τα ερείπια της Μυρκίνου, αρχαίας πόλης της θρακικής φυλής των Ηδωνών.

Στην επιτύμβια ναόσχημη μαρμάρινη στήλη του οικογενειακού τάφου, που είναι στημένη στο Α΄ Κοιμητήριο της πόλης μας, έχει χαραχθεί, σύμφωνα με δική του πιθανόν επιθυμία, ένα αρχαίο επίγραμμα του λυρικού ποιητή Σμωνίδα του Κείου, που η απόδοσή του στη δημοτική γλώσσα είναι η ακόλουθη:

Των ανθρώπων μικρή είναι η δύναμη κι απρόκοπτος ο κόπος και στη μικρή τους τη ζωή στον πόνο πάνω πόνος. Ο θάνατος ο άφενκτος κρέμεται πάνω σ' όλους. Καλοί κακοί, το ίδιο.

Το πλούσιο **συγγραφικό έργο** του Ενάγγελου Στράτη περιλαμβάνει τρεις αξιόλογες μονογραφίες και επτά ερευνητικές του συνεργασίες σε έγκριτες επιστημονικές περιοδικές εκδόσεις. Η θεματολογία τους περιστρέφεται γύρω από την τοπική κυρίως ιστορία και αρχαιολογία. Επιδίωξή του ήταν να έχει μία καθολική εποπτεία σε όλες σχεδόν τις χρονικές περιόδους.

Ιδιαίτερη όμως αξία για την εποχή του είχε η πρώτη του πραγματεία με πλήρη τίτλο: *«Ιστορία της πόλεως Σερρών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς και δρασις της εν αυτή Ελληνικής Κοινότητος κατά τους μετὰ την άλωσιν αιώνας, Μέρος Α'»*.

Τυπώθηκε τον Ιούνιο του 1909 στο Πατριαρχικό τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης, με την οποία διατηρούσε ξεχωριστούς δεσμούς, αφού εκεί συνέχισε την επαγγελματική του σταδιοδρομία μετά την επιστροφή του πιθανόν από το Παρίσι. Αποτελείται από 104 συνολικά σελίδες, μαζί με τον κατάλογο των φιλόμουσων συνδρομητών που παραθέτει στο τέλος.

Στο έργο αυτό, με το οποίο συνδέθηκε άρρηκτα το όνομά του με την πόλη μας, σκιαγραφείται μέσα από τα δεκατέσσερα κεφάλαια και τα έξι υποκεφάλαια η διαχρονική εικόνα της ιστορίας των Σερρών από την εμφάνισή της μέχρι και το έτος 1864. Αρκείται στην απλή έκθεση των ιστορικών γεγονότων και δεν επεκτείνεται σε άλλους τομείς που σχετίζονται με τον οικονομικό, κοινωνικό και πνευματικό βίο της πόλης. Για τη σύνθεσή του χρησιμοποίησε τις γνωστές και προσιτές σε αυτόν αφηγηματικές πηγές και τις ελάχιστες εκδόσεις παλιότερων μελετητών, που με πολύ μεγάλο κόπο κατόρθωσε να συγκεντρώσει, εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών της εποχής του. Εμπλούτισε όμως και ενίσχυσε το κείμενό του με άφθονα παραθέματα, βυζαντινών κυρίως πηγών, από τα έργα των Καντακουζηνού, Ακροπολίτη, Χωνιάτη, Γρηγορά, Τζέτζη, Θεοφάνη και Κεδρηνού, τα οποία απέδωσε επιτυχώς στη νεοελληνική γλώσσα. Η διεισδυτικότητα και το λεπτό αισθητήριο του φιλόλογου απλώνονται διάχυτα στο έργο του. Η αρχαία ελληνική κληρονομιά φαίνεται ότι τον έλκυε ιδιαίτερα, γι' αυτό το ύφος που υιοθέτησε ήταν άμεσα επηρεασμένο από την ενασχόλησή του κυρίως με την κλασική, αλλά και τη μεσαιωνική γραμματεία. Η καλή γνώση επίσης της γαλλικής γλώσσας συνέδραμε στην προσέγγιση της ευρωπαϊκής βιβλιογραφίας.

Το μεγαλύτερο μέρος των αντιτύπων του βιβλίου αυτού -που για πολλές δεκαετίες στάθηκε χρήσιμο βοήθημα για όλους τους μεταγενέστερους ιστορικούς- καταστράφηκε το 1913, όχι μόνο κατά την πυρπόληση της πόλης των Σερρών από τους βόρειους γείτονές μας, αλλά

και από τις εκτεταμένες λεηλασίες που υπέφερε η άτυχη πόλη από τους ίδιους κατά τα ζοφερά έτη 1916-1918.

Έτσι, πρόβαλε επιτακτική και αναγκαία η δεύτερη έκδοσή του, την οποία ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν με δαπάνη του Δήμου τα μέλη του τότε δημοτικού Συμβουλίου Σερρών, με επικεφαλής το δραστήριο γεωπόνο δήμαρχο Επαμεινώνδα Τικόπουλο κατά τη δεύτερη δημορχιακή του θητεία. Επιδίωξή τους ήταν να συνδέσουν τα ονόματά τους με το ένδοξο παρελθόν της «μεγαλώνυμης» και «μεγαλομάρτυρος» πόλης.

Η δεύτερη έκδοση, δυσεύρετη και αυτή σήμερα μετά την τελευταία γερμανοβουλγαρική κατοχή, τυπώθηκε στις εγκαταστάσεις των συνεργαζόμενων σεραϊκών τυπογραφείων των αδελφών Παπαντωνίου και Σωκράτη Ανθρακόπουλου το 1926, χρονιά θανάτου του Ευάγγελου Στράτη. Ο πρόωρος χαμός του συγγραφέα, πριν από την ολοκλήρωση της εκτύπωσης του πονήματός του, συντέλεσε, ώστε η τελική μορφή του εντύπου να εμπεριέχει πλήθος τυπογραφικών αβλεψιών, αφού στερήθηκε την άμεση επίβλεψή του. Ο εμπλουτισμός εξάλλου της ύλης του «*με νέες φαινότατες σελίδες της σεραϊκής ιστορίας, που είχε περικόψει η τουρκική λογοκρισία*», όπως ανακοινώνεται στο δεύτερο προλογικό σημείωμα, δε στάθηκε εφικτός, αφού το κείμενο είναι πανομοιότυπο με την αρχική έκδοση, χωρίς προσθήκες, νεότερες βιβλιογραφικές αναφορές και διορθώσεις. Η μνεία τέλος στον ίδιο πρόλογο ότι η νέα έκδοση έγινε «*με πλήρη ελληνική ελευθερία*» αφορά μόνο την αφαίρεση δύο επίμαχων αποσπασμάτων από την προτελευταία παράγραφο του προλόγου και τις δύο τελευταίες παραγράφους του epilόγου της αρχικής έκδοσης, όπου εγκωμιάζεται η πρόσφατη τότε πολιτειακή αλλαγή της τουρκικής διακυβέρνησης, που πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου του 1908, δηλαδή η ανατροπή του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ από τους Νεότουρκους και η ανακήρυξη του οθωμανικού Συντάγματος. Σε άλλη όμως δημοσιευμένη του μελέτη, που έγραψε στις 15 Ιουνίου του 1909, όταν πια με την άνοδο του Χιλμή πασά στο αξίωμα του μεγάλου βεζίρη το Φεβρουάριο του ίδιου έτους οι Νεότουρκοι εθνικιστές έδειξαν τις πραγματικές τους διαθέσεις, για να αποφύγει το μαχαίρι της τουρκικής λογοκρισίας και τις επακόλουθες διώξεις και κυρώσεις, χρησιμοποίησε το ψευδώνυμο «Χρονογράφος».

Το δεύτερο μέρος της ιστορίας του με τίτλο: «*Η δράσις της Ελληνικής Κοινότητος τῶν Σερρών κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν αἰῶνας*» δεν πρόλαβε ποτέ να δει το φως της δημοσιότητας, γιατί τα ανέκδοτα χειρόγραφα κείμενά του κήκον κατά τον εμπρησμό της πόλης το 1913, πριν δοθούν στο τυπογραφικό πιεστήριο.

Πραγματικά η απώλειά τους σήμερα θεωρείται ανυπολόγιστη για τη νεότερη ιστορία μας, γιατί ήταν ο μοναδικός ερευνητής που άντλησε πρωτογενείς πληροφορίες από τους αρχαίους κώδικες της Μητροπόλης, οι οποίοι κλάπηκαν στη συνέχεια από τους κατακτητές και σήμερα αγνοείται η τύχη τους.

Με τον ίδιο τρόπο η βουλγαρική λαίλαπα, στα πλαίσια του αφελληνισμού και εκβουλγαρισμού των κατοίκων της περιοχής και της αλλοίωσης της σύνθεσης του πληθυσμού, κατόρθωσε να αφανίσει και το υλικό μιας άλλης του μελέτης με τίτλο: «*Ἡ δευτέρα τρισβάρβαρος καταστροφή τῶν Σερρῶν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τὸ 1913*». Το υλικό αυτό είχε συγκεντρώσει και εξαγγείλει για έκδοση το 1914, όταν πρωτοκυκλοφόρησε η μονογραφία του για τον Εμμανουήλ Παπά. Στο ίδιο αυτό σύγγραμμα, στην προσπάθειά του να εξάρει την ηρωική μορφή του μεγάλου αγωνιστή του '21, διαπιστώνει με μεγάλη λύπη και αγανάκτηση την αδυναμία των πηγών του και καταφέρεται κατά των υπευθύνων:

«Ἀλλὰ λησμονῶ, φεῦ! ὅτι τὴν τροφὴν τοῦ ἀσθενοῦς μου καλάμιον ἀφῆρεσαν οἱ καρχαρόδοντες τοῦ Αἴμου υἱαινόλυκοι, ὅτι αἱ χεῖρες μου ἰσχυρὰ ἐγκαύματα λαβοῦσαι ἐκ τοῦ διεροῦ βαρβαρικοῦ πυρός, ἀδρανοῦσι νὰ ἄρῳσι τελειῶς τὴν ἀποκριῦπτουσαν τὸν ἄνδρα αὐλαίαν, ὁ καπνὸς δὲ τοῦ ἐμπροσημοῦ τῶν χειρογράφων μου πλουσίως τραφέντων ἐξ ἐπισήμων ἀνεκδότων ἐγγράφων τοῦ ἀειμνήστου, ἀποφράσσων τὰς ἀκτῖνας τῆς τρισλαμποῦς ἐκείνης μορφῆς. ... Καὶ ἤδη ἄνευ βοηθήματός τινος τὸν ἄνδρα αἰείδων, ἀνασκαλεῖω τὰς πτυχὰς τῆς μνήμης μου, ἦν ἡ θερμὴ πρὸς τὸν ἥρωά μου λατρεία καὶ τὸ ἱερὸν ἐνδιαφέρον οὐκ ἄπιστον ἐμαυτῷ ἀπειργάσατο πρὸς μεγίστην παραμυθίαν μου» [δραματοποιημένο απόσπασμα].

Το χειρόγραφο επίσης μελέτημά του: «*Παλαιοὶ Μητροπολίται Σερρῶν μὴ περιλαμβανόμενοι ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε ὑπάρχουσι καταλόγοις*», που είχε προαναγγείλει για εκτύπωση το 1924, για άγνωστους λόγους δε δημοσιεύτηκε ποτέ. Ευσεβής πόθος τέλος παρέμεινε και η σύνθεση αυτόνομης μελέτης, όχι μόνον της γενέτειράς του, αλλά και των όμορων ανθηρών Κοινοτήτων, όπως ο ίδιος ομολογεί:

«Δὲν ἐπωλήσαμεν λεκαρίου φακῆς χάριν τὰ πρωτοτόκια ἡμῶν εἰς τὰς ἱστορικὰς πόλεις Σερρῶν καὶ Δράμας προτιμήσαντες αὐτὰς ἐν ταῖς μελέταις ἡμῶν, οὐδὲ καταραθυμήσαντες περιεῖδομεν τὴν ὑπερέτεραν πρὸς τὴν γεννέθλιον ἡμῶν καὶ ἱερωτέραν ὀφειλὴν ... ἀνεβλήθη ἀπλῶς ἔνεκα τῶν ἀνυπερβλήτων προσκομμάτων περὶ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ, ἀπολομένου δυστυχῶς κατὰ τὰς προσφάτους περιπετείας τῆς χώρας καὶ ἡμῶν, ἢ σύνταξις τῆς περὶ τῆς γλυκειᾶς ἡμῶν πα-

τρίδος μελέτης, χωρίς ποσῶς νὰ παύση αὐτὴ οὕσα ἱερώτατος καὶ εὐσεβῆς πόθος, διηνεκὲς δὲ ἡμῶν μέλημα. Ἄν ὁ φιλάγαθος Θεὸς εὐδοκῆσῃ νὰ μηκύνῃ τῆς ζωῆς ἡμῶν τὰς ἡμέρας, δὲν θὰ βραδύνωμεν νὰ προσφέρωμεν τὰς ταπεινὰς καὶ στοργικὰς ἡμῶν ὑπηρεσίας καὶ πρὸς τὴν πεφιλημένην ἡμῶν γενέτειραν» [δραματοποιημένο απόσπασμα].

Ἡ Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Σερρών γιὰ ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους καὶ ἔχοντας ἰδιαίτερη εὐαισθησία στὴ γνώση τῆς τοπικῆς ἱστορίας, με τὴ βοήθεια τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται καλύτερα ἡ προσαρμογὴ στὴν πολυσύνθετη κοινωνικὴ, οικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ πραγματικότητα τοῦ παρόντος, ἀποφάσισε νὰ προχωρήσῃ στὴν παρούσα φωτοαναστατικὴ τρίτη ἐπανεκδόση τοῦ δυσεῦρετου καὶ πολῦτιμου αὐτοῦ πονήματος, σὲ συνεργασία με τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Σεβόμενοι τὴν ἀυθεντικότητά του κειμένου ἀκολουθήσαμε τὴ σελιδαρίθμηση τῆς σπάνιας Κωνσταντινουπολίτικης ἐκδόσεως, χωρὶς περικοπές, ἐκδοτικὲς διορθώσεις, βιβλιογραφικὲς συμπληρώσεις καὶ κάθε ἄλλου εἶδους ἐπεμβάσεις. Ἐλπίζουμε ὅτι ἡ ἀρχαίζουσα μορφή τῆς γλώσσας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας, δε θὰ στερεῖ τὴ χαρὰ τῆς μελέτης τοῦ συγγράμματος ἀπὸ τὸ φιλομαθὲς ἀναγνωστικὸ κοινό, τὸ ὁποῖο ἔχει τῶρα στὴ διάθεσή του ἐπιπλέον μίᾶ ἐκτενὴ κατατοπιστικὴ εἰσαγωγὴ, ἓνα εὐχρηστο εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων καὶ μίᾶ πλούσια ἐγχρωμὴ εἰκονογράφηση στὸ τέλος. Οἱ τυχόν ἐπίσης ἀντιρρήσεις σὲ ἐπιμέρους θέματα τοῦ περιεχομένου, ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὰ νεότερα πορίσματα τῆς ἐρευνας, θεωροῦμε ὅτι δε μειώνουν καθόλου τὴν ἀξία καὶ τὴν προσφορὰ τοῦ ἔργου, γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ ὁποίου ὁ Εὐάγγελος Στράτης κατέβαλε τεράστιο κόπο, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἄλλωστε ἐπισημαίνει στὸν πρόλόγό του:

«Ἡμεῖς πρῶτοι ἀνελάβομεν νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ ἐδάφους ὄλως ἀστιβοῦς καὶ παρθένου, εὐχερῶς θὰ ἀναμετρήσῃ, οἷον ἐπεχειρήσαμεν παγχάλεπον καὶ καματηρότατον ἔργον. Ὅσον αἱ ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις ἐπέτρεπον, οὐδενὸς Μαικήνα Μαρασλή ἢ Ζωγράφου χορηγοῦντος καὶ ὅσον ἢ μακρὰ ἀφ' ἡμῶν ἀπόστασις τῶν μεγάλων Βιβλιοθηκῶν συνεχώρει, ἐξεπονήσαμεν αὐτὸ ὡς ἐλαχίστην πρὸς τὴν θρέψασαν ὀφειλήν» [δραματοποιημένο απόσπασμα].

Ἡ ἐκδόση τέλος αὐτή, ποὺ πραγματοποιεῖται στὴν ἀλλαγὴ τοῦ αἰῶνα καὶ τῆς χιλιετίας, ἀς θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως φιλολογικὸ μνημόσυνο καὶ ἀπόδοση φόρου τιμῆς στὴ μνήμη τοῦ ἐκλεκτοῦ τέκνου τῆς σεραϊκῆς γῆς, τοῦ σεμνοῦ καὶ φωτισμένου παιδαγωγοῦ, ἐρευνητῆ καὶ παραγωγικοῦ συγγραφέα, ποὺ δὲν ἔτυχε ὁμολογουμένως μέχρι σήμερα τὴν ὀφειλόμενη ἀναγνώριση καὶ εὐγνωμοσύνη ἀπὸ τοὺς συμπολίτες του, μολονότι διακόνησε καὶ προώθησε στὸ ἔπακρο τὴν

τοπική μας ιστοριογραφική έρευνα και στάθηκε προπομπός σε ό,τι ακολούθησε και θα επακολουθήσει.

Πριν αποχωρήσω από το βήμα θεωρώ υποχρέωσή μου να απευθύνω δημοσίως τις εγκάρδιες ευχαριστίες μου στους δύο απογόνους του συγγραφέα, στον ομώνυμο εγγονό του Ευάγγελο και στον ανεψιό του Γεώργιο, που με μεγάλη προθυμία προσέφεραν σημαντικές πληροφορίες και γραπτά τεκμήρια από το οικογενειακό τους αρχείο. Και οι δύο παρευρίσκονται σήμερα εδώ.

Επίσης στον πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Ροδολίβους και Νομαρχιακό Σύμβουλο κ. Γεώργιο Βογιατζή για τη φροντίδα της συγκέντρωσης του αρχειακού υλικού.

Στα μέλη της Εφορείας και στο διευθυντή της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών κ. Ιωάννη Σαπουντζή για την εμπιστοσύνη που επέδειξαν στο πρόσωπό μου με την ανάθεση της σύνταξης της εισαγωγής του βιβλίου και της επιμέλειας της παρουσίασής του.

Κλείνοντας θα ήθελα να εκφράσω τον απέραντο σεβασμό και τις βαθύτατες ευχαριστίες μου στη σεπτή μορφή του Προκαθημένου της Ορθοδοξίας για την εξαιρετη τιμή και χαρά που μας επιφύλαξε με τη σημερινή παρουσία του στη σεμνή αυτή τελετή και για τη πολύτιμη πατριαρχική ευλογία, με την οποία μας περιέβαλε.

Σας ευχαριστώ θερμά.

ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ